

ŞEHİR

MODERN KENTİN OLUŞUMU

Max Weber

Yarın

Sosyoloji

<i>Yayın No</i>	8
<i>Kitabın Adı</i>	ŞEHİR
<i>Orjinal Adı</i>	The City
<i>Sosyoloji Dizisi</i>	1
<i>Yazar</i>	Max Weber
<i>Yayın Editörü</i>	Peren Birsaygılı Mut
<i>Kapak - İç Mizanpaj</i>	Necip Taha Kıdeyş
<i>Son Okuma</i>	Haldun ŞEKER
<i>ISBN</i>	978-605-4195-47-3
<i>1-8. Baskı</i>	Bakış Yayınları
<i>9. Baskı</i>	Ekim, 2010
<i>Baskı ve Mücellit</i>	İstanbul Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi B Blok No: 21 Topkapı-Zeytinburnu/İSTANBUL Tel: 0212 482 51 66
<i>Yayıncı Sertifika No</i>	12628
<i>Yayıncı Adresi</i>	Fatma Sultan Mh. Kahalbağı Sk. No: 49 Topkapı-İSTANBUL
<i>Tel & Fax</i>	Tel: (0212) 635 27 66 • Fax: (0212) 521 90 86
<i>Sipariş Tel & Web</i>	(0212) 524 7 524 • www.kidap.com.tr

Great Britain 1960 tarihli İngilizce baskısından tercüme edilmiştir.

Eserin her hakkı YARIN YAYINCILIK'a aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İzinsiz çoğaltılamaz, basılamaz

ŞEHİR

MODERN KENTİN OLUŞUMU

MAX WEBER

EDİTÖR

Don Martindale & Gertrud Neuwirth

Türkçesi

Musa Ceylan

 yarın

Max Weber

Max Weber (1864-1920), ayrı bir sosyal bilim olarak sosyolojinin kurucularından sayılmaktadır. Özellikle, Protestanlık ile Kapitalizmi ilişkilendiren "Protestan Ahlâkı" tezi ve bürokrasiye ilişkin görüşleriyle tanınan bu büyük Alman sosyologu, ataları Protestan inançları yüzünden geçmişte Katolik zulmüne uğramış ama daha sonraları başarılı girişimciler olmuş bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1897'de bir ruhsal çöküntü geçiren Weber, dört yıl süreyle entelektüel faaliyetlerden uzak kaldı. İlk feministlerden olan karısı Marianne ile birlikte, Heidelberg'deki evlerinde pazar günleri düzenli olarak gerçekleştirdikleri seminerlerle, 20. yüzyıl başında Almanya'nın en etkileyici entelektüel çevresini oluşturdular. Weber'in sosyolojiye katkısı muazzamdır. Sosyal bilimler için felsefi bir temel sunmuş; sosyoloji için genel bir kavramsal çerçeve geliştirmiş ve dünyanın tüm büyük dinlerini, kadim toplumları, iktisat tarihini, hukuk ve müzik tarihini ve daha pek çok alanı kapsayan konularda ciddi araştırmalar ortaya koymuştur. Weber'in yaptığı yayınlar, ele aldığı konular kadar geniştir. En önemli çalışmaları şunlardır: Ekonomi ve Toplum (1922), Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (1905), Genel İktisat Tarihi (1923), Çin'in Dini (1916), Hindistan'ın Dini (1916-17), Kadim Musevilik (1917-19).

İçindekiler

Önsöz	9
Amerikan Şehir Teorisinin İlk Biçimleri	12
Ekolojik Şehir Teorisinin Yükselişi	24
Sosyal-Psikolojik Bir Şehir Teorisine Dair Notlar	40
Şehir Teorisi Konusunda Avrupa'daki Gelişmeler	56
Max Weber ve Avrupa Şehir Teorisi	67
Max Weber'in Amerikan Şehir Teorisi Açısından Geçerliliği	75
 1. BÖLÜM	85
ŞEHRİN DOĞASI	85
Şehrin Ekonomik Karakteri: Pazar Yerleşimi	87
Tüketici ve Üretici Şehir Tipleri	91
Şehir ile Tarım Arasındaki İlişki	95
Politik-İdari Şehir Konsepti	97
Kale ve Garnizon	101
Kale ve Pazarın Bir Kaynaşması Olarak Şehir	105
Avrupa Şehrinin Birliği ve Statüye Dair Özellikleri	109
 2. BÖLÜM	121
AVRUPA ŞEHİRİ	121
Mülkiyet Hakları ve Kişisel Hakların Durumu	123
Kardeşlik İlişkilerinin Kurulması ve Şehrin Oluşumu	130
Şark'ta Kentsel Gelişmenin Önündeki Esrarengiz Engeller	134
Kardeşlik İlişkileri Kurmanın Önkoşulu Olarak Klanların Bozulması ...	136
Klanın Eski ve Ortaçağ Şehri İçin Önemi	142

Avrupa'da Yeminli Konfederasyon	145
Kentsel Birliğin Sosyolojik Önemi	147
Cermenik Kuzey'de Kardeşlik.....	155
Avrupa'daki Gelişmelerin Temel Bir Unsuru Olarak Yurttaşın Askeri Açidan Yeterliliği.....	163

3. BÖLÜM 165

ANTİK VE ORTAÇAĞLARDA ARİSTOKRATİK ŞEHİR.. 165

Aristokratik Şehrin Doğası	167
Venedik'te Tekelci-Kapalı Aristokratik Egemenlik	169
Diğer İtalyan Topluluklarında Aristokratik Yönetim Gelişmeleri... 177	
İngiltere'de Kentsel Oligarşiye Kraliyetin Koyduğu Sınırlamalar ... 182	
Kuzey Avrupa'da Siyasi Seçkinlerin ve Loncaların Egemenliği..... 190	
Antikite'nin Karizmatik Klanları	192
Savaşçıların Kıyı Yerleşimi Olarak Eski Aristokratik Şehir..... 197	
Ortaçağ Şehriyle Karşıtlıklar	206
Aristokratik Şehrin Ekonomik Yapısı.....	209

4. BÖLÜM 217

PLEPLER ŞEHİRİ 217

Bir Siyasi Birlik Olarak "Popolo"nın Devrimci Niteliği	219
Ortaçağ İtalyan Şehrinde Toplumsal Sınıflar Arasında Güç Dağılımı. 220	
Roma Tribün'leri ile Isparta Ephorları Arasındaki Paralellikler 229	
Antik Dönem ve Ortaçağ Demokrasisinin Karşılaştırmalı Yapısı ... 239	
Antik ve Ortaçağlarda Şehir Tiranlıkları	244
Ortaçağ İtalyan Şehrinin Özel Konumu.....	250
Ortaçağ Kentsel Topluğunda Çeşitlilik Siyasi Özerklik	251
Şehrin Özerk Hukuku ve Loncalar	254
Özerk Yönetim: Özerk Bir Hukuki ve İdari Yargı	255
Şehrin Vergilendirme Yetkisi ve Dışarıya Karşı Haraç ve Vergi Yükümlülüğünden Kurtulma.....	258
Piyasa Düzenlemesi: Ticaret ve Zanaat Politikası ve Tekelci Dışlama Yetkileri.....	259
Ortaçağ Kentinin, Kentli Olmayan Katmanlarla İlişkisi.....	263
Şehir ve Kilise.....	266

5. BÖLÜM	271
ESKİ VE ORTAÇAĞLARDA DEMOKRASİ	271
Avrupa'da Üç Ana Şehir Tipi.....	273
Antikite'de ve Ortaçağ'da Sınıf Karşıtlıkları.....	274
Antikite'de Küçük Köylü Demokrasisi; Ortaçağ'da Profesyonel Esnaf Demokrasisi	278
Yunanistan ve Roma'daki Gelişmeler Arasındaki Farklılıklar	285
Antik Şehirde Çıkarların Askeri Yönü	288
Ortaçağ Şehrinde Barışçıl İktisadi Çıkarların Hâkimiyeti.....	293
Antikite'de Rasyonel İktisadi Teknolojinin	
Taşıyıcıları Olarak Negatif Ayrıcalıklı Statü Grupları	294
Köleler.....	295
Borçlu Köleler	296
Yanaşmalar	296
Azat Edilenler	298
Bir Savaşçılar Birliği Olarak Antik Şehrin,	
Ortaçağların Ticari İç Şehirleriyle Karşılaştırılması	303
Yunan Demokrasisinden Farklı Olarak	
Roma Demokrasisinin Özel Karakteri	311
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA	318

Önsöz

Elimizde mevcut çalışmalar arasında kentselliğin sistematik bir teorisine en fazla yaklaşanlar, Max Weber'in keskin çalışması "Die Stadt" (Şehir) ile Robert A. Park'ın "Şehir: Kentsel Ortamda İnsan Davranışının İncelenmesine Dair Öneriler" başlıklı unutulmaz makalesidir.

Louis Wirth (A. J. S. Vol. XLIV, July 1938, No: 1, s. 8)

Çağdaş Amerikan şehir teorisinin kriz içinde olduğunu görmek için fazla zeki olmaya gerek yok. Her sezon, şehir konusunda bir yığın yeni kitap yayınlanıyor. Bunlar çok da okunmaya değer kitaplar değiller. Bu durum, kendini, çoğu öğrencinin sınavlar öncesinde bu kitapları okuma zahmetinde bile bulunmamaları gerçeğinde de göstermektedir. Öğrenci öylesine sıkılmaktadır ki, bir müddet sonra kendini dersten kalmakla karşı karşıya bulur. Benzetmeyi değiştirmek gerekirse, şehir üzerine yazılmış kitapların arasında kendinizi çoğu kere, içinde yaşamın tamamen yok olduğu bir ölümler şehrinde (necropolis) hissedersiniz. Kitapların yazarları da bunu hissediyor gibiler. Zira adeta araştırma malzemelerine hayat vermek amacıyla gecikmiş bir çaba sarf edencesine, şehir ortamına tepki gösteren kentli insanın bir "segmenter" kültür ve "şizoid" mantalite geliştirdiğini öne sürüyorlar. Şehri yorumlarken, onu, kamu sağlığı dairesinin imkânlarını

aşan bir külfet veya anlamsız bir sığınak olarak tasavvur etmek arasında bir yorum noktası olmadığı görülüyor. O halde, Ezeziel'in sorduğu gibi, bu kuru kemikler vadisinde "Bu kemikler yaşayabilir mi?" diye sorabilirsiniz.

Şehir teorisi, her gazetecinin, şairin ve romancının bildiği bir şeyi, yani şehrin yaşayan bir şey olduğunu her nasılsa açıklayamıyor. Bir yaşam sistemi olarak şehir, bizatihi biyolojik evrimin yapısına nüfuz etmekte, yeni şehir haşerati ve şehir hayvanları biçimleri yaratmaktadır. Gümüşçün böceği, güve, tahtakurusu ve hamam böceği gibi kentsel haşerat vardır. Bunlar, proletarya kadar kente özgü, bürokratlar kadar kentlidirler. Sıçan ve sokak kedisi, kentlerin, soyutlanma ve sofistike sinisizm kadar kentsel bir görüntüye sahip hayvan sakinleridir. Şehirde serçe, sığırcık ve güvercin gibi kuşlar âleminin temsilcileri vardır. Onlar da şehrin diğer sakinleri gibi, aynı soğukkanlılıkla trafikten kaçmıyor, meydanlarda münakaşa ediyor, bina saçaklarında toplantılar yapıyor, ticaretin yan ürünlerinden rızıklarını kazanıyorlar. Yeryüzünden azat olmuş insan ruhunun özü gibi, her şehrin şafağında dairelerin, dikdörtgenlerin, çokgenlerin ve üçgenlerin, yani şehrin geometrisinin bir sis bulutu içinde yüzer gibi olduğu anlar vardır. Yıldızların aydınlattığı gecelerde şehrin kulelerinin ve onların külahlarının, karanlığı, müthiş heyecan verici yıldızlardan koparıncasına göğü zorladığı ve şehrin, bizzat zamana karşı insanoğlunun keskin bir iddiası gibi görüldüğü anlar vardır.

Şehir üzerine yazılmış kitapları incelediğimizde, yetersizliklerinin nerede olduğu hemen göze çarpmaz. Yetersizliklerinin istatistikî tablolarında olmadığı kesin... Çünkü her

şehir, uygulamalı matematik açısından bir derece dağınık bir yapıdır. Bu yetersizlik, milyonlarca kilovat saat, milyonlarca tonluk kömür, demir, çelik, beton ve tuğla ile ifade edilen bir argümandır. Çelik rayların lineer mil ölçüsünde metrik ifadesidir. Çocuk ölümleri ve tüberküloz konusunda insanoglundun yakarıışıdır. Suçlar, çocuk suçları, fuhuş, sabıkalılık, zihinsel hastalıklar ve bunamaya dair yüzdelere ifade edilen bir protestodur. İşlem hacimlerinde, toptan satışlarda, kredi miktarlarında, perakende ve toptan değerlerinde, bordroların büyüklüğünde, nakit rezervler ve bakiyelerde ifadesini bulan hoş bir güvencedir.

Şehir kitaplarının kapsadıkları kalemler açısından eksik olduklarını da söyleyemeyiz. Siyasal partiler olmadan; patronlar, makineler, ticaret odaları, kredi kuruluşları, işçi sendikaları, fabrikalar, gazeteler, kiliseler ve okullar olmadan; refah kuruluşları, hayır cemiyetleri, insani cemiyetler, müzeler, sanat galerileri, kulüpler, hayvanat bahçeleri, oditoryumlar, parklar, oyun alanları, gecekondular, genelev bölgeleri, nehir kenarları yahut park bulvarları, ana caddeler, ormanlar, arıtma tesisleri ve taksi şirketleri olmadan bir şehir nedir ki?

Şehir kitaplarında, bizzat şehri yaratan aydınlatıcı ilke hariç her şeyi bulabilirsiniz. Bu bize, Pirandello'nun *Six Characters in Search of an Author* (Bir Yazar Arayan Altı Karakter) adlı eserini hatırlatıyor. Tam da bütüne hayat veren tek elzem şart dışında her şey var. Tüm bunlar söylendikten sonra, "Şehir nedir?" sorusu hâlâ cevapsız duruyor.

Bunca zaman sonra Amerikan sosyolojisinde bu sorunun hâlâ cevapsız kalması, yalnızca Amerikan sosyoloji teorisinin özel gelişme koşulları ile açıklanabilir. Bizatihi sorunun

kendisi, tüm açıklığıyla daha yakınlarda ortaya çıkmıştır. Bu durum, Avrupa'da aralarında olağanüstü önemiyle Max Weber'in çalışmasının da bulunduğu bir şehir teorisinin başlangıç noktalarına özel bir ilgiyi gerektirmektedir. Weber'in sorumuzla alakası, Amerika'da şehir kavramının teorik gelişiminin aşamaları gözden geçirilmek suretiyle incelenebilir.

Amerikan Şehir Teorisinin İlk Biçimleri

Modern Avrupa şehri, yüzyıllardır var; buna karşılık az sayıda Amerikan şehri on dokuzuncu yüzyıl öncesine dayanır. Amerikan şehirleri, Avrupa'da yalnızca Cermenik Doğu'nun yeni kurulan şehirleri için geçerli olduğu şekilde, uzun süreli yerel geleneklerinden ayrılmaktadır. Yeni kurulan bir şehir, ana modelinin aksine, görece basitleştirilmiş bir yapıya sahiptir. Çünkü yeni şehrin kalkış noktası, kaçınılmaz olarak gelişmiş bir şehrin son aşamasının basitleştirilmiş bir versiyonudur. Amerikan şehirleri, kuruluş zamanlarında İngiltere'de var olan kentsel biçimlerin böyle basitleştirilmiş versiyonları idi. Ve Avrupa'da ulusal güç genel olarak kısmen kentin evrimi ile aynı yaygınlıkta büyümüşken Amerika'da ulusal gücün gelişmesi, şehirlerimizin çoğunun oluşumundan önce gerçekleşti. Amerikan devrimi öncesinde kurulan az sayıdaki şehir, İngiliz modeline dayandırılmış ve sömürge meclislerince bu şehirlere sınırlı yetkiler tanınmıştı. Bu yetkiler, kısıtlı oyla seçilen bir konseyde toplanmıştı. 19. yüzyılın başlarında nüfusun yalnızca %4'ü, nüfusu 8 bini aşan şehirlerde yaşıyordu. 19. yüzyılda şehirler ortaya çıkmaya başladıkça, genellikle iki şubeden oluşan bir meclis yapısına sahip (iki şubeden biri şehrin semtleri tarafından seçiliyordu) eyalet

yönetimleri modelinin taklidiydiler. Bu sistemin teşvik ettiği siyasal aktivite çok büyüktür, çünkü açık seçik sorumluluktan kaçınmayı kolaylaştırmaktaydı. 1880'lerde James Bryce, Birleşik Devletler'de kent yönetiminin, siyasal başarısızlıklar arasında en barizini oluşturduğunu öne sürüyordu.¹ Bu yargıya götüren olaylar, Amerika'nın ilk şehir teorisi için önemlidir.

Sanayi devriminin etkileri hissedildikçe Batı dünyasındaki şehirlerin boyutlarındaki büyüme muazzamdı. 1880'lerde, sözgelimi Prusya'nın şehirlerinin nüfusu iki milyon arttı. Fransa'nunkiler bir milyon artarken İngiltere ve Galler şehirleri 750 binlik bir nüfus artışı gösterdi. Ve 1890'lara gelindiğinde Londra ve Paris, yüzyılın ortasına göre nüfuslarını iki katından daha fazla artırmışlardı. Bu arada Berlin'in nüfusu dört kat artmıştı.² Amerika'da da aynı olgu aşikârdı. 1890'da Amerikan nüfusunun üçte biri, nüfusu 4 bin veya üstü şehirlerde yaşıyordu.³ 1880 ile 1890 arasında nüfusu 12 bin-20 bin arasında değişen şehirlerin sayısı 45'ten 91'e çıkmışken, 45-75 bin nüfuslu şehir sayısı 23'ten 39'a çıkmıştı. Bu on yılda Chicago'nun nüfusu, yarım milyondan 1 milyonun üzerine çıkarken, İkiz Şehirlerin büyüklüğü üçe katlanmıştı. Detroit, Milwaukee, Columbus ve Cleveland, %80'lik bir büyüme kaydetmişti. 1890'da, tüm nüfusunun büyüklüğü 4 bini aşan şehirlerde yaşadığı eyaletler ve bölgeler bile vardı. Örneğin, Kuzey Atlantik bölgesi halkının üçte ikisinden fazlası bu kategorideydi.

Gerek Amerika gerekse Avrupa kentlerindeki muazzam nüfus artışı, kırsal nüfusun mukayeseli olarak düşüşü ile ilişkiliydi. Amerika'da şehirler, aynı zamanda, yurtdışında doğ-

1 James Bryce, *American Commonwealth* (1888).

2 A. F. Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century* (New York: Macmillan, 1899).

3 U. S. *Eleventh Census, 1. 689-701*.

muş olan nüfustaki artış nedeniyle de büyüyordu. 1890'da Amerikan şehirlerinin tüm sakinlerinin beşte biri yurtdışında doğanlardan oluşuyordu. Şehirlerde, 1880'deki nüfusun tamamı kadar yurtdışında doğmuş insanlar vardı. 1890'da, bünyesinde Chicago'dan daha fazla Alman barındıran yalnızca iki Alman şehri (Berlin ve Hamburg) vardı. Yalnızca Stockholm ve Göteborg'da daha fazla İsveçli, yalnızca Christiana ve Bergen'de daha fazla Norveçli vardı. Philadelphialıların dörtte biri ve Bostonluların üçte biri yurtdışı doğumlulardı. New York-Brooklyn, dünyadaki en büyük göçmen merkezi idi. Napoli'nin yarısı kadar İtalyan, Hamburg kadar Alman, Dublin'in iki katı kadar İrlandalı, Varşova'nın yarısı kadar Yahudi vardı.⁴

İnsanların küçük bir alana doluşması, uzmanlık konularına yönelik muazzam bir talep artışını da beraberinde getirir. İnsanların caddelere, şehir suyu şebekesine, kanalizasyon sistemlerine, çöplerin imhasına, polis korumasına, parklara, oyun alanlarına, hemşeri merkezlerine, okullara, kütüphanelere ve ulaşım sistemlerine ihtiyaçları vardır. Mühendislik, hukuk, maliye ve sosyal refah alanlarındaki komplike sorunları çözmek için daha karmaşık bir yönetim sistemi gereklidir. Endüstriyel devrimlere eşlik eden eşî görülmemiş kentsel büyüme, tüm bu açılardan benzersiz sorunlar da taşıyordu. Çokça anlatılan bir hikâyeden birkaç bildik örnekten bahsetmek burada bizim için yeterli olacaktır.

1890'larda Amerika'da büyük belediyelik kentlerden hiçbiri yeterli trafik sistemine sahip değildi. Sokak yollarının

4 Kate H. Claghorn, "The Foreign Immigrant in New York City", *U. S. Industrial Comm., Reports*, XV, 465-492 ve J. A. Riis, *How the Other Half Lives* (New York: 1890). Bu hareketin genel bir özeti için bkz. Arthur Meier Schlesinger, *The Rise of the City* (New York: Macmillan, 1933), s. 53-57.

çoğu ya kötü kaplanmıştı ve bu yüzden yağmurlu zamanlarda çamur deryasına dönüyordu ya da yuvarlak taş veya granit bloklar döşeliydi. 1870'lerde Washington, dört yüz kilometreden fazla asfalt kaplamıştı. Buffalo ve Philadelphia onu izliyordu. Aynı dönemde Charleston (Batı Virginia) ve Bloomington (Illinois), yollara tuğla döşemeye başladı. Bu uygulama kısa süre sonra popülerleşti ve Des Moines, Columbus ve Cleveland, bu kentsel eğilimin öncüsü oldular.⁵ 1900'e gelindiğinde Washington ve Buffalo, dünyada yolları en iyi kaplanmış şehirlerdi. Boston ve Manhattan onları izlerken, Chicago daha yeni başlıyordu.⁶ Bu arada, çoğu şehirler suyolları üzerinde kurulduğundan, köprü yapımı bir problem haline geliyordu. 1883'te Roeblings tarafından tamamlanan Brooklyn Köprüsü, süper köprülerin inşasında bir çığır açtı. Köprünün tamamlanmasından önce New York'un trafik sorunu, inşaatın başladığı andakinden daha da kötüleşmişti. Diğer kentler de aynı deneyimden geçiyordu. Pittsburgh, Allegheny üzerinde Seventh Street asma köprüsünü yaptı; Philadelphia, Schuylkill üzerinde bir direkli köprü inşa etti; Richmond'a da bir asma köprü yaptı.⁷ Eş zamanlı olarak; eski at arabaları, otobüsler ve posta arabaları günlerinin araçları, kentli kitleleri taşımak için yetersiz kalıyordu. 1879'da New York şehri, asma bir demiryolunu tamamladı -ki bu demiryolu, gafil avlananların üzerine yağ ve sıcak küller saçıyordu. Çok geçmeden bunu, Kansas City, Chicago ve Boston'daki öteki asma demiryolları izledi.⁸ 1901'de Boston, şehirlerde tünel yapımında bir çığır açarak,

5 G. W. Tillson, *Street Pavements and Paving Materials* (New York: 1900).

6 J. A. Fairlie, *Municipal Administration* (New York: 1901).

7 M. G. Tyrrell, *History of Bridge Engineering* (Chicago: 1911).

8 Allan Nevins, *The Emergence of Modern America* (New York Times, 24 Mayıs 1883, s. 90)

yer altı metrosunu kazmaya başlamış, bugüne kadar devam eden bir yöntemi hayat geçirmişti. San Francisco'da 1983'te teleferik kullanılmaya başlandı. Bunu, Chicago, Philadelphia, New York ve diğer şehirler izledi. Nihayet 1870'lerde, kullanışlı bir dinamo imalatı başarılmış, bu da ucuz ve yeterli elektrik akımını mümkün hale getirmişti. 1880'lerle birlikte Boston ve Denver'de elektrikli trolleybüs hatları denendi; başarılı olması üzerine Richmond'da (Virginia) kullanıldı. 1890'a gelindiğinde 51 şehir trolley sistemini kurmuş, bu sistem çok yaygınlaşmıştı.⁹ İletişim sistemleri üzerindeki baskı daha az değildi ve 1878 yılında telefon bir oyuncak olmaktan çıkmıştı bile. Western Union Telegraph ile Bell Company arasındaki hukuk savaşları bir kere çözüldükten sonra Francis Blake'in karbon iletkeninin, J. J. Carthy'nin metal devre sisteminin ve Charles E. Scribner'in telefon santralinin tam etkileri hissedilmeye başlandı. 1880'de 85 şehir, telefon görüşmesi yapabiliyordu. 50 bin aboneye ulaşılmış, 35 bin mil kablo döşenmişti.¹⁰ Bu arada telgraf da, başlangıçta yavaş olmasına rağmen yaygınlaşmaya başlamıştı. Muazzam kentsel baskılar, sonunda posta sisteminin birleştirilmesine, hızlanmasına ve etkinleştirilmesine yol açtı. Posta pulu satışı 1880'lerde yaklaşık 700 milyondan 2 milyara çıktı. Aynı dönem, aydınlatmada etkinlik yönünden de büyük zorlamalara tanık oldu. Keresin lambasından üstü açık gaz lambasına, dinamo ve Edison'un elektrik ışığının keşfinin mümkün kıldığı elektrikli aydınlatmaya geçildi.¹¹ Bu teknik imkânlar arasındaki rekabet çerçe-

9 H. H. Vreeland, "The Street Railways of America", in C. M. Depow, *One Hundred Years of America* (New York: 1895).

10 H. N. Casson, *The History of the Telephone* (Chicago: 1910).

11 J. B. McClure, ed. Edison and his Inventions (*Chicago: 1879*) ve Henry Schroeder, *History of the Electric Light* (Smithsonian Miscel. Colls.) LXXVI, no. 2.

vesinde havagazı yapımı mükemmelleşti. Ayrıca aynı dönem, lağım çukurlarının yapımına ve lağım sularını yakınlardaki su havzalarına akıtan ve su kaynaklarının kirlenmesine yol açan drenaj sistemlerinin gelişmesi ile kentsel atıkların kullanılmasına da tanık oldu. Çöp imha sistemleri, kıyı şehirlerinde okyanuslara dökmekten kara şehirlerinde domuzların beslenmesinde kullanılmaya doğru gelişti. Su şebekelerinin kirlenmesi, salgın hastalıklarla kendini gösterdi. Bu durum, su sistemlerindeki medeni gelişmelere, lağım ve çöp imhasının daha temiz koşullarda yapılmasına başlanmasına yol açtı. Bir dizi dramatik yangından sonra (1878'deki toplam yangın zararı tahminen 64 milyon doları; 1882'de 100 milyon doları; 1890'da 150 milyon doları aşıyordu)¹² yangınlarla mücadelede daha etkin sistemler, yeni yangın söndürme cihazlarının kullanımı, inşaatlarda yangına dayanıklı malzemenin daha çok kullanılması ve koruma gereçleri ve teftişlerin başlatılması gibi uygulamalar hayata geçirildi. Çok sayıdaki nüfusu iskân etme sorunu, gelişigüzel evler, ortaklaşa kullanılan evler, türlü türlü oteller ve kısa sürede kentlerin gecekondu bölgelerini oluşturan bitişik nizam kötü apartmanlar gibi icatlarla karşılanıyordu.

Bu tür ayrıntıların amacı meseleyi tam olarak ortaya koymak değil, kentsel ortamdaki fırsatlar ve sorunların örneklerini sunmaktır. Artan tüketici kitleleri, standartlaştırmalara ve kitlesel üretime yeni değerler katıyordu. Zira bir kalem malda yalnızca bir kuruşluk bir kâr ettiğiniz halde şehirlerdeki milyonlara satış yapanlar milyoner oluyordu. Bu süreçte, artan miktarlardaki ucuz işgücü ihtiyacına tepki olarak bir yaban-

12 World Almanac for 1929.

cılar kitlesi de geldi. El sanatlarının sonuçları ürünlere yansımaz oldukça beceri de üreticiden uzaklaşıyordu. Yeni kentsel ortam, inşa etmezden önce sanki her şeyi yıkmak zorundaydı. Yani, bir ilke temelinde karmaşıktırmazdan önce basitleştirmek zorundaydı. Ve bizzat şehrin kendisi en çok arzu edilen tüketici olarak tezahür ediyordu. Modern endüstrinin kredi düzenlemeleri sayesinde bir kuşağın, parasını daha sonraki kuşakların ödeyeceği şeyleri inşa etmeleri mümkündü. Şehir, üretken muhayyilenin arz edebileceği her şey için (sonsuz düzenleme ve biçimlerle tuğla, asfalt, beton, çelik ve cam) sonu gelmez bir iştaha sahip bir canavardı. Şehir, ekonomik açıdan başka bakımlardan da önemli bir varlıktı ve yeryüzü, su ve gökyüzüne erişim ve kullanımla ilgili olarak imtiyazlar biçiminde çok sayıda "kamu hizmeti" tekeli de dağıtıyordu.

Bu olgulara ilk tepkiler ve yorumlar, gerçek bir şehir teorisine pek de katkıda bulunmamaktadır. Bu tepkiler ve yorumlar, iki genel kategoriye girmektedir; şehrin konumu ve moral sonuçlarını açıklama çabaları.

Charles H. Cooley,¹³ şehirlerin coğrafi konumlarını açıklamaya çalışmıştı. Geçmişte şehirler dini bir mekâna ya da bir kaleye yakınlığına göre kurulmuş ve bazı şehirler tarihte hep siyasal mülahazalarla konumlandırılmışsa da şehirlerin konumundaki temel nedenler, ulaşım alanında yatmaktadır.

13 Şehirlerin kökeni ve konumuna ilişkin literatür arasında Roscher'in *System der Volkswirtschaft* Vol. III ve *Die Nationalökonomie des Handels und Gewerbetreibenden* adlı çalışmaları da vardır. Roscher'in şehirlerin konumuna ilişkin teorisi, şu çalışmada geliştirilmiştir: "Ueber die geographische Lage, der grossen Städte" in *Ansichten der Volkswirtschaft*, Vol. I. Ayrıca bkz. E. Sax, *Die Verkehrsmittel in der Volkswirtschaft* (Vienna, 1878) ve A. De Foville, *De la Transformation des Moyens de Transport et ses Consequences économiques et sociales* (Paris, 1880). Cooley'in *The Theory of Transformation*'ı ilk olarak Amerikan Ekonomi Derneği yayınlarından çıktı.

Ulaşımında bir kesinti (bu ulaşım, malların bir nakliyeciden bir başkasına devredilmesinden ibaret bile olsa) çok sayıda teçhizat ve tesis gerektirmektedir. Bu yüzden şehir oluşumları, nehirlerin ağızlarında yahut kilit noktalarında, tepelelerin ve ovaların buluşma noktalarında ve diğer benzer bölgelerde gözlenmektedir. Geçici depolama imkânı sayesinde malların sahipliğinde bir değişiklik olduğu durumlarda da merkez, rıhtım ve depo işçileriyle, ithalatçı ve ihracatçılarla, tüccarlar, döviz tacirleri, muhasebeciler, geri hizmet personeli ve diğer pek çok biçim ve türlerle çarçabuk büyür. Birleşik Amerika'nın büyük şehirlerinin önemli bir çoğunluğu, sey-rüsefere uygun nehirler üzerinde kurulmuştur. Göl limanları (Chicago, Buffalo, Cleveland, Detroit ve Milwaukee), en hızlı büyüme yaşayan Amerikan şehirleri arasındadır. New York, önemini, hem kara hem su terminallerinin kavşağında kurulu olmasından alır.

Cooley'in ulaşım teorisi, şehre ilişkin teorik ilgideki uyanışın bir kanıtı ve hiç değilse neden bulundukları yerde kurulduklarını açıklamaya yönelik bir çabadır. Aynı türden daha genel bir çalışma da, Adna Weber'in *Growth of Cities in the Nineteenth Century* (19. yüzyılda Şehirlerin Büyümesi) adlı kitabıdır.¹⁴ Bu çokça atıfta bulunulan çalışma, Batı dünyasında şehirlerin yakın dönemlerdeki rakamsal büyümesine ilişkin istatistikî bir tabloyu çıkarması açısından büyük bir hizmette bulunmuştur. Bunun da ötesinde Adna Weber, insanların kentlerde yoğunlaşmasının nedenlerini sorgulamış, bu sürecin temelde ekonomik güçlerin ürünü olduğu, bu güçlerin ise sanayi devrimi ile önem kazanan şu güçler olduğu sonucuna

14 Adna Ferrin Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century* (New York: Macmillan, 1899).

varıyordu: Buhar ve makina, ticaret, modern ulaşım sorunlarının halli, tarımın sanayileşmesi ve verimliliğinin artması, ticari merkezlerin büyümesi, ulaşım (Cooley ile aynı vurgu), sanayileşme ve fabrika sistemi. Kentsel büyümenin bu temel nedenlerine ilave olarak Adna Weber, ekonomik, sosyal ve politik nitelikli bir dizi ikincil nedenin de olduğunu düşünüyordu. İkincil ekonomik anlamda şehir, ulaşım, finans, üretim ve ticaretteki devrimden dolayı değil, aynı zamanda ücretlerdeki yüksekliğin cazibesinden ve çeşitli fırsatların çekiciliğinden dolayı da büyür. Adna Weber'e göre, kentsel büyümenin siyasal nedenleri arasında şunlar yer almaktadır: 1 - Ticaret hürriyetini geliştiren mevzuat, 2- Göç hürriyetini geliştiren mevzuat, 3- Şehirdeki resmi dairelerde görevlendirilmiş kişileriyle merkezi bir yönetim, 4- Toprak üzerinde serbestçe tasarruf edebilme biçimlerinin şehirlerde siyaseten savunulması. Kentsel büyümenin toplumsal nedenleri, şehrin sunduğu şu avantajlarda bulunuyordu: 1- Eğitim, 2- Eğlence, 3- Daha yüksek bir yaşam standardı, 4- Entelektüel kuruluşların cazibesi, 5- Kentsel bir ortama alışmak, 6- Şehir yaşamının değerlerine ait bilginin yayılması.

Adna Weber, şehrin insanoğlunun moral çöküntüsü anlamına geldiğine hiç de inanmıyordu ve kitabında şehirlerin "Fiziksel ve Moral Durumu"na bir bölüm ayırmıştı. Burada, kırsal yaşam lehinde ve şehir yaşamı aleyhindeki en sistematik suçlamalardan birini ele alıyordu.¹⁵ Başka pek çok düşünürün değişik şekillerde dile getirdiği bu tezin temel argümanları şunlardı: 1- Şehirde doğanlar, şehrin en yoksul kesimlerinde yaşamaktadır. 2- Şehirde doğanlar, büyük çoğunlukla en alt

15 Georg Honsen'in *Die Drei Bevölkerungsstufen* (Munich: 1889).

toplumsal sınıfların en düşük mesleklerinde çalışmaktadır. 3- Şehirde doğanlar, yozlaşma, suç, akıl hastalığı ve intihar oranlarına normalden daha fazla katkıda bulunmaktadır. 4- Doğumlar açısından şehirler, düşük bir doğal artış ya da ekşi büyüme yaşamaktadır. 5- Şehir nüfusu, şehirde doğanlar kadar kırsal kesimde doğanları da bünyesinde barındırmaktadır. 6- Tipik kentli sınıf, kendini idame ettirecek yetenekten mahrumdur.¹⁶ Adna Weber, bu önermeleri sadece “moral” argümanlar olarak değil, aynı zamanda sınanabilir hipotezler olarak da ele alıyordu. Kentsel istatistikleri gözden geçirdikten sonra, bu önermelerin ya yanlış ya da kısmen doğru olduğu sonucuna varıyordu. Sözelimi, Adna Weber, evlilik dışı doğumlar açısından Amerika’da kentler ile kırsal kesim arasında bir fark olduğunu reddetmektedir. Ayrıca Avrupa’da yeni doğan çocukları öldürmek kırsal kesimde daha yaygınken kürtaj daha az yaygındır. Fuhşun bir kent mesleği olduğunda şüphe yok, ama fuhuş metaları önemli ölçüde yoz kırsal evlerden devşirilmektedir. Bu arada, “şehir basınının imkânları sayesinde, şehirlerdeki saldırganlık ve suç oranları, genel hesaplamada muhtemelen abartılmaktadır.”¹⁷ Adna Weber, tüm bunlara karşılık, şehirlerin çok yanlı avantajlarını unutmamamız gerektiğini söylüyor.

Uyanan bir teorik bilinç, Cooley ve Adna Weber’in çalışmalarında aşikârken (hiç değilse şehirlerin büyümesi, boyutları ve konumları açısından), bir başka teorik ilgi türü de Josiah Strong’un “şehrin moral etkileri” kavramında görülmektedir.¹⁸ Strong modern medeniyetin, moral ve manevi

16 Weber, A.g.e, s. 370.

17 A.g.e, s. 407.

18 Josiah Strong, *The Twentieth Century City* (New York: Baker and Taylor, 1898).

(spiritual) özelliklerin aksine maddi olanın tek yanlı bir gelişimini gösterdiğine inanıyordu. Bu maddi büyüme, kendini "materyalistik" şehrin gelişiminde göstermektedir ("Materyalistik" şehrin çarpıcı büyümesi, bilimsel tarımın gelişimi, kol gücünün yerini makine gücünün alması ve ulaşımın gelişmesi sonucunda nüfustaki yeniden dağılıma bağlanıyordu). Toplum, çiftlikten şehre dönüşmede geri döndürülemez bir süreç yaşıyordu. "Kaçınılmaz olanı görmeliyiz. Yeni medeniyet, kesinlikle şehir medeniyetidir ve yirminci yüzyılın sorunu, şehir olacaktır."¹⁹

Strong'a göre, bir şehrin entelektüel ve moral gelişimi, fiziksel büyümesiyle orantılı değilse o şehir, materyalistiktir. Açmak gerekirse; Strong, yetersiz sağlık koşulları nedeniyle 1890'larda şehirlerde en azından 150 bin gereksiz ölümün gerçekleştiğine inanıyordu. Sanayi devriminin şehirler açısından ortaya çıkardığı temel sorunlar arasında, aristokratik bir sanayi sisteminin demokratik bir yönetim sistemine uyarlanması yer alıyordu.²⁰ Medeniyet daha karmaşıklaştıkça, birey de parçalanır, bağımlı hale gelir ve bireyin performansındaki başarısızlıklar, toplumsal açıdan daha yıkıcı olur. Şehir daha müreffehleşip zenginleştikçe, imkânlarının yönetimi, yozlaşma için daha fazla fırsatlar sunar. "Meyhanecilerin, hırsızların, kumarbazların, hapisane gediklilerinin ve parasına boks maçı yapanların yerel siyasetimize egemen olmasını önleyecek yeterli moral anlayış ve sağduyuya sahip değilseniz, hak ettiğimiz kadar iyi yöneticilerimiz var demektir."²¹ Şehirlerde her iki uçta da, evler ortadan kalkıyor. Zenginler

19 A.g.e, s.53.

20 A.g.e, s. 61.

21 A.g.e, s. 67.

arasında otel ve kulüp hayatı, ev hayatının yerine geçiriliyor. Diğer uçta ise, kiralık odalarda, kalitesiz apartmanlarda yaşayan evsiz kitleler ile işsiz güçsüz bir göçmenler sınıfı var. Kilise, şehirlerin büyüklüğü ile orantılandığında zayıflıyor. "Cehalet, kötü alışkanlıklar ve sefalet, birlikte, toplumsal bir dinamit oluşturuyorlar. Bu dinamitin deposu da şehirlerin gecekondularıdır."²² Strong'a göre kentlerdeki moral düşüşün bu kanıtları, yurtdışında doğmuş olanların ve Katoliklerin sayısındaki artış ile bağlantılıdır ve bunlar tarafından şişirilmektedir.²³

Kentlerin büyümelerini ve konumlarını açıklamaya matuf çabalar ile kentlerde meydana geldiği varsayılan "moral düşüş" nedeniyle duyulan kaygı gibi iki uç arasında, çok geniş bir alan olan siyasal ve ekonomik yozlaşma ve bundan duyulan kaygı yer almaktaydı. Bu da incinmiş bir yurttaş kitlesinin tepkisini yansıtıyor ve ifadesini, haksızlıkları ortaya çıkaranlar (Lincoln Steffens tarafından *Shames of Our Cities*'de (Şehirlerimizin Utançları) gösterildiği üzere) ile yerel reform hareketlerinin örgütlenişinde buluyordu.

Bu çeşitli gelişmeler, açıklamaların parçalarını ve bir şehir teorisinin malzemelerini oluşturmakla birlikte bir teoriyi oluşturmaktan çok uzaktadır. Örneğin Cooley ve Adna Weber, şehre ilişkin teorik açıklamalar sunmuyorlar. Şehrin varlığını önceden kabul ederek, yalnızca boyutları, büyümesi ve konumunu açıklamaya çalışıyorlar. Onların "teorileri", şehrin sadece fiziksel ve dışsal boyutlarını açıklıyor. Diğer yandan,

22 A.g.e, s. 69.

23 Şehre moral tepkinin bir başka ifadesi için bkz. Jane Addams, *The Spirit of Youth* (New York: Macmillan, 1909).

şehrin “materyalizmine” moral tepki de, moral açıdan değerlendirmelerinin baskınlığından başka, şehir olgusunun yalnızca en fragmanter açıklamasını oluşturuyor. Şehrin kendisi, moral düşüşün “sebebi” olarak ele alınıyor. Ya da (hiç değilse Strong’a göre) nüfusun yabancı ülkelerde doğmuş olan kısmı, Katolikler ve gecekondu bölgeleri öyle görülüyor. Tam da şehrin süreçlerinin en derinden yaraladığı bireyler ve gruplar, kaderleri yüzünden suçlanmaktadır. Bu, tekrar söylemek gerekirse, hiç de şehir olgusunun açıklaması değildir. Son olarak, kentsel yozlaşmadan dehşete düşen ve siyasette yozlaşmayı araştıranlar ile mağdur kamuoyu, sorunun kaynağını yönelimde, çözümlerini de kentsel reformda görmektedir. Fakat burada da kentsel olgunun yalnızca parçaları kavramsallaştırılmaktadır.

Ekolojik Şehir Teorisinin Yükselişi

Amerikan düşünürleri tarafından şehirlerin doğası ve sorunlarına daha fazla dikkat sarf edildiği dönemde sosyolojinin kendisi de daha belirgin bir şekil alıyordu. 1900 yılı ile birlikte ilk akademik sosyoloji bölümleri kuruluyordu. Bu yeni alan, henüz ilk mesleki derneğini ve ilk mesleki dergisini hayata geçirememişti. Profesyonellik öncesi durumdan profesyonellik aşamasına geçiş, 20. yüzyılın ilk on yılında başarıldı. Okullarda ilk lisansüstü eğitim bölümleri açıldı. Ayrıca, özerk bir bilimin (yalnızca özel bir ilgi alanı değil) temayüz ettiği bir nokta ararsak, araştırma malzemelerinin birinci elden disiplin tarafından toplandığı o dönemden daha uygununu bulmak zordur. Bu dönemden beri disiplin, başka bir disiplinin topladığı verileri sadece temcit pilavı gibi tekrarlamaya dayan-

mamaktadır. Albion Small'un Chicago Üniversitesi'nde bir araya getirdiği parlak personelin öncülüğünde, sosyolojinin profesyonelleşmesine ve özerk bir bilim olarak kurumlaşmasına yönelik bu adımların çoğu atıldı.

Yeni sosyoloji bilimi için doğal bir inceleme nesnesi olarak şehir, üç tür koşula tabi idi: 1- Kent olgusunun iki boyutuna yaklaşımı mümkün kılacak bir bakış açısı arayışı. Bu iki boyut: a) objektif boyutlar olan konum, büyüklük ve büyüme (Charles Cooley, Adna Weber), b) Toplumsal boyutlar (Strong gibi moral açıdan eleştirenler; Jane Addams gibi reformcular ve Steffens gibi yozlaşma araştırmacıları tarafından dile getirilen boyutlar); 2- "Objektif" bir bakış açısı. Yani savunmak veya yıkmak amacıyla *a priori* değer yargıları olmaksızın sadece anlamaya imkân veren bir bakış açısı. 3- Kentsel ortamın "gerçeklerinin" birinci elden incelenmesine imkân veren bir bakış açısı. Bu amaçların hepsi, Chicago Üniversitesi'nde 1915-1925 yılları arasında yürütülen bir dizi makale, tez ve özel araştırmada mevcuttu. Bu çalışmalar, sonunda hoş bir kitapta toplandı. Robert E. Park, Ernest W. Burgess ve Roderick D. McKenzie'nin *The City* (Şehir) adlı kitabı,²⁴ Birleşik Devletler'deki sosyologlar tarafından gerçekleştirilen sistematik bir şehir teorisinin başlangıcına işaret etmektedir.

Park, şehir olgusuna dair ekolojik teorinin (ki bu yaklaşım daha sonra "ekolojik teori" adıyla bilinir oldu) genel çerçevesini çiziyordu.²⁵ Park, özel kültürel tipleriyle bir "kültürel alan"ı temsil etmesi anlamında şehrin "medeni insanın do-

24 Robert E. Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. Mckenzie, *The City* (Chicago: The University of Chicago Press, 1925).

25 Robert E. Park, *The City*, "Suggestions for the Investigation of Human Behavior in Urban Environment", s. 1-46.

ğal yaşama alanı" (habitatı) olduğu görüşünü benimsiyordu. Ona göre, doğal bir yapı olarak şehir, kendine ait yasalara uymaktadır ve "şehrin fiziksel yapısında ve moral düzeninde yapılması mümkün keyfi değişikliklerin (tadilatların) da bir sınırı vardır."²⁶ Tüm şehir için geçerli olan, alt kısımları için de geçerlidir ve her mahalle, kendi tarihsel sürekliliğini göstererek sakinlerinin nitelik ve özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak bu, mahallenin, insanoğlunun kabile döneminde sahip olduğu önemin büyük bir kısmını kaybetme eğiliminde olduğu gerçeğini gizlememelidir. Bununla birlikte şehirlerde, tecrit yoluyla, göçmen ve ırk kolonileri (ya da "getto" denen yerler) ve nüfus ayırım alanları, kendilerini sürdürme eğilimindedirler.

Şehirdeki ticaret ve sanayiye kolaylaştıran her araç, daha fazla işbölümü ve görevde daha fazla uzmanlaşmanın ortamını hazırlar. Sonuçta, mesleğe ve mesleki ilgilere dayalı bir düzenin ikame olmasıyla aile bağlarına, yerel birliklere, kültüre, kasta ve statüye dayalı eski geleneksel, toplumsal ve ekonomik yapıların sürekli bir kırılması söz konusudur. Başka şeyler yanında bunun anlamı şudur: Şehrin büyümesi, doğrudan ve yüz yüze "birincil" ilişkilerin yerine dolaylı ve "ikincil" ilişkilerin almasıyla mümkün olmaktadır. Okul, ailenin işlevlerinin bir kısmını üstlenmektedir. Kilise etkisini kaybetmekte, basılı sayfalar tarafından yerinden edilmektedir. Bu, mesleki sınıfları öylesine topyekûn ayırabilecek bir etki doğurabilir ki bu sınıflar neredeyse uzak bir kırsal topluluk kadar tam bir tecrit (izolasyon) içinde yaşarlar.

Şehir yetkililerinin halkoyuyla seçilmesi, bu koşullar altında uygulanabilir olmaktan çıkar. Kent yaşamının yarattığı seçim krizi, olağanüstü durumu karşılamak üzere, iki tür örgüt, oyları kontrol amacıyla ortaya çıkar: Siyasal patron, aygıt ve iyi yönetim örgütleri (bağımsız seçmen birlikleri, vergi mükellefleri birlikleri ve yerel araştırma büroları). Siyasal aygıt, yerel, kişisel ve “birincil” ilişkilere dayanmaktadır; iyi yönetim örgütleri ise ikincil ilişkilere, yani kamuoyunu örgütlemeye dayanmaktadır.

Büyük şehirler, sadece mesleki tipler değil, aynı zamanda mizaç ile ilgili tipler de yaratır. Tecrübe, giderek tesadüfi ve rastgele niteliktedir ve küçük toplulukların daha yakın ve kalıcı birliklerini dışlamaktadır. Bireyin statüsü, moda ve “görüntü” gibi geleneksel işaretler tarafından belirlenmekte, “Yaşam sanatı, büyük ölçüde, çetin işlere girişmeye, tarz ve üslupların titizlikle incelenmesine indirgenmektedir.”²⁷ Bununla, moral ortamların ayrışması, yani birbiriyle rekabet eden çevrelerin çoğalması arasında ilişki vardır.

Park’ın şehir anlayışını bir cümlede özetleyebiliriz: Şehir, uzayda (space) dışsal olarak örgütlenmiş ve kendine ait yasaların ürettiği bir birimi temsil etmektedir. Şehrin uzaydaki bu dışsal örgütlenişinin (ekolojik teorinin hemencecik tanınmasına imkân veren etiketin) tam ifadesi, Ernest W. Burgess tarafından yapılmıştır. Şehrin iç “yasalarının” sistematik biçimde ifadelendirilmesi, Roderick McKenzie’nin işiydi.

Şehrin büyümesi, Burgess tarafından, uzayda fiziksel genişlemesi ve farklılaşması açısından ele alınıyor.²⁸ Ona göre

27 A.g.e, s. 40.

28 Bu değişik araştırmacılar arasında karmaşık bağlantılar vardı. Ekolojik bakış açısı için ilk ivmede,

şehrin genişlemesi, genellikle, art arda gelen kentsel uzantıları temsil eden bir dizi ortak merkezli dairenin gelişimi biçiminde olmaktadır. Eğer başka bir müdahale olmazsa, bir kasaba veya şehir, iş yoğunluklu merkezi kesiminden (Chicago'nun "halkası" gibi) dışa doğru genişler.

1- Bu, ilk bölgedir. Şehir merkezini çevreleyen alanda normal olarak bir geçiş bölgesi vardır ve burası işletmeler ve hafif imalathaneler tarafından işgal edilmektedir. 2- Bu bölgede gayrimenkuller ekonomik amaçla kullanılmakta olup konut kalitesi düşüktür, ama kiralara da düşüktür. 3- Üçüncü bir bölgede, kötüleşen kesimlerden kaçmış ama işlerine kolay ulaşmak isteyen sanayi işçileri oturmaktadır. Burası, geleceğin gecekondu bölgesi olma tehdidi altındadır. 4- Bunun ötesi ise, lüks apartmanların veya müstakil aile evlerinin bulunduğu özel "sınırlandırılmış" "meskun mahal"dir. Bundan daha ilerisinde, yani şehir sınırlarının ötesinde ve merkezdeki iş bölgelerinden 30 ila 60 dakika mesafede ise banliyöler bölgesi (banliyö alanları veya uydu kentler) yer almaktadır.²⁹ Bu

G. J. Galpin'in "The Social Anatomy of an Acricultural Community" adlı çalışmasının hiç katkısı olmadığı anlaşılıyor. (Wisconsin Agricultural Experiment Station, Research Bulletin no. 3, 1915). Galpin; bir bölgedeki ailelerden, birikimlerini nerede tuttuklarına, nerede ticaret yaptıklarına ve çocuklarını hangi okula gönderdiklerine dair bilgiler topladı. Mekân olarak konumlarını ve faaliyetlerinin dağılımını gösteren haritalar hazırladı. Fiili yaşam birimlerinin çoğu kere siyasal birimlerle uyumsuzluk halinde olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Bununla birlikte, vurgulanması gerekir ki, bu süreç ne kadar basit olursa olsun, bir sosyolog, gerçekten kendine lazım olan verileri toplamak üzere sahada idi. Bu, 1915-1921 arasında kentsel araştırmaları aktif olarak teşvik etmiş olan Robert E. Park'ın planlarına uyuyordu. Park, 1918'de, bitki ekolojundan birtakım kavramları ödünç alarak bunları birleşik bir açıklamaya dönüştürdü. Bunu, çok geçmeden, kentlin çeşitli alanlarına (ki bunlar ekolojiden gelen bir benzetme ile "habitat"lar olarak düşünülmüyordu) ilişkin birinci el araştırmalar izledi. R. D. McKenzie, *American Journal of Sociology*'de (Vol. XXVII, Eylül 1921, Kasım 1921, Mart 1922, Mayıs 1922) "mahalle" üzerine bir araştırma yayınladı. Columbus (Ohio), bağımlılık, suçlar, milliyet dağılımı ve bir dizi başka indeksler açısından incelendi. "Kültürel alanlar" kavramı kullanıldı ve kentsel alanların sınırlarını belirlemek için haritalar kullanıldı. Diğer çalışmalardan biri de Nels Anderson'un *The Hoba*'sı idi (Chicago: University of Chicago Press, 1923). Şehrin uzaysal örgütlenmesine ilişkin fikirlerin genel bir sistematikleştirilmesi, Burgess tarafından "The Growth of the City"de yapılmıştır (*The City*'de yeniden basılmıştır: s. 47-62).

fiziksel tanımlamayı destekleyen argümanında Burgess, kent-
sel büyüme olgularının, bir tür anabolik-katabolik süreçte or-
ganizasyon ve dezorganizasyonun bir sonucu olduğunu öne
sürüyor. Dezorganizasyon (çözülme), davranış ve tavırların
yeniden örgütlenişi için bir ön hazırlıktır. Ve şehre yeni gelen-
ler, bir yandan alışılmış bakış açılarını ve geleneksel manevi-
yatlarını terk ederken bir yandan da zihinsel çatışma ve kişi-
sel kayıp yaşarlar. Şehrin genişlemesinde bir süreç, bireyleri
ve grupları elekten geçirip ikamet ve mesleğe göre yeniden
konumlandırır. Sonuçta “ana gövde” içerisinde evsiz barksız,
işsiz güçsüz göçmenler ortaya çıkmaktadır. Merkezdeki iş
yoğunluklu kesimleri çevreleyen kötüleşen bölgelerde daima
“gecekondu” bulunur -sefalet, hastalık, yer altı dünyasının
suç ve kötü alışkanlıklarının hâkim olduğu batmış bölgeler.
Ve yavaş yavaş dış kesimlere doğru gittiğimizde ise diğer top-
lumsal düzenlemelerdeki grup ve topluluklar bulunur.

Park ve Burgess’in, şehrin çeşitli boyutları üzerine birinci
el araştırmaları aktif olarak özendirici bir atmosferi ne dere-
ce yaratmış olduklarını, bu makalenin yayınlandığı sıralarda
onların rehberliği altında yürütülen projelerin sayısı göster-
mektedir. Amerikan sosyolojisinin klasikleri olmaya aday
bazı araştırmalar yürütülmekteydi: Nels Anderson, *The Slum:
An Area of Deterioration in the Growth of the City* (Gecekondu:
Şehrin Büyüme Sürecinde Kötüleşen Bir Bölge); Ernest R.
Mowrer, *Family Disorganization in Chicago* (Chicago’da Ailenin
Çözülüşü); Walter C. Reckless, *The Natural History of Vice Are-
as in Chicago* (Chicago’da Kötü Alışkanlıkların Hâkim Olduğu
Bölgelerin Doğal Tarihi); E. H. Shideler, *The Retail Business Or-
ganization as an Index of Business Organization* (İşletme Orga-
nizasyonunun Bir Göstergesi Olarak Perakende İşletmeciliğinin

Örgütlenişi); F. M. Thrasher, *One Thousand Boys' Gangs in Chicago* (Chicago'daki Bin Oğlanlar Çetesi); H. W. Zorbaugh, *The Lower North Side: A Study in Community Organization* (Aşağı Kuzey Yakası: Topluluk Örgütlenmesine Dair Bir İnceleme).³⁰

Park ve Burgess, şehrin, tipik bölge ve kesimlerin karakterize ettiği fiziksel bir portre sunduğunu varsaymışlardı. Bu bölgeleri kuran yasalara sayısız atıfta bulunmuşlardı. Bu “yasalar” veya “süreçler” denen şeylerin tam bir açıklaması onların meslektaşı McKenzie tarafından yapıldı.³¹ Ekoloji, biyolojinin tabiatta birbirleri ve çevreleriyle ilişkileri bakımından var oldukları şekliyle bitki ve hayvan biçimlerini inceleyen aşamasıdır. İnsan ekolojisi, insanların sosyal çevreden etkilenen uzay ve zamanla ilgili ilişkilerinin paralel bir inceleme-sidir. Toplumun, coğrafi olarak rekabet ve seleksiyon tarafından dağıtılmış bireylerden oluştuğu varsayılıyordu. İnsan kurumları, uzaysal ilişkilere uymaktadır. Bu uzaysal ilişkiler değiştikçe sosyal ilişkiler değişmekte, toplumsal ve siyasal sorunlar doğurmaktadır.

Sosyal ekolojinin ilk kullanımı, toplulukları dört türde sınıflandırmakta yapıldı: 1- Temel hizmet toplulukları, dağıtım süreçlerinin ilk adımı olarak işlev gören tarım şehirleri, balıkçılık, madencilik ve kerestecilik topluluklarından oluşmaktadır. 2- İkinci tür, dağıtım işlevi görmekte, civar bölgelerden temel maddeleri toplamakta ve bunları dünya pazarlarında dağıtmaktadır. Bunlar ticari topluluklardır. 3- Üçüncü topluluk türü sanayi şehrinde-dir. 4- Dördüncü türün ekonomik bir

30 A.g.e, 62

31 R. D. McKenzie, “The Ecological Approach to the Study of the Human Community”, *American Journal of Sociology*, XXX 287-301 ve “The Scope of Human Ecology», Pub, A. S. S. XX 141-154 ve in E. W. Burgess, *Urban Community*, s. 167-182. Ayrıca bkz. *The City*, A.g.e, s. 63-79.

temeli yoktur. Dinlenme/eğlence yerleri, siyasi veya eğitimsel merkezler, savunma toplulukları, mahkûmların sürgün yerleri veya hayır işleri toplulukları, bu türün örnekleridir.

Topluluklar, savunma için ve karşılıklı ekonomik avantaj elde etmek için örgütlenirler. Bir topluluk zirve noktasına ulaştığında (nüfusun toplanmasına sebebiyet veren ekonomik avantajların sınırlarına vardığında) ya istikrar kazanmalı, ya yeniden dönüşmeli ya da dağılmalıdır. “Zirve noktasına ulaşmış ve hiçbir rahatlama tecrübesi geçirmemiş bir topluluk, büyük ihtimalle bir durgunluk haline girecektir.”³² Düşüş geçmeye başlayınca çözülme (dezorganizasyon) ve kargaşa ardından gelir. Rekabet kızışır; zayıf unsurlar, toplumda daha alta ve hatta çekilmeye doğru zorlanır. Sonuçta, bir noktadan sonra, bir şehri örgütleyen ekonomik rekabet keskinleşir, şehir içinde sıkıntı yaratan bir unsur haline gelir. Bu noktada genellikle topluluğun ayarına yenilikçi unsurlar katılır. Bu, topluluğun yapı ve örgütlenişinde topyekûn bir değişime yol açabilecek bir istilanın (invasion) ilk aşamasını oluşturur. Bir topluluğun büyüklüğü arttıkça, kendini istilalara ve sakinlerinin sayısındaki ani değişimlere daha iyi uyarlayabilme yeteneği artar.

Bu süreçte, basitten karmaşığa, genelden özele doğru bir gelişme söz konusudur. Artan merkezileşmeyi, ademi merkezileşme takip eder. Mihver ya da iskelet yapı, trafik ve seyahat yolları tarafından belirlenir. Topluluk büyüdükçe, evlerin ve yolların sayısındaki büyük bir artış, bir farklılaşma ve ayrışma süreci yaşanır. Avantajlı alanlar için rekabet nüfus artışıyla birlikte keskinleştikçe ekonomik açıdan zayıf olan kamu

32 *The City*, s. 71.

hizmeti şirketleri, daha düşük fiyatlı ve daha zor erişilebilir kesimlere yönelmeye zorlanırlar. Meskûn mahaller de nüfusun ekonomik ve ırksal kompozisyonuna bağlı olarak türlere ayrılırlar. Bazı özel kamu hizmetleri, belirli bir gelişme düzeyine ulaşıncaya kadar ortaya çıkmaz. "Aynen plaj veya çam ormanından önce, başka bitki türlerinin birbiri ardına gelen egemenlikleri gibi ve aynen bitki topluluklarında birbirini izlemenin istilanın ürünleri olması gibi, insan topluluğunda da tezahür eden oluşumlar, ayrışmalar ve birliktelikler, bir dizi istilanın sonuçlarını oluşturmaktadır."³³ İki temel istila türü, toprağın değişen kullanımı ve yeni bir istilacı türünden kaynaklanmaktadır. İstilaları harekete geçirenler şunlardır: 1- Ulaşım yollarındaki değişimler, 2- Eskime ve fiziksel kö-tüleşme, 3- Yapıların, binaların ve köprülerin yapımı, 4- Yeni sanayi türlerinin hayata geçirilmesi, 5- Gelirin yeniden dağıtımının ekonomik temelindeki değişimler, 6- Gayrimenkul promosyonları. İstilalar, kendine özgü başlangıç aşaması, ikinci aşama ve zirvesi olan düzenli bir olaylar sürecine yol açarlar. Zirve aşamasına, istilacı güçler başkalarının tecavüzlerine dayanabilecek başat bir ekolojik organizasyonu kurunca ulaşılır. Bir bölge içindeki başat amaç kurumsallaşınca, birliği oluşturan birimler arasındaki rekabet daha az acımasız hale gelir; kontrol kuralları temayüz eder ve farklı amaçlı bir istila bir süre için engellenir. Sonuçta, topluluk hayatının yerleşik birimleri söz konusudur ve bunlara doğal alanlar denebilir.

O halde şehri oluşturan temel süreçler, önem sırasına göre; rekabet, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrışma, istila ve birbirini izleme (art arda gelme) sürecidir. Bunların işleyişi, kentin fiziksel yapısını oluşturan "doğal alanlar"ı yaratır.

Bu ilginç yazılar kümesinden 1950'lere kadar olan dönemdeki şehir üzerine literatürü incelediğimizde yirminci yüzyılın ikinci yarısında Amerikan sosyolojisine ekolojik şehir teorisinin egemen olduğunu açıkça görürüz. Bu teorinin ana mimarları Park, Burgess ve McKenzie idi. Daha 1928 yılında, şehrin sosyolojik açıdan incelenmesinin, bu fikirlere dayalı standart bir biçim almakta olduğu görülüyordu. Nels Anderson ve Eduard C. Lindeman, *Urban Sociology*'lerini (Kent Sosyolojisi) 1928'de yayınladılar.³⁴ Kitaplarının ilk 89 sayfası, şehrin ve civar bölgelerinin uzun bir ekolojik tanımına ayrılmıştı. Kitabın bir başka bölümü, şehrin "fonksiyonları" denen şeyle ilgiliydi. Bu konular arasında; şehrin ihtiyaçları, atık ve kanalizasyon sitemi, ulaşım, park ve bahçeler ile kentsel ortamın makineleşmesi yer almaktadır. Bir diğer bölüm ise, kentsel kişilik ve gruplara ayrılmış olup, makineleşmiş, tempolu kentsel ortamın kişilik ve kentsel sosyal tiplerin oluşumu üzerindeki bazı psikolojik etkileri incelenmekte, profesyonelleşmenin bireyler ve gruplar üzerindeki etkisine kısaca değinilmektedir. Kitabın sonunda ise kentsel bir ortamın sorunları (sefalet, zihin sağlığı, yaşlılık, ev hayatının çözülüşü, siyasal çözülme gibi) ele alınmaktadır.

Şehir konusuna ilişkin tüm çalışmaları burada ele almanın pek bir anlamı yok, fakat zaman içindeki bir veya iki örnek çalışmaya değinmek, şu temel gerçeği ortaya koyabilir: Eğer Amerika'da şehir, kendisine ilişkin yorumlar kadar az değişmiş olsaydı, sorunları uzun zaman önce çözülmüş olabilirdi. 1932'de sorumluluk sahibi iki kitap, Davie ve Carpenter

34 Nels Anderson and Eduard C. Lindeman, *Urban Sociology* (New York: Alfred A. Knopf, 1928).

tarafından yayınlandı.³⁵ Davie'nin çalışması, Chicago geleneğinin kavramlarını açıklamaya matuf teorik bir isteksizliği bile gösteriyor. Kitap, kentselliğin gelişmesinin tam da son zamanlarda toplum açısından gerçekleşmiş, en önemli şey olduğu önermesiyle başlıyor. Bununla birlikte, kentselliğin teorisine öylesine az eğilmektedir ki, "şehir nedir?" sorusundan Munroe'dan bir alıntı ile kurtuluyor.³⁶ Yine kentsel büyüme konusuna Adna Weber'in çalışmasına dayanarak oldukça kestirme bir göz atıştan sonra Davie, şehir planlaması ve trafik sorununa kısaca değiniyor, daha da anlamsız bir şekilde kent sorunlarına ilişkin bir tartışma başlatıyor. Davie, 119 sayfa konut konusuna; 182 sayfa sağlığa; 170 sayfa eğitime ve 149 sayfa da eğlence konusuna ayırmıştır. Peki Davie, şehir teorisine hangi katkıyı yapmıştır? Hiçbir şey.

Carpenter'in çalışması, teorik olarak bir şekilde daha zengindir. Bunun esas nedeni de Chicago geleneği ile olan bağlantısıdır. Kitaptaki ilk 182 sayfa, esasen şehrin jeolojisi ve ekolojisine ayrılmıştı. Bunu kentsel büyüme ve planlama ile ilgili bir bölüm izliyordu. Kentsel nüfusun kompozisyonu ele alınıyor ve şehrin kişiliğe etkilerine bir miktar değiniliyordu. Bir kere daha bu çalışmada da kent sorunlarının uzun bir incelemesine dalmıyordu: Kentin evlilik ve aileye, ev, din ve nihayet kötü huylar, suç, ahlaksızlık, akıl noksanlığı, zihinsel hastalıklar ve intihar üzerine etkileri gibi.

35 Maurice R. Davie, *Problems of City Life* (New York: John Wiley, 1932) ve Niles Carpenter, *The Sociology of City Life* (New York: Longmans, Green, 1932).

36 Davie, A.g.e, s. 4-5. Gönderme, William Dennett Munroe, *The Government of American Cities* (New York: Macmillan, 1926), s. 13-16. Bununla birlikte, Munroe'nun açıklamasının Chicago okulununkinden üstün olduğu belirtilmelidir.

Bu kitapların ikisinde de, çok daha büyük hacimli araştırmalar yürütüldü. Bu anlamda bu kitaplar daha tam ve günceldir. Ancak Davie, bunu, özel bir bütünleştirici teorik çerçeve olmadan, yalnızca sorunların incelenmesine indirgemektedir. Carpenter'ın çalışması, ekolojik teoriyi sorgulamadan almakta, kurumlara biraz daha fazla dikkat sarf ederek oldukça küçük biçimlerde bu teoriyi yalnızca güçlendirmektedir.

O zamandan bu zamana dek temelde nasıl son derece az bir değişiklik olduğu, 1955'te yayınlanan iki kitap tarafından gösterilmektedir.³⁷ Rose Hum Lee'nin çalışmasında kadim bir konu olan şehirlerin büyümesi, Batı Avrupa, Asya, Afrika ve Birleşik Devletler'den örneklerle biraz genişletiliyor. Ancak temel açıklayıcı çerçeve, demografik ve ekolojik bir tablo ile sunuluyor. Eğilimin kurumlara daha fazla önem atfetmek yönünde olduğu açıktır -gerçekten, neredeyse doksan sayfa (çalışmanın beşte birinden biraz az) kentsel kurumlara ayrılmış. Kentsel yaşam biçimleri, eğlence, kişilik, sorunlar ve kentsel planlama konularının tartışılması geleneksel hale gelmiştir.

Bergel'in çalışmasında da aynı geleneksel formül büyük ölçüde korunuyor. Bergel'in, şehrin temel teorik anlamına ne kadar az ilgi duyduğu, kendisini tatmin eden anlaşılması zor şu tanımlamada görülebilir: "Sakinlerinin çoğunun tarımsal faaliyet dışındaki işlerle uğraştığı her yerleşim birimini "şehir" olarak adlandıracamız."³⁸ Askeri bir üssün, bu konuda nerdeyse mükemmel bir örnek durumu oluşturduğu düşünülebilir. Rose Hum Lee'nin tanımı da aynı derece-

37 Rose Hum Lee, *The City* (New York: Lippincott, 1955) ve Egon Ernest Bergel, *Urban Sociology* (New York: McGraw-Hill, 1955).

38 Bergel, A.g.e, s. 8.

de üstünkörüdür: “Şehirler, temel olarak, geniş, heterojen ve sınırlı bir toprak alanı üzerinde yoğun olarak yerleşen nüfus topluluklarıdır.”³⁹ Ancak teorik konulara ilgi eksikliğinden daha da önemlisi, geleneksel kompozisyonun sürdürülmesidir. Bergel’in kitabının yaklaşık ilk 168 sayfası, geçmişteki ve bugünkü şehirlerin fiziksel ve ekolojik tanımlamasına ayrılmış. Daha uzun bir bölüm de kentsel demografiye. Kentsel kurumların incelenmesi ise, yaklaşık seksen sayfaya (Lee’nin kitabındakinden daha az bir oranda) sığdırılmış. Bunun neredeyse iki katı bir yer, kentsel sorunlar ve planlamaya ayrılmış.

Louis Wirth’in, 1938 yılında şehir teorisinin durumuna ilişkin değerlendirmesi, 1958’de de hemen hemen aynı geçerliğe sahip. Üstelik Wirth, birleşik kentsellik ekolünün (Chicago ekolojik teori okulunun) kurucu üyesi idi. *The Ghetto* (Getto) adlı şahane çalışmasında, kentsel alt-topluluklar konusunda o zamana kadarki en yetkin çalışmalardan birini gerçekleştirmişti. Park, Burgess ve McKenzie’nin *The City* başlıklı kitabına, şerhli bir indeks hazırlayarak katkıda bulunmuştu. Park’ın gözetimi altında gerçekleşmiş çalışmaların büyük bir çoğunluğuna birinci elden aşinalığı vardı. Bununla birlikte, 1938’de yazdığı satırlarda Wirth şunları öne sürüyordu:

Şehir konusundaki zengin literatürde, toplumsal bir varlık olarak şehirle ilgili mevcut bilgiyi sistematik bir biçimde sunan bir kentsellik teorisini beyhude atıyoruz. Özel sorunlar konusunda, örneğin tarihsel bir trend ve yinelenen bir süreç olarak görülen şehirlerin büyümesi konusunda gerçekten mükemmel teorik formülasyonlara sahibiz. Kentsel yaşamın çeşitli özel boyutlarına dair ayrıntılı bilgiler sunan sosyolojik

39 Lee, A.g.e, s. 7.

açıklamalar ve ampirik araştırmalardan oluşan zengin bir literatüre de sahibiz. Fakat, şehir üzerine araştırma ve kitapların sayısındaki büyük artışa rağmen, henüz, şehrin sosyolojik bir tanımında zımnen var olan bir dizi postüladan ve ampirik araştırmalarla temellendirilebilecek genel sosyolojik bilgimizden çıkarılabilecek kapsamlı bir özlü hipotezler kümesine sahip değiliz.⁴⁰

Park, Burgess ve McKenzie'nin orijinal önermelerinin küçük değişiklikler yapılmış biçimlerinin, bir şehir teorisi için pek de bir cevap oluşturmadığını söylemeye gerek yok. Eş-merkezli bölge (concentric zone) teorisi, evrilip çevrilerek teoriye küçük alternatifler sunulmuştur. Ayrıca, bir "ayrı çekirdek" (separate nucleus) teorisi ile bir "sektör teorisi" (sector theory) öne sürülmüştür. Fakat bu teoriler, orijinal postülaların kabulünü ima etmektedir. Tüberküloz, sabıkalı suçluluk, genç yaştaki suçlular, hane değerleri ve fuhuş konularında zaman zaman daha güncelleştirilmiş çalışmalar sunulmuştur. Alan ve bölgelere göre nüfusun yeni ve daha yakın dönem demografik tanımları yapılmıştır. Bu önermeler ve çalışmalardan hiçbiri, orijinal "teorinin" temel yapısına dokunmamaktadır. O halde, Wirth'in yönelttiği eleştirileri aynen koryayabiliriz.

Temel olarak, ekolojik şehir teorisine ilişkin üç ana güçlük söz konusudur. İlk; teori, analizi şehrin sosyal yaşamı yerine jeofizik boyutlarına yönlendirmekle yanlış bir zeminde başlatmıştır. Sosyal yaşam, bir etkileşim yapısıdır; taş, çelik, çimento, asfalt vesaire yapısı değil. Bir hane halkının faaliyetleri hakkında, onun kanalizasyon sisteminden geçen ve çöp

40 Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life", *American Journal of Sociology*, XLIV(1938), s. 8.

tenekesine bırakılan maddeleri dikkatle analiz ederek çok şey öğrenebileceğimizi önermenin tümüyle alakasız olmadığı muhakkak. Fakat bu, yalnızca bunların, faaliyetlerin yan ürünleri ve çıkarsamada bulunmada kanıtlar olarak silindiği takdirde doğrudur. Şehrin ekolojik açıdan incelenmesinin çok büyük bir kısmı, değişik bölgelerin (doğal alanlar, habitatlar ve bu nitelikte olmayan bölgelerin) özelliklerinin belirlenmesine ayrılmış; bu özellikleri doğuran yaşama çok az yer verilmiştir. Olağanüstü bir sabırla suç mahallinin araştırılması yapılmış, suçlu büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Ekolojik şehir teorisi, kısmen, bilimi özerk, bağımsız ve tam kılma yönündeki talebin ihanetine uğramıştır. Tabloların, haritaların, diyagramların, istatistiki oran ve rasyoların çok büyük bir kısmı, kendi değerleri için kullanılmıştır.

Ekolojik şehir teorisine dair ikinci bir güçlük, hayati kavramlarının gereksiz "primitivizmi"dir. En özlü biçimde McKenzie tarafından özetlenen bu kavramlar arasında; rekabet, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrışma, istilalar ve art arda gelme sürecinden oluşmaktadır. Kentsel sosyal hayat, gerçekten de bu kavramlarla açıklanabilir, ama mesele o değildir. Sorun, bu kavramlarla yeterince farklılaştırılamamasıydı. Şehir hayatı için olduğu kadar kırsal yaşam için de açıklayıcı olabilirdi. Geçmişteki veya günümüzdeki toplumsal yaşama uygulanabilirdi. İnsan hayatı dışında hayvanların yaşamının yanı sıra insan yaşamına ya da hayvan yaşamına ilaveten bitkisel yaşama da uygulanabilirdi. Tek eşle evliliği, cinsellik güdüsünün varlığı ile açıklayamayız. Aynı cinsellik güdüsü, tek eşli evlilik dışında gerçekleşen cinselliği de rahatlıkla açıklayabilir. İnsan aç olduğu için yemek yediği gerçeğini açıklayabilir; ama bu, bazı özel vesilelerle kanepe yiyip kokteyl içme-

sini açıklamaz. Ekolojik teorinin temel kavramsallaştırmaları, şehir teorisini, sosyoloji teorisinin başka herhangi bir teorisinden farklılaştıracak derecede bir kesinliğe sahip değildi. Doğrusu, sosyoloji teorisini siyaset veya iktisat teorisinden, hatta sosyolojiyi botanik teorisinin bazı şubelerinden ayırt etmeye yeterli değildi.

Kısmen ilk iki sorundan kaynaklanan üçüncü güçlük ise, ekolojik şehir teorisinin tam da en geleneksel anlamda sosyolojik nitelikli kavramları (gruplar, kurumlar, toplumsal yapılar) ihmal etmiş olmasıydı. Nels Anderson ve Lindesmith'in şehre dair çalışmasında kurumlara ihtiyaç yoktu. Kurumlardan yalnızca toplumsal sorunlara göndermede bulunurken tesadüfen bahsediliyordu. Davie'nin çalışmasında da kurumların resmen kabulüne rastlanmıyor. Ve ekolojik teorinin otuz yıllık bir gelişim döneminden sonra kurumlar, şehir metinlerinde bir yer bulmayı başardılar ama bu yerin beşte birini işgal ettikleri görülüyor.

Pozitif anlamda, ekolojik şehir teorisi önemli ilerlemeleri temsil ediyordu. Teori, kent olgusunun gerek dışsal fiziki gerekse içsel sosyal boyutlarının incelenmesini kolaylaştırdı. Daha da önemlisi; ekolojik teori birinci el araştırma ve özerk bir bilimin kurulmasını talep ediyordu. Son olarak, teorinin o primitivizmi, bir tür avantajdı. Teorik açıdan bağlılıktan öylesine tümüyle uzaktı ki neredeyse her tür araştırma onun adıyla ortaya çıkabilirdi. Bu bir tür emir idi: "Gidip gerçekleri toplayın." Bu, geniş bir yelpazeden verilerin birikmesini amaçlıyordu. Kuşkusuz bu, büyük bir bedel ödenerek kazanılmış bir avantaj idi, zira şehir araştırmaları, kentsel bir ortamın sorunlarını hep mekanik bir çetele tutma çerçevesine indirgemektedir. Bu çerçeve öylesine gevşektir ki normatif yargılar, ampirik sosyal teorinin gereklerini gizleyebilmektedir.

Sosyal-Psikolojik Bir Şehir Teorisine Dair Notlar

İnsanoğlunun şehirlerde, şehirlerin dışında olduğundan farklı düşündüğü, hissettiği, tepki verdiği gözlemi, şehrin kendisi kadar eskidir. Daha önceki çağların insanların idrak ve zekâ yönünden bizden daha geri olduğu varsayımı kadar boş bir hata olamaz. Geleneksel kanıtlar, eski insanların kendi şehirlerinin özel niteliklerini idrak ettiklerini, değer verdiklerini gösteriyor. Eski Mısır'da babaların çocukları için bildik bir kaygısı, onların, mütevazı mesleklerin kısıtlı imkânlarında çile çekmeleri yerine, yazmayı öğrenerek imparatorluk bürokrasisinde "beyaz yakalı" bir iş olan kâtiplik görevini almalarıydı. Baskı ve kentsel bir meslek yoluyla toplumsal yükseliş, eskidir. Mısır'a yakın Babil'de spesifik olarak kentsel sosyo-politik fırsat türlerine atfedilen değer, bu fırsatlara erişimi imtiyazlı yurttaşlar grubuyla sınırlama çabalarında gösterilen özende görülmektedir. Yahudiler Babil'de tutsaklığa mahkûm olduklarında kendilerine epey özgürlük tanınmış ama papaz okullarına gitmekten ve bağlantılı siyasal görevlerden bilinçli bir şekilde dışlanmışlardı. Eski Çin'de kentsel görevlere olan istek, bireylerin devlet memurluğu sınavlarına hazırlanırken kendini adanması, sabır ve sıkı çalışmasında ve ailesi ve klanının memurluk eğitimi sırasındaki faaliyetlerini finanse etmelerinde görülmektedir. Klasik Yunan'da yurttaş, şehrin bir üyesi olmaktan gurur duyar, bu özelliğini kendisi ile barbarlar arasındaki farkın göstergesi olarak alırdı. Kentsel gururdan kaynaklanan benzer davranışlar ve kanıtlar, Roma yurttaşlarının da ayırıcı özellikleriydi.

Ancak, kendine özgü bir kentsel görünümün (ki bu görünüm kentsel meslekler ve kent ortamıyla ilgilidir ve şehrin

kendisi kadar da eskidir) gelişimini kabul etmek başka; bunu şehir olgusunun özü olarak tecrit edip tüm açıklamaları bundan çıkarmak başka bir şeydir. Bu oldukça tuhaf sonuca götürebilecek koşullar, George Simmel'in sosyolojisinde vardı.

Sosyoloji, 19. yüzyılda Fransa'da Auguste Comte, İngiltere'de Herbert Spencer ve Birleşik Amerika'da Lester Ward gibi akademi dışı düşünürler tarafından örgütlendi. Bu disiplinin kurucuları, oldukça şen şakrak, hayal gücü yüksek insanlardı ve az da "emperyalist" değillerdi. Eski disiplinlerinden kopardıkları topraklarda yeni bir saha kuran imparatorluk banileriydiler. İşlerini çok iyi yaptılar. Öylesine iyi yaptılar ki sosyoloji, kurucularından bazılarının ömrü içerisinde akademik bir disiplin olarak kurulma sürecinde idi.

Simmel, akademik bir sosyolog olarak, ikinci kuşağa aitti. O ve meslektaşları, kurucularınkinden farklı bir görevle karşı karşıyaydı. Bu görev, bu sahayı, diğer her saha ile çatışmaya götüren biçimlerde değil, kesinlik içerisinde ve sınırlı kavramlarla tanımlama gereği idi. Felsefi açıdan Simmel, Immanuel Kant'ın dikkatli bir öğrencisiydi. Sosyolojik açıdan ise, sık sık Neo-Kantiyenizm şeklinde tarif edilen okulun öncülerindendi. Ayrıntıları ihmal eden Neo-Kantiyen sosyal bilim, Kant'ın felsefesindeki bir prosedüre benzetme yoluyla sosyal bilimlerin kesin ve sınırlı bir tanımına ulaşmaya çalıştı. Bu, tecrübenin biçim ve içeriği arasında keskin bir ayırım gözetmeyi ve biçimlerin incelenmesinde her şeyin bilim için genel bir değer taşıdığını düşünmeyi içeriyordu.

Simmel'e göre sosyal bilimlerin görevi, insanın interaktif yaşamının tüm boyutlarını araştırmaktır. Sosyolojinin özel görevi, toplumsal etkileşim (interaction) biçimlerini içerikleri-

nin yanı sıra incelemektir. Simmel, aynı sosyal biçimlerin oldukça farklı bir içeriği kapsayabilir ve aynı sosyal içerik farklı biçimlerde somutlaşabileceğini varsayıyordu. Bundan başka, insanlar arası davranış, hiçbir şekilde fiziksel eyleme indirgenemez. Aksine fikirleri, duyguları ve davranışları içerir.

Eğer Simmel'in yaklaşımını sosyolojiye uyarlayıp, şehri analize tabi tutarsak, kendimizi demografik ayrıntılarla meşgul etmekten ve bölgelerin, mahallelerin ve banliyö bölgelerinin fiziksel karakteristiklerini incelemek için yoğun çaba sarf etmekten daha boş bir şey olmadığı görülür. Şehrin sosyolojik bir analizi, kendi uygun yerini, kentsel bir ortamda insanlar arası yaşamın ruhsal biçimlerinde bulur. Bu analizin nesnesi, kentli insanın mantalitesinden başka bir şey değildir. Bu yüzden, - Simmel için, "Metropol ve Ruhsal Yaşam"⁴¹ gibi bir konuda sosyolojik açıdan garip, marjinal ya da tesadüfi bir şey yoktur. Tam tersine, böyle bir konuda sosyoloji kendi uygun sahasını bulur.

Şehrin acayip bir şekilde modern insanın yazgısında merkezi nitelikte olduğu noktasında Simmel, pek çok çağdaş gözlemciyle hemfikirdir. Ona göre, modern yaşamın en derin sorunları, muazzam sosyal güçler olan tarihsel bir miras, dış kültür ve yaşam tekniği karşısında bireyin kendi özerkliğini ve bireyselliğini koruma çabasından doğmaktadır. Bu sorunu anlamak isteyen sosyolog için, bireyselliğin metropoliten biçimlerinin psikolojik temelini kavramak önemlidir. Bu, Simmel tarafından, sinirsel dürtünün yoğunlaşmasında (ki dışsal dürtüden içsel dürtüye doğru hızlı ve kesintisiz bir geçişle sonuçlanmaktadır) görülmektedir.

41 Translated by Kurt Wolff, *The Sociology of George Simmel* (Glencoe: The Free Press, 1950), s. 409-424.

Metropoliten insan, olağandışı fazla dürtüye (stimulation) sahiptir ve kendisini kökünden koparacak dışsal çevredeki etkenlere karşı koruyan bir mantalite geliştirir. Bunun anlamı, kalbiyle değil kafasıyla hareket etmesi gerektiğidir. Yani derin duygusal tepkilere teslim olmak geride kalmalıdır. Çevresi, onun bilincini (duygularını değil) artırır, bu da aklın egemenliğine yol açar. Kentsel ortamın uzmanlaşmasıyla pek çok istikamette uzanan entelektüelite, kentin karakteristiğidir.

Şehrin kurumları, mantalitesini teyit eder, zira para ekonomisi ve aklın egemenliği tabiatı gereği birbirine bağlıdır. Her ikisi de, insan ve eşya ile haşır neşir olurken gerçeğe dayalı bir davranışı içerirler. Para, sadece tüm kalemlerde ortak olanla ilgilidir. Bunların yalnızca mübadele değerini ölçer, tüm kalite ve bireyselliği şu soruya indirger: Kaç para? Bundan başka, para, metropol için çok hayati olan pazarın da doğal kurumudur. Kentsel üretim pazar içindir, yani tamamen bilinmeyen ve üreticinin gerçek vizyon alanına asla girmeyecek olan tüketicilerdir. Modern akıl, giderek daha fazla hesapçı olur. Bu hesapçılık ve para ekonomisinin hasıl ettiği kesinlik, aynı zamanda, dünyayı aritmetik bir probleme dönüştürüp parçalarını da matematik formüllerine koyan doğal bilimin idealleriyle de uyuşmaktadır.

Şehirde; sosyal hayat, dakiklik, kestirilebilirlik ve kesinlik, tam da yaşamın karmaşıklığının (ki bu da para ekonomisi ve entelektüelizm ile sıkı sıkıya bağlıdır) gerektirdiği şeylerdir. Simmel'e göre bu, aynı zamanda, Ruskin ve Nietzsche gibi hayatın değerini şematize olmayan var oluşta bulan orijinal şahsiyetlerin metropolün dakikliğinden ve kesinliğinden

sadece nefret etmekle kalmayıp, aynı nefreti neden para ekonomisine ve modern var oluş ve bilimin entelektüelizmine de teşmil ettiklerini de açıklamaktadır.

Kesinliği ve dakiklığı ilerleten ve onları en yüksek bir gayri şahsılık yapısına dönüştüren aynı faktörler, genellikle oldukça şahsi bir sübjektifliği de teşvik etmektedir. Hızla değişmekte olan çelişen deneyimler bağlamının bir ürünü olarak, şehirde kof (içi geçmiş) bir davranış gelişir. Aşırı dürtü, tepki verme kapasitesinin kaybolmasına yol açar. Kof davranışın özü, ayrımcılığın körelmesinde görülür. Ve burada yine kentsel para ekonomisinin rolü aşikârdır ve kentsel davranışla uygunluk arz etmektedir. Tüm değerlerin bir ortak paydası olarak para ekonomisi renksiz ve kayıtsızdır. Eşyanın özünü (bireyselliğini, özel değerini ve mukayese kabul etmezliğini) yok eder. Şehir ne kadar büyük olursa, parasal mübadelenin önemli rolü daha da artar ve malların satın alınabilirlik özelliği daha fazla ön plana çıkar. Bu arada, kişiliğin kendisini koruması, dünyayı değerden düşürmek pahasına mümkün olabilir ve sonunda kaçınılmaz olarak kişinin kendi değerinin düşmesine yol açabilir.

Metropoliten insanın başkalarına yönelik davranışı, genelde resmiyet ve çekingenlik göstermektedir. Simmel, bu çekingenliğin içsel boyutunun sadece kayıtsızlık olmadığını, aynı zamanda hafif bir nefret veya en azından karşılıklı yabancılık duygusu ve iğrenme olduğuna inanıyordu. Bu nefret boyutuna sahip çekingenlik, bireye, başka her tür koşul altında imkânsız olan bir kişisel özgürlük kazandırır. Bu bağlamda Simmel, eski Atina'nın büyük yaratıcılığının, küçük bir kasabanın birtakım özelliklerini muhafaza etmesinden

kaynaklandığını düşünüyordu -ki bu özellikler, metropolün kışkırtıcı entelektüelitesi ile büyük bir gerilim yaratıyordu. Kişilerin sayısı bir metropolü özgürlük mekânı yaparsa da yurttaşların ekonomik, kişisel ve entelektüel ilişkilerinin belli bir noktasında kozmopolitanizm de tezahür eder. Bu, şehrin hinterland üzerindeki (şehrin boyutlarındaki artışla birlikte geometrik olarak artan) üstünlüğünde apaçık görülmektedir. Bu arada, şehirdeki hayat da, doğa ile yapılan bir geçim (rızk) mücadelesinden insanlar arası bir kazanma mücadelesine dönüşmüştür. Hayat da giderek kişisel renkleri ortadan kaldıran gayri şahsi parçalardan oluşmakta, bu da bireyi, kendi kişisel özünü korumak amacıyla elinden geleni yapmaya götürür.

Simmel'in *Die Grosstadte und das Geistesleben* (Büyük Kentler ve Tinsel Yaşam) adlı çalışması⁴², ekolojik şehir teorisinin kurucuları üzerinde Oswald Spengler'in şehir analizi (ki kavramları da dahil büyük ölçüde Simmel'den esinlendiği anlaşıyor) kadar doğrudan bir etki yapmamış görünüyor. Park'ın meşhur makalesi, Simmel'e değil Spengler'a atıfla başlıyordu. "Şehir... bir bireysel insanlar ve sosyal kolaylıklar (sokaklar, binalar, elektrik ışıkları, tramvaylar ve telefonlar) yığınınından daha fazla bir şeydir. Bir kurumlar ve idari araçların (mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve çeşitli devlet fonksiyonları) basit bir kümesinden de daha fazla bir şeydir. Gerçekte şehir, bir zihni durum, bir gelenek ve görenekler, örgütlü davranışlar ve duygular bütünüdür... Şehir, geçenlerde Oswald Spengler'in de belirttiği gibi, kendi kültürüne sahiptir: 'Bir köylü için evi ne anlama geliyorsa, medeni bir insan

42 1903'te Dresden'de yayınlanmıştır.

için de şehir odur. Evin kendi hane tanrılarına sahip olması gibi şehir de kendi koruyucu tanrısına, yerel azizine sahiptir. Köylünün kulübesi gibi, şehrin kökleri de topraktır.”⁴³ Spengler’in kentsel mantaliteyi tanımlayışı esasen Simmel’in-ki ise de (Park’ın Spengler’dan aldığı fikirler ve alıntılarda açıkça görmekteyiz bunu), kentsel mantaliteyi yorumlama çerçevesi farklıdır.

Spengler, şehir yorumunu *The Decline of the West*⁴⁴ (Batı’nın Düşüşü) adlı çalışmasında geliştirmişti. Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sırasında yazıldı, Temmuz 1918’de yayınlandı. Öylesine popülerleştirdi ki 90 bin adet basıldı. Çevirisi yapıldı ve İngilizce konuşan dünyada en çok satan kitaplar arasına girdi. Kitap, Batı’nın gelişmesi konusundan kuvvetli ideolojik temalar içeriyordu. Spengler’in çalışmasını, Alman şehirleri ile bağlantılı olarak görmek ilginç bir noktadır.

Almanya’da şehirlerin kariyeri dalgalanmalar göstermiştir. Romalılar, Alman ülkelerinde, Ren ve Tuna nehirleri gibi doğal ulaşım yolları boyunca bir kale şehirleri sistemi kurmuştu. Bunlar, Roma’nın düşüşüyle ortadan kayboldu. Ortaçağ’ın sonlarında ticaretin canlanmasıyla birlikte bu eski Roma şehirleri de yeniden hayat buldu, çünkü kıta içi ticaret yolları üzerinde bulunuyorlardı. Alman ülkelerindeki daha sonraki kentsel gelişme, şehirlerin, Kuzey Denizi ve Baltık’taki Hansa ve güney şehirleri birliği gibi koruyucu birlikler oluşturmalarıyla gerçekleşti. Ayrıca, Almanların Doğu’daki sınır bölgelerine doğru öncü hareketlerine paralel olarak pek

43 The City, A.g.e, s. 1.

44 Oswald Spengler, *The Decline of the West* (New York: Alfred A. Knopf, 1928). 2 cilt (çeviri: Charles Francis Atkinson).

çok yeni şehir kuruldu. Bu serpilten şehirler hızlı bir iç evrim geçirerek sanat, bilim ve edebiyattaki etkileyici gelişmelerin toplumsal temelini oluşturdular. Ancak dinsel savaşlar, tüm Alman ülkelerinde inanılmaz bir yıkım ve tahribata yol açtı. Otuz Yıl Savaşları, bazı şehirlerde önceki nüfuslarının sadece dörtte birini hayatta bıraktı. Tam da en kentli unsurlar yok oldu. Bu arada yeni yarımkürenin açılması, ticaretin yönünü Kıta Avrupası'ndan çevirerek, Hansa gibi şehir birliklerinin altındaki o ekonomik temeli sekteye uğrattı. Şehir yaşamı yok edildi. Almanya'da şehir yaşamı, 18. yüzyılda yeniden canlanmaya başladı ama aynı zamanda, Alman İmparatorluğu'nu birleştirmede öncülüğü yapan ise Almanya'nın kuzeydoğusundaki kırsal Prusya idi. Genel anlamda Prusya'nın politikaları, şehri ve onun tipik sınıflarını siyasal olarak kontrol altında tutma çabasıyla belirleniyordu. Bu arada siyasal hâkimiyet de (devlette, yönetimde, ordunun üst kademelerinde) kırsal aristokratların (Junkerler) elinde idi. Sonuçta öteki Batı ülkelerinde ve Birleşik Devletler'de kentsel tipler ulusal meselelerde büyük bir söz sahibi iken Almanya'da şehir tuhaf bir şekilde siyasal sorumluluktan mahrumdu.

Alman ülkelerindeki bu olayların sonucunda, şehirli nüfus, genellikle kentsel yetenek ve becerilere doğru olağanüstü bir yoğunlaşmaya gitti. Buna karşılık siyasete antipati besliyor, siyasette beceriksiz kalıyordu. Devleti yöneten sınıflar kurnaz, iktidar oyununda mahir ustalardı ama son derece kaba ve kültürsüzdüler. Kentli sınıflar ise fazlaca kültürlü ama siyaseten kifayetsizdi. Bu durum, denetlenemez kırsal mistisizm dalgalarına ve şehrin şiddetle reddinin (ki Naziler bu konuyu istismar edecektir) temelini hazırladı. Spengler, Simmel'in şehir tanımını alarak bir kırsal mistisizm çerçeve-

sinde yeniden kurguladı. Savaş sonrasının Almanyası'nda Spengler'in çalışmasının sahip olduğu muazzam popülerite, kırsal mistisizm ile şehrin reddinin kombinasyonunun, mağlup edilmiş bir ulusun yaşadığı büyük hayal kırıklığına uygun düşmesi ile açıklanıyor. Spengler'in çalışmasının Amerika'daki popüleritesi ise biraz farklı yorumlanmalıdır. Bu çalışma, kentsel yozlaşma süreçlerinden kaynaklanan incinmiş hisler için sistematik bir açıklama sunuyor. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yozlaşma konularını araştıranların dikkat çektiği, savaş sırasındaki yüksek dozajlı vatanperverlik hislerinin dramatize ettiği, savaş sonrası ortamında ise ortadan kaybolan bir noktaya vurgu yapıyordu.

İnsan yaşamının düzenindeki temel çelişki, Spengler'a göre⁴⁵ kırsal kesim ile şehir arasında bulunmaktadır. İnsan yaşamının kökleri hep topraktır. Yalnızca devasa şehirleri olan medeniyette kendimizi köklerden koparıyoruz. Medeni insan, entelektüel bir göçebidir -yersiz yurtsuz, bir mikrokozmos, avcılar ve çobanların hissiyat olarak özgür olmaları kadar entelektüel açıdan özgür. Dünya tarihi, şehirli insanın tarihidir. Bir şehrin ruhu, esas itibarıyla yeni bir tür olan kitle ruhudur. Şehir, kırsal bölgeleri kısa sürede, yalnızca "mücavir alanlar" olarak tecrübe edilen bir şeye indirgiyor.

İnsan medeniyeti döngüseldir. Kültürün her ilkbahar mevsimi, yeni bir şehir insanının ve kentlilik türünün doğuşuna tanıklık eder. Burada, insanın daha uyuşuklaştığı ama heyecan ve aklın her zamankinden daha güçlü olduğu bir du-

45 Şehir konusunun Spengler tarafından tam bir incelemesi, *The Decline of the West*'in 11. cildinde 4-6. bölümlerde (s. 85-186) yapılmaktadır.

rumun oluşması söz konusudur. İnsan, "akıl", "*Geist*" ve "*esprit*" (ruh) haline gelir. Spesifik olarak kentsel nitelikli anlayış biçiminde din ve bilimin tümü entelektüelleşir, toprağa daha yabancılaşır, köylü için anlaşılmazlaşır.

Spengler, devamla, topraktan tedricen kopmasıyla şehrin sonunda ülkeyi batırdığını görmediğimiz müddetçe siyasal ve ekonomik tarihi kavrayamayacağımızı söylüyor. Dünya tarihi şehrin tarihidir ve her kültür, başkentin kültür tipi içerisinde yönelenmektedir. Geç kültür dönemlerinde bulunan tüm ülkelerde büyük partiler, devrimler, Sezar yönetimleri, demokrasiler ve parlamentolar, başkentin ülkeye kendisinden ne beklediğini ve ne için ölünmesi gerektiğini söylediği biçim olarak kendini gösteriyor. Klasik forum ve Batı basını, yönetici şehrin entelektüel araçlarıdır. Ayrıca, tüm üslup tarihi, insanın yaşam tecrübesinin görsel biçimin mantığıyla göz-
lere hitap ettiği şehirlerde cereyan etmektedir. Gotik sanat, toprağın bir ürünüydü ama Rönesans üslubu yalnızca şehirlerde serpildi. Köylüler Gotik kaldılar; Helen kırsalı geometrik üslubu korudu. Epik, *Platz* ve *Burg*'a (şehir) aittir; uyanan bir yaşamın kendini test ettiği dram, şehirlerdeki şiidir.

Şehir akıl; "megapol" ise hür akıldır. Aklın kökeni, feodal kan ve gelenek güçlerine (ki entelektüel bir sınıf olarak burjuvazi de kendi öz varlığının bilincine bunlara karşı varmaktadır) karşı direnişte yatmaktadır. Zamanla kentli akıl, ilkbahar mevsiminin dinini reforme ederek asillerin ve papazların eski dininin yerine yeni *Tiers Etat* dinini (liberal bilimi) koyar. Şehir, toprağın kontrolünü ele alır, her yerde köylülerin yaşam ve düşüncelerinin ayrılmaz parçaları olan topraktaki primitif değerleri mallardan yarı bir mutlak para ile değiştirir.

Sonuçta şehir, sadece akıllı değil, parayı da ima eder. Aynen paranın kendisi gibi, hakiki "megalopoliten"ler, postülalarının gerçekleştiği her yerde hazır ve nazırdırlar. Para sadece ekonomik ilişkiyi anlamaya yaramakla kalmaz, aynı zamanda malların mübadelesini kendi verimine tabi kılar. Şehir büyüdükçe para piyasasının kendisi ortaya çıkar, çünkü para güçtür. Para, insan için, artık mevcutta kökleri olmayan bilinci uyandırma faaliyetinin bir biçimi haline gelir. Medeniyet, her zaman, paranın koşulsuz diktatörlüğü anlamına gelir.

Nihayet, bizatihi şehir (o taştan dev, "Cosmopolis"), her büyük kültürün yaşam seyrinin sonunda yer alır. Taş kütlesi, mutlak şehirdir. Nihai şehir, saf akıldır. Medeniyet, saf gerilimden başka bir şey değildir; akıl da yüksek gerilim seviyesinde anlayabilme kapasitesidir. Her kültürde entelektüeller, nihai insan türleridir. Gerilim akıl haline gelince, dünya şehrinin kendisinininki (yumuşama, gevşeme, dikkat dağıtma) dışında ona açık başka bir dinlence biçimi yoktur. Medeni insan, ölüme doğru metafizik bir dönüşle kısırlığa (verimsizliğe) doğru meyleder. Ve dünya şehrinin son insanı artık yaşamak istemez, en azından bir tip olarak. Bu, şehrin sona ermesidir. İlkel takas merkezinden kültür şehrine büyüyen, görkemli verim sürecinde medeniyet olarak çiçek açan ve nihai bir mahvoluşla solan şehrin son durağıdır.

Louis Wirth⁴⁶, Spengler'in şehir karışıklığında ve kırsal mistisizmde kendine bir sığınak bulamayacak derecede kentli bir tip idi. Aynı zamanda teorik vukufiyeti de çok fazlaydı ve sığ bir dışsal formülün ciddi araştırmalarla değiştiril-

46 Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life", *American Journal of Sociology*, XLIV (Temmuz 1938), s. 1-34.

mesiyle tatmin olamazdı. Bundan başka, spesifik olarak modern olan her şeyin kendine özgülüğünün, Batı dünyasındaki büyük şehirlerin büyümesiyle ilişkili olduğunda hemfikir idi. Ekolojik bakış açısına tepki bağlamında, "Kentselliği şehrin fiziksel varlığı ile tanımlamaya devam ettiğimiz sürece yeterli bir kentsellik kavramına ulaşmaya muktedir olamayız".⁴⁷ Onun yerine, şehrin sosyolojik açıdan önemli bir tanımlanışı, şehri, insan grup yaşamının ayrı bir biçimi olarak belirleyen unsurları seçmeye çalışır.

Park'ın meşhur makalesinin de hemen hemen aynı fikirlerle ve neredeyse aynı ifadelerle başladığına işaret etmekte yarar var. Ancak Park'ın aklında Spengler vardı; Wirth ise kalkış noktasını Simmel'den alıyordu.⁴⁸ Ona göre kentleşme, şehre özgü yaşam biçiminin kümülatif vurgusuna işaret etmektedir. Bu, endüstriyelizm veya modern kapitalizm ile karıştırılmamalıdır. Şehir sosyologunun merkezi sorunu, tipik olarak, büyük sayılardaki heterojen bireylerin görece daimi ve yoğun yerleşmelerinde ortaya çıkan toplumsal eylem ve organizasyon biçimlerini keşfetmektir.

Wirth'e göre, etkileşim içerisindeki kişilerin sayısındaki artış, kişiliklerin tam olarak temas kurmalarını imkânsız kılar. Sonuç, kentli kişiliğin "şizoid" bir karakterde olmasıdır. Kentler, oldukça segmenter rollerde bulunmaktadır. İlişkileri birincil olmaktan çok ikincildir. Temaslar gayri şahsi, yüzey-sel, geçiş kabilinden ve segmenterdir. Bu durum, çekingenliğe, kayıtsızlığa ve kof bir mizaca ve kişinin, başkalarının iddi-

47 A.g.e, s. 4.

48 Wirth: Park, Burgess ve McKenzie'nin kitabı için şehir konusunda açıklamalı bir bibliyografi hazırladı. Simmel'in *Die Grosstadt und das Geistesleben*'ini de eklediğini belirtmekte yarar var. Bu çalışmanın, "Sosyolojik bir bakış açısından, tek başına en önemli makale" olduğunu gözlemliyordu.

alarına karşı bağışıklık kazanmasına yol açar. Kentsel sosyal ilişkilerin yüzeysellik, anonimlik ve geçiş kabilinden olma özellikleri, şehir sakinlerinin karmaşıklığını ve rasyonelitesini anlaşılır kılmaktadır. Durkeim'in tespitiyle, çok yakın grupların kişisel duygusal kontrolden özgür olmaları, onları bir *anomi* (bir tür normsuzluk) halinde bırakır. Kişiler arası ilişkilerin segmenter karakteri ve üniter kriterleri, mesleki kodların ve parasal ilişkilerin örgütlenmesinin altını çiziyordu. Fayda ve verimliliğe önem verilir, bu da otomatik olarak iktisadi teşebbüslerin örgütlenişi için şirketlerin araçlarının kullanılmasına yol açar.

Şehirlerde bireylerin, en büyük avantajları elde ettikleri işlevlerde uzmanlaşma eğilimleri, karşılıklı bağımlılık ile istikrarsızlıkta eşzamanlı bir artışa neden olur. Bu, bireyleri daha da ayırır. Dolaylı araçlar yoluyla iletişim kurmak gerekli olur; bireysel çıkarlar, görevlendirme (yetki devri) ile dile getirilir. Yoğunluk, insanları ve faaliyetlerini çeşitlendirerek sosyal yapının karmaşıklığını artırmakla, sayıların etkilerini daha da güçlendirir. Bu yüzden, kentsel dünyada görsel tanınmaya önem verilir. Üniformanın, görevlinin rolünü simgelediğini görüyoruz, ama onun arkasındaki gizli kişisel ayrıksılıktan bihaberiz.

Gruplar ve çıkarlar, bu koşullar altında ayrışır. Yoğunluk, toprağın değeri, kiralara, erişilebilirlik, sağlıklı olmak, prestij, estetik kaygılar (gürültü, duman ve kir gibi), nüansların yokluğu, şehrin çeşitli bölgelerinin nüfusun değişik segmentleri açısından yerleşim yerlerinin arzu edilip edilmemesini belirler. İş ortamı ve onun niteliği, gelir, ırksal ve etnik özellikler, toplumsal statü, adetler, alışkanlıklar, zevk, tercih

ve önyargı gibi faktörler, kentsel nüfusun bunlara bağlı olarak seçilip, üç aşığı beş yukarı kendine özgü yerleşimlere dağıtıldığı önemli faktörler arasındadır.

Kişisel sorunların sebep olduğu, hızlı yaşam temposu ve karmaşık teknolojinin derinleştirdiğı zihinsel gerilimler hep vardır. Kentsel ortam, sınıf çizgilerinin keskinliğini kırma ve sınıf yapısını karmaşılaştırma eğilimindedir.

Wirth, bir yaşam biçimi olarak kentselliğe, birbiriyle ilişkili üç perspektiften ampirik açıdan bakılabileceğine inanıyor: a) Bir nüfus temeli olan bir fiziksel yapı olarak; b) Bir yapıya ve kurumlar dizisine sahip bir toplumsal örgütlenme sistemi olarak; c) Bir davranışlar, fikirler dizisi ve kişilikler kümesi olarak. Birinci yaklaşımda, kentsel nüfus, birçok faktörde seleksiyon ve farklılaşma gösterir. Hayatın olgunluk devrinde daha fazla sayıda kişiler vardır; daha fazla ülke dışında doğmuş erkek, daha fazla kadın, daha fazla zenci vardır. Daha az sayıda doğum vakası, yeniden üretmede bir başarısızlık ve daha yüksek bir ölüm oranı vardır. Toplumsal bir düzen olarak kentselliğin özelliğı, birincil temasların yerine ikincil temasların ikame olmasıdır. Bununla bağlantılı olarak, akrabalık bağları zayıflar, mahallenin (komşuluğun) önemi azalır, toplumsal dayanışmanın geleneksel temelinin zayıflaması, endüstriyel, eğitimsel ve eğlence türü faaliyetlerin, uzmanlaşmış kurumlara transferi söz konusu olur. Bunun yanında, bireysel aktör tek başına etkisiz olduğundan ve etkinlik yalnızca gruplarda başarılı olduğundan, gönüllü kuruluşların sayısında büyük bir artış söz konusudur. Son olarak; kentsel kişilik ve kolektif davranış, yukarıda değinilen tüm özellikleri sergiler -artan kişisel çözölme, zihinsel hastalıklar, intihar, suçlar, yozlaşma ve düzensizliğe paralel olarak.

Simmel, Spengler ve Wirth'in kentsellik anlayışlarını bir

araya getiren özellik, “kentsel mantalite” üzerine araştırmaların toplanma noktasıdır. Bunun gündeme getirdiği tüm teorik sorunların çözülmüş olduğu pek söylenemez. Spengler’in anlayışı, bir kere en tam ve en sorgulanabilir olandır. Onun teorisi, kolektif psikolojinin somutlaşması anlamına geliyor. İnsanların bir bakış açısına veya davranış sistemine sahip olduklarını düşünmek başka bir şeydir; bir bakış açısının insanlara sahip olmasını düşünmek bambaşka. Spengler de bununla tatmin oluyor değil. Bir kitle ruhu şeklinde somutlaşan ve tahayyül edilen kolektif psikolojinin bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğunu varsaymakla kalmıyor; doğum, büyüme ve ölüme sahip organik bir olgu (Spengler’in ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış imajlarında ifade bulduğu gibi) olduğunu düşünüyor. Tüm manevi (ruhsal) varlıklar, öyle görünüyor ki, öldükleri zaman kendi manevi potansiyellerini, o çok kuşatıcı dünya maneviyatına ya da toprağın ve köylülerin birincil maneviyatına döndürür. Bu, sorumlu bir teori kurma değil, mecazlı bir anlatımdır. Öyle görünüyor ki, metafizik holding şirketleri kurmanın tekniği de budur.

Simmel’in analizi, hiç değilse teorik açıdan, kendisinin insanlar arası yaşamdaki içeriği olmayan ruhsal boyutlar arası biçimlerin keşfedilmesi şeklinde tanımladığı sosyolojinin göreviyle uygunluk arz etmektedir. Simmel, tutarlı bir şekilde, kentsel aklı özetlemeye koyuldu. Bu konuda geniş ufuklu, zarif, beğenilen bir makale yazdı. Bununla birlikte, ne onun sosyoloji anlayışı ne de şehir analizi, sosyologların ezici çoğunluğu tarafından tümüyle tatmin edici bulunmaktadır. İçeriği olmayan ruhsal boyutlar arası biçimlerin incelenmesinin sosyolojinin konusu olması meselesine de ciddi şüphe ile bakılabilir, bakılmıştır da. Simmel’in pratikte kendi öz kuralla-

rına asla uymadığını, onun en iyi olduğu konunun, çok çeşitli kanıtlar arasında karşılaştırma yapmak olduğunu belirtmekte yarar olabilir. Bundan başka, biçim ve içeriğin tabiatları gereği ayrılabilir oldukları (ve hatta farklı kökenleri olabileceği) görüşü, genellikle, aynı zamanda biçimlerin somutlaşmasına da işaret eder. Bu teknik bir ressam bekleyen projeler dünyası kavramında, neredeyse Eflatuncu bir nokta var. Simmel, Spengler'in çalışmasında kendini gösteren somutlaşma konusundan hiç de tamamen kaçınabilmiş değildir. Son olarak, her ne kadar Simmel kentselliği bir kırsal mistisizm çerçevesinde sunma hatasını yapmıyorsa da, kendi malzemelerini ampirik incelemenin dışına koyar şekilde tanımlama eğilimindedir.

Wirth'in görece inatçı bir kentli olduğu gerçeğini hesaba katarsak, onun Simmel veya Spengler tarafından cez p edilmiş olması hemen tuhaf gelebilir. Şurası kesin ki, Spengler'i es geçmiş olması anlaşılır bir şeydir. Kırsal kesimin maneviyat açısından şehre göre esasen daha üstün olduğu noktasında hiçbir kuşkusu yoktu. Aynı zamanda, bir salon oyunu olan yaratıcı sezgileri bilimsel süreçlerin yerine koymaya da hiç eğilimli değildi. Wirth'in tezleri, yalnızca onun ekolojik teorisinin basit fiziğini düzeltmeye matuf açık çabası bağlamında tam anlamıyla anlaşılabilir. Bu yüzden onun tezleri, düzeltici nitelikte bir aşırı vurguya sahiptir. Sosyo-psikolojik şehir teorisinin, başarılmış bir gerçek değil, sadece bir program imkânı olarak var olduğunda kuşku yok. Bu durumda, sadece eğilimleri eleştirebilirsiniz ve bunun risklerini de göze alırsınız. Yine de, aynen ekolojinin fiziksel bir seviyede bir aşırı basitleştirmeye yol açmış olması gibi, sosyo-psikolojik teori de basit bir psikolojik yaklaşıma yöneliyor gibi. İlgili eylem dünyasının, psikolojik etkileri olan artış, yoğunluk ve nüfusun heterojen-

liği gibi sırf gerçekler mesabesine indirgemesi yönünde güçlü bir eğilim var. Tüm göstergeler de, kurumların, ekolojiden gördükleri gibi, genellikle üstünkörü ve tesadüfi bir muamele görme ihtimaline işaret ediyor.

Wirth'in harika tezinin bir yirmi yıllık ömrü olmasına rağmen, Şehir teorisindeki onun gerektirdiği yeniden yapılanmanın henüz gerçeklemiş olmadığını söylemek de belki önemli bir noktadır.

Şehir Teorisi Konusunda Avrupa'daki Gelişmeler

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ile yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında Şehir teorisi, çok büyük bir i evrim geçirmektedir. Amerikan Şehir teorisinin kendine özgü birtakım zellikleri, Amerikan teorisyenlerinin Avrupa'daki bu başlangıç gelişmelerinden kendilerini çok büyük ölçüde koparmış olmalarını açıklamaktadır. Bu kopuşun sadece iki istisnası vardı. Muazzam popülaritesi nedeniyle Spengler'in fikirleri dikkatleri mecburen çekmiş ve safi "kentselliği" nedeniyle de Simmel'in görüşleri gecikmeli olarak hesaba katılmıştı. Ancak, hatırlayacağımız gibi, sosyolojinin sınırsız değil sınırlı iddialarla bir akademik disiplin haline geldiği yirminci yüzyılın ilk günlerinde, bu disiplin, kurucularını ve onların ayırıcı özelliklerini (ilginçtir ki sosyolojik kanıt olarak tarihsel yazıların kullanımı da bu özellikler arasındaydı) reddetmişti. Genelde sosyoloji, özelde de kent sosyolojisi, özerk bilimler olmaya çabalıyorlar, kendi birinci el kanıtlarını, kendi yöntemleriyle topluyorlardı. Ayrıca, Amerika'da halkın şehre bakişma, mevcut sorunlar olan kentsel yozlaşma ve kentsel ortamlarda mümkün olan sosyal hayatın çeşitli alanların-

daki felaketlerden duyduğu kaygı hâkimdi. Avrupalı şehir araştırmacıları tarihsel araştırma materyallerine yönelikken, Amerikalı araştırmacılar şimdiki zamana yönelikti. Avrupalı araştırmacılar bin yıldır ilgi çeken şehirlerden materyallere sahipken, Amerikan şehirleri çoğu durumda birkaç on yıllık ömrü vardı. Amerikalı bir araştırmacı, Avrupalı bir teorisyenin çalışmalarına daldığında, genellikle o çalışmaya sadece bir “eski tarih” gibi bakma eğilimindeydi. Bu çalışmaların ilginç olduğunu pek nadiren kabul ederdi. Meraklı bir karşılaştırma dışında, bunların kendi sorunlarına ilişkisini de nadiren görürdü. Bu koşullar altında Amerikalı şehir araştırmacıları, kendilerini büyük ölçüde Avrupa’nın şehir teorisinin akıntısından uzak tuttular.

Amerikan şehir teorisyenlerinin kendilerinin şehrin tarihsel geçmişine ilişkin araştırmalardan uzak tutmalarının sonuçları arasında, bilimsel anlayışlarının diğer alanlarında yasaklanmış olan sınırlı bir tolerans da vardı. İnsani toplumsal biçimleri (bir kere istikrara kavuşturulduklarında ve sorunları halledildiğinde), bazen verili bir sosyal sorunlar dizisinin maksimum etkinlikle çözülmesi gibi bir anlama gelmektedir. İnsanlar, başarılı çözümlerden vazgeçmede son derece isteksizdir ya da ellerinden gelmez. Örneğin yeni yarımküreye geldiklerinde ne dillerini kaybettiler ne de yenisini icat ettiler. Her yeni ailenin yeni bir aile kurumunu temsil ettiğini asla varsayma hatasını işlemeyecek sosyologlar, benzer bir şeyi şehirlerle ilgili olarak varsaymış görünüyor. Amerikan şehirlerindeki gelişmeleri yorumlamada tarih bilgisinin değerini göstermek için tek bir örnek yeter. Avrupa şehirlerinde şehir yönetimi modelleri tedricen evrim geçirmiş ve ancak birkaç yüzyıllık bir gelişme döneminden sonra istikrar kazanmıştı.

Bu istikrar gerçekleştikçe şehir yönetiminin idari odağı, belediye başkanı ve meclis yapısı üzerinde yoğunlaştı. Amerikan şehirleri, Avrupa kültürüne sahip insanlar tarafından kuruldu, fakat on dokuzuncu yüzyılda kurulan şehirlerin büyük bir kısmı, daha normal kentsel biçim yerine eyalet yönetim modelini izledi. Sosyologlar, büyük ihtimalle bunu, Amerika'da şehir yönetiminde bir tür bilinçsiz "tecrübe" olarak görmüştür. Bu şekilde yaklaşılmca (şehirlerde daha fazla demokrasi sağlamanın bir aracı olduğunun müjdecisi olarak gösterilen) Amerikan tecrübesi, şehir sorunlarında kamu çıkarı dışındaki her çıkarın etkisini mümkün kılıyordu. Amerika'daki kentsel meselelerin 1880'lerdeki durumuna ilişkin olarak Bryce'a herkes tarafından atıfta bulunulmuştur. Bryce, şehir yönetiminin, Amerika'da en göze çarpan siyasal başarısızlık olduğunu düşünüyordu: Bu koşullar altında, Amerika'daki her sosyologu heyecanlandırmış olması gereken bir dizi olay meydana gelmeye başladı. *Amerikan şehirleri, Avrupa'daki modeller benzeri geleneksel belediye başkanı ve meclisten oluşan yönetim türleri kurmaya başladılar.* Daha sınırlı idari yapı ve daha açık sorumluluk alanı, şehrin kurumlar sisteminde şehir yönetiminin elverişli işlemesi açısından çok önemliydi. İşleyişine ilişkin belli bir "görüş netliği", gücün kontrolü bakımından gerekliydi.

Bu, Amerika'da şehirlerin sosyolojik anlamda değil, yalnızca fiziksel anlamda "yeni" olduğu gerçeğine verilmiş muazzam bir ödündü. Şehir, zaman içerisinde ekonomik bir işlevle tedricen ortaya çıkmış özgün bir kurumlar sistemi idi. Sınırları içerisinde olağanüstü ağır bir bedel ödemeden keyfi olarak değiştirilemiyordu. On dokuzuncu yüzyıl Amerikası'nda "tecrübeleri" için ödenen bedel, inanılmaz ölçülerdeki yozlaşmaya gösterilen toleranstı. Sosyologların

çoğu bu noktayı tümüyle kaçırmakla kalmadı, aynı zamanda, Amerikan şehirlerinde daha geleneksel belediye başkanı ve meclis ilişkilerine dönüş gerçekleştiğinde bu gerçeğin sonuçları radikal biçimde yanlış yorumlanıyordu:

Hürriyet mücadelesi, gücü (iktidarı) birinden veya birkaçından çekip alarak çok olana verme, yani ademi merkezileşme mücadelesi olmuştur. Halka dayalı yönetim başarısız olunca, toplum anarşiden güçlü olan adam tarafından kurtarılır. Yani iktidar tekrar merkezileşir. Bu yüzden, gücü meclisten belediye başkanına aktarmak suretiyle yönetimi merkezileştirmek, büyük şehirlerimizdeki halka dayalı yönetimin başarısız olmuş olduğunu itiraf etmekte.⁴⁹

Sonuçta, bu daha istikrarlı bir topluluğa kısmi dönüş olarak görülmek yerine, Strong tarafından bizzat demokrasinin başarısızlığı olarak değerlendiriliyordu. Strong, yönetimde ademi merkezileşmenin bazen yozlaşmanın merkezileşmesine ortam hazırladığı gerçeğini tamamen görmezden geliyordu.

Teorik açıdan toyluğun başka örnekleri de vardır. Bazen, medeniyete Amerika'nın yaptığı oldukça eşsiz katkılar şeklinde değerlendirilen şeyler, geleneksel bir kentsel dramın yasalaşmasıdır. 1901'de, fırtına ve selden felç olan Galveston (Texas) şehri, bir komisyon kurmuş, bu komisyon felaketi önlemede öylesine iyi çalışmış ki şehrin yönetici organı olarak devam ettirilmiş. Bunun başarısı örnek alındı ve küçük şehirlerde çok iyi işledi. 1945'te nüfusu 5.000 veya daha az 2.033 küçük şehirden 237'sinde bu organ vardı. Büyük şehirlerde şehir yöneticisi (city manager) sistemi, komisyon yönetiminin muadilini temsil eder. Şehir yöneticisi, şehir meclisi tarafından atanır. Şehir meclisi, yasaları çıkarma, planları yapma, gelişmeleri planlama, yöneticiyi seçme ve azletmede tam yet-

49 Josiah Strong, *Twentieth Century City*, s. 86.

kiyi elinde tutar. Şehrin anayasası (şartı) genellikle, yöneticinin seçiminin partiden bağımsız olarak yapılmasını emreder. Yönetici, genelde kendi tüm yardımcılarını ve teknisyenlerini seçme yetkisine sahiptir. Bu plan, 1908'de Staunton'da (Virginia) kurumsallaştırıldı ve 1914'ten sonra Dayton (Ohio) tarafından benimsenmesini müteakip ulusal düzeyde önem kazandı. 1945 yılında Birleşik Devletler'in nüfusu 5.000'in üzerindeki 350 şehirde hayata geçirilmişti. Bunlardan en büyüğü, yarım milyon nüfusuyla Cincinnati idi. Şehir yöneticisi sistemi altında, siyasi değerlendirmelerden bayağı uzak profesyonel şehir yöneticilerinden oluşan bir organ gelişti.

Amerika'da eski yaygın şehir otoritesi sistemi altında öyle karmaşık parti patronajı yapıları gelişti ki bir meclis ve belediye başkanından oluşan geleneksel şehir yönetimi sistemine dönüş bile çoğu kere başarısızdı. Öyle güçlü parti aygıtları gelişmişti ki kısa zamanda şehir yönetimini kendi kâlıplarına göre saptırdılar, dur durak bilmeden de işbaşında kaldılar. Komisyon yöneticisi ve şehir yöneticisi, Ortaçağ'ın *podesta* (yargıç) sisteminin tam paralelidir, benzer nedenlerle doğmuş, bir ölçüde aynı sonuçlara yol açmıştır. Burada da parti çatışmaları vatandaşların genel çıkarları için öylesine tahripkâr olmuştur ki, bağlılığı olmayan dışarıdan biri idari amaçlarla getirilirdi ve bu kişi, kendi alt kademelerini seçmekte serbestti. Burada da *podesta* sistemi, şehir yönetimi eğitimi almış profesyonellerden oluşan bir organın gelişimine yol açmıştır. Bu örnekler, bizim şimdi döneceğimiz Avrupa şehir teorisiyle aşinalığın değerini ortaya koyuyor.

André Piganiol'un gözlemlediği gibi, eski devirlerin insanları şehre ilişkin çok az bir anlayışa sahiptiler. Eflatun ve

Aristo, tipik kentsel sınıflar olan orta sınıflara küçümseyerek bakıyor, onları savaşçılara ve filozoflara tabi kılmak istiyordu. Özel mülkiyete (yani, kentsel nitelikli, devredilebilir mülkiyete) şüpheli bakılır, paranın tehlikeli olduğu düşünülürdü. Şehirlerin deniz kenarında konumlandırılmasının bir hata olduğu düşünülürdü. Kendi şehir tercihleri, pek de şehir olmayıp daimi bir açık askeri kamp olan Isparta idi.

“Şehir”, modern sosyal bilimciler için kendisini giderek bir sorun olarak sundukça, karakteristik açıklamalardan biri, modern kentsel topluluğun kökeninin Roma şehirlerinin hayatta kalması olduğudur. Önemli sayıda Ortaçağ şehirlerinin, eski Roma garnizonları ve ticaret merkezlerinin (Köln, Mayence, Strasbourg, Rheims ve Paris gibi) aynı yerleşim noktalarında şekillendiğinde, feodal garnizonlara ve piskoposluklara dönüştüğünde çok az kuşku var, ama bu, şehri açıklamıyor; sorunu tarihe geri post alıyor.

On dokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başlarında Avrupa’da ortaya çıkan şehir teorilerinin, aralarındaki pek çok farka rağmen, iki genel özelliği vardır. Bu teorilerin hepsi, sosyal hayatın her biriminin karakteristiklerinin kurumlarca belirlendiğini varsayıyor. İkinci olarak, genellikle hepsi, insan toplumunun evrimsel veya tarihsel bir ürün olduğunu, bu yüzden toplumsal olayların açıklamalarının, kökenlerin keşfini içerdiğini varsayıyor. Bu nedenle, hem ekolojik şehir teorisi hem de bayağı fragmanter olan sosyopsikolojik teorinin tersine, yüzyıl başındaki Avrupa şehir teorisi bir *kurumsal şehir teorisi* öngörüyordu. Şehrin açıklaması, kurumlarının kendine özgü düzeniyle tarihsel önceliğinde görülüyordu. Çeşitli özel teoriler, merkezi ya da orijinal gör-

dükleri özel kurum açısından farklılık arz ediyordu.

Şehir teorisine öncülük eden Fustel de Coulanges, şehrin önemli kurumu olarak dini alıyordu. Şehir öncesi toplumun ilk çekirdeğinin aile olduğu; ailenin de bütünleşme noktasını kalpte, dini sembollerinde ve evin papazı olarak babaya tapılmasında bulduğu düşünülüyordu. Birkaç ailenin birleşmesi, aşiretin kalbini oluşturabilirdi.

Kabile, aile ve aşiret gibi, bağımsız bir bünye olarak kurulmuştur, çünkü kabilenin, yabancıların hariç tutulduğu bir özel ibadeti vardı. Bir kere kurulunca, yeni hiçbir aile kabul edilmezdi. Aynen birkaç aşiretin bir kabilede birleşmesi gibi, çeşitli kabileler de her birinin dinine saygı gösterilmesi koşuluyla birlik oluşturabilirdi. Bu ittifakın gerçekleştiği gün şehir var olmuştur.⁵⁰

Şehrin kurulmasında kritik nokta, dini birlik ve şehrin kalbinin kurulmasıydı. Şehir, ortak ibadet için yeni bir sığınak biçimini aldı. Kadim şehir, dini bir topluluktu.

Glottz, farklı aile ve şehir ilişkileri bakımından mümkün olan şehir tipleri anlayışıyla, Fustel de Goulanges'in teorisini hayli geliştirdi. Goulanges gibi Glottz da aileyi, gerek devlet gücünün gerekse bireyselliğin içinden çıkabileceği çekirdek yapı olarak ele alıyordu. Bu bağlamda, Yunan şehir yaşamında her biri özel kurumsal düzene sahip üç aşama olduğu varsayılıyordu.

Yunan şehri, aile kurumunu muhafaza etmekle birlikte, ailenin zararına büyüdü. Şehir, başlangıçtaki grubun bastırdığı bireysel güçlere başvurmaya zorlandı. Uzunca bir süre şehir, genos'a karşı savaşmak zorunda kaldı ve zaferlerinden her biri, ataerkil hizmetin bir türünün bastırılması ile kazanıldı.

İki tane karşıt güç (aile ve şehir) değil, ama üç tane görüyoruz: Yerine göre her biri egemen olan aile, şehir ve birey. Yunan kurumlarının tarihi, bu nedenle üç döneme ayrılmaktadır. Birincisinde aile, kendi kadim haklarını kıskançlıkla koruyan ve tüm üyelerini ortak iyiye tabi kılan ailelerden oluşmaktadır. İkinci-

50 Fustel de Coulanges, *The Ancient City* (New York: Doubleday Anchor Books, 1956), s. 126-127.

sinde şehir, özgürleşmiş bireyleri kendi yardımına çağırarak aileleri kendisine tabi kılar. Üçüncüsünde ise, bireysellik kazanı kaldırır, kenti harap eder ve daha büyük devletlerin oluşumunu gerektirir.⁵¹

Bu, şehri ve daha değişik şehir tiplerini mümkün kılan daha karmaşık kurumlar arası gelişme imkânını hesaba katması açısından Fustel de Coulanges'e göre gerçek bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Aile egemen ya da asilzadeler şehri açıkça göz önüne getirilmektedir.

Üçüncü bir kurumsal faktör, karşılaştırmalı hukuk uzmanları tarafından şehrin yükselişinin belirleyicilerinden biri olarak merkezi bir yere konulmaktadır. Örneğin sosyal bilimlerin öncü çalışmalarından birinde Henry Sumner Maine,⁵² karşılaştırmalı hukukun, insan ırkının ilk durumunun ataerkil ailenin egemen olduğu bir durum olduğunu kanıtladığı öne sürüyordu. Kadim zamanlarda İngiltere'den Hindistan'a kadar toplum, ona göre, en yaşlı ebeveynin hakimiyeti altındaki ataerkil ailelerden kuruluydu ve bu idare (hakimiyet), çocuklarının yaşam ve ölümüne kadar bile uzanıyordu. Hukuk, ebeveynin ağzından çıkan sözdü. Suç, topluluğun bir meselesiydi ve suçtan dolayı akrabalar ortak sorumluluğa sahipti. Akrabalık, bu aşamada, siyasal işlevlerin tek zemini idi. Maine'a göre, daha karmaşık tüm sosyal biçimler için önemli mesele, ülkesellik (toprak) ilkesinin yerine akrabalığın konulmasında ve bireyi ailedeki statüsünden soyutlayan, hukuk düzeninde gerçekleşen ve bireye çoklu "sözleşme" ilişkilerine girme özgürlüğü kazandıracak dönüşümünde yatmaktaydı. Ona göre, bir toplumsal rolün ardından bir başkası kurtarılıyordu. Önce erkek evlat, belki de kendisinin ataerkil bir hane

51 G. Glotz, *The Greek City* (New York: Alfred A. Knopf, 1930), Translated by N. Mallinson, s. 4-5.

52 Henry Sumner Maine, *Ancient Law* (London: John Murray, 1894).

reisi olması hep gerekli olmuş olduğundan, *Patria Potestas*'tan (aile bireylerinin mal varlıklarının aile reisinin mülkiyeti sayılması sistemi) kurtarıldı. Köle statüsü ortadan kalktı, onun yerini hizmetkâr ile efendi arasındaki sözleşmeye dayalı ilişki aldı. Zamanla kadınlar bile sözleşme özgürlüğü kazandı. Maine'in deyişiyle, "İlerici toplumların şimdiye kadarki gelişimi, statüden sözleşmeye doğru bir gelişim olmuştur."⁵³ Maine'in analizinde şehir, akrabalık ve aile yerine sözleşme ve toprağa (territory) dayanan bir hukuki yapıdır. Onun analizinin etkisi, akrabalık ve toprak ilişkisini kurumsal açıdan merkezi odak altına tutmak ve dikkatleri kentsel teoriden hukukun evrimine çekmek oldu. Bu, zengin ek gelişmelerin ve şehrin gelişimi açısından bütün bir dizi hukuki veya yarı hukuki olguların öneminin değerlendirilmesinin kalkış noktası idi. Bu olgular şunlardı: 1- Şehrin imkânları ve onun yasal temeli için mevzuatın önemi; 2- Özel kent mahkemeleri ve yasalarının gelişiminin şehrin görünümündeki önemi; 3- Bir (Roma) hukuk nosyonu olarak şehrin kendi tüzel kişiliğine sahip olmasının şehir için önemi.

İngiltere'de şehirlerin evrimi üzerine şahane bir çalışma yapmış olan Maitland, kısmen Maine ile hemfikirdi. En azından, "İlçe topluluğunun birlik oluşturduğunu; köy topluluğunun ise böyle olmadığını" öne sürüyordu.⁵⁴ Ancak bir hukuki varlık ve kurgusal bir kişilik olarak şehrin varlığı, kimliğini bir kraliyet beratı ile kazanması, kentsel gelişmenin daha sonraki bir aşamasıdır. Şehrin kökenleri, kaleye, kaleli kasabaya veya özel olarak kalenin bakımıyla görevli özgür insanlardan

53 A.g.e, s. 170.

54 Frederick William Maitland, *Township and Borough* (Cambridge: Cambridge University Press, 1898), s. 18.

oluşan bir yapıya kadar gider. "Bana öyle geliyor ki, bölgesel yönetimlerin önde gelenleri, bu büyük kale ve sığmakta hizmetkârlar, kasaba halkı ve şövalyeleri barındırıyorlardı."⁵⁵ Bizatihi Maitland, bunu "garnizon teorisi" olarak adlandırmıştı. Maitland'ın garnizon teorisiyle çok paralel bir teori de Almanya'da Keutgen'in geliştirdiği "askeri" şehir teorisi idi. Buna göre şehirler, acil durum amaçlı kullanılan ve civar sakinlerinin korunmak için sığındıkları kalelerdi. Barış zamanlarında lordlar, bir iskelet personeli görev başında tutuyordu; bunlar da yerel yönetimdeki ilk devlet personeli idiler. İngiltere'de arazi sahipleri ile mülklerin sayımının yapıldığı 1086 yılında Chichester ve Canterbury gibi kasabalarda, sırasıyla, 44 ve 11 malikaneye bağlı 100 ve 200 ev vardı.

Şehir olgusunu ekonomik kurumlar açısından açıklama çabasını gösterenler, Marks ve diğerleri ile daha bütüncül bir şekilde Pirenne idi.⁵⁶ Pirenne, bir şehri oluşturmada iki özelliğin gerekli olduğunu, bunların da bir orta sınıf nüfus ile bir topluluk örgütlenmesi olduğunu öne sürüyordu. Bu bakış açısına göre, insanların tehlike anlarında sığınabilecekleri asli mekânlar olan kasabalar, henüz şehir değillerdi. İnsanlar bu tür yerlere dini vesilelerle başvurabiliyordu. Bu sayede de buralar hem ibadet yerlerine hem de memurların makamlarına dönüşüyordu. Bununla birlikte, karmaşıklıkları artsa da bunlar henüz şehir değillerdi. Tarihsel olarak Roma'nın şehir (belediye) sistemi, anayasal sistemi ile tanımlanmıştı. Zamanla Roma şehir merkezleri düşüşe geçti ve sekizinci yüzyılla birlikte yoğun bir şekilde çürümeye uğradı. Bu arada kilise

55 A.g.e, s. 24.

56 Henri Pirenne, *Medieval Cities* (Princeton: University Press, 1946). Translated by Frank H. Halsey.

de kendi piskoposluk sınırlarını Roma şehirlerinin sınırlarına dayandırmıştı. Bunun anlamı, Roma şehirleri güçten düştükçe, papazların yaşadığı şehirlerin onların egemenliğine geçmesi idi. Roma döneminde şehir yönetimi merkezleri olmuş olan bölgeler, kentsel işlevlerini yitirdiler. Dokuzuncu yüzyılda “civitas”, piskoposluk “şehri” denen olguyla eşanlamlı hale gelmişti. Piskoposluk “şehri”, Pirenne’e göre yalnızca adında şehirdir. Papazların etkisi, tam da kentsel yaşamın son izlerinin ortadan kaldırılması yüzünden rakipsizleşti. Bu merkezlerin çoğunda, köylülerin ürünlerini götürdükleri haftalık pazarlar vardı. Bazen de yıllık bir fuar vardı. Papaz, bu merkezlerdeki hem dini hem de seküler iktidarı elinde bulunduruyordu. Çünkü, gevşek bir görev tanımı olan polis gücüne bile sahipti ve buna göre pazarları denetliyor, geçiş ücretlerini düzenliyor, köprü ve surların bakımını üstleniyordu. Bu kasabalar, hem kale hem de piskoposluk kurumları idiler. Ancak Pirenne’e göre şehir değillerdi, her ne kadar pek çok şehir onları gelişme noktaları olarak aldıysa da. Şehirlerin tarihinde “sıçrama taşları” olarak bir rol oynadılar. Surları etrafında şehirler, “ekonomik rönesans” sonrasında şekillenmeye başlayacaktı.⁵⁷ Şehirler, surların dışında yerleşen ve kriz anlarında şehirleri savunma amacıyla kullanabilen tüccar kervanlarının faaliyetlerinin yan ürünleri olarak şekillendi.

Ticaretin etkisiyle Roma şehirleri yeni bir hayat buldu, yeni nüfusa kavuştu. Ticaretle uğraşan gruplar, askeri kaleler civarında oluştu ve kendilerine deniz kıyılarında, akarsu kenarlarında, iki ırmağın birleşme noktasında, doğal iletişim yollarının kavşağında mesken tuttular. Bunlardan her birinin pazarı vardı. Bu pazarlar da kendi önemleriyle orantılı bir şekilde civar kırsal bölgelerdekiler yahut uzak diyarlardakiler için bir çekim merkezi oldular.⁵⁸

57 A.g.e, s. 76.

58 A.g.e, s. 102.

Pirenne'e göre hayati nokta, kendisini kırsal bölgelerle ve kurumlarıyla çelişki içinde bulan yeni bir tüccar sınıfının gelişmesiydi. Bu sınıf, yeni bir yasal düzenleme, bir özel hukuk, özel mülkiyet ve nihayet ayrı toplumsal örgütlenme için mücadele etti. Pirenne'e göre şehir, tüccarlar topluluğudur.

Max Weber ve Avrupa Şehir Teorisi

Avrupa şehir teorisinin ana gelişmelerine bu kısa göz atış, bakış açılarının çeşitliğinin ve özel noktalarla belli alanlarda birikmiş bir tarihsel araştırma yığınının varlığına işaret etmektedir. Derinlikli sosyologlar, kentselliğin daha özel ve daha kapsamlı bir teorisine olan ihtiyacı kabul ediyordu. Simmel ve Weber, aynı soruna eğiliyorlardı. Simmel, şehir meselesini neo-Kantiyen formelizm çerçevesinde uzmanlaşma ile çözmeye çalıştı. Weber, Simmel'in formülasyonuna aşınaydı ve kendi çalışmasını da şu gözlem ile başlatıyordu: Şehir, çoğu kere, büyük bir kalabalığın yoğun bir şekilde yerleştiği ve sakinlerinin birbirleriyle karşılıklı kişisel tanışıklıklarının olmadığı kadar geniş bir koloni oluşturdıkları bir alan olarak düşünülür. Fakat bunun önemini kabul etmekle beraber Weber, hemen bunun, tam bir şehir teorisinin yalnızca parçalarını oluşturmaktan öteye gidemeyeceğini belirtiyordu. Zira şehir kavramını yoğun yerleşime tabi büyük alanlarla sınırlamakla kalmayıp, aynı zamanda, gayri şahsiliğin insan ilişkilerinde kendini gösterdiği noktalarda kültürel faktörlerin de rol oynaması yüzünden bu yaklaşım sonuç verici olmazdı. Yaklaşımın kısıtlılıklarına bundan daha çabuk değinmek zor olurdu. Ayrıca, Weber'in teorik kalkış noktası farklıydı ve prensip olarak Simmel'in şehir konseptini tümüyle yeterli bulamazdı.

Max Weber'in teorik bakış açısı, en iyi şekilde, bir sosyal davranışçılık biçimi olarak tanımlanabilir. Simmel gibi Weber de, sosyolojik analizi, ruhsal boyutlar arası biçimlerin nitelendirilmesiyle sınırlandırmak istemiyordu. Öte yandan, son derece nominalistti ve Spengler'in somutlaştırılmış sosyal psikolojisi gibi, "üst-ruhlar" benzeri yapay varlıklar icat etmek durumunda kalan her sosyolojik yaklaşıma şüpheyle bakıyordu. Son olarak, Weber, sosyolojinin görevinin insanın etkileşimlerini sadece dışsal olarak değil, anlamlı boyutlarıyla da açıklamak olduğu görüşündeydi. Bir kimsenin kilo kaybını, onu defalarca tartarak objektif bir şekilde tespit edebilirsiniz. Ama bu kimse eğer bir hastalık nedeniyle ölmekte oluşundan ya da dini inanışından kendini dünyevi zevklerden uzaklaştırması yüzünden kilo kaybediyorsa bu çok farklı bir şeydir. Sosyolojinin görevi, insanlar arası eylemleri taraflar bakımından anlamı itibariyle ve doğurdukları spesifik fiziksel değişimler açısından açıklamaktır.

Weber için "sosyal ilişki" fikrinin anlamı, insanlar arası eylemlerde bir modelin sürdürülmesini kendisiyle açıklayabileceğimiz bir kavramsal kısaltma idi. Eğer iki insan etkileşime girdiğinde biri emrediyor diğeri de yapıyorsa, ikisi arasında bir hakimiyet-tabi olma ilişkisinden söz edebiliriz. Weber, Almanya'da somutlaştırma yönündeki eğilime kuşkuyla bakıyordu ama bir ilişkinin yalnızca insanlar arası eylemlerin gerçekten vuku bulması durumunda var olduğunu öne sürerken dikkatli davranıyordu.

"Sosyal ilişkiler"in bu anlamını kabul ederek ek bir adım atabilir, kompleks bir ilişkiler "sistemi"nin mümkün olmasını düşünebiliriz. Bir devlet, aile, din ya da bir hukuk sistemi gibi bir kurum, bir "ilişkiler sistemidir". Tek başına yalın bir

ilişkininkinden daha farklı bir statüsü, daha ileri bir gerçekliği yoktur. Kurum, gerçekte yalnızca insanlar belli şekillerde davrandığı sürece var olur. "Sosyal ilişki" kavramının çok sayıda sosyal eylemde karşılaştırmalı kimliği ifade etmede yararlı olması gibi, "kurum" da karmaşık sosyal etkileşimler dizisinin meydana gelmesine ilişkin açıklayıcı bir araçtır.

Max Weber'in kavramlarıyla, Avrupa şehir teorisinin yukarıda gözden geçirilen tüm biçimleri, "kurumsal" şehir teorileridir. Birbirlerinden sadece, şehir açısından merkezi ya da asli görülen özel kurum açısından farklıdırlar. Weber'in kendi konumu, mevcut şehir teorilerinin gözden geçirilmesi ve eleştirilmesi yoluyla değil, şehrin doğasına dair bağımsız bir araştırma olarak geliştirilmiştir. Fakat Weber, bu teorileri otomatikman hesaba katmıştır.

Weber'in şehir sorunlarına sosyal eylem sosyolojisi bakış açısıyla yaklaşımının değerli olma nedenlerinden biri, Simmel ile biraz daha karşılaştırmayla görülebilir. Her iki düşünüre göre de toplum, sonunda sosyal etkileşime ya da insanlar arası anlamlı davranışa indirgenmektedir. Ancak Simmel bunu, biçim ve içerik ile analiz ediyor, sosyolojiyi de biçimin incelenmesiyle sınırlıyordu. Bu durum, bilimi, ruhsal boyutlar arası biçimlerin envanterine indirgiyor, genelde sosyoloji tarafından dahil edilen büyük malzeme yığınlarını dışta tutuyor. Buna karşılık Max Weber, biçim ve içerik arasındaki ayrımı önemsemiyor, sosyolojinin görevini sosyal eylemin nedensel yorumu olarak düşünüyordu. Bunun en yakın sonuçlarından biri, Weber'in şehir teorisinin Simmel'ininki de içerebilmesi, ama bunu tersinin doğru olmaması idi. Weber'in teorisinde, şehirde mantalite konusuna ayrılacak

yer vardı. Aynı zamanda şehirde çok değişik sosyal tiplerin tezahür etmesini de kabul ediyor, açıklayabiliyordu. Kendi deyişiyle, “Şehir, her zaman çok değişik sosyal durumlara ait unsurlar içermiştir. Sınavlarla seçilen memur adayları ve memurlar, ayaktakımı olarak küçümsenen cahillerle ve Doğu Asya’daki (birkaç) pis işle iştigal edenlerle bir arada bulunmaktadır. Çok çeşitli kastlar, faaliyetlerini yan yana sürdürmektedir. Klanlarda örgütlenen kan bağına dayalı akrabalar, Yakın Doğu’da topraksız zanaatkârlarla birlikte görülmektedir. Antik çağlarda özgür insanlar, pranga mahkûmlarıyla köleler; asil toprak sahipleri, onların yakınındaki görevliler ve hizmetçileriyle birlikte ortaya çıktı. Ve, Ortaçağ’ın başlarının şehirlerinde papazın rahipleriyle paralı askerler, papazlar ve keşişler şehirlerde birbirleriyle karşılaştı.” Sonuçta Weber, şehirde her türden insanın karşılaştığı, karıştığı (çoğu kere de birbirlerini anlamadan) gerçeğine bir açıklama getirmişti. Gecekondu bölgeleri, kaliteli iskan alanlarından birkaç yüz metre uzakta olabilir, ama coğrafi olarak yakın olsalar da bakış açıları itibariyle kilometrelerce uzaktırlar. Weber, psikolojik homojenite eksikliğini kabul ediyordu. Aydınlar, orta sınıf, siyasal reformcular, değişime direnenler ve tuttuğunu koparanlar gibi insan gruplarının hepsi, Munroe’nun ifadesiyle, farklı yönlerle çeker ve şehir sakinleri ancak gruplar içerisinde etkili biçimde düşünebilir. Weber’in bakış açısı, ona, her iki yönde de hareket etme imkânı tanıyordu. Şehrin mantalitelerine, kavramsal geleneklerine ve segmenter ortamına doğru veya zaman içerisinde yerleşen istikrarlı modellere, yani şehrin kurumlarına doğru. Gerçekten, teorisi, her ki yönü de dikkate almasını gerektiriyordu.

Simmel gibi Weber de, şehirde her işin (dilencilik ve fa-

hişelik de dahil) bir meslek olma eğilimi taşıdığını kabul ediyordu. Şehir sakinin zihni, izlenimlerle doludur ve düşünmek için az bir zamanı vardır. Yenilik için bir arzu geliştirir, tekrarlara katlanamaz, tuhaf şeylere de can atar. Simmel'in şehir teorisi, Weber'in teorisinin bir alt parçası şekline indirgeniyordu. Ancak bu, şehre dair birbiriyle çatışan çok sayıdaki kurumsal teoriyi nasıl ele aldığını göstermemektedir. Weber'in yaklaşımı, sağlam bir teori inşası modelidir. Şehir konsepti türlerini birbiri ardına başarıyla inceliyordu: Ekonomik şehir konsepti, şehrin tarımla ilişkisi, politik-idari şehir konsepti, kale ve garnizon şehir konsepti, kale ve pazarın geçişi olarak şehir konsepti, sosyal ve statü şehir konsepti (hukuki şehir konsepti), yeminli bir birliktelik olarak şehir, askeri açıdan yetkin yurttaşlardan kurulu bir organ olarak şehir. Weber, özel şehir konseptlerinin her birinde doğru olan ne varsa böylece izole etmeye ve korumaya çalışıyordu.

Burada Weber'in yönteminin eklektik olduğu öne sürülebilir. Fakat teori inşası, basit bir marangozluk işi değildir. Yani, var olan teorilerden küçük parçalar koparıp kendi teorisinin gövdesine yapıştırmak değil. Teori inşası, ne bir marangozluk işidir ne de önceden kesilmiş parçalardan oluşan bir yap-boz oyunudur. Weber'in yöntemi, teorik açıdan ilgili olmayan parçaların mekanik bir montajı değil, çeşitli şehir konseptlerinin kanıtlarla sınanması ve neyi açıklayıp neyi açıklayamadıklarının belirtilmesidir. Örneğin, ekonomik şehir konseptini ele alırken Weber, yaşamın işleyişinde şehrin ayırıcı özelliğini tarım dışı faaliyetler temelinde soyutluyordu. Yaşamlarının başat ekonomik özellikleri açısından şehirlerin bir tipolojisi mümkündür ve üretici şehirleri tüketici şehirlerden, ticaret şehirlerini sanayi şehirlerinden, ana ve uydu

şehirleri pek çok alt tiplerden ayırabilirsiniz. Ancak bütün bunları söyledikten sonra, bir şehrin ekonomisinin, şehrin gerekli *ama yeterli olmayan* koşulu olduğu söylenmelidir. Benzer yargılar, öteki şehir konseptleri ve dayandıkları kanıtlar için de geçerlidir.

Weber'in bir araya getirdiği ve onun zamanında geçerli *kurumsal şehir teorisinin* çeşitli biçimlerine üstün geldiği kavramsal oluşum, *kentsel topluluk teorisinde* idi. "Topluluk" (community) kavramının Weber'in öteki fikirleriyle ilişkisi, onun anahtar kavramlarının karşılaştırmalı soyutlukları ve karmaşıklıkları açısından değerlendirilmesiyle kolayca görülebilir.

Sosyal eylemler: Sosyologlar için nihai analiz birimleri olan bu eylemler, ilgili taraflar açısından bir anlamı olan insanlar arası ilişkilerdir.

Sosyal ilişkiler: Bu kavramı, sosyal eylemde görünen unsurların istikrarlı bir düzenlemesini ifade etmek için kullanabilirsiniz.

Sosyal kurumlar: Sosyal ilişkileri bütün bir sosyal eylemler ağı içerisinde soyut bir şekilde kavramsallaştırmanın benzer bir yolu. Sosyal kurumlar, sosyal ilişkilerin tek eylemlerle sahip olduğu ilişkinin aynısını eylem kalıplarıyla ilişkili olarak taşımaktadır. Pratikte sosyal kurumlar, aşağı yukarı istikrarlı davranış kalıpları olarak hep aşıkardır. Ancak kurumlar ne kadar önemli olursa olsun, toplumsal hayatın tümünü kendi başlarına açıklamaya yetmezler, zira bireyler kendi tecrübelerini tek başına kurumlardan daha fazlasında yaşarlar. Bireyler, aile üyeleri olarak, ekonomik kurumların ajanları ve devletlerin yurttaşları olarak davranırlar. Bir bireyin nasıl aile gibi bir kurumsal kalıba uygun olarak davrandığı, nasıl

başkalarıyla uyum içerisinde olduğuyula değiştirilmektedir. Özel evlilik düzenlemeleri türlerini başkaları değil, devlet bahşetmektedir. Ekonomik başarı veya başarısızlık, aile bağlamlarındaki faaliyetleri değiştirir. Sonuçta, adım adım insanlar arası yaşamın (kurumlar bu yaşamın ayrı parçalarıdır) topyekûn sistematik birimlerine yönelirsiniz.

Topluluk: Tek bir kurum tarafından değil bir kurumlar düzeninin ayırt ettiği, insanlar arası yaşamın topyekûn sistematik bir birimi olarak kentsel topluluk kavramında Weber, zamanında geçerli pek çok kısmi şehir konseptini hesaba katabilen bir teorik formülasyon buluyordu. Problemi kendi ifadelendirilişle, ne ekonomik anlamda "şehir" ne de özel politik-idari yapıyla donanmış bir sakinler garnizonu, mutlaka bir kentsel topluluk oluşturmaz. "Kelimenin mutlak anlamıyla 'kentsel topluluk', yalnızca Avrupa'da ortaya çıkmaktadır. İstisnalar zaman zaman Yakın Doğu'da (Suriye'de, Fenike'de ve Mezopotamya'da) bulunabiliyordu, ama yalnızca zaman zaman ve ilkel nitelikte. Tam bir kentsel topluluk olabilmesi için yerleşim biriminin, alışveriş ve ticari ilişkilerin görece bir hakimiyetini temsil etmesi ve bir bütün olarak yerleşim biriminin şu özellikleri göstermesi gerekirdi: 1- İstihkam, 2- Bir pazar, 3- Kendine ait bir mahkemesi veya hiç değilse kısmen özerk hukuku olması, 4- İlgili bir birlik biçimi, 5- Hiç değilse kısmen özerklik ve kendi kendini yönetme ve de sonuçta, şehir sakinlerinin katıldığı seçimlerle işbaşına gelen idari yetkililerce yönetim".

Weber'in genel yaklaşımı, şehir kavramını dünya tarihinden kanıtlar açısından gözden geçirmekti. Bu temelde kentsel topluluk kavramını geliştirmiştir. Her topluluk (kentsel topluluk dahil), yapısı olmayan bir yığın değil, ayrı ve sınırlı bir

insani yaşam kalıbıdır. Bir tür dinginlik durumuna getirilen topyekûn bir yaşam güçleri sistemini temsil eder. Kendi kendini yenileyicidir, kargaşa durumlarında düzenini tekrar kurar. Burada, Amerikan şehirlerinde ortaya çıkan ve tuhaf siyasal yapılarının da kolaylaştırdığı yozlaşmanın beklenmedik sonuçlarına ilişkin daha önce verdiğimiz örnekleri hatırlamalıyız. Belirtildiği üzere, Amerikan şehirleri, daha eski ve daha sınanmış bir siyasal örgütlenme biçimine doğru zorlanmıştı. Sınırlı bir kalıp olarak şehir, kendi yasalarına uyar.

Özel bir güçler sistemi olarak kentsel topluluk, her yerde ortaya çıkamazdı. Weber, her yerde ortaya çıkmadığını ikna edici bir şekilde iddia ediyor. Asya'da ortaya çıkmadı; Yakın Doğu'da da sadece parçalı olarak ve kısmen de, şehrin bir devlet yönetim merkezi olduğu yönündeki o gerçek nedeniyle ortaya çıktı. Weber'in bu noktadaki argümanları, bugün de Washington, Londra ve Paris gibi bazı başkentler için de geçerlidir. Bunun gerçek sebebi, bunların ulusal hükümetlerin merkezi olmaları ve normal şehrin siyasal otonomisinin bir kısmından mahrum olmalarıdır. Tam kentsel topluluklara dönüşmeleri engellenmektedir.

Özel bir güçler sistemi olarak şehir, yalnızca özel koşullar altında ve zaman içerisinde ortaya çıkar. Weber'in çalışması-
nın önemli bir kısmı, farklı koşullar altındaki çeşitli bölgelerde şehrin tedricen doğuşu ve güç kompozisyonunun yapılanmasına ve giderek özgün bir biçimde istikrar kazanmasına ayrılmıştı. Güçlerin değişen kompozisyonunun kökleri, eski krallıklar ve aristokratik şehirlerden eski dünya halklarına; piskoposluk yapılarından ve kalelerden ileri gelenlerin şehrine ve kıtadaki lonca egemenliğindeki şehirlere; görevli garnizon personeliyle kaleli şehirlerden İngiltere'deki akrabalıkla

bağlantıları sebebiyle özel bir evrime kadar gitmekte, pek çok derin gözlemlerde bulunmaktadır. Tekrar tekrar, kentsel topluluğun doğuşuna eşlik eden karmaşık süreçler gün ışığına çıkarılıyor. Wirth'in, Weber'in çalışmasının, elde mevcut teoriler arasında sistematik bir kentsellik teorisin en fazla yaklaşan teori olduğu yolundaki önermesini kabul etmek güç olmasa gerek.

Max Weber'in Amerikan Şehir Teorisi Açısından Geçerliliği

Eğer özel bir kurumlar manzumesine sahip kendine özgü bir topluluk oluşumu şeklindeki şehir analizinin sosyolojik açıdan meşru olduğunu kabul edersek, oldukça yeni bir gerçek ortaya çıkar: Bu tür şehir teorisi, Amerikan siyaset bilimcileri arasında, sosyologlar arasında olduğundan daha sık görülmüştür. Bu, ilk bakışta şaşırtıcı gibi görünse de açıklaması zor değildir. Bizzat eylemlerinin tanımı gereği, siyaset bilimci, ele aldığı konulara bir kurumun (devletin) bakış açısından bakmak durumundadır. Şehri ele aldığı zaman da kalkış noktası şehir yönetimi olur. Sorunlarını güncelleştirdiği ve bunların sonuçlarının izlediği an, araştırması, kentsel topluluğun güçleri ve kurumlarının (hükümetle, şehir anayasasıyla, şehir hukukuyla, mahkemeleriyle, siyasal partileriyle, patronlarıyla, baskı grupları ve iyi yönetim birlikleri vs. ile ilişkileri bakımından) aşağı yukarı sistematik bir incelemesi olur.

Siyaset bilimcilerin kentsel topluluk tartışmalarının Weber'inkine yaklaşan bir biçim alma yolundaki bu eğilimini göstermek için iki örnek yeterli olur:

1904'te Wilcox, Amerikan şehri üzerine bir araştırma

gerçekleştirdi.⁵⁹ Burada, bir dizi isabetli cümlede, Amerikan şehri meselesini hayli sosyolojik bir yaklaşımla formüle ediyordu. Onun gözlemi, şehirlerde bireyin tabi olduğu dürtünün büyüklüğünün, kaçınılmaz olarak demokrasi üzerine bir baskı uyguladığı idi. “Şehirlerde dünyanın dedikodusu kulaklarınızda vızıldar, hem de pek çok kanaldan.”⁶⁰ Demokrasi açısından pek istenmeyen biçimlerde hayatı etkileyen tüm güçler genellikle şehirlerde yoğunlaşır. “Şehir, gerçekten de, mesafenin ortadan kalkmasının ve çıkarların çoğalmasının görünen sembolüdür.”⁶¹ Burada tüm kurumlar değişim geçirme eğilimindedir. “Doğal yerel örgütlenme birimi olan mahalle zayıflar, pek çok durumda da neredeyse yok olur. Ev hayatının adından fazla bir anlamı yoktur. Oysa, çoğu farklı milliyetlerden yüz kadar insan çok kiracılı kalitesiz apartmanların yalnızca birinde yaşar... İş dünyasında ve mesleki sınıflar arasında bir kişinin en yakın arkadaşları, tüm bir şehre yayılmış olabilir. Öte yandan bu kişi, kapı komşusunun adını nadiren bilir... Şehirlerde, önemsiz sayılabilecek oranda az sayıda insanın kendi işinde çalıştığı büyük ölçekte bir endüstriyel örgütlenme vardır.”⁶² Sorun burada da bitmemektedir, zira “Şehir, malların dağıtım merkezi olmasının yanı sıra, aklın da dağıtım merkezidir.”⁶³ Şehir, genellikle, istihdam ettiği kişileri kişisel olarak kendisi temas eden büyük bir işverenin yaptığı gibi yapmaktadır. Şehir, insanı adeta sihirle dönüştürür; yeni gelenler özümser, şehir insanına dönüştürülür. “Taşralılardan şehir insanı yapmakta pek zorluk yoktur. Sü-

59 Delos F. Wilcox, *The American City: A Problem in Democracy* (New York: Macmillan, 1904).

60 A.g.e., s. 8.

61 A.g.e., s. 9.

62 A.g.e., s. 10.

63 A.g.e., s. 14.

reci tersine çevirmek de hayli imkânsız görünüyor.”⁶⁴ Pek çok sebepten şehir, ulusal bir önem de kazanır. “Demokrasi, şehir koşullarıyla temasıyla çok büyük bir yara almıştır... İkinci olarak, medeniyetin merkezi ve ulusun akıl dağıtım merkezi olarak şehir, ahlaki ve sosyal ideallerini, nerede oturuyor olurlarsa olsunlar tüm insanlara empoze etme eğilimi taşır. Üçüncü olarak, sosyal refah ilkeleri çerçevesinde olması gereken sorumluluk olmaksızın muazzam bir servetin bir kişinin elinde toplanmasıyla şehir, genel iyilik için pozitif bir tehdittir.”⁶⁵ Sonuçta, çarpıcı bir anlamda, şehre onun kurumları açısından ve bünyesindeki çeşitli sosyal süreçler açısından yaklaşım, Max Weber’in çalışmasında gördüğümüz türden bir teorik oluşuma yol açar.

Heyecan uyandırıcı ve özellikle “sosyolojik” bir anlayışla Wilcox, “sokak”ı, şehrin sorunlarının sembolik bir modeli olarak sunar. Sokak, her şeyden önce şehrin en büyük maddi sorunlarını temsil eder, çünkü burada tüm bir topluluğun işbirliğiyle özgür bir yol, “açık bir yol” (trafik ve ulaşım için bir meydan okuma) sağlanmaktadır. “Sokak, özgür şehrin simgesidir. Burada herkes, herkese fırsat sağlamak için işbirliği yapar.”⁶⁶ Benzer şekilde, şehre yönelik tehlikeleri de burada bulabilirsiniz. “Bireylere ve şirketlere özel ayrıcalıklar tanınması suretiyle sokakta insanların haklarının kısıtlanmasının, genel olarak, halka dayalı kurumlara yönelik bir tehdit ve özgür yönetim ilkesinin yok edilmesine doğru bir adım olarak değerlendirilmesi boşuna değil. Sokakların kontrolü, şehrin kontrolü demektir.”⁶⁶

64 A.g.e, s. 21.

65 A.g.e, s. 21.

66 A.g.e, s. 29.

Bir topluluk olarak şehrin daha isabetli bir sembolünü düşünmek zor. Her topluluk, bireysel ve genel çıkarların bir örgütlenmesidir. Kurumlar, bu patlamaya hazır güçler arasında hangi noktada bir hat çizileceğini belirler. “Sokağı”, özel çıkarın ve kamu çıkarının çatışmaları için sembolik bir buluşma zemini olarak kullanabilirsiniz. Sonuçta, tüm düzenleme yapma ve kontrol sorunları için, yönetim sorunları ve de özel çıkarların (imtiyazlar ve tekeller yoluyla) kamu yaşamında avantajlı bir konum kazanmasına ilişkin sorunlarda da kullanabilirsiniz. Bir sembol olarak sokağın değeri, burada bitmiyor. Sokağı, tüm kentsel yaşam için de bir kalkış noktası olarak kullanabilirsiniz.

Wilcox’un kuvvetle sosyolojik karakterli eğilimlerinin tesadüfi olmaması, aksine şehrin kurumlarından biri yoluyla yapıldığında şehir analizinin bir ürünü olması, Munroe’nun çalışmasıyla gösterilebilir.⁶⁷ Kentsel büyümenin ana boyutlarını özetleyip, temel sebeplerinin tarımın verimliliğindeki artışta, modern sanayinin gelişmesinde yattığını ortaya koyduktan ve çeşitli şehir tipolojilerini (örneğin, birincil hizmetler şehri, sanayi şehri, sanayi-ticaret şehri ve metropoliten şehir) gözden geçirildikten sonra Munroe, şehrin ne olduğu sorusunu soruyordu. Onun tartışması, Weber’inkiyle benzerlik taşımaktadır:

Düşünmeksizin, şehrin, görece küçük bir alanda yaşayan çok sayıda insandan oluşan bir bünye olduğunu söyleyebilirsiniz. Ancak bu çok yetersiz bir tanım lama olur, çünkü şehrin özel bir hukuki statüye, ayrı bir idari örgütlenmeye, oldukça karmaşık bir yapıya ve aynı sayıda insanın bir arada daha az yoğunlukta yaşaması durumunda ortaya çıkmayan bir yığın özel soruna sahip olduğu gerçeğini yansıtmamaktadır. Modern şehrin kapsamlı bir tanımını, şehrin, hepsi bir arada toplanmış hukuksal, siyasal, ekonomik ve sosyal bir birim olduğuna işaret etmelidir.⁶⁸ Munroe, devamla, şehrin yapay bir kişilikle donan-

67 William Bennet Munroe, *The Government of American Cities* (New York: Macmillan, 1926).

68 A.g.e, s. 13.

miş bir şirket olduğunu savunur. Öyle ki şehir, birilerini mahkemeye verebilir, kendisi mahkemeye verilebilir, mülk edinebilir, sözleşmeler yapabilir, memur ve araçlar istihdam edebilir, vergi salabilir, para borçlanabilir, olağanüstü yetkiler kullanabilir. Devletin bahsettiği ve var oluşunu meşrulaştıran bir beratıyla beraber şehir, devletin bir birimidir. Her biri karmaşık yetkileri ve işlevleri olan bir yönetim biçimine, bir belediye başkanı ve bir meclise yahut seçilmiş komisyona ya da bir konsey ve şehir yöneticisine sahiptir. Ekonomik açıdan şehir, ekonomik girişimin bir aracısı, su ve çoğu zaman gaz, elektrik ve ulaşım hizmetlerinin satıcısı, bir işveren, malların alıcısı, hizmetlerin satıcısıdır. Şehir, aynı zamanda, sosyal refahın yaygınlaştırılması için de bir araçtır. Görevliler tarafından, bedelsiz eğitim, sıhhi koruma, yoksullara yardım, kamusal dinlenme alanları ve çok çeşitli sosyal refah faaliyetleri sunulur. Munroe'nun görüşüne göre, şehrin karşı karşıya bulunduğu çok sayıdaki sorun, teorik ve vicdani olarak, şehre yeni gelenlere veya yabancı ülkelerde doğmuş olanlara pek bağlanamaz. Eğer bunlar genel bir sebep oluşturuyorlarsa da asıl sebep, devlet aygıtının büyük bir kısmının hantallığıdır.

Amerika'daki kentsel gelişme, Munroe tarafından, sosyal-tarihsel koşullar arka planında yorumlanıyordu. Sosyologların çoğunun gerçeği hiç göremediği ya da yanlış yorumladığı bir zamanda Munroe, Amerikan şehrinin yozlaşmasının büyük ölçüde, on dokuzuncu yüzyıl başının kentsel yönetim yapısının aşırı hantal idari aygıtı sayesinde mümkün olduğunu görmüştü. Şehirlerin daha geleneksel bir yapıya dönüşünü, doğru biçimde, demokrasinin başarısızlığı olarak değil, demokrasinin yasalarının normal işleyişinin bir ürünü olarak yorumlamıştı.

Bunun yanında, yerel yönetimin gelişmesi, şehrin toplumsal yapısı arka planında değerlendiriliyordu. Munroe, bir nüfus kitlesi olarak bile şehrin, özel bir sosyal yapısı olduğunu düşünüyordu. Şehirde, kırsal alandaki oranların tam tersi geçerlidir. Daha çok sayıda kadın, orta yaş grubunda daha fazla sayıda insan vardır. Şehrin kırsala etkisi vardır. Bu etki, kısmen kırsaldaki en akıllı insanların sayısında azalmaya yol açar. Yabancı ülkelerde doğmuş kişiler, şehirlerde toplanırlar. Burada özel yoğunlaşmalara ve özel politik manipülasyonla-

ra tabidirler. Şehirde doğum oranları düşerken evlilik ve ölüm oranları yükselir. Fiziksel güçte kırsal kesim ile şehir arasında bir değişimin kanıtı yoksa da şehirde görece yüksek bir entelektüel başarı söz konusudur. Manevi standartlar, muhtemelen şehirlerde düşer. Ve kesinlikle pek çok suç, özellikle şehir yaşamı ile ilgilidir. Kalpazanlık, yalan yere yemin, zimmetine para geçirme, ticari sahtekârlıklar, özellikle kentsel suçlardır. Bunların da ötesinde, şehirde ortaya çıkan psikolojik farklılıklar vardır. Burada da analiz, yine, şehrin anayasası, şehir hukuku, şehir mahkemesi, siyasal partiler vs. içerisinde adım adım ilerlemektedir.

Bir an için bile, Wilcox ve Munroe gibi siyaset bilimcilerin, özel kurumsal düzeniyle kentsel topluluğun sosyolojik bir analizini tam olarak yaptıklarını varsaymamalıyız. Onlar siyaset bilimcilerdi ve bu nitelikleriyle analizlerinin % 90'ı yönetim ve onun sorunlarıyla ilgili kaldı. Belirttiğimiz sebeplerden dolayı, argümanlarının geri kalan % 10'unda, sosyolog meslektaşlarının çoğuna göre kentsel topluluğa ilişkin daha net bir anlayış ortaya koydular. Tam bir ölçekte teori kurma görevi ve Weber'in öne sürdüğü türden bir sosyolojik şehir analizi işi, hâlâ yerine getirilmeyi beklemektedir.

Weber'in şehir teorisinin uygulama imkânı açısından son bir noktaya daha dikkat çekilmelidir. Weber, tümüyle gelişmiş bir kentsel topluluğun elzem parçalarından birinin, şehir istihkâmının ve şehir ordusunun varlığı idi. Bu, modern şehirde hiç olmayan bir unsurdur. Weber'in bu noktada dikkat çektiği çok sayıdaki tarihi kanıtı değerlendirirsek, şehir istihkâmının ve şehir ordusunun ortadan kaybolması önemsiz bir şey olmaz. Eski dünyada Batı dışında, yerel bölgede, yerel şehirlerden farklı askeri-politik güçlerin varlığı, çoğu

kere kentsel bir topluluğun doğmasına engel olmuştur. Eski Hindistan'daki büyük Heterodoks dinlerin (Budizm ve Jainizm) ortaya çıktığı dönemlerde, kentsellik yönünde önemli bir gelişme vardı. Ancak Hint şehirleri pasifistti; "şehir" dinleri de aynı şekilde. Bunun sonuçlarından biri, Hint prenslerinin diledikleri zaman şehirleri ezebilmesiydi. Öyle de yaptılar. Diğer yandan dünyanın tüm bölgelerinde bir kalenin ve yerel bir milisin varlığı etrafında bir şehrin ortaya çıkabileceği bir çekirdeği oluşturmada kuvvetli faktörlerdi. Şehirler, tekrar tekrar, kalelerin etrafında şekillendi. Hindistan'ın tersine Avrupa'da krizler derinleştğinde kaleli şehirler surlara adam yerleştirerek şehrin bütünlüğünü koruma mücadelesi veriyordu.

Toplumsal hayatın hangi birimlerinin kendilerini silahlı kuvvetlerle idame ettirebildiği meselesi, çok önemlidir. Aydınlanma öncesi dünyanın büyük bir kısmında nihai askeri birim, kabile idi. Feodal insani toplum sistemleri, kale bazlı aristokratik toprak sahiplerinin kesin askeri önemince belirlenmekteydi. Bir süre için Eski Yakın Doğu'da (daha tam olarak Eski Avrupa'da ve Ortaçağlarda) nihai askeri birimler şehirlerdi. Şehirler, kendilerini çevreleyen dünyada, varlıklarını istihkamları, orduları ve donanmalarıyla sürdürüyorlardı. Modern toplumun nihai askeri birimleri, artık kabileler, kalede yaşayan soylular veya şehirler değil, devletlerdir. Modern şehir, askeri açıdan ihmal edilebilir. Siyasi açıdan bile bağımlı bir birim haline gelmiştir. Atom bombalarıyla, modern, şehir modern insanın ölüm tuzağı haline gelmiş olabilir.

Modern şehir, artık, sağlam bir askeri kabuğu olan bir topluluk değildir. Bireyin artık silahlara sarılıp surları tahkim etmesi gerekmiyor. Bunlarla beraber şehir de artık insanın

umutları ve rüyalarında bir hayatta kalma birimi, insanın yüksek sadakatini isteyecek (çünkü bizzat hayatını isteyebilirdi) bir yapı değildir. Şehrin tahrip olması, artık toplumsal yaşam kurumlarının neslinin tükenmesi anlamına gelmiyor. Modern yönetim, ekonomi ve din, her gelen yılla birlikte daha da yerel ötesi bir nitelik kazanmaktadır. Modern dünyanın askeri açıdan kesin güce haiz sosyal oluşumları (ulus devletler), söyledikleri zaman şehri ezip geçebilirler. Bu yalnızca bir ihtimalden ibaret değildir. Rusya'da şehirler, çeşitli endüstrilerdeki işçiler ve sistemin diğer birimleri tarafından seçilen bir şehir sovyeti tarafından yönetilmektedir. Şehir sovyeti büyüktür ve üye sayısı çoğu kere 1.000'e ulaşmaktadır. Komünist Parti'nin aday göstermesi üzerine bir başkan ile bir prezidyum ya da 11 ila 17 üyeli bir yürütme komitesini seçer. Sovyetler Birliği'nde demokratik kentsel özerklik, sonuçta, Klasik Yunan'da Homeros zamanındakine yakın bir durumdadır. O dönemde halk meclisi, kralın kararlarının ilan edildiği ve insanların alkışlarla tepki vermelerine imkân tanındığı ortamlar anlamına geliyordu. Modern diktatörler, bağımsız kentsel topluluğa imkân tanımamaya özen göstermişlerdir. Çünkü, teorik olarak olmasa bile pratikten biliyorlar ki bağımsız topluluklar bağımsız düşüncenin oluşumunu desteklerler. İtalya'da Mussolini, seçimle gelmiş sendikaları ve Fransız modeline dayanan meclisleri, hükümet tarafından atanan ve tüm yetkilerin kendisine verildiği *podesta* ile değiştirmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Prusya'da şehirlerin yönetimi, üçlü bir oylama sistemine dayanıyordu. Buna göre şehir meclisi üyeliği, sınırlı sayıda vergi mükellefine tanınıyordu. Temsilcilerin üçte biri, en fazla vergi ödeyen sınırlı sayıdaki bir gruba ayrılıyordu. Diğer bir üçte ikilik oran, biraz daha büyük ikinci, gruba; geri kalan üçte bir ise, bunların dışındakilere gidiyordu. Bu vergi mükellefleri meclisi, bir yürütme kurulu ya da maaşlı profes-

yonel görevlilerden ve başkandan (burgomaster) oluşan bir heyeti seçiyordu. Weimar Cumhuriyeti, Alman şehirlerinde genel oy ilkesini hayata geçirerek daha özgür ve demokratik olmalarını sağladı. Fakat Naziler tüm bunları değiştirdi. Şehirler, parti yapısına bağlandı. Belediye başkanlığı ve maaşlı diğer büyük makamlar, parti görevlileriyle dolduruldu.

Max Weber'in şehir teorisi, sonunda bizi ilginç bir sonuca götürüyor. Modern dönemde nüfustaki muazzam artışı ve yoğunlaşmayı, sanayi devriminin doğal bir sonucu olarak görebiliriz. Ancak fiziksel yoğunlaşmayı, şehrin sosyolojik anlamda büyümesiyle karıştırmamalıyız. Kentsel topluluk, her yerde, askeri bütünlüğünü, yani kendisini askeri araçlarla savunma hakkını kaybetmiştir. Dünyanın pek çok bölgesinde, hiç değilse geçici olarak, yasal ve politik özerkliğini yitirmiştir. Aynı kader her yerde mümkündür. Bu arada, şehrin kendisinde de daha fazla sakinler kitlesi, yerel ötesi çıkarların peşinde koşmaktadır: Ulusal hükümetin temsilcileri olarak, ulusal hükümetin iş dünyası ve sanayi kollarındaki temsilcileri olarak, kent ölçeği yerine ulusal ve uluslararası ölçekte, iş dünyasının ve sanayi kollarının temsilcileri olarak.

Modern şehir, dışsal ve formel yapısını yitirmektedir. İçsel olarak da bir bozulma (çürüme) halindedir. Oysa ulusun temsil ettiği yeni topluluk, her yerde şehrin aleyhine bir gelişme göstermektedir. Şehir çağının sonuna gelmiş görünüyor.

Don Martindale

1. BÖLÜM

ŞEHRİN DOĞASI*

** Şehrin Doğası ilk olarak, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Vol. 47. s. 621 ve devamında (1921) yayınlanmıştır. Son baskısı: Wirtschaft und Gesellschaft (Tübingen: J. C. B. Mohr, 1956). Vol. 2. s. 735 ve devamı. Bu çevirideki tüm notlar, İngilizce edisyonun editörlerine aittir.*

Şehrin Ekonomik Karakteri: Pazar Yerleşimi

Şehir konusundaki pek çok tanımın yalnızca bir ortak boyutu var: Şehir, basit olarak, bir veya daha fazla ayrı evler kümesinden oluşur ama görece kapalı bir yerleşim bölgesidir. Geleneksel olarak (her ne kadar hep böyle olmasa da) şehirlerde evler birbirlerine yakın inşa edilir. Bugün olduğu gibi çoğu zaman da duvarları birbirine bitişik yapılır. Yapıların bu şekilde kümelenmesi, günlük kullanımdaki anlamda bizi, niceliksel olarak büyük bir mahal olarak düşünülen “Şehir” kavramına götürmektedir. Kendi başına bu yanlış da değildir, çünkü çoğu kere şehir, bir mahalle ve yoğun bir ev yerleşimine işaret eder. Bu yerleşim öylesine büyük bir koloni oluşturur ki, sakinlerinin karşılıklı kişisel tanışıklıkları söz konusu olmaz. Bununla birlikte, bu şekilde yorumlanınca, sadece çok büyük mahaller şehir sıfatını kazanabilir. Ayrıca bu yorum muğlâk da olur, zira çeşitli kültürel faktörler, “gayri şahsiliğin” ortaya çıkma eğilimi gösterdiği büyüklüğü belir-

ler. Tam da bu gayri şahsılık, yasal olarak şehir niteliğine haiz pek çok tarihsel mahalde yoktu. Çağdaş Rusya'da bile nüfusu binleri bulan ve bu özelliğiyle pek çok eski şehirden (örneğin Almanya'nın doğusundaki Polonya kolonyal bölgesindeki-lerden) daha büyük olan köyler vardır. Gerek içerdikleri gerekse dışladıkları açısından, büyüklük, şehri tanımlamak için tek başına yeterli olmaz.

İktisadi bir tanımlamayla şehir, sakinlerinin hayatlarını tarımdan değil, esas itibariyle ticaret ve alışverişle kazandıkları bir yerleşim yeridir. Ancak ticaret ve alışverişin hâkim olduğu tüm mahalleri "Şehir" saymak da tümüyle uygun olmaz. Bu durumda, Asya ve Rusya'daki "ticaret köyleri" gibi aile üyeleriyle hemen hemen babadan oğula geçen bir tek ticari yapıdan oluşan kolonileri de "Şehir" kavramına dâhil etmek olur. Şehrin özellikleri arasına, pratikteki ticaretin yanı sıra kesin bir "çok yönlülük" boyutu da eklemek gerekir. Ancak, bunun da kendi başına şehrin ayırt edici özelliği olamaya uygun olmadığı görülüyor.

Ekonomik çok yönlülük, en azından iki şekilde kazanılabilir: Feodal bir toplumsal yapı ve bir pazarın varlığı. Feodal ya da prensliğe dayalı bir yapının ekonomik ve politik ihtiyaçları, ticaret ürünlerinde uzmanlaşmayı teşvik edebilir (bir talep sağlaması ve bu talebi karşılamak için çalışılması ve malların takas edilmesi bakımından). Ancak, bir lordun veya prensin *oikos'u* (hanehalkı) bir şehir kadar büyük bile olsa, toprak hizmetlerine bağımlı bir zanaatkârlar ve tüccarlar kolonisi, geleneksel olarak "şehir" adıyla anılmaz -tarihsel olarak önemli "şehirlerin" büyükçe bir kısmının bu türden yerle-

şimlerde kök salmış olmalarına rağmen.⁶⁹ Kökeni böyle olan şehirlerde bir prensin hanehalkına satılan mallar, şehir sakinleri açısından hayli önemli, hatta en önemli gelir kaynağı idi.

Ekonomik çok yönlülüğü kurmanın diğer yöntemi, “şehir” için daha genel manada önemlidir: bu da, yerleşim mahallinde, geçici değil düzenli bir mal mübadelesinin varlığıdır. Pazar, sakinlerin hayatlarını kazanmalarında elzem bir unsur haline gelir. Muhakkak ki, her “pazar”, içinde bulunduğu mahalli bir şehre dönüştürmemiştir. Periyodik panayırılar ve gezgin tüccarların belli zamanlarda mallarını birbirlerine ve müşterilere toptan veya perakende olarak satmak için buluştukları yıllık dış ticaret pazarları, çoğu kere, bizim “köy” diyebileceğimiz yerlerde gerçekleşiyordu.

Sonuçta, “şehir”den bahsederken, yalnızca, yerel nüfusun günlük ihtiyaçlarının ekonomik olarak önemlice bir kısmını yerel pazardan ve önemli ölçüde de yerel nüfusun veya hinterlandın çok yakın kısımlarındaki ahalinin pazarda satmak üzere ürettikleri ya da başka yollarla elde ettikleri mallardan temin ettikleri durumlardan söz ediyoruz. Burada kullanılan anlamıyla “şehir”, bir pazar yeridir. Yerel pazar, koloninin ekonomik merkezini oluşturur. İktisadi mallarda uzmanlaşma sayesinde burada gerek şehirli olmayan nüfus gerekse şehirli, ticaret ve alım satım metaları gereksinimlerini giderirler. Kırsal bölgeden farklı bir bileşimle tezahür ettiği her yerde, şehrin, hem lordun veya prensin yaşadığı bir yer, hem de bir pazar yeri olması normaldi. Eşzamanlı olarak her iki

69 Hanehalkı ya da oikos ekonomisi hakkında bkz. Max Weber, *Genend Economic History*, trans. Frank H. Knight (Glencoe: The Free Press, 1950), s. 48, 5, . 124 ve devamı. 13, 146, 162: ve Johannes Hase Brook. *Griechische Wirthschfti-geschichte* (Tübingen: J. C. R Mohr, 1931). s. 15, 24, 27, 29, 38, 46, 49, 284.

türden de merkezlere (hanehalkı ve pazara) sahipti ve düzenli pazara ilaveten şehir, sık sık da gezgin tüccarların periyodik yabancı pazarları olarak da işlev görüyordu. Kelimenin buradaki anlamıyla şehir, bir “pazar yerleşimi” idi.

Çoğu kere bir pazarın varlığı bir lord veya prensin vereceği tavizlere ve koruma garantisine bağlıydı. Onları da genellikle, yabancı ticaret mallarının düzenli olarak sağlanması, geçiş ücretleri, mihmandarlık paraları ve diğer koruma ücretleri, pazar vergileri ve adli davalardan gelen vergiler ilgilendiriyordu. Ancak lord veya prens, vergilerini ve pazar civarında pazara dayalı yerleşim gerçekleşir gerçekleşmez bundan doğan toprak kiralarnı ödeyebilen esnaf ve tüccarların şehirde yerleşmesini de ister ve bundan da kazançlı çıkabilirdi. Böyle fırsatlar, lord veya prens için özel önem taşıyordu, çünkü parasal gelirinde ve değerli sikkeler hazinesinde artış demektir.

Bununla birlikte şehrin, bir lordun veya prensin varlığına fiziksel ya da başka türlü bir bağıllığı olmayabiliyordu. Bu, şehrin uygun bir kavşak noktasında⁷⁰ katıksız bir pazar yerleşimi olarak doğduğu durumlarda geçerliydi. Söz konusu kavşak noktalarındaki ulaşım araçları, orada ikamet etmeyen lord veya prenslere taviz yoluyla veya bizzat ilgili tarafların kendilerinin el koymalarıyla değiştirilmekteydi. Bu, girişimcilere tavizler verilmesi (pazar kurmalarına ve buraya yerleşimci bulmalarına izin vererek) şeklinde olabiliyordu. Şehirlerin bu tür kapitalistik temeli, özellikle sık sık Ortaçağ'daki sınır bölgelerinde, bilhassa Doğu, Kuzey ve Orta Avrupa'da görülüyordu. Bir kural olmamakla beraber bu uygulama, tarihsel olarak tüm dünyada kendini göstermiştir.

70 Charles H. Cooley'in ulaşım teorisi, fiziksel ya da ekonomik iletişimdeki kesinini, şehrin oluşumundaki tüm faktörler arasında en önemlisi sayıyordu.

Prensın saray halkına herhangi bir bağıllık veya taviz olmadan şehir, yabancı işgalcilerin, deniz savaşçılarının, ticari amaçla yerleşenlerin ve de ticareti yürütmeye ilgi duyan yerli unsurların birlikteliği ile doğabilmekteydi. Bu, Ortaçağ'ın başlarında sık sık görüldü. Sonuçta ortaya çıkan şehir, katıksız bir pazar şehri olabiliyordu. Ancak, büyük prenslik veya patrimonial hanehalklarının ve bir pazarın bir araya gelmesi daha sık rastlanan bir durumdu. Bu durumda, şehrin temas noktalarından biri olarak saygın hanehalkı, ihtiyaçlarını ya esas itibariyle bir doğal ekonomi (toprak hizmetleri veya doğal hizmetler yahut da kendisine bağımlı zanaatkârlara ve tüccarlara salınan vergiler) yoluyla tatmin edebilir, ya da aşağı yukarı dolaylı bir yolla pazardaki en önemli alıcı olarak pazarda takas yapmak suretiyle kendisi sağlayabilirdi. Sonraki ilişki biçimi ne kadar fazla olursa, şehrin pazar temeli de o derece büyür. Şehir de, kademe kademe, sadece oikos'un yanında eklenmiş bir pazar yerleşimi olmaktan çıkar. Büyük bir hanehalkıyla yan yana olmasına rağmen şehir, daha sonraları bir pazar şehri haline gelmiştir. Kurak olarak, kökeni itibariyle prensli şehirlerin kantitatif genişlemesi ve ekonomik önemi, prensin hanehalkı ile ona hizmetli erkanı ve büyük memurlar olarak bağlı diğer büyük kentsel hanehalklarının ihtiyaçlarının pazarda tatmin olma derecesindeki artışla paralel gelişmiştir.

Tüketici ve Üretici Şehir Tipleri

Sakinlerinin ekonomik açıdan soyluların hanehalklarının satın alma gücüne bağımlı olduğu prensin şehri gibi, daha fazla sayıdaki tüketicinin (örneğin, rant gelirleri sahiplerinin)

satın alma gücünün yerleşik esnaf ve tüccarların ekonomik fırsatlarını belirlediği şehirler de vardır. Gelirlerinin türü ve kaynağı bakımından daha büyük tüketici kitlesi, hayli farklı tiplerde olabilir. Legal ve illegal gelirlerini şehirde harcayan memurlar olabilir veya şehir dışından elde ettikleri kira gelirlerini veya siyasetin belirlediği gelirlerini şehirde harcayan lordlar yahut diğer siyasal güç sahipleri olabilir. Her iki durumda da şehir, prenslik şehrine çok yaklaşıyor, çünkü çok sayıdaki tüketicinin satın alma gücünü sağlayan patrimoniyal ve siyasal gelirlere bağımlıdır. Pekin, bir memurlar şehri idi. Serdiğin askıya alınması öncesinde Moskova, toprakların kiraya verildiği bir şehirdi.

Yapay olarak benzer şehirler, prensipte farklıdır. Buralardaki kentsel toprak kiralari, toprak mülkiyetindeki alım satım tekeli tarafından belirlenir. Bu tür şehirler, kentli bir aristokrasinin ellerinde toplanan alışveriş ve ticaretten doğmaktadır. Bu tür gelişme, her zaman yaygın olmuştur. Antik çağlarda. Yakın Doğu'da Bizans İmparatorluğu'na kadar ve Ortaçağ'da bu gelişme görülmüştür. Ortaya çıkan şehir, ekonomik anlamda rantıye tipi değil, daha ziyade bir tüccar ya da ticaret şehridir ve bu şehrin kira bedelleri, kazanç elde edenlerin ev sahiplerine verdikleri bir haraç anlamına gelir. Bu örneğin, kiralari monopolcülere haraç kabilinden verilen yükümlüklerle değil, şehir dışı kaynaklarla belirlendiği bir örnekten kavramsal olarak ayırt edilmesi, geçmişte her iki biçimin ilişkisini gizlememelidir. Genel tüketiciler, işinden elde ettiği gelirleri (bugün esas olarak bono faizleri ve hisse senedi gelirleridir) şehirde harcayan rantıyeciler olabilir. Bu durumda satın alma gücü, Arnheim şehrinde olduğu gibi, kapitalist biçimde şekillenen para rantı kaynaklarına dayanır. Ya da satın alma gücü,

devletin verdiği emekli maaşlarına veya Wiesbaden gibi bir “emekliler şehrinde” görüldüğü üzere diğer devlet gelirlerine bağımlı olabilir. Tüm benzer durumlarda, kentsel oluşum biçimi, bir tüketici şehri olarak tanımlayabilirsiniz çünkü özel bir ekonomik karaktere sahip bir büyük tüketici grubunun yerleşik varlığı, yerel esnaf ve tüccar için hayati ekonomik önemdedir.

Bunun tersi bir biçim ise, üretici şehri tarafından sunulmaktadır. Şehirde nüfus ve satın alma gücündeki artış. Essen ve Bochum’da olduğu gibi fabrikaların, imalatçıların ve yabancı ülkelere arz edilen hazırlık endüstrilerinin (ki böylece modern tipi temsil etmektedirler) söz konusu şehirde konumlanmış olmasına bağlanabilir. Ya da, Asyatik, Eski ve Ortaçağ tipi şehirlerde olduğu gibi, mahallin zanaatkâr ve tüccarları, mallarını uzaklara gönderebilirler. Her ki durumda da yerel pazarın tüketicileri; eğer bu tüketici kitlesi, yerleşik ve/veya girişimcilerden, büyük bir kitle oluşturan işçiler ve zanaatkârlardan, tüccarlardan ve dolaylı biçimde işçiler ve zanaatkârlarca desteklenen ve toprak kirasını hayrına harcayanlardan oluşuyorsa, büyük bir tüketici kitlesi söz konusu demektir.

Ticaret şehri ve tüccar şehri, tüketici şehriyle yüz yüze gelmektedir. Tüketici şehrinde çok sayıdaki tüketicinin satın alma gücü, şunlara dayanmaktadır: Yabancı malların (örneğin, Ortaçağ’da yünlü kumaşların) yerel pazarda kar amacıyla satılması; yerli üreticilerin sağladığı yerel mal ve ürünlerin (Hansa’nın ringa balığı gibi) kar amacıyla yabancılara satılması; ya da yabancı malların satın alınması ve yerinde depolanarak veya depolanmadan dışarıya satılması (ara ticari şehir-

ler). Çok sık biçimde, bu ekonomik aktivitelerin hepsinin bir kombinasyonu da gerçekleşmiştir: *Commenda* ve *societas maris*, bir *tractatator*'un (gezgin tüccarın), kendisine yerleşik kapitalistlerce yatırılan sermaye ile satın aldığı ürünlerle Levanten pazarlarına yol almasına işaret ediyordu.⁷¹ Çoğu kere *tractator*, çok düzenli olarak seyahat ederdi. Ürünlerini Doğu'da satar, hasılatıyla da Şark malları satın alarak satmak üzere tekrar yer al pazara dönerdi. Bu girişimin kazancı, önceden anlaşılmış formül uyarınca daha sonra *tractator* ile kapitalist arasında bölüşülürdü.

Ticaret şehrinin satın alma gücü ve vergi kapasitesi, üretici şehrinde olduğu gibi (üretici şehrinin ise tersine), yerel ekonomik yapıya bağlıydı -üretici şehrinde ise bunun tam tersi söz konusuydu. Gemicilik ve nakliyat işinin ve sayısız ikincil toptan ve perakende faaliyetin sağladığı ekonomik fırsatlar, tüccarların emrindeydi. Bununla birlikte, bu yapıların ekonomik aktivitesi, tümüyle yerel perakende ticaret için yapılmıyor, önemli ölçüde dış ticaret için yapılıyordu. Prensipde bu durum, ulusal ve uluslararası finansörlerin veya büyük bankaların (Londra, Paris, Berlin) veya anonim şirketlerin ya da kartellerin (Duesseldorf) mekânı olan modern kentlerin durumuna benziyordu. Buradan şu sonuca varıyoruz: Bugün, hiçbir zaman olmadığı kadar, firmaların kazançlarının baskın bir kısmı, kazancın elde edildiği yerden ziyade, kendi mahalline akmaktadır. Dahası, işletme hasılatlarının artan bir oranı, işletmenin metropoliten mahallindeki meşru alıcıları tarafından değil, banliyö villalarında, kırsal tatil yerlerinde veya

71 Weber. General Economic History, s. 205, 206; ve W. Silberschmidt. Die Commenda in ihrer Frühesten Entwicklung (1884).

uluslararası otellerde tüketilmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, hemen tamamen iş kuruluşlarından oluşan “şehir-kasabalar” veya şehir-ilçeler doğmaktadır.

Burada niyetimiz, tümüyle iktisadi bir şehir teorisinin gerektirdiği daha ileri ve sofistike ayrımları fazlalaştırmak değil. Ayrıca, fiiliyatta şehirlerin neredeyse her zaman karma türler gösterdiklerinden bahsetmeye bile gerek yok. Sonuçta, eğer şehirlerin ekonomik açıdan sınıflandırılması mümkünse, bu, şehirlerin hâkim ekonomik bileşeni açısından yapılmalıdır.

Şehir ile Tarım Arasındaki İlişki

Şehrin tarımla ilişkisi, çok net olmamıştır. Geçmişte “yarı-kırsal şehirler” vardı, halen de var. Bunlar, bir yandan pazar trafiğinin geçtiği mekânlar ve tipik kentsel ticaret merkezleri olarak işlev görürken, bir yandan da ortalama bir şehirden, yiyecek ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü kendisi yetiştiren ve hatta satmak için üretim yapan büyükçe bir şehirli kitlesinin varlığı ile ayrılmaktadır. Normal koşullarda, şehir ne kadar büyük olursa, şehir sakinlerinin yiyecek ihtiyaçları için topraktan faydalanma ve de köylerdeki gibi kendilerine yeterli bir otlak ve koruluğa sahip olma imkânları o derece azalır. Ortaçağ’daki en büyük Alman şehri olan Köln’de başından beri neredeyse hiç otlak alanı yoktu. Oysa zamanın normal köylerinde otlak sıkıntısı yoktu. Diğer Alman şehirleri ve Ortaçağ’daki diğer yabancı şehirleri, en azından şehir sakinlerinin emrine önemli miktarlarda otlak ve koruluk sunmaktaydı.

Şehir insanının kullanımına açık büyük arazilerin varlığına, dikkatimizi güneye veya eski çağlara doğru çevirdiğimiz-

de daha sık rastlanır. Her ne kadar bugün tipik bir “şehirli”yi, haklı olarak, kendi yiyecek ihtiyacını kendisi üretmeyen biri olarak görüyorsak da, tipik Antik dönem şehirlerinin büyük çoğunluğunda başlangıçta bunun tam tersi geçerliydi. Ortaçağ dönemindeki durumun aksine, Antikite şehirlisini, hayli meşru bir biçimde, kendinin olarak gördüğü ve kendisini besleyen bir parsel toprak olan *kleros* (*fundus*: İsrail’de *chelek*) karakterize ediyordu.⁷² Antik çağların tam şehirlisi, bir yarı köylü idi.

Ortaçağ’da, Antikite’de olduğu gibi, tarımsal mülkiyet, tüccar sınıfının elinde toplanmıştı. Bu durum, Avrupa’nın güneyinde, kuzeyinde olduğundan daha fazla geçerliydi. Gerek Ortaçağ gerekse Antikite’nin şehir devletlerinde bazen aşın büyüklükte olan tarımsal mülkler, geniş bir alana yayılmış haldeydi. Bunlar ya güçlü şehirlerin otoritelerinin siyasal hâkimiyeti altındaydı ya da seçkin bireysel yurttaş olarak toprak sahiplerinin mülkiyetinde idi. Başka örnekler de var: Miltiades’in Gelibolu yarımadasındaki egemenliği veya vilayetlerde ve denizaşırı yerlerde Ortaçağ aristokratik ailelerin (Cenevizli Grimaldi’ler gibi) topraklar üzerindeki siyasal veya lordluğa dayalı egemenliği.

Genel bir kural olarak, şehir içindeki araziler ve bireysel olarak vatandaşların egemen hakları, bir kentsel ekonomik politikanın konuları değildi. Ancak zaman zaman karma durumlar da ortaya çıkıyordu. Öyle ki koşullara göre araziler bireylere şehir tarafından garanti ediliyordu. Bu çeşit bir durum, yalnızca, arazileri şehir tarafından garanti edilen bi-

72. Pöhlmann, *Aus Altertum un Gegenwart*, s. 124 ve devamı: Weber, *General Economic History*, s. 328; Weber, *Ancient Judaism* (Glencoe: The Free Press. 1952). s. 465.

reylerin en güçlü aristokratlardan olması koşuluyla gerçekleştiriyordu. Araziler, şehir yönetiminin dolaylı yardımıyla elde ediliyor ve muhafaza ediliyordu. Şehir yönetimi de ekonomik ve politik kullanma hakkından pay elde edebilirdi. Geçmişte sık rastlanan bir durumdu bu.

Alışveriş ve ticaretin bir aracısı olarak şehrin bir yiyecek üreticisi olarak toprakla ilişkisi, "kentsel ekonominin" bir boyutunu içerir ve "hanehalkı ekonomisi" ile "ulusal ekonomi" arasında özel bir "ekonomik aşama"yı oluşturur.⁷³ Bununla beraber, şehir bu anlamda tasavvur edilirse, politik-ekonomik boyutlar, kavramsal olarak safi ekonomik boyutlarla karışır, bir bütün oluşturduğu düşünülür. Pazarda günlük ihtiyaçları düzenli olarak tatmin edilmesi işini sürdüren tüccarlar ve esnafın bir arada, yan yana yaşaması gerçeği, tek başına, "şehir" kavramını bitirmez. Yalnızca tarımsal ihtiyaçların tatmininin kapalı yerleşimlerde gerçekleştiği, tarımsal üretimin tarım dışı kazançlarla ilişkili olarak ortaya çıktığı yerlerde ve pazarların varlığı veya yokluğunun fark yarattığı durumlarda alışveriş ve ticaret mahallerinden ve küçük pazar kasabalarından bahsederiz; şehirlerden değil. Öyleyse, önceki bölümlerde gözden geçirilen olgularda, gizli ve ekonomik olmayan boyutlar söz konusu idi.

Politik-İdari Şehir Konsepti

Bir evler topluluğuna sahip olmasının yanı sıra şehir, kendisine ait toprağa dayalı mülkiyeti ve gelir ve giderlerden oluşan bir bütçesiyle aynı zamanda iktisadi bir birliğe de sa-

73 Weber, Gustave Schmoller tarafından ortaya konan ayrımı kast etmektedir.

hiptir. Bu ekonomik birlik, aradaki nicelik farkları ne kadar büyük olursa olsun, köylerde de ortaya çıkabilir. Üstelik, hem ekonomik hem de düzenleyici bir birlik olma özelliği, en azından geçmişte sadece şehre has değildi. Başkasının arazisinden izinsiz geçmeye konulan sınırlamalar, otlaklara ilişkin düzenlemeler, odun ve saman ihracatının yasaklanması ve benzeri düzenlemeler, köylere ait olduğu bilinen uygulamalardı ve bu biçimiyle birliğin ekonomik politikasını oluşturuyorlardı.

Geçmişin şehirleri, yalnızca ortaya çıkan düzenlemelerin türüne göre ayırt ediliyordu. Sadece birlik adına yapılan politik ve ekonomik düzenlemenin konuları ve onların getirdiği karakteristik önlemlerin çeşidi, özeldi. “Kentsel ekonomik politika”nın getirdiği önlemlerin, zamanın ulaşım koşullarına göre iç bölgelerdeki şehirlerin büyük bir yoğunluğunun, yakın hinterland bölgesindeki tarımsal kaynaklara bağımlı oldukları gerçeğini büyük ölçüde hesaba kattığım belirtmek gerekir. Atina ve Roma’nın tahıl politikalarının gösterdiği üzere, bu, denizcilik şehirleri için geçerliydi. Kentsel ticaret alanlarının tümünde olmasa bile yoğunluğunda, doğal “pazar (piyasa) oyununa” fırsat tanınıyordu. Şehir pazarları, malların, özellikle de gıda ürünlerinin mübadelesi için normal (tek değilse bile) ortamı sağlıyordu.

Alım-satım için üretimin, ağırlıklı olarak, uzmanlaşmış küçük kuruluşlarda örgütlenen zanaat teknolojisi biçiminde olduğu gerçeği de dikkate alınmalıdır. Bu üretim sermayesiz veya çok az bir sermayeyle ve uzun bir çıraklıktan geçirilmiş olan ve kesinlikle az sayıdaki usta ile gerçekleşmekteydi. Bu tür üretim, ekonomik açıdan, tüketiciler için fiyat bedelini tayin eden ücretli işçi kullanımının söz konusu olduğu bir üre-

timdi. Yerel perakendecilere satış, büyük ölçüde, müşterilere satış anlamına geliyordu.

Zamanın piyasa koşulları, yukarıdaki gerçekler düşünü-
lünce, doğal olarak ortaya çıkacak türdendi. “Kentsel ekono-
mik politika” denen şeyin özelliği, kitleleri sürekli ve ucuz bir
şekilde doyurmayı ve esnaf ve tüccarların ekonomik fırsat-
larına standart getirmeyi gözetecek biçimde yerel şehir eko-
nomisinin koşullarını istikrara kavuşturma çabası idi. Ancak,
değineceğimiz üzere, iktisadi düzenleme, kentsel ekonomik
politikanın yegâne konusu değildi. Tarihsel olarak ortaya çık-
tığında, tümüyle geliştirilmiş de değildi. Kentsel ekonomik
politika, sadece, lonca sisteminin politik rejimi içerisinde or-
taya çıkacaktır. Son olarak; kentsel ekonomik politikanın, tüm
şehirlerin gelişiminde yalnızca bir geçiş aşaması olduğu da
kanıtlanamaz. Her halükarda, iktisadi evrim sürecinde evren-
sel bir aşamayı temsil etmemektedir.

Tüketici ilişkileri ve sermayesi olmayan uzmanlaşmış kü-
çük kuruluşlar temelinde, tarımsal ve tarım dışı üreticilerle
yerleşik tüccarlar arasında cereyan mübadelesi ile yerel kent-
sel pazar, takasın bir tür ekonomik muadilini temsil etmekte-
dir. Buna karşılık, temeli olağan şekilde iş birikimi ve bütün-
leşmesinde bulunan ve içeride mübadelenin gerçekleşmediği
oikos’ta (hanehalkı), uzmanlaşmış bir bağımlı ekonominin ça-
lışma ve vergiler açısından sistematik şekilde bölünmüş per-
formansları söz konusudur. Aynı şekilde; şehirdeki mübadele
ve üretim koşullarının *düzenlenmesi* (kentsel ekonomik politi-
ka), hanehalkı ekonomisinde birleşen faaliyetlerin *örgütlenme-
sinin* (geleneksel ve feodal sözleşmeye dayalı) tam benzeridir.

Bu ayrımları ortaya koyarken “kentsel ekonomik alan”,

“kentsel alan” ve “kentsel otorite” gibi kavramları kullanmaya yöneldiğimiz gerçeği, zaten, “şehir” kavramının şu ana kadar kullandığımız safı iktisadi kategorilerin dışında bir dizi konseptle incelenebileceğine/incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Şehir analizi için gerekli ek konseptler, siyasal niteliklidir. Bu da, kendini zaten, bizzatıhi kentsel ekonomik politikanın, sakinleriyle beraber şehrin siyasi egemenliğinin sahibi olan bir prensin işi olabileceği gerçeğinde göstermektedir. Bir kentsel ekonomik politikanın var olduğu böyle bir durumda bu politika, şehrin sakinleri için belirlenmektedir, onlar tarafından değil. Ancak bu durumda bile şehir, yine de, kısmen özerk bir birlik, özel siyasi ve idari düzenlemelere sahip bir “topluluk” sayılmalıdır.

Daha önce tartışılan ekonomik konsept, politik-ekonomik şehir konseptinden tamamen ayrılmalıdır. Bir özel alan, yalnızca bu son anlamda şehre ait olabilir. Ekonomik açıdan şehir vasfını kazanamasa bile mir mahal, politik- idari anlamda şehir sayılabilir. Ortaçağ'da yasal olarak “şehir” sayılan ve nüfusunun geçimlerini yüzde doksan veya daha fazla tarımdan elde ettiği (yasal olarak “köy” statüsünde bulunan pek çok mahallin ahalisinininkine göre gelirlerinin çok daha büyük bir kısmı anlamına geliyordu bu) alanlar vardı.

Doğal olarak, bu tür yarı-kırsal şehirlerden tüketici, üretici ve ticaret şehirlerine geçiş, hayli akıcıdır. Köyden idari açıdan farklı, bu özelliğiyle de şehir olarak ele alınan yerleşim birimlerinde sadece bir şey, o da toprağın sahipliğine dair düzenleme türü, geleneksel olarak kırsal toprak sahipliği biçimlerinden farklıdır. Ekonomik bakımdan bu şehirler, özel

bir kira durumu nedeniyle farklıdır. Bu da kendini, ev sahipliğinde (ve onun ayrılmaz bir parçası olarak arsa sahipliği) ifadesini bulan şehirdeki gayrimenkullerde göstermektedir. Şehirdeki gayrimenkullerin durumu, idari olarak özel vergi ilkeleriyle bağlantılıdır. Bundan daha fazla da, politik-idari şehir konsepti için daha önemli ve safi ekonomik analizin tümüyle dışında kalan bir unsura bağlıdır. O unsur da kaledir.

Kale ve Garnizon

Şehrin geçmişte (Antikite’de ve Ortaçağ’da; Avrupa’nın içinde ve dışında), aynı zamanda bir kale yahut garnizon olması çok önemlidir. Şimdilerde şehrin bu özelliği tamamen kaybolmuştur; fakat geçmişte de tümüyle evrensel değildi. Sözelimi Japonya’da bu bir kural değildi. İdari açıdan, şehirlerin varlığından tamamen kuşku duyabilirsiniz -Rathgen’in yaptığı gibi.⁷⁴ Japonya’ya karşılık Çin’de her şehir devasa bir sur çemberi ile çevrilmişti. Bununla birlikte, idari anlamda şehir olmayan çok sayıda ekonomik kırsal mahallin, her zaman surlara sahip olduğu da doğrudur. Çin’de böyle yerler, devlet yetkililerinin bulunduğu yerler değildi.

Sicilya gibi pek çok Akdeniz bölgesinde, şehir surları dışında bir kırsal kesim çalışanı ve sakini olarak yaşayan bir kişi, neredeyse bilinmemektedir. Bu, yüzyıllar süren bir güvensizliğin sonucudur. Buna karşılık eski Yunan’da Isparta şehri, surların yokluğuna rağmen bir “garnizon şehri” özelliğini taşıyordu. Isparta, surları, tam da daimi bir açık askeri kamp olduğu için küçümsemişti.

74 Karl Rathgen, “*Germeindetanzen*” in *Verein Kir Sozialpolitik* (Leipzig: Duncker & Humblot. 1908-10) ve *Allgemeine Verfassungs und Verwaltungsgeschichte* (Leipzig:Huebner, 1911).

Atina'nın ne kadar süreyle surları olmadan kaldığına dair tartışma hâlâ sürmekteyse de, Isparta dışındaki tüm Helen şehirleri gibi Atina'da da, etrafında yerleşimlerin olduğu Ek-bantama ve Persepolis'teki kraliyet kalelerindeki anlamda, Acropolis içinde kayalar üzerine inşa edilmiş bir kale vardı. Kale veya sur, normal olarak, Şark şehirlerine ve eski Akdeniz ve sıradan Ortaçağ şehirlerine ait bir özellikti.

Şehir, ne yegâne ne de en eski kale idi. Tartışmalı sınır topraklarında ve kronik savaş durumlarında her köy kendisini tahkim ederdi. Elbe ve Oder nehirleri bölgesinde sürekli saldırı tehlikesi altında bulunan Slav yerleşim birimleri, tahkim edilirdi. Ulusal kırsal köy biçiminin, ilk dönemlerde, çitle çevrili bir daire şeklinde standartlaştığı anlaşıyor (bu çitli dairenin, kilitlenebilen ve geceleri sığırların köy bölgesindeki merkezi koruma alanına sürülürken geçirildikleri bir tek girişi vardı). Benzer şekilde, tepelere kurulan ve duvarları olan sığınaklar, tüm dünyada yaygındı –İsrail'i Doğu Ürdün'den Cermen ülkelerine kadar. Tehlike anlarında, silahsız insanlar ve hayvan sürüleri buralara sığınırdu. I. Henry'nin Alman Doğusu'ndaki sözü onları "şehirleri", yalnızca, sistematik olarak kurulmuş bu çeşit kalelerdi.

Anglo-Sakson döneminde İngiltere'de "garnizon-şehir" (burgh, borough), bir idari bölge olan bir "shire"a (vilayet) aitti ve onun adını alıyordu. Spesifik olarak en eski "kentsel" yükümlülükler olarak bekçilik ve garnizon görevi, belli kişilere veya toprak parçalarına bağlıydı. Normal zamanlarda kaleler işgal edildiğinde, daimi bir garnizon olarak bekçiler ve vasallar bulundurulur, bunlara maaş ödenir veya topraktan ödeme yapılırdı. Daimi asker bulundurulmuş kalelerden Ang-

lo-Sakson “burgh”una (“garnizon-şehir”), Maitland’ın teori-sindeki anlamda akıcı geçişler vardı. Sakinlerine de “burgess” denirdi. Burgess, adını şehrin siyasi konumundan alıyordu. Bu konum ise, şehirdeki arazi ve ev mülkiyetinin yasal nite-liği gibi, kaleye bakma ve savunma görevince belirleniyordu.

Ancak ne etrafına siper kazılmış köy ne de olağanüstü istihkâm, daha çok bir malikâne hisar (şato) olan şehir kale-sinin temel öncülleri değildir. Malikâne hisar, lord ve onun memurları veya kişisel takipçisi olarak ona tabi savaşçıları ile onların aileleri ve hizmetçileri tarafından işgal edilen bir kale idi.

Askeri kale yapımı çok eskidir; atlı savaş arabasından ve atın askeri amaçla kullanımından da eski olduğunda kuşku yok. Savaş arabası gibi, kalenin önemi, asilzadelerin ve kralla-rın yaptığı savaşların gelişmesi tarafından belirlenmişti. Kla-sik şarkıların eski Çin’inde, Vedalar’ın Hindistan’ında, Mısır ve Mezopotamya’da, Kenan’da, İsrail’de (Deborah dönemin-de), Homer epikleri dönemimin Yunanistan’ında, Etrüskler, Keltler ve İrlandalılar arasında kale yapımı ve kale-prenslik-leri son derece yaygındı. Eski Mısır kaynakları, kalelerden ve onların komutanlarından bahseder. Başlangıçta bunların da aynı şekilde küçük prensleri barındırdığını varsayabiliriz. Eski belgelerden, Mezopotamya’da taşra krallıklarının geliş-mesinin, Vedalar zamanında Batı Hindistan’da var olanlara ve en eski Gatalar zamanında İran’da var olması muhtemel olanlara benzer, kalede yerleşmiş prensliklerin gelişiminden sonra gerçekleştiği sonucunu çıkarabiliriz. Kale yapımının, siyasal çözülme döneminde Kuzey Hindistan’da Ganj Nehri üzerinde son derece yaygın, hâkim bir uygulama olduğu ke-sindir. Bu son örnekte, kaynakların tuhaf bir şekilde kral ile

asiller arasına sıkışmış bir sınıf olarak gösterdiği hışatriyalar (savaşçılar), açıktır ki prenslerdi.

Hıristiyanlaşma döneminde Rusya'da kale yapımı hızlanmıştı. Aynı şey, Suriye'de İsrail'i konfederasyon zamanında Suriye'de Tutmosis'in hükümrانlığında da kendini göstermiştir. Eski Çin edebiyatı da, kalenin ilk ortaya çıkışma dair su götürmez kanıtlar sunmaktadır. Helen ve Küçük Asya dünyasının deniz kaleleri, korsanlık kadar çok yaygındı. Girit'te kalelerin yerine tahkim edilmemiş yerlerin yapılması, buna izin verecek geçici ama derin bir barış dönemimin yaşanmış olması gerekir. Bu bölgede, daha sonraki döneme ait Decelia⁷⁵ gibi kaleler (ki Peloponezya Savaşları'nda çok önemliydi), köken itibariyle soylu ailelerin kaleleriydi.

Ortaçağ'da siyasal olarak bağımsız bir yüksek sınıfın gelişmesi, İtalya'da *castelli* ile başladı. Kuzey Avrupa'da vasalların bağımsızlığı da, Below'un ortaya koyduğu gibi,⁷⁶ muazzam bir kale yapımı süreci ile bağlantılı idi. Modern zamanlarda bile, Almanya'da bireysel milletvekilliği, ailenin bir kaleye sahip olmasına (azıcık bir kalıntısına bile olsa) bağlı olmuştur. Bir kaleye sahip olmak, başlangıçta, ülkeye askeri hâkimiyeti simgeliyordu. Tek soru, bu hâkimiyetin kimin ellerinde olacağı idi. Bireysel olarak lordların elinde veya bir şövalyeler konfederasyonunda yahut da vasallarının, bakanlarının ve memurlarının güvenine bel bağlayabilen bir yöneticinin elinde olabilirdi.

75 Pentelicus ile Poenes arasındaki geçidi kontrol eden ve 413'te İspartalıları tarafından işgal edilen tepe.

76 Georg Below, *Der Deutsche Staat des Mittelalters* (Leipzig: Zuelle & Mever, 1914); *Territorium und Stadt* (München: R. Oldenbrg, 1900).

Kale ve Pazarın Bir Kaynaşması Olarak Şehir

Özel bir siyasal biçime dönüşmesinin ilk aşamasında kaleli şehir, bir kalede, yani bir kralın, soyluların veya şövalyeler birliğinin kalesinde şekilleniyordu veya o kaleye bağımlıydı. Bu soylu zevat, ya kendileri kalede yaşıyordu ya da orada paralı askerlerden, vasallardan ve hizmetkârlardan oluşan bir garnizon bulunduruyordu. Anglo-Sakson İngiltere’de, “burgh” da (şehirde) tahkim edilmiş bir eve sahip olma hakkı, civardaki kırsal bölgelerin belli başlı toprak sahiplerine bir ayrıcalık olarak tanınıyordu. Antikite’de ve Ortaçağ İtalya’sında soylular şehir evlerini, kırsaldaki kalelerine (şatolarına) ilaveten tutarlardı. Kaleyi çevreleyen alanda oturan sakinlerin kimi zaman tümü kimi zaman ise belli bir sınıfı, yurttaşlar (burgess) olarak belli askeri görevlerin ifasına mecburlardı. Bunlar arasında; surların yapım ve onarımı, nöbet görevi, savunma hizmetleri ve gerektiğinde de şehirli askeri soylular için iletişim ve tedarik hizmetleri gibi diğer askeri hizmetler yer almaktaydı. Bu durumda Şehir sakini, şehrin askeri birliğine katıldığı için ve katıldığı sürece kendi mülkünün bir parçasıdır.

Maitland⁷⁷, bunu İngiltere için özel bir açıklığa kavuşturmuştur. “Burgh” un evleri, istihkâmını sürdürme görevini yerine getiren insanların mülkiyetinde idi. Bu, köydekinin tersi bir durumdu. Kralın veya aristokrasinin garantisi altındaki pazar hukukunun yanında askeri hukuk kendini gösteriyordu. Şehirlerin pazar alanları bazen ayrı anda her iki fonksiyonu da (bir yanda ordunun talim ve içtima alanı; diğer yanda

77 Frederick William Maitland. *The Charters of the Borough of Cambridge* (Cambridge University Press. 1901) ve *The Court Law* (London: Quaritsch. 1891).

barışçıl iktisadi mübadele alanı olarak) icra ederken, siyasal yönelimli kale ile ekonomik yönelimli pazar, çoğu kere yan yana uyumlu bir birliktelik oluşturunuyordu.

Askeri talim alanı ve ekonomik pazar, mekân olarak her yerde ayrı değildi. Eski Atina'da meclisin toplanma alanı *pnnyx*, başlangıçta politik ve dini faaliyetlerin yanı sıra ekonomik trafiğe de hizmet etmiş olan *agoradan* (toplanma ve pazar yeri) çok daha sonraki bir gelişmedir. Öte yandan eski zamanlarda Roma'da *comitium* ile *campus maritus*, ekonomik nitelikli *fora*'dan ayırıydı. Aym şekilde, Ortaçağ'da Siena'daki yerel mahallin önyüzü olan *piezza del campo* da (ki bugün hâlâ şehrin semtleri arasındaki yarışlarda bir turnuva alanı olarak kullanılmaktadır), gerideki *mercato*'dan ayırıydı. Benzer biçimde İslam şehirlerinde de, savaşçıların tahkim edilmiş kampı olan *kasbah* (kale, hisar) mekân olarak *pazar*'dan ayrı idi. Güney Hindistan'da soyluların politik şehri, iktisadi şehrin yanı sıra ama ayrı olarak görülmektedir.

Siyasi nitelikli kalenin garnizonu ile iktisadi nitelikli sivil nüfus arasındaki ilişki karmaşık, fakat şehrin kompozisyonu için her zaman son derece önemlidir. Nerede bir kale vardysa, savaşçıların malikânelerindeki talep ve ihtiyaçları karşılamak üzere zanaatkârlar gelip oraya yerleşmiştir. Bir prensin askeri hanehalkının tüketme gücü ve bunun garanti ettiği koruma, tüccarları cezp ediyordu. Bundan başka, lord, bu sınıfları çekmeye ilgi gösteriyordu, çünkü ya alışveriş ve ticareti vergilendirerek ya da sermaye koyarak sürece katılarak kendi parasal gelirini artırma durumundaydı. Zaman zaman da lord, kendisi ticari girişim içerisinde bulunuyor, hatta tekeline alıyordu. Deniz kalelerinde, gemi sahibi veya limanın

yöneticisi olarak lord, denizden getirilen ve korsanlıkla yahut normal yoldan elde edilen kazançlardan pay almak durumdaydı. Orada mukim takipçileri veya vasalları da bundan kazanç sağlıyordu. Lord ya onlara gönüllü olarak izin veriyordu ya da onlarm iyi niyetine bağımlı olduğundan izin vermeye zorlanıyordu.

Eski şehirlerin lordlarının ticari faaliyetlere katılmalarının kanıtları çoktur. (Kuzey Afrika'daki) Cyrene gibi eski Helen şehirlerinden kalma vazolar, kralı, mal tartarken resmediyor. Tarihin başlangıç dönemlerinde Mısır'da, Aşağı Mısır Firavunu'na ait bir ticaret filosunun varlığı bilinmektedir. Tüm dünyada yaygın olmakla beraber, özellikle ticaret yapmanın kolayca kontrol edilebildiği deniz "şehirlerinde", meskûn askeri ailelerin ekonomik çıkarı, ticari kazanç elde etme işine bizzat kendilerinin katılmasının bir sonucu olarak, kalenin komutasını tekelinde bulundurmalarına paralel biçimde artış göstermekteydi. Onların şehir ekonomisine katılma kapasitesi, çoğu zaman prensin tekelini (eğer vardıysa) kırıyordu. Bunun gerçekleştiği durumlarda prens, yönetici çevrelerde yalnızca *eşitler arasında birinci*, hatta sadece eşit sayılıyordu. Yönetici çevreler, toprak mülkiyeti yoluyla yerleşik hayata geçen, sermayelerini de bir çeşit barışçıl ticaretten (özellikle Ortaçağ'da komandit sermayesi) veya korsanlık ve deniz savaşlarına şahsen katılarak elde eden şehirdeki akrabalarından oluşuyordu. Çoğu kere prens kısa bir süre için seçiliyordu ve her halükarda sınırlı yetkiler kullanabiliyordu. Homeros'un zamanından beri kadim deniz şehirlerinde yıllık yerel meclisler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Oldukça benzer oluşumlar, sık sık Ortaçağ'ın başlarında da görüldü. Venedik'te, her ne kadar şehrin lordunun kral ailesinden bir

kont veya bir vikont yahut bir papaz olup olmamasına bağlı olarak çok farklı liderlik konumları sergilediyseler de bu meclisler, dükalara karşı bir denge oluşturunuyordu. Eşdeğer gelişmeler, diğer tipik ticaret şehirlerinde de kendini göstermekteydi.

Sonuçta, Antikite'nin ilk dönemlerinde ve Ortaçağ'da kentli ticari kapitalistler ve ticaret finansörleri (şehrin özel önemdeki zevatı), prensip olarak, ticari "kurumlaşmanın" yerleşik sahiplerinden, yani asıl tüccarlardan ayrılmalıdır. Muhakkak ki bu tabakalar, çoğu zaman birbirine karışıyordu. Ancak bununla biz, daha sonra gelen açıklamaları şimdiden söylüyoruz.

Hinterlanddaki nakliye noktaları, terminaller, nehirlerin ve kervan yollarının geçişi (örneğin Babil), benzer gelişmelerin mahalli olabiliyorlardı. Ara sıra, tapınağın rahibi ile şehrin papaz lordu arasında rekabet ortaya çıkıyordu, çünkü meşhur tanrıların tapınak bölgeleri, etnik unsurlara kutsal bir koruma sunuyordu. Bu tür bölgeler, siyaseten korum altında olmayan ticaret için bir mekân oluşturabiliyordu. Sonuçta, ekonomik olarak tapınaktan elde edilen gelirlerinden beslenen şehir benzeri bir yerleşim yeri, kendini tapmak bölgesine bağlayabilirdi -prenslik şehrinin prense bağlılığına benzer bir şekilde.

Bireysel durumlar, lordun hanehalkından bağımsız ama onun vergilendirmesine tabi biçimde ticaret ve imalat yapma ayrıcalıkları vermede prensin parasal gelirlere ilgisinin ne derece hâkim olduğuna bağlı olarak değişiyordu. Diğer yandan lord, kendi ihtiyaçlarını kendisi gidermeye, sonuçta da kendi yetkilerini güçlendirmeye ve ticareti kendi tekeline almaya yönelebilirdi. Özel ayrıcalıklar vererek yabancıları cezp

ederken lord, aynı zamanda, halen yerleşik durumda olan ve kendisinin siyasi korumasına ve malikanesinin sağladıklarına bağımlı olanların çıkarlarını ve “yerleşmiş” kabiliyetlerini (ki lordun kendisi için de önemliydi bu) de hesaba katmak zorundaydı.

Mümkün olan bu gelişmelere, içinde şehrin kuruluşunun ve gelişiminin gerçekleştiği egemen grubun politik-askeri yapısının etkileri de eklenmelidir. Kentsel gelişmede bu noktadan doğan ana antitezi de dikkate almalıyız.

Avrupa Şehrinin Birliğe ve Statüye Dair Özellikleri

Ne iktisadi anlamda “şehir” ne de sakinlerinin özel politik-idari yapılarla donandığı garnizon, mutlaka bir “topluluk” oluşturmaz. Kelimenin tam anlamıyla bir kentsel “topluluk”, gene bir olgu olarak yalnızca Avrupa’da ortaya çıkmıştır. İstisnalara zaman zaman Yakın Doğu’da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya’da) rastlanabiliyordu ama bunlar da çok azdı ve sadece ilkel biçimleriyle vardı. Tam bir kentsel topluluk oluşturabilmek için bir kentsel topluluk, alışveriş ve ticaret ilişkilerinin görece bir hâkimiyetine sahip olmalı, bir bütün olarak yerleşim alanı da şu özellikleri sergileyebilmelidir: 1 - Bir kale; 2- Bir pazar; 3- Kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; 4- İlgili bir birlik biçimi ve 5- En azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme.

Kentsel topluluğu tanımlayan bu gibi haklar, geçmişte, normal olarak yüksek sınıfların ayrıcalıklarıydı. Kentsel topluluğun özgün politik özellikleri, ancak ayrı bir yeni sınıf olan

özel bir sınıfın varlığıyla kendini gösterdi. Bu kurala göre değerlendirildiğinde Avrupa'nın Ortaçağ "şehirleri" yalnızca kısmen gerçek şehirler olarak nitelendirilebilir. On sekizinci yüzyılın şehirleri bile çok az ölçüde gerçek birer kentsel topluluklardı. Yine bu kurala göre değerlendirildiğinde, mümkün olabilecek tek tük istisnalar dışında Asya şehirleri, hepsinin pazarları ve kaleleri olmasına rağmen, hiçbir şekilde kentsel topluluklar değildi.

Çin'deki tüm büyük ticaret ve alışveriş merkezleri ve küçük olanların da çoğunluğu, kalesi olan yerlerdi. Bu, Mısır, Yakın Doğu ve Hindistan'daki ticaret merkezleri için de geçerliydi. Bu ülkelerin büyük ticaret ve alışveriş merkezlerinin aynı zamanda ayrı hukuki birimler olması da az rastlanan bir şey değildi. Çin, Mısır, Yakın Doğu ve Hindistan'daki büyük ticaret merkezleri, aynı zamanda büyük siyasal birliklerin merkezi de olmuşlardır. Bu, Ortaçağ Avrupa şehirlerinin, hele de Kuzey'dekilerin bir özelliği değildir. Sonuçta, gerçek bir kentsel topluluğu oluşturan elzem unsurlardan pek çoğu (ama hepsi değil) mevcuttu. Ancak, şehir sakinleri tarafından özerk bir şekilde seçilen özel hukuk mahkemelerine sahip olmak, Asya şehirlerinin bilmedikleri bir şeydi. Yalnızca, loncalar ve kastların (Hindistan) şehirlerde olmaları ölçüsünde mahkemeler ve özel bir hukuk geliştirebildiler. Bu birliklerin kentlerde konumlanması, hukuken tesadüfi idi. Özerk yönetim bilinmeyen bir şeydi yahut ancak başlangıç aşamasındaydı.

Özerk yönetimin görece yokluğundan daha da önemlisi, kırsal kesim insanının aksine şehirde sakinlerinin oluşturdukları bir birliğin doğuşunun ancak ilkel biçimde olmasıydı. Çin'deki şehir sakini, yasal açıdan, ailesine ve atalarının

tapınağının bulunduğu, kendisinin de bilinçli olarak ilişkisini sürdürdüğü köyüne aitti. Bu, Rus köylüsünün- yoldaşının statüsüne benzemektedir. Rus köylüsü, geçimini şehirde kazanır ama yasal olarak köylü kalır. Hindistan'daki şehir sakinleri, kastın bir üyesi olmayı sürdürmüştür. Kural olarak şehirliler, esnaf birliği ve lonca gibi özel bir kentli karakter arz eden yerel mesleki birliklerin de üyesiydiler. Son olarak, şehirliler, şehirde hukuk polisi tarafından bölümlenen semtler ve sokak bölgeleri gibi idari bölgelere de aittiler.

Şehrin idari birimleri olan semt ve sokak bölgeleri içerisinde şehir sakinleri kesin görevlere ve hatta bezen de haklara sahiptiler. Huzuru sağlama görevinde, şehir veya onun bölgeleri, kişilerin güvenliği veya diğer polisiye amaçlar için dini açıdan kolektif olarak sorumlu tutulabilirdi. Bu yüzden, seçilmiş görevlileri yahut da ihtiyar heyeti olan topluluklar oluşturmaları mümkündü. Bu Japonya'da görüldü. Bir veya daha fazla sivil-idari organ (*Machi-Bugyo*), kendi kendini yöneten sokak topluluklarından daha üst bir birlik olarak kuruldu. Bununla birlikte, Antikite yahut Ortaçağ'dakine benzer bir şehir hukuku yoktu. Bir ortaklık (şirket) olarak şehir, bilinmeyen bir şeydi. Kuşkusuz, bir bütün olarak şehir, Meroves ve Şarلمان İmparatorlukları'nda olduğu gibi, sonunda ayrı bir idari birim oluşturmuştur ama sakinlerinin özerkliği ve yerel yönetime katılmaları söz konusu değildi. Ortaçağ ve kadim Avrupa'da da durum böyleydi. Şurası bir gerçek ki, özyönetime yerel bireysel katılım, çoğu kere kırsal alanda, görece daha büyük ticaret etrafında örgütlenmiş şehirde olduğundan daha güçlü biçimde gelişmişti.

Köyde (sözgelimi Çin'de) pek çok meselede, ihtiyar heyeti

pratikte çok güçlüydü ve Pao-Chia⁷⁸ onlara bağımlıydı -her ne kadar bu hukuki ifadesini bulmamış olsa bile. Hindistan'da da köy topluluğu, çok önemli durumlarda neredeyse tam bir özerkliğe sahipti. Rusya'da çiftçilerden oluşan köylü komünü (mir) de, III. Aleksandre dönemindeki bürokratikleşmeye kadar neredeyse tam özerklik içinde yaşıyordu. Yakın Doğu dünyasının tamamında (başlangıçta aile büyükleri, daha sonralarıysa soylu klanların şefleri olarak) "ihtiyarlar" (İsrail'de *sekenim*)⁷⁹, yerel yönetimlerin ve mahkemelerin temsilcileri ve yöneticileriydiler. Bu Asya şehirlerinde gerçekleşmedi, çünkü bu şehirler genellikle yüksek bir memurun veya prensin makamıydı, bu niteliğiyle de onun korumalarının gözetimindeydi. Ancak şehir, bir prenslik kalesiydi ve hukuki yetkileri elinde bulunduran kraliyet görevlileri (İsrail'de *sarim*)⁸⁰ tarafından yönetiliyordu.

İsrail'de memurlar ve ihtiyarlardan oluşan ikiliğin kökeni, kraliyet döneminde bulunabilir. Krallığın memurları her yerde bürokratik krallıklar kurdular. Bu kraliyet bürokratları, çok da güçlü değillerdi ve kamuoyu görüşüne tabi idiler, çoğu kere de şaşırtıcı derecede. Kural olarak Çinli memur, özel bir durumda bir araya geldiklerinde klan ve mesleki birlikler gibi yerel birliklere karşı oldukça güçsüzdü. Klanların ve yerel birliklerin her birleşik ciddi muhalefetine Çinli memur görevini kaybetmiştir. Baskılara tepki olarak, engelleme, boykot, dükkânların kapatılması, zanaatkârlar ve tüccarların grevleri, gündelik olaylardı ve memurların gücüne bir sınır çekiyordu.

78 Hatta çok yakın zamanlara kadar, her on aile, bir baş altında resmen bir "pao" oluşturuyordu. Yüz aile, bir "Chia"yı oluşturuyordu. Başlarında da "Pao Chia" ("Ti Pao" da deniyordu).

79 Weber, *Ancient Judaism*, s. 16.

80 A.g.e, s. 18, -[Dipnot Sonu]

Ancak resmi güce getirilen bu kısıtlamalar, tümüyle kesin olmayan türdendi.

Çin ve Hindistan'da loncalar ve diğer mesleki kuruluşlar, memurların kabullenmek zorunda kaldıkları yetkilere sahipti. Yerel birliklerin başkanı, üçüncü taraflara karşı sıklıkla büyük zorlayıcı yetkiler kullanıyordu. Ancak tüm yetkileri, yalnızca somut grup çıkarına ilişkin özel sorunlarda geçerli olan ve belli birliğin yetkilerinden ibaretti. Buna ilaveten, sıradan bir şekilde, bütün olarak şehir sakinlerini temsil eden bir ortak birlik yoktu, hatta böyle bir imkân anlayışı bile hiç yoktu. Kentli insanın spesifik statü vasfı olarak yurttaşlık (hemşerilik) yoktu. Çin'de, Japonya'da ve Hindistan'da ne kentsel topluluk ne de yurttaşlık bulunmamaktadır. Bu kavramların sadece zerresi Yakın Doğu'da görülmektedir.

Japonya'da sınıfların örgütlemesi tamamen feodal nitelikteydi. *Samurai* (atlı) ve *kasi* (atsız) yönetici memurlar, köylülerle (no) ve kısmen mesleki kuruluşlarda birleşen tüccarlar ve esnaf ile karşı karşıyaydı. Ancak burada da, "yurttaşlık" ve "kentsel topluluk" kavramları yoktur. Bu durum, feodal dönemde Çin için de geçerliydi. Çin'de feodal dönem sonrasında yapılan sınavlarla memuriyete girmeye hak kazanan okuryazarlardan oluşan bir bürokratik yönetim, aralarında ekonomikman imtiyazlı tüccar loncaları ve meslek kuruluşlarının da bulunduğu bir okuma yazma bilmeyenler tabakası ile karşı karşıyaydı. Fakat bu dönemde Çin'de de "şehir yurttaşlığı" ve "kentsel topluluk" fikirleri görülmüyordu. Bu, Çin'de ve Japonya'da meslek kuruluşlarının kendi kendilerini yönetiyor olmalarına rağmen böyleydi. Ayrıca, köyler kendi kendilerini yönetirken, şehirler böyle değildi. Çin'de şehir, Japonya'da hiç

bilinmeyen bir şekilde, bir kale ve kraliyet yetkililerinin resmi makamı idi.

Hint şehirleri, kale ve pazar yeri olmalarının yanı sıra, kraliyete ait merkezler yahut kraliyet yönetimin resmi merkezleri idiler. Büyük ölçüde mesleki birliklerle örtüşen tüccar loncaları ve kastlar vardı ve önemli bir özerkliğe sahipti -özellikle kendi hukuki yetkileri ve adalet konularında. Yine de Hint toplumundaki kalıtsal kast sistemi, mesleklerin ritüelistik ayrışması ile, yurttaşlığın ve kentsel topluluğun ortaya çıkmasını dışta bırakıyordu. Esnaf ve zanaatkarların sayısız kastı ve alt-kastı bulunmasına rağmen, bunlar birlikte değerlendirilerek Avrupa'daki şehirli katmanla eşdeğer görülemez. Hindistan'ın ticari ve zanaat kastlarının, Ortaçağ kentsel ortaklardaki gibi birleşmeleri de mümkün değildi, çünkü kast yabancılaşması, kastlar arası dayanışmayı engelliyordu.

Kuşkusuz, büyük kurtuluş dinleri döneminde Hindistan'da loncalar ortaya çıktı, soydan gelen ihtiyarlar pek çok şehirde bir birlik oluşturdular. Bu dönemin kalıntıları olarak bugün, Avrupa'daki belediye başkanına denk düşen ve bir ortak şehir ihtiyarı bulunan bazı şehirler (Allahabad) vardır. Ayrıca, büyük bürokratik krallıklar öncesinde Hindistan'da, orduya fil sağlayan ailelerden devşirilen soylu tarafından yönetilen ve siyasi özerkliğe sahip birtakım şehirler vardır. Daha sonraları bu olgu hemen tamamen ortadan kayboldu. Ritüelistik kast yabancılaşmasının hâkimiyeti, lonca birliklerini kırdı. Brahmanlarla ittifak içindeki kraliyet bürokrasileri, küçük kalıntıları dışında Hindistan'ın kuzeybatısında yurttaşlığa ve kentsel topluluğa giden eğilimleri temizledi.

Yakın Doğu'da eski Mısır'da şehirler, kale idiler ve kra-

liyetin pazar ayrıcalıklarıyla resmi birer idari merkez konumundaydılar. Bununla birlikte, büyük krallığın egemenliği döneminde özerklikten, topluluk örgütlemeleri ve ayrıcalıklı bir yurttaş sınıfından mahrumdular. Orta İmparatorluk çağında Mısır'da feodalizm vardı; Yeni İmparatorlukta ise bürokratik bir kâtipler yönetimi kendini gösterdi. Eski Almanya'daki papazların ayrıcalıklarına benzer şekilde, feodal görevlerdekilere veya papazlık makamındakilere "kentsel ayrıcalıklar" tanındı. Ancak kentsel haklar, özerk bir yurttaş kitlesine tanınmamıştı. Hatta bir "şehirli orta sınıfın" başlangıcına bile rastlanmamaktaydı.

Eski Mısır'da yurttaşlık kavramının hiç var olmamasının tersi, Mezopotamya, Suriye ve özellikle de Fenike'deki gelişmişti. Bu bölgede, deniz ve kervan trafiğinin kavşak noktalarında erken bir dönemde şehir-krallıkları doğdu. Bu şehir-krallıkları, yoğun bir kutsal-seküler karakter taşıyordu. Tipik bir gelişme de, savaş arabacılığı devrinde "şehir evi"nde aristokratik ailelerin artan gücü idi.⁸¹ Kenan şehirlerinde şehirde yerleşik olan ve arabalarla savaş yapan şövalyelerin oluşturduğu bir birlik kendini gösterdi. Bu şövalyelik, köylü çiftçileri, ilk dönem Helen şehrinde olduğu gibi, hizmetkârlığa ve tabi kalmaya zorladı. Bu tabakanın bağışıklık ve ayrıcalıkları, kral tarafından tanındı. Ama hükümetin hızla artan askeri gücüyle birlikte bunlar da kayboldu. Siyasal açıdan özerk şehirlere ve Avrupa tipi bir kentli tabakaya, Mezopotamya'da çok az rastlanıyordu. Aynı şekilde, kraliyet hukukun paralelinde özel bir şehir hukuku da pek yoktu.

Sermayesiyle ticaretle uğraşan toprak sahibi soylular, yal-

81 Weber, *Ancient Judaism*, s. 14 ve devamı

nuzca Fenike'de egemenliklerini şehir devlet üzerinde sürdürmeyi başardılar. Bununla birlikte, Tire ve Kartaca'daki zamanın madeni paraları, yönetici bir "demos"un varlığına pek de işaret etmemektedir. Böyle olduğu durumlar varsa da daha sonraki tarihlerdeydi. Sonuçta gerçek bir yurttaşlık, ancak kısmen gelişti. İsrail'de Juda bir şehir devlet haline geldi, fakat önceki dönemlerde aristokratlar sınıfının şefi olarak idareyi yürütmüş olan ihtiyarlar [*sekenim*], kraliyet yönetimi tarafından geri plana çekildi. *Gibborim* (şövalyeler), kralın hizmetkârı ve askerleri oldular. Kırsal bölgelerin tersine, kraliyet *sarim'i* (memurları), büyük şehirlerde yöneticilik yaptılar. Ancak sürgünden sonradır ki topluluk ve dostlar grubu, papaz ailelerinin yönetimi altında bir kurum olarak ortaya çıktı.⁸²

Yine de tüm bu olgular, bu bölgede, yani Akdeniz kıyılarında ve Fırat havzasında, Roma'da Claudia kabilesinin kabulü zamanındakine eşit bir kentsel gelişmenin gerçek örneklerinin kendini gösterdiğine işaret etmektedir. Şehir, orada meskûn olan bir aristokrat tarafından yönetiliyordu. Yetkileri, esasen ticaretten elde edilen ve ikincil olarak toprak mülkiyetine, borçlu kölelere ve savaş esirlerine yatırılan parasal refahla ilgiliydi.⁸³ Şehir aristokratının askeri gücü, şövalye savaşı için aldığı eğitimin bir ürünüydü -bu eğitim süreci de çoğu kere birbirine karşı yürütülen kan davalarında geçiliyordu. Aristokratlar, mahal içinde dağılmışlardı ve eşitler arasında birinci olarak kral ile (*schofeten* yahut *sekenim*) birleşmişlerdi. Roma asilleri gibi konsülleri olan bir aristokrasi, devşirme

82 A.g.e, s. 385 ve devamı.

83 Tüm bu alanlarda ilk dönemlerde borçtan dolayı esaret altına almak kendini gösteriyor, savaşlarda (ki bu savaşlar da zaman zaman esirler için yapılan baskınlardı) esir alınanların yanında borcundan dolayı esir alınanlara da rastlanıyordu.

korumalarına güvenen karizmatik savaş kralının tiranlığınca tehdit ediliyordu. Helenik dönem öncesinde kentsel gelişmenin bu aşaması, hiçbir yerde sürekli olarak geçilemedi.

Besbelli ki bu tür bir aristokrasi, Hz. Muhammed'in döneminde Arabistan kıyılarındaki şehirlerde de egemen oldu, şehrin ve aristokrasisinin özerkliğinin daha büyük olan devletteki gibi tümüyle yok edilmediği o İslam şehirlerinde varlığını da sürdürdü. İslami yönetim altında eski Şark koşulları çoğunlukla korundu ve şehirli ailelerle prensin memurları arasında değişebilir bir özerklik oranı kendini gösteriyordu. Yerleşik şehirli aileler, şehirdeki ekonomik fırsatlardan, toprak ve köleciliğe yatırımdan elde edilen servete dayanan bir güç pozisyonuna sahipti. Resmi ve hukuki bir kabulü olmamakla beraber prensler ve memurları, aristokrasinin gücünü hesaba katmak zorundaydı. Aynen Çin'deki Pao Chia'nın köylerdeki klan ihtiyaçlarıyla tüccar ve meslek kuruluşlarının engellemesini hesaba katmak zorunda olması gibi. Bununla birlikte şehir, burada mutlaka bağımsız bir birliğe dönüştürülmüyordu. Örnekleri gösterileceği gibi, sık sık bunun tersi gerçekleşti.

Mekke gibi Arap şehirleri, Ortaçağ'da tipik olan ve günümüze kadar da bu özelliğini sürdüren klanların yerleşimliydi. Snouck Hurgronje⁸⁴, Mekke şehrinin etrafında, Ali'nin soydaşlarından bir *devis'in* mülkiyetinde olan beldeler (*bilad*) bulunduğunu göstermiştir. *Bilad*, köylüler, yavaşmalar ve korumaya altındaki Bedeviler tarafından işgal ediliyordu. Beldeler çoğu kere birbirine karışmış durumdaydı. Bir *devis*, atalarından biri bir zamanlar şerif olmuş herhangi bir kişi idi. 1200

84 Snouck Hurgronje, *Mekka in the Later Part of the 19th Century* (London: Luzac, 1931).

yılından beri şerifin kendisi de istisnasız hep Ali'nin ailesi Kade Oğulları'na dâhildi. Hukuken şerif, vali veya halife tarafından göreve getirilmeliydi. Şerif, sıklıkla hürriyeti olmayan biriydi ve bir keresinde de (Harun Reşid döneminde) Berberi bir köle idi. Ancak uygulamada şerif, ehil aileden, Mekke'de ikamet eden devşin'in şefleri tarafından seçilirdi. Bu nedenle ve Mekke'de ikamet eden hacıların sağladığı fırsatlardan yararlanma imkânı vermesi sebebiyle, sınıfın başları (*emirler*) şehirde yaşırdı. Aralarında da zaman zaman anlaşmalar yoluyla ittifaklar kurulur, bununla barışı koruma ve kazanç kapılarını paylaşmada kotalar koyma amaçlanırdı. Bu ittifaklar her an bozulabilirdi. Bozulması da, şehir içinde ve dışında bir kan davasının başlangıcına işaret ederdi. Bu kan davalarında esir askerler kullanılır, mağlup edilen grup şehirden sürülürdü. Bununla beraber, mağlubiyete rağmen dışarıdakilere karşı düşman aileler arsında topluluğun çıkarı için, aile üyelerinin ve sürgündekilerin yavaşmalarının malları ile canlarının birbirinden ayırma nezaketi gösterilirdi. Bu nezaket, bir ailenin kendi taraftarlarının genel bir isyan başlatma tehdidi durumunda da gösterilirdi.

Modern zamanlarda Mekke şehri, şu resmi görevlileri tanımıştır: 1-Kâğıt üzerinde, Türklerin ihdas ettiği yüksek idari konsey (*Meclis*), otorite olarak görünüyor; 2-Gerçekte Türk vali, etkili otoritedir ve (eski zamanlarda genellikle Mısır'ın yöneticisi gibi) muhafız konumundadır; 3- Otorite, onaylanmış haklara sahip dört *kadı* ile paylaşılmaktadır. Kadılar, hep Mekke'nin asilleridir. En ünlüleri, yüzyıllardır bir aileden şerif tarafından aday gösterilir yahut muhafız tarafından önerilirdi; 4-Şerif, aynı zamanda, soyluların şehir birliğinin de başıdır; 5-Loncalar, özellikle kılavuzlar ve ardından kasaplar,

mısır tacirleri ve diğerleri; 6-Şehir semtleri, kendi ihtiyaçları ile birlikte kısmen özerktir. Bu otoriteler, pek çok açıdan kesin yetkiler olmaksızın birbiriyle rekabet ediyorlardı. Bir hukuk davasının tarafı, en fazla lehinde görünen ya da suçlanan kişiye göre gücünün çok fazla görüldüğü otoriteyi seçiyordu. Vali, dini hukuk meselelerinde kendisiyle rekabet eden kadıya müracaatları engelleyemiyordu. Şerif, yerlilerin gerçek otoritesi sayılıyordu, özellikle de Bedevileri ve hacı kabilelerini ilgilendiren tüm meselelerde. Vali, şerifin işbirliği yapmada iyi niyetine bağımlıydı. Son olarak; diğer Arap bölgelerinde olduğu gibi burada da, özellikle şehirlerde, soylular arasındaki işbirliği otoritenin etkili olmasında belirleyici rol oynuyordu.

Dokuzuncu yüzyılda Avrupa'daki koşullara benzer bir gelişme oldu. Tolon Oğulları ve Caferilerin hicret etmesiyle birlikte Mekke'de en zengin loncalar olan kasaplar ve mısır tüccarları loncalarının konumları, güç dengesini sağladı. Ancak, Hz. Muhammed zamanında yalnızca soylu Kureyş ailelerinin askeri ve siyasi açıdan önemli olduğunda hiç kuşku yoktu. Sonuçta bir loncalar yönetimi hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Meskûn şehirli ailelerin kar paylarıyla sürdürülen esirler topluluğu, sürekli olarak gücünü elde tutuyordu. Benzer şekilde Ortaçağ İtalyan şehirlerinde güç, hep askeri gücün kullanıcıları olarak aristokratik ailelerin ellerinde toplanıyordu.

Şehri bir ortaklık şekline dönüştürecek bir birlik fikri Mekke'de yoktu. Bu, Mekke'nin kadim "polis"ten ve erken dönem Ortaçağ İtalyan komününden karakteristik farkını oluşturmaktaydı. Tüm bunları söyledikten sonra, yine de, Arabistan'daki bu durum (elbette spesifik İslami özellikleri atarak veya bunların yerine Hristiyan muadillerini koyarak),

kentsel topluluk birliğinin doęuŖu öncesindeki döneminin tipik örneği olarak alınabilir. Aynı zamanda, Avrupa'daki ticari deniz Şehirleri için de tipiktir.

Sağlam bilgilerin erişebildiği kadarıyla, kentsel bir ekonomik karaktere sahip ve normalde sadece aileleri ve mesleki birlikleri yaygınlaŖtıran Asya'nın ve Avrupa'nın yerleŖim yerleri, topluluk eylemlerinin araçlarıydılar. Topluluk eylemi, bir kentli sınıfın ürünü değildi. Geçişler elbette ki akıcıdır, ama aslında, kimi zaman yüzlerce, binlerce ve hatta milyonlarca nüfusu barındıran en büyük yerleŖimler bu olguyu sergilemektedir. Ortaçağ dönemi Bizans İstanbul'unda Şehrin semtlerinin temsilcileri, meydan yarışlarını (hala Siena'nın at yarışlarında olduğu gibi) finanse eden eğlence gruplarının liderleri idiler. Jüstinyen zamanındaki Nika isyanı, Şehrin bu tür yerel bölümlerinin bir ürünü idi. İstanbul'da da, İslam Ortaçağ'ndan on altıncı yüzyıla kadar, yalnızca tüccarlar, ortaklıklar ve loncalar, (*Yeniçeriler ve Sipahiler* gibi tümüyle askeri birlikler ile dini kurumlar olan *Ulema* ve *Dervişler*'in yanı sıra) Şehir sakinlerinin çıkarlarının temsilcileriydi. Ancak on altıncı yüzyıl İstanbul'unda hâlâ Şehirde bir temsil söz konusu değildi. Benzer Şekilde. Bizans döneminin sonlarında İskenderiye'de çok güçlü keŖişlerin desteğine güvenen aristokratların gücü ile oradaki küçük bir garnizona güvenen valinin rakip gücünün yanında, Şehir bölgelerinin özel bir milis kuvveti yoktu. Şehrin bölgeleri içinde sadece rakip "yeşiller" ve "maviler" in meydan eğlenceleri, önde gelen örgütlenmeleri temsil ediyordu.

2. BÖLÜM

AVRUPA ŞEHİRİ

Mülkiyet Hakları ve Kişisel Hakların Durumu

Ortaçağ Avrupa şehri, Asya'daki benzerleriyle çarpıcı bir karşıtlık arz etmektedir. Bu, Avrupa şehrinin en saf biçimiyle geliştiği Alplerin kuzeyindeki kentsel oluşumlar için özellikle doğrudur. Asya ve Şark şehri gibi Avrupa şehri de bir pazar yeri, bir alışveriş ve ticaret merkezi ve kale idi. Tüccar ve zanaatkâr loncaları, her iki bölgede de bulunabilir. Şehirde yaşayanlar için özerk anayasaların yapılması bile ortak bir özelliktir ve sadece derece farkları vardır. Bundan başka, hem Antik hem de Ortaçağ Avrupa şehri, bünyesinde, kiraya verilmiş çiftliklerle şehir dışında malikâneli topraklara sahip olan ailelerin şehirdeki evlerini barındırıyordu (gerçi bu açılardan Ortaçağ şehrinde eski dönemlere göre biraz daha sınırlamalar söz konusuydu). Bunların yanında, şehirde ekonomik faaliyetlere katılımdan gelen kazançlar sayesinde genellikle büyük ölçekli şehir arazileri de vardı.

Doğu ve Avrupa şehirleri arasında başka benzerlikler de

vardır. Ortaçağ Avrupa şehri, en yüksek koruyucusu veya memuru olarak sur içinde değişen ölçülerde yetkiler kullanan bir siyasi lorda sahipti. Dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi, şehirdeki toprak mülkiyetine uygulanan hukuk, tarım toprağına uygulananlardan farklıydı. Geçiş olgusundan başka, Ortaçağ Avrupa şehrindeki toprak hukuku ile başka yerlerin şehirlerindeki arasındaki fark, pek de önemli değildi. Prensipte olarak kentsel toprak mülkiyeti her zaman devredilebilir, engelleme olmadan miras bırakılabilir. Oysa şehir dışında malikâneli araziler ve köylü toprakları, çok çeşitli biçimlerde köyün, pazar topluluğunun veya her ikisinin lehinde sınırlamalara tabidir. Asya'da ve eski dünyada bu, Ortaçağ Avrupa'sında olduğu kadar sıklıkla meydana gelmedi. Ancak, toprak hukukundaki sadece göreceli bu fark, kişisel hukuki dürumda tam bir zıtlığa dönüşüyordu.

Meydana çıktığı her yerde (Ortaçağ'da, Antikite'de, Yakın ve Uzak Doğu'da) şehir, dışarıdan göçlerle ortak bir yerleşim şeklinde ortaya çıkmıştır. Alt sınıfların sağlık koşulları nedeniyle şehir, kendini ancak sürekli yeni göçler yoluyla idame ettirebiliyordu.⁸⁵ Şehir, bu şekilde, çok değişik toplumsal ortamlardan her zaman unsurlar barındırmıştır. Sınavlarla belirlenen memur adayları ve memurlar, ayaktakımı olarak ve Doğu Asya'daki (az sayıdaki) çirkin işleri yapanlar olarak küçümsenen okuma yazma bilmeyenlerle birada bulunurlar.

85 Kuşkusuz Weber, geçmişte şehirlerin kendi kendilerini idame ettiren topluluklar olmadığı (çünkü ölenlerin sayısı doğanlarınkinden fazlaydı) gerçeğini açıklamaya çalışıyordu. Bununla birlikte, Weber'in çalışmalarında sınıf bilgililiğinin açıklamalara girdiğine nadiren rastlanır. Muhakkak ki eski çağlarda ve Ortaçağ'da alt sınıfların sağlık koşulları iğrençti. Fakat üst sınıfların ki de öyleydi. Bir kere, hastalıkta mikrop teorisi ancak bir on dokuzuncu yüzyıl olgusu idi. Şehirde karmaşık sosyal ve ekonomik faktörlerin işleyişi, farklılaşan doğum-ölüm oranı için önemlidir. Dahası, üst sınıfların doğum oranının da genellikle düşüğünü, kentsel alt sınıfların ölüm oranlarının da yükseldiğini unutmamalıyız.

Hindistan'da çok çeşitli kastlar, faaliyetlerini yan yana sürdürür. Klanlarda örgütlenen kan bağı olan akrabalar, Yakın Doğu'da topraksız zanaatkârla birlikte görülür. Antikite'de hür insanlar, köleler ve esirler, soylu toprak sahipleriyle, onların saray erkânı ve hizmetçileriyle birlikte vardır. Ve Ortaçağ şehrinde yönetici memurlar, paralı askerler, papazlar ver keşişler şehirde buluşurlar.

Şehirdeki sosyal tipler karışımı, sadece her tür malikânenin şehirde bulunabileceği gerçeğinden değil, bizatihi şehrin bir bütün olarak bir lordun malikânesine ait olabileceği gerçeğinden doğmaktadır. Sonuçta, şehirde, tamirat işleri ve surların korunması gibi faaliyetler bile kalenin vasallarına bırakılabiliyor ya da kalenin yönetimi hukuken ayrıcalıklı başka kişilere emanet edilebiliyordu.

Tüm bu gerçekler, şehir sakinlerinin kaçınılmaz bir şekilde farklılaşması ile sonuçlanacaktır. Bu durum, Akdeniz Antikitesi'nde özellikle belirgindi. Daha az derecede, erken Ortaçağ ve Rusya şehirleri için de geçerliydi. Hatta serilerin esaretten kurtulmasından sonra modern zamanların eğişin- de bile geçerliydi. Kuşkusuz şehre dışarıdan akan bireylerin toplumsal tabakalaşmasında her yerde varyasyonlar vardı. Sözgelimi Hindistan'da özel kentsel faaliyetlerin doğuşu, öngörüldüğü gibi kastların oluşumuna yol açtı. Kastlar da hukuken olmasa bile uygulamada şehre özgü idi. Yakın Doğu'da, Antikite'de, erken Ortaçağ'da ve Rusya'da, özellikle de serilerin esaretten kurtuluşu öncesinde özgün kentsel tabakaların doğuşu aşamalarla gerçekleşti.

Şurası bir gerçektir ki her ne kadar başlangıçta yasal olmasa da şehir sakinlerinin büyük kesimi (özgür olmayanlar

yahut köleler), sadece lordlarına vergi veriyorlardı. Bunlar, hukuken özgür olanlarla birlikte ekonomik olarak bağımsız küçük şehirliler sınıfını oluşturuyorlardı. Şehrin ticaret ve alışveriş yoluyla para kazandıracak görece sürekli fırsatlarıyla bir pazar olması gerçeği, pek çok lordu, serilerini ve kölelerini kendi ev ve işyerlerindeki işçiler olarak değil, birer kazanç yatırımı olarak istismar etmeye yöneltti. Onları zanaatkâr ve küçük tüccar olarak eğitiyor, sonunda da (Antikite'de olduğu gibi) bir işletme sermayesi ile donatarak özgürlüklerinin bedeli olarak geçimlerini şehirde aramalarına izin veriyordu. Bu nedenle Atina'daki kamusal inşaat işlerinde gerek esirlerin gerekse özgür kişilerin ücret karşılığında aynı iş kategorisinde istihdam edildiklerini görmek mümkündü. Roma döneminde, lordun *instmen'i*⁸⁶ ya da küçük tasarruflar ve özel mülkiyetle çalışan şehirliler olarak, ticari hayatta birbirinden bağımsız yan yana bulunuyorlardı ve aynı esrarengiz topluluğa aittiler. Bir insanın özgürlüğünü satın alabilme fırsatı, özgür olmayan küçük şehir sakinlerinin ekonomik faaliyetini canlandırmaktaydı.

Antikite'de ve Rusya'da rasyonel ticaret ve alışverişten elde edilen ilk servetin büyük bir kısmının özgürlüğüne kavuşanların elinde toplanması bir rastlantı değildi. Rusya'da olduğu gibi Antikite'de de Avrupa şehri, parasal kazanım yoluyla kölelikten özgürlüğe yükselmenin çoktan mümkün olduğu bir yerdi. Bu olgu, Ortaçağ şehrinde çok daha önem kazandı, özellikle de topluluk ne kadar eskiyse bu imkânın o derece fazla geçerli olduğu kıta şehirlerinde. Burada şehrin sakinleri, sınıflarının bilinçli bir politikası ile neredeyse bili-

86 Toprakta çalışan, evli ve evde yaşayan işçiler, *General Economic History*, s. 90 ve devamı.

nen tüm diğer kentsel gelişmelerin aksine özgürlüklerine kavuşmaya çabaladılar.

İlk dönemlerde şehirlerin sunduğu bol ekonomik fırsatlar, sakinleri için bu fırsatların kullanılmasında ortak bir çıkar geliştirdi. Satma ve gelir elde etme şansını artırmak amacıyla göçler kolaylaştırıldı. Her bir kölenin şehirde palazlanır palazlanmaz lordu tarafından tazminat ödemeye zorlanması (hiç değilse tehditle fidye istenmesi) ihtimaline karşı şehirli-ler arasında bir çıkar dayanışması doğdu. Bu, on sekizinci yüzyılda Silezyalı soylular ile on dokuzuncu yüzyılda Ruslar tarafından durmadan uygulanan bir yöntemdi. Bu yüzden şehir halkı, lordun hukukunu çiğneme hakkını zorla elde ettiler. Bu, Ortaçağ Avrupa şehrinin tüm diğerlerinden farklı olarak büyük bir devrimci yeniliği idi.

Orta ve Kuzey Avrupa şehirlerinde şu ilke ortaya çıkmıştı: "Şehrin havası insanı özgürleştirir". Bu konudaki zaman süresi değişiyordu ama hep görece kısa bir süre sonra bir esir veya kölenin lordu, onu kendi gücüne tabi kılma hakkını kaybediyordu. Bu ilke, değişen derecelerde gerçekleşiyordu. Gerçekten çoğu kere şehirler, özgür olmayanları kabul etme-ye taahhüdünde bulunmaya zorlanıyordu. Ekonomik fırsatlarda bir sınırlama söz konusu olduğunda bu, sınırlamalar da bazı şehirler tarafından memnuniyetle karşılanıyordu. Ancak bu istisnalara rağmen, kural olarak özgürlük ilkesi egemendi. Sonuçta, şehirlerde sınıf temelli farklılıklar ortadan kalktı -en azından özgürlük ve esaret arasında bir ayrıma dayanan farklılıklar. Diğer yandan, başlangıçta sakinlerinin politik eşitliğine ve şehir görevlilerinin hür seçimle gelmesine dayanan Kuzey Avrupa'daki sayısız kentsel yerleşim yerinde ise bir aristokratik tabaka gelişim gösterdi.

Ortaçağ sınıfları açısından bir ayırım azalırken, sonuçta yeni bir statü farklılaşması kendini göstermekte, diğer şehir halkına göre ekonomik bağımsızlıkları ve güçleri sayesinde memuriyet makamlarını tekellerine alan aristokratik ailelerin doğuşuna tanıklık edilmekteydi. Dahası, kuzeyin ve güneyin sayısız zengin şehrinde (Alman şehirleri de bunlar arasındaydı) baştan beri, Antikite’de olduğu gibi, yarış atı besleyen şövalyeler vardır (bugün için “yarış atları”ndan bahsediyoruz, zira turnuvalarda yarışmak amacı güdülmüyordu). Bu şövalyeler ya da “muhafızlar”, genel şehir halkı ile birlikte bir şehir aristokrasisini oluşturmaktaydı. Statüye göre sınıflandırma ortadan kalkmıştır.

Ancak bunun karşısında, soylu veya başka bir sınıftan sayılmalarına bakılmaksızın yurttaşların statü kimliğini ilerleten bir başka gelişme yer almaktadır. Bu, şehrin dışındaki soylular sınıfı için artan bir gerilim demektir. Ortaçağ’ın sonuna doğru en azından Kuzey Avrupa’da kentsel aristokrasi ekonomik kazançlar elde etmiş ve yerel yönetimde loncalarla birlikte yer almıştı ki bu nokta özellikle vurgulanan bir şeydi. Ancak bu kentsel aristokrasinin “asaleti”, kırsal kesimin şövalye aristokrasisi tarafından kabul edilmiyordu. Kentsel aristokrasiye, bundan başka, turnuvalara katılma ve rahip olma imkânı tanınmıyordu. Evlilikten doğan haklar ve mirasçısı olmayan vasalın toprağı kullanım haklarının tekrar lorda geri verilmesi hakkının da dışında tutuluyordu (bunlardan ikincisi, Emperyal Şehirlerin ayrıcalıklı sakinlerinin geçici istisnalığı dışında Almanya’da geçerliydi). Sonuç olarak, toplumun genelinde bir bütün olarak şehre bir denge kazandırma eğiliminde olan büyük güçler vardı. Şehirdeki güçlü içsel farklılaşmadan, genel olarak şehir kazançlı çıkmıştır.

Ortaçağ'ın sonunda, modern zamanların başında neredeyse tüm şehirlerde (İtalyan, İngiliz, Fransız ve Alman şehirlerine), bir kentsel aristokratik konsey ya da bir kentliler konseyi egemendi. Bu durum, şehirde yaşayanlar için dışlayıcı idi, çünkü soylu insanların egemen olmasını ima ediyordu. Aynı şey, loncaların güçlü olduğu dönemlerde bu asilzade insanların resmi olarak bir loncaya katılma mecburiyetinin olduğu durumlarda bile geçerliydi.

Kırsal kesim asaleti ile statü bağlarının kesilmesi, görece pür biçimde yalnızca Kuzey Avrupa'nın kentsel yapılarında gerçekleşti. Güney'de ise, özellikle de İtalya'da, tam tersi gerçekleşti. Kentlerin hızla artan güçlerine paralel olarak taşra soyluları şehirde mesken tuttular. Bu son olgu, daha fazla biçimde, şehrin tam da soyluların merkezi olarak tezahür etmiş olduğu Antikite'de de görülmektedir. Sonuçta, Antik dönem şehri ve daha az ölçüde de Ortaçağ şehri, Asya ve Kuzey Avrupa şehirleri arasında bir geçiş aşamasını oluşturmaktadır.

Bu farklılıklara ek olarak, Antik dönem ve tipik Akdeniz şehrinin önemli özelliği, kentlilerin özel ve karakteristik organlarla donanmış kurumsal birliklerinde bulunuyordu. Burada kentliler, bir örfi hukuka tabi kılınmıştı. Bu hukuk da şehri bir "hukuki birlikler" loncasına dönüştürüyordu. Bilindiği kadarıyla bu hukuki ve özerk "polis" (şehir) ya da "komün", Akdeniz ve Avrupa şehirleri dışındaki bölgelerde ancak basit biçimlerdeydi. Yine de Mezopotamya, Fenike ve İsrail ezeli konfederasyonunun Kenanlı kent soylularıyla yaptığı savaşlar döneminin Filistin'inde karakteristik özellik olması olasılığı yüksektir. Belki başka bölgelerin ve zamanların

birtakım deniz şehirlerinde de rastlanabilirdi. Cruickshank⁸⁷ ve daha sonra da Post⁸⁸ tarafından tarif edilen Altın Kıyısı'nın Gana Zencileri şehirlerinde, eşitler arasında birinci bir kent kralının başkanlığında bir "konsey" ortaya çıkmıştı. Konsey şu üyelerden oluşuyordu: 1- Servet ve sosyal açıdan münasip bir yaşam tarzına (konukseverlik ve gösteriş) sahibi olmanın ayırt ettiği ailelerin reisleri olan kabossir'ler; 2- Şehrin kesimlerinin seçilmiş başkanları (bu kesimler, askeri birliktelikler olarak, başkanın birbirinden oldukça bağımsız ve çoğu kere de birbirleriyle kan davalı yaşlılar tarafından seçimi ile örgütleniyordu); 3- Şehrin semtlerinin (mahkeme ve idareyi ellerinde bulunduran) kalıtsal polis memurları (pyrine). Bir şehir yahut komünün oluşumunun benzer başlangıç aşamaları, Asya ve Afrika'da defalarca ortaya çıkmış olabilir. Ancak, "yurttaşlığın" yasal statüsüne ilişkin olarak hiçbir şey bilinmemektedir.

Kardeşlik İlişkilerinin Kurulması ve Şehrin Oluşumu

Her şeyden önce, Eski ve Ortaçağların tam olarak ortaya çıkmış şehri, kardeşliğe dayalı bir birlik olarak oluştu ve öyle de yorumlandı.⁸⁹ Bu nedenle, kural olarak bu şehirler, sakinlerinin birlik kültürünü yansıtan uygun bir dini sembole sahipti. Genellikle, münhasıran şehirli için bir şehir tanrısı ve bir şehir azizi vardı. Buna Çin'de bile, çoğu kere de tanrılaştırılmış bir manderen şeklinde rastlanıyordu -her ne kadar Çin'de

87 Earl F. Cruickshank, *Morocco* (Philadelphia: 1935)

88 Albert Herman Post, *Grundriss der ethnologischen Jurisprudence* (Leipzig: Schwartz. 1894-5) ve *Afrikanische Jurisprudence* (Leipzig: Oldenburg, 1887).

89 Yunan ve Roma şehirlerinin dini ve sivil kurumlarına dair klasik çalışma. Fustel de Coulanges, *The Ancient City* (Garden City: Doubleday, 1956).

bu kutsal varlıklar panteonun işlevsel tanrıçaları niteliğini korumuşlarsa da.

Avrupa'da şehir birliği mülkiyete sahipti ve mülkiyeti kontrol ediyordu. Bu durum, başka yerlerdeki uygulamalarla, örneğin Ali taraftarlarının (dördüncü Halife Hz. Ali'nin torunlarının), "Fedek Bahçeleri" yüzünden toplumla çatışması ile bir karşıtlık arz etmektedir (Bu ihtilaf, Şia'nın iktisadi anlamda ayrılmasının ilk vesilesini sunmuştu). Aile ya da topluluk mülkiyeti konusunda çıkmış bir çatışma idi bu. Kendisi adına Halifenin toprağı talep ettiği topluluk, dini bir İslam toplumu idi, Mekke'nin siyasi bir topluluğı değil. Gerçekte bu ikincisi mevcut değildi. Oysa Avrupa'da bizatihi siyasal birlik, mülk sahibi bir yapılanma olarak kendini gösteriyor. Bu mülkiyetin tipik örneğı, kentsel yerleşimlerdeki otlaklardı. Bu otlaklardan başka yerlerde, hatta köy topluluklarında da olmuş olabilir. Benzer şekilde, prenslerin bazen kentsel vergi kaynakları olmasına rağmen Eski ve Ortaçağ şehirlerindeki kentsel topluluk için eşsiz bir finans yapısı vardır. En iyi ihtimalle en belirgin temeller başka yerlerde kendini göstermektedir. Asya'dakilerin tersine Akdeniz şehirlerinde kentlilerin özel özgürlüklerinin nedenleri arasında en önemlisi, sihirli ve animistik kast ile akrabalık kısıtlamalarının yokluğudur. Şehir insanının homojen bir statü grubuna dönüşmesini engelleyen toplumsal oluşumlar değişiklik göstermektedir. Çin'de bu engelleyici faktör, dışarıdan evlilik ve aşiret içi akrabalık idi. Hindistan'da ise, patrimonyal kralların ve Brahmanların zaferinden bu yana, şehir sakinlerinin toplumsal ve yasal eşitliğe sahip bir statü grubunda kaynaşmalarını engellemiş olan özel tabularıyla topluluk içi evliliğe dayalı kast sistemi olmuştur. Aynı yapı, ortak çıkarları paylaşan ve grup dışına karşı da

dayanışma sergileyen bir oluşuma dönüşmeyi de engellemiştir. Özel kast tabularının yoğunluğu nedeniyle Hindistan'da bu ihtimal, Çin'de olduğundan daha da uzaktı. Bundan başka, Hindistan'ın % 90'ı kırsal kesimde yaşayan bir nüfusa sahip olmasına karşılık Çin'de şehir daha önemliydi. Hindistan halkının komünal kült yemekleri geliştirme imkânı hiç yokken Çinlilerde de, akrabalık örgütlenmeleri nedeniyle bunun ortamı hiç yoktu -özellikle de atalar kültü Çinliler için her şeyden daha önemli olduğu için. Elbette ki Hintliler (daha az derecede de Yahudiler) gibi yalnızca tabuya bağımlı bir halk, özel komünal yemeği bile dışlamaya kadar gitmiştir. Ancak Hindistan'da bu öylesine geçerli bir durumdu ki, kastın dışındaki birinin göz atması bile mutfağı bozmak için yeterliydi.

Çinlilerin atalar kültü gibi, ailenin sosyal seremonilerinin aile üyesi olmayanlara kapalı olması Antikite'de de geçerli bir durumdu. Tarihsel kanıtlar, topluluk oluşumundaki unsurun (gerçek veya hayali), şehir kült yemeğinin veya prytaneium'un (şehir meclisi binası) ailenin kült yemeğinin yerini alması olduğunu göstermektedir.⁹⁰ Şehrin prytaneium'u, başlangıçta şehir için vazgeçilmez nitelikteydi. çünkü kardeşlik ilişkileri kurmalarının bir sonucu olarak kentsel aileler topluluğunu simgelemekteydi.

Antik dönem şehri (polis), başlangıçta resmi olarak bir aileler örgütlenmesine dayanıyordu. Bunlardan bazıları, tamamen yerel nedenlerle (ki bunlar da çoğu kere soy temelli topluluklara dayanmaktaydı) diğerlerinden daha üstündü. Böyle soy toplulukları, dışsal olarak katı, dışlayıcı kült birlikleri oluşturmuyordu. Sakinlerinin gözünde kadim şehirle-

90 Bu Fustel de Coulanges'in ana tezidir. Synoikia Festivali, tarihi dönemlerde hâlâ kullanılmaktaydı.

rin özgür iradeye dayalı birlikler olması önemli bir gerçektir. Şehirler, kısmen soydaş gruplar (aşiretler örneğindeki gibi) federasyonlarıydı, kısmen de askeri bir karakter taşıyorlardı. Onları oluşturan gruplar daha sonra sistematik olarak, teknik ve idari bir niteliğe sahip kentsel kesimler şeklinde yeniden örgütlendiler. Sonuçta Antikite şehirleri yalnızca dışarıya kapalı kutsal yapılar olmakla kalmıyordu; içeride de konfederasyon ailelerinden olmayan herkese, yani pleblere (avam tabakasına) de kapalıydı. Tam da bu nedenle, başlangıçta şehirler, dışlayıcı kült birliklerini oluşturuyorlardı.

Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde Güneydoğu Avrupa şehirlerinde (özellikle deniz şehirlerinde, ama yalnızca onlarda değil) soylu ailelerden oluşan konfederasyonlar, kadim şehirlerinkine çok yakından benzer. Şehrin surları içersisinde her soylu aile kendi kalesine sahipti. Sahip değilse bile bir kaleyi diğerleriyle paylaşıyordu. Bu durumda da, Siena'da olduğu gibi, kalenin kullanımı ayrıntılarıyla düzenleniyordu. Şehir içerisinde aileler arası kavgalar, şehir dışındakilerle yapılanlar kadar şiddet içeriyordu; en eski kentsel bölgeler de (alberghi gibi) muhtemelen bu tür feodal güç alanları idi. Bununla birlikte. Antik çağda hâlâ var olduğu gibi, ailelerin birbirlerine ve dışarıya karşı kutsal nitelikteki kapalılığının hiçbir kalıntısı yoktu. Bu, tarihsel olarak Antakya'da görebileceğimiz ve Paul'un Galatyalılara yazdığı mektupta haklı olarak ön plana çıkardığı örneğin bir sonucuydu. Burada Peter, sünnet edilmemiş din kardeşlerine verilen (ritüelistik) komünal yemekleri idare ediyordu. Daha Antik şehirlerde ritüelistik dışlayıcılık ortadan kalkmaya başlamıştı bile. Klanlara mensup olmayan plebler, prensip olarak ritüelistik eşitliği elde etmeyi başardılar. Ortaçağ'da özellikle Orta ve Kuzey Avrupa şehir-

lerinde klanlar baştan beri zayıftı ve çok geçmeden şehrin bileşenleri tüm önemlerini yitirdiler. Böylece şehirler, bireysel kentli insanların (ev sahiplerinin) konfederasyonları haline geldiler. Gerçekten kentsel sorunlar dışındaki konularda bile kentlilerin dışlayıcılığı da kentsel topluluk için tüm pratik önemini yitirdi.

Kadim şehrin, sakinlerinin gözünde giderek bir “kurum-sallaşmış topluluk”⁹¹ hâline gelme eğilimi taşıdığını belirtmiş bulunuyoruz. Antikite’de bile “topluluk” (community) kavramı, “devlet” kavramından ayrılmaya başlamıştı. Kuşkusuz bu, sadece, şehir topluluklarını siyasal bağımsızlıklarından koparan büyük Helen ve Roma devletleriyle birleşme ile gerçekleşmişti. Buna karşılık, hukuktaki “şirket” kavramının açıklığa kavuşma derecesi ne olursa olsun Ortaçağ şehri ortaya çıkışından beri bir “komün” idi.

Şark’ta Kentsel Gelişmenin Önündeki Esrarengiz Engeller

Avrupa’da, Hindistan’ın ekvator bölgesindekiler türünden tabu engelleri yoktu. Aynı şekilde, kardeşlik ilişkilerinin Asya’da kentsel bir birliğe yol açmasını engelleyen klan örgütlenmesinin totemizm, atalar kültü ve kast gibi esrarengiz destekçileri de yoktu. Totemizmin etkileri ve klan içi evliliğin ahlaki temelde uygulanması, tam da büyük ölçekli askeri ve kentsel birliklerin asla gelişmediği bölgelerde uzun süre egemen ve etkili oldu. Totemizm, kadim dinlerde yalnızca kalıntılar bıraktı. Bunun spesifik olarak dini karakterde olma-

91 Weber, burada kavramı, bilinçli olarak kurulma, “özgür iradeye davalı” veya “niyete bağlı” anlamında kullanmaktadır.

yan nedenleri ancak müphem bir şekilde ortaya konulabilir. Yabancı lejyonlara katılım, ilk dönemlerde korsanlık faaliyetlerine katılım, askeri maceralar, sayısız kıtasal ve denizaşırı sömürge yapıları, ilgili kişileri kaçınılmaz bir şekilde kabile veya en azından klanın dışındakilerle kalıcı ve sıkı birliklere yöneltmiş olmalıdır. Bu tür tecrübeler, kaçınılmaz olarak klanın dışlayıcılığının, kapalılığının esrarengiz katılığını kırmış olmalıdır. Ve eğer, geleneğin gösterdiği gibi, klan farklılıkları yeni kurulan toplulukların yeni "klanlara", birliklere ve aşiretlere bölünmesi yoluyla yapay olarak her yerde yeniden kuruldukları, gerçekte bunlar artık klan birlikleri değil, bundan böyle birliğin temelini oluşturan şehrin askeri örgütlenmeleri idi.

Benzer faktörlerin Kuzey Avrupa'da da işbaşında olduğunu varsayabiliriz. Fetihçi Cermen savaş gruplarının, halkların göçleri öncesi ve sonrasında yüzyıllarca gezinip durmaları, yabancı lejyonlara ve kendi kendini atamış birinin liderliğinde maceracı gezileri, tabuların ve totemci bağların yoğunlaşmasına karşı çoklu engeller oluşturmuş olmalıdır. Cermen kabileleri hakkındaki bilgilerimize göre yerleşimler, gerçek yahut hayali klanlar açısından en uygun şekilde yapılmış olabilir. Her halükarda, "yüzlerce kişinin" gerçekleştirdiği lojistik ve askeri birlik, vergi toplamanın idari temeli olarak gizli anayasa ve daha sonraları da takipçilerin ve vasalların prensle ilişkisi, bu bölgede şehrin yapısında belirleyici unsurlar olarak kaldı. Belirleyici unsur, belki de bu koşullar nedeniyle hiçbir zaman tam gelişmemiş olan genişlemiş aileden kaynaklanan esrarengiz engeller değildi.

Hıristiyanlık, tüm geleneklerinde derinden sarsılmış bu insanların dini oldu. Gerçekten Hıristiyanlığın bu derece

önemli olması, belki de tam da bu tür esrarengiz engeller ve tabuların zayıflığı veya yokluğu yüzünden mümkün olmuştu. Hristiyanlığın kendisi, klanların dinin öneminin tahrip olmasındaki nihai unsur idi. Ortaçağ şehrinin politik-idari örgütlenmesinde kilise camiasının oynadığı rol (ki genellikle önemli bir roldü bu), klan birliklerini bozmakta (ki bunun sonucunda bizatihi Ortaçağ şehrinin kuruluşunun temel bir önem kazanmasında) Hristiyanlığın karakteristik etkisinin pek çok belirtisinden sadece bir tanesidir. Buna karşılık hilafet konusundaki iç çatışmaların tüm bir tarihi, İslam'ın, Arap kabile ve klan birliklerinin kırsal bağlarından hiçbir zaman kurtulamadığını, fakat kabile ve klan koşullarında yapılanan fetihçi bir kolun dini olarak kaldığını göstermektedir.

Kardeşlik İlişkileri Kurmanın Önkoşulu Olarak Klanların Bozulması

Ortaya çıktığı her yerde şehir, esas itibarıyla o mekâna daha önce yabancı olan insanların yerleşimiydi. Çinli, Mezopotamyalı, Mısırlı, hatta ara sıra da Yunanlı savaş prensleri şehirler kurarak buralara yalnızca gönüllü yerleşimciler değil, kaçırılmış insanları da talep ve imkânlar ölçüsünde yerleştirirdi. Bu en sık biçimde Mezopotamya'da gerçekleşmiştir. Buraya zorla yerleştirilenler, öncelikle, çölde şehrin doğuşunu mümkün kılan sulama kanallarını kazmak zorundaydı. Resmi aygıtı ve idari memurlarıyla prens, şehrin mutlak hâkimi olarak kaldı. Bu da genellikle herhangi bir toplumsal birliğin ortaya çıkmasını tümüyle engelliyor ya da en iyi ihtimalle bu tür birliklerin başlangıç aşamalarının oluşumuna izin veriyordu. Bölgede birlikte yerleşen insanlar, çoğu kere, evlilik

açısından ayrı ayrı toplanmış kabileler olarak kaldılar.⁹² Böyle olmayan yerlerde, yeni gelenler, kendi eski ortamlarının ve klan birliklerinin üyesi olarak kaldılar.

Çin’de şehri mesken tutanlar, normal olarak kendi yerli kırsal topluluğuna bağlıydı. Helen Şarkı’nın Helen olmayan nüfusunun geniş katmanları da öyle. Bunun yanı sıra Yeni Ahid’deki efsane, Nasıralı İsa’nın Beytüllahm’de doğmuş sayılmasını, babanın ailesinin şeceresinin orada olmasına bağlamaktadır. Bu yüzden, efsaneye göre, doğuşu orada sayılmalıydı. Yakın zamanlara kadar, kente göçmüş olan Rus köylülerinin durumu da buna benzerdi. Hem topraktaki haklarını hem de {köy toplumunun talebi üzerine) köy işlerine katılma görevlerini korudular. Bu koşullar altında hiçbir kent-sel haklar doğmadı. Yalnızca şehir sakinlerinin mükellefiyetlerle dolu, ayrıcalıklı bir birliği ortaya çıktı. Helenik synoecism (topluluk veya şehir birliği), klan gruplarına dayanmaktaydı. Geleneğe göre, Kudüs şehrinin Üzeyir ve Nehemiya tarafından yeniden inşası, klanların, yani kırsal kesim klanlarından her birinden tüm siyasi haklara sahip temsilcilerin bir arada yerleşmelerinin etkisinde kaldı.

Kadim şehirlerde, yalnızca klansız ve siyasi açıdan gayri meşru plebler, yerel ikamet açısından örgütlenmişti.⁹³ Birey, kadim şehirde bir yurttaş olabilirdi, ama yalnızca kendi klanının bir üyesi olarak. Antikite’nin başlarında, en azından kur-gusal bakış açısına göre, her Helen ve Roma synoecism’i ve her sömürge yerleşimi, Kudüs’ün kuruluşuna benzer bir tarzda gerçekleşti. Hatta demokrasi bile, başlangıçta şehir sakinleri-

92 Yahudilerin Babil sürgünü, sadece özellikle meşhur bir örnekli.

93 Mahallin, akraba gruplarının yerine geçmesi, bilhassa H. S. Marine tarafından vurgulanmıştır.

nin, ailelere, klanlara, aşiretler ve soylara göre örgütlenmesini kesintiye uğratamamıştı. Tümüyle kişisel kült birlikleri aslında soylu ailelerinin egemenliği altındaydı. Demokrasi de bu birlikleri ancak dolaylı araçlarla siyaseten zararsız kılabilirdi. Atina'da resmi görevlere gelmek isteyen herkes, kendi klanının Atina'da bir kült merkezinin (Zeus epkaios) var olduğunu kanıtlamak zorundaydı.

Roma efsaneleri, şehrin, aynı zamanda yerliler ile kabilelere yabancı insanların ortak yerleşimleri yoluyla ortaya çıkışını da bildirmektedir. Ritüelistik kardeşlik eylemleri yoluyla bu insanlar, bir topluluk ocağıyla topluluk azizi olarak işlev gören ve bir tanrısı olan dini bir topluluk oluşturmuşlardı. Ama aynı zamanda klanlara, aşiretlere (curia) ve kabilelere (soylara) da ayrılmışlardı. Kadim şehrin bu rutin kompozisyonu, başlangıçta vergi amacıyla oldukça keyfi biçimde empoze edilmişti. Bu durum, bu birliklerin yuvarlak rakamlarında da görülmektedir -şehirliler, tipik biçimde 3, 30 veya 12'ye bölünmüştü. Fakat buna rağmen Roma'da auspicia'ya (yönetime) katılım, şehir kültürüne katılmaya ve tanrılarla iletişim gerektiren tüm görevlere ehil kentlilerin ayırt edici özelliği olarak kaldı. Bu, tam olarak ritüel amaçlarla vazgeçilemez nitelikteydi. Meşru bir birlik, yalnızca klan, savunma birlikleri (aşiretler) ya da politik veya kabilesel birlikler (soy) gibi geleneksel ya da ritüelistik biçimlere dayanabilirdi.

Tüm bunlar, Ortaçağ şehrinde değişti, özellikle de Kuzey Avrupa'da. Burada yeni kentsel oluşumlarda şehirliler, yurttaşlığa tek tek kişiler olarak katıldılar. Yurttaşlık yemini, birey tarafından edilirdi. Yerel kent birliğine kişisel üyelik (akraba grubunun veya kabilenin üyeliği değil), bireyin bir kentli olarak kişisel hukuki konumunun garantisini sunuyordu.

Kuzey Avrupa şehri, çoğu kere, yalnızca başlangıçta mahallin yabancıları olan kişileri değil, kabilenin yabancıları olan tüccarları da içine alacak şekilde genişledi. Yeni kentsel kurumlar, kentsel ayrıcalıkları yeni gelenlere bir cazibe unsuru olarak sunuyordu. Bir dereceye kadar bu, daha eski yerleşimlerin kentlere dönüşmesine de denk geldi. Muhakkak ki, Roma'dan Polonya'ya kadar tüm Avrupa'dan devşirilen ve sözünü ettiğimiz Köln'deki gibi tüccarlar, mülkiyet sahibi yerli katmanların kurduğu ve yeminle bağlanan yerel kentsel topluluğa katılmadılar. Bununla birlikte, tümüyle yabancı olanların oy hakkına kavuşması da gerçekleşen bir durumdur.

Asyalı misafir insanların konumunki gibi özel bir konumda, karakteristik biçimde Ortaçağ şehirlerinde yalnızca Yahudilerin içinde bulunduğu konumdu. Her ne kadar Yukarı Ren belgelerinde papaz, Yahudileri "şehrin daha görkemli olması için" davet ettiğinde ısrar ediyorsa da ve Köln'deki türbele- re ait belgelerde Yahudiler, toprak sahipleri ve Hristiyanlarla karışan insanlar olarak görülmesine rağmen, Avrupa'nın yabancıları olduğu bir şekilde evlilik kurumunun Yahudiler tarafından ritüelistik biçimde kapalı tutulması, Yahudiler ve Yahudi olmayanlar arasında sofrada yer almadaki fiili dışlama ve Aşai Rabbani ayini, dostluk ilişkilerinin kurulmasını engellemiştir. Şehir kilisesi, şehir azizi, kent sakinlerinin Aşai Rabbani ayinine katılımları ve şehir tarafından kilisede resmi kutlamalar yapılması, hepsi Avrupa şehirlerinin tipik özellikleriydi. Bunlar içerisinde Hristiyanlık, klanı, son ritüelistik öneminden yoksun bıraktı. Çünkü tanımı gereği Hristiyan topluluğu, klanların ritüelistik birliği değil, inançlı bireylerin günah çıkarmaya dayalı birliği idi. Bu nedenle başından bu yana Yahudiler, kentli birliğin dışında kalmıştı.

Ortaçağ şehrinin kült bağlarını koruduğu ve semt kilise bölgelerinin çoğu kere (belki de hep) şehrin anayasasının bir parçası olduğu doğru olmakla beraber Ortaçağ şehri, yine de, kadim şehirler gibi seküler bir yapı idi. Semt kilise bölgeleri, kilise birlikleri gibi kilise temsilcileri tarafından değil, seküler kent meclisi üyelerince birleştirilmişlerdi. Önemli yasal formaliteler, kilise topluluklarının papaz olmayan başkanları tarafından (sonunda da tüccar loncalarınca) üstleniliyordu. Ayrıca bir bireyin yurttaşlık sıfatını kazanabilmesi, Antikite'de olduğu gibi uygun klan üyeliğinden çok, toplumun dini açıdan eşitliğinde görülmekteydi.

Başlangıçta Ortaçağ şehrinde, dini bakımdan Asya'daki koşullardan temelde hiçbir farklılık yoktu. Asya şehrinin tanrısı, Ortaçağ'ın yerel azizine karşılık gelmektedir. Yurttaşlığın ritüelistik topluluk açısından belirlenmesi bile, Yakın Doğu Antikitesi'nin şehirlerinin özelliği idi. Bununla birlikte, büyük Yakın Doğu krallarının yaptığı fetihleri izleyen pasifizasyon politikaları, genellikle ritüelistik topluluklara zarar verdi. Büyük krallar, fethettikleri bölgeleri tüm nüfusun yerini değiştirerek pasifize etmeye çalışırdı. Bu şekilde, direnişin çekirdeği olabilecek yerel bağlar sistemini yok ederlerdi. Bu politikanın etkisi, şehri, içinde farklı ritüel ve aile mensubiyetleriyle tüm sakinlerin benzer yaşam koşullarını paylaştıkları basit bir idari bölgeye indirgemek oldu.

Kentsel yapılarda nüfus aşısı yapmak şeklindeki bu Yakın Doğu politikalarının etkileri, sürgüne gönderilen Yahudilerin kaderinde görülebilir. Sürgün yerlerinde, onlara yalnızca, yazma bilgisi ve sonuçta ritüelistik vasıf gerektiren kamu gö-

revleri kapalıydı.⁹⁴ Yahudiler, Babil şehrinin sunduğu hemen her mesleğe sınırlama olmaksızın girebilmelerine rağmen, şehrin “memurları” olamadılar.

Kadim dünyanın bu bölgesinde aynen sürgündeki Yahudilerin durumunda olduğu gibi, yabancı kabilelerin bireysel üyeleri, kendi ihtiyarlarına ve papazlarına sahipti. Bunlar sonuçta, “misafir kabile” biçimini aldılar.⁹⁵ Sürgün öncesi İsrail’de mukim yabancılar (gerim),⁹⁶ başlangıçta sünnet olmamaları gerçeğinin gösterdiği üzere, ritüelistik toplulukların dışındaydılar. Gerim, neredeyse Eski Filistin’deki tüm zanaatkârları kapsıyordu. Bu zanaatkârların, şehir sakinlerinin ritüellere dayalı kardeşlik ilişkisi kurmalarının kast tabularınca engellendiği Hindistan’daki muadilleri de misafir kabilelerdi.

Buna benzer olgular, her şehrin kendi tanrısına sahip olduğu Çin’de de kendini göstermektedir (çoğu kez bu tanrı, şehrin eski bir mandereni -yöneticisi- olan ve bir kültürel kahramana dönüşmüş, bir tapınma kültürünün merkezi nesnesi de olan kişidir). Ancak tüm Asya ve Yakın Doğu şehirlerinde

94 Yazmak, önemli derecede, büyücü papazlar tarafından sihir işaretleri kullanılmasında kendini göstermiş ve her halükarda erken medeniyet çağında papazlar sınıfının tekelinde olmaya devam etmişti. İlk dönemlerde bu şekilde birbirine bağlanan dini görevlere ve kamu görevlerine kabul edilmek ile yazabilme becerisine sahip olmak. Yahudilerin sürgünü sırasında Babil’de hâlâ geçerli bir uygulamaydı.

95 Tüm bir topluluğun, kapalı bir topluluk oluştursun diye, daha büyük olan bütün içerisinde çoğu kere topraksız ve kesinlikle de daha geniş olan o toplumda sosyo-politik açıdan ayrıcalıksız olarak bu şekilde biçim değiştirmesi olgusu. Weber’in özellikle ilgisini çekmektedir. Bu yöne götüren tüm güçler, Weber’e göre, Hindistan’ın kast sisteminin doğuşuyla sonuçlanmaktaydı. Elbette ki, toplumsal bir birimin kendi köken ülkesinde bile bir “misafir halk”a dönüşürülmesi mümkündür. Bu, Hindistan’da toplumun tümünde ve eski Filistin’de Yahudilere yönelik olarak gerçekleşmiştir. Bkz. Max Weber, *Ancient Judaism*. Translated by Hans Gerth and Don Martindale (Glencoe: The Free Press. 1952).

96 Metikler, Atina’da ve klasik Yunan’ın belli şehir devletlerinde tam vatandaşlığa sahip olmaksızın ikamet eden yabancıların oluşturduğu bir sınıftı. *Gerim*, bu sınıfın Yahudi âlemindeki çağdaş muadiliydi.

olduğu gibi burada da topluluk yoktur ya da en iyi ihtimalle emekleme aşamasındadır. Kentsel topluluk ortaya çıksa bile bu, sadece, şehrin ötesine geçen bir akraba-birliği biçimindedir. Sürgün sonrası Yahudilerin durumunda, günah çıkarmaya dayalı topluluk, tamamen teokratik bir tarzda yönetilmiştir.

Klanın Eski ve Ortaçağ Şehri İçin Önemi

Ortaçağ Avrupa şehri, ekonomik açıdan bir ticaret ve alışveriş merkezi; politik ve ekonomik açıdan bir kale ve garnizon; idari açıdan bir mahkeme bölgesi; sosyal açıdan da yeminli bir konfederasyondur. Eski Yunan'da *prytanis*'in⁹⁷ ortaklaşa seçimi, zamanın medeni şehrinin gurur sembolüydü. Ortaçağ'da şehrin sembolü, sonunda, kardeş olmaya yemin etmiş, yasal olarak da bir şirket (ortaklık) biçimini alan toplulukta ifadesini buldu.

Ortaçağ kentsel topluluğunun hukuki bir ortaklık olarak doğuşu, ancak aşamalarla gerçekleşti. Hatschek'e göre, 1313'de İngiliz şehirleri hâlâ oy hakkını elde edebilmiş değillerdi. Çünkü, çağdaş kavramlarla konuşursak, henüz bir "tüzel kişilikleri" yoktu. Ancak I. Edward zamanındadır ki şehirler, şirketlerin statüsüne kavuştular.

Sadece İngiltere'de değil tüm Avrupa'da doğmakta olan kentlerin yurttaşları, başlangıçta politik olarak ele alınıyordu. Üyelik sıfatı kentte toprak, mülkiyetine, spesifik görev ve ayrıcalıklara sahip olmakla kazanılan pasif bir tapınma birliği olarak şehir destekleniyordu. Yurttaşlara tanınan spesifik

97 Belirli Yunan devletlerinde *prytanis*, bir baş yargıç idi. Atina'da konsey veya senatonun on bölümlerinden (o bölümün başkanlığı sırasında -ki her bir bölüm beş hafta süreyle başkanlık yapardı) herhangi birinin üyesiydi.

ayrıcalıklar arasında; pazar tekelleri, temel mallar üzerinde haklar, ticaret imtiyazları ve rakip ticari faaliyetleri ortadan kaldırma hakları, askerlik ve vergi ile ilgili özel konumlar da vardı. Tüm kentsel ayrıcalıklar arasında ekonomik açıdan en önemlileri, resmi ve yasal anlamda yurttaşlar birliğinin bir kazanımı olarak değil, politik veya malikâneye dayalı şehrin himaye edilmesi sonucunda elde edilen bir kazanım olarak ortaya çıktı.

Aslında doğrudan ekonomik yollarla kentli insana fayda sağlayan o önemli hakları resmen elde edenler, şehirde yaşayanlar değil, koruyucuları idi. Bu hakların koruyuculara getirişi, aslında dolaylı yollarla, yani kentliler üzerine empoze edilen vergiler yoluyla oluyordu. Almanya’da olduğu gibi, en eski örneklerde bu haklar, kralın papaza bahşettiği ayrıcalıklardır. Papazın da kendi şehir tebaasını ayrıcalıklı olarak görmesine imkân tanınıyordu. Anglo-Sakson İngiltere’de olduğu gibi, çoğu kere pazar kurma izni, komşu malikânelerin lordlarının özel imtiyazı idi ve bu imtiyaz, yalnızca kazançları vergilendirilen kölelerine bahşedilebilirdi.

Kent mahkemesi, başlangıçta ya kraliyet mahkemesiydi ya da malikâneninki. Kentin meclis üyeleri ve öteki memurları, lordun görevlileri olarak atanmayıp şehir halkı tarafından seçildikleri durumlarda bile şehir halkının temsilcisi değillerdi. Bu memurlar için kentsel hukuk, lordun hukukuydu. Kısa bir süre sonra her yerde bilinecek adıyla “evrensel yurttaşlık”, önceleri farklı kanunlara (hukuka) tabi idi ve başka politik ve malikâne birliklerinde bütünleşmişti. Bununla birlikte bu durum kalıcı olmadı.

Şehir, değişik ölçülerde özerk ve kendi kendini yöneten

bir kurumsal birliğe dönüştü. Bir topluluk hareketi olmaktan çok bir toplumsal⁹⁸ hareket olarak şehir, aktif bir “bölgesel şirket”e dönüşme eğilimi taşıyordu. Kentin memurları, bu yeni kurumun bütünüyle veya kısmen organlarıydılar. Bu kurumsal gelişmenin başından itibaren, şehir sakininin ayrıcalıklı konumu, bireyin üçüncü taraflar karşısındaki bir hakkı olarak değerlendiriliyordu. Bu, bir dereceye kadar, ilgili kişilerin statü niteliği olarak ortak bir “objektif hukuka kişisel-yasal açıdan bağlılık anlayışının bir ürünüydü. Bu fikir, Antikite ve Ortaçağ’a özgüydü. Yurttaşlığın bireysel bir hak olarak değerlendirilmesi, Beyerle’nin⁹⁹ de vurguladığı gibi, aynı zamanda, Alman muhakeme usullerinde hâlâ canlı olan bir konseptin de ürünüdür. Bu konsepte göre, her yasal meslektaş, “sözleşmenin bir tarafıdır”. Yani, objektif hukuk çerçevesindeki bir sözleşmeye dayalı bir topluluğa (ki kentliler bu hukukta hak sahibidir ve mahkemede bizatihi kendileri ortaklaşa yarattıkları bir hukuktur bu), objektif biçimde katılan bir kişidir.¹⁰⁰ Böyle bir hukuk, dünya şehirlerinin büyük çoğunluğunun mahkemelerinde yoktu. Oldukça özel koşullardan ötürü yalnızca İsrail’de birtakım izlerine rastlanabiliyordu.

98 Toennies’den beri Alman sosyolojisinde *Gemeinschaft* ile *Gesellschaft* arasında bir ayırım yapılmıştır. Toplumsal tipler olarak birinci kavram, birbirine sıkı sıkıya bağlı, akrabalığa dayalı, büyük ölçüde yerel ve aile tipi bir yerel etkileşimi temsil ederken ikinci kavram, görece gayri şahsi, mahalbazlı, politik ve ekonomik türden sosyal etkileşimleri ifade etmektedir. Weber, bu fikirleri, toplumsal tipler olmaktan çok interaktif eğilimler olarak kullanıyordu. *Vergemeinschaftung* ve *Vergesellschaftung* da sırasıyla “toplulukla ilgili” ve “toplumsal” interaktif eğilimleri ifade ediyordu.

99 Franz Beyerle. *Gesetz der Burgunden* (Weimar, H. Böhlau, 1936).

100 *Dinggenossenschaft*: Hukuki boyutuyla halk topluluğu. Hukuk kararının infazdan ayrılmasının, Alman hukukunun özel bir karakteri olduğu sık sık iddia edilmiştir. Aslında Almanya’daki kent meclisi üyeleri, eski karizmatik kâhinlerin yerini aldı. Alman hukukunun gelişimi eşsiz özelliği, Weber tarafından, hukuk kararıyla infaz arasındaki ayırımın sürdürülüş biçiminde görülmektedir. Hukuk camiasının üyeleri (ki hukuki payeler sahip değillerdi), karar alma sürecine katılıyorlardı ve onların tasdiki, hukuki hükümleri verenlerin ulaştıkları hükümleri onaylamada vazgeçilmez nitelikteydi. Max Weber. *Law in Economy and Society*. Trans. By Edward Shils and Max Rheinstein (Cambridge: Harvard University Press. 1954). s. 90.

Ortaçağ şehrinin ortaya çıkışında şu nokta merkezi önemdeydi: Kentlilerin ekonomik çıkarları onları kurumsal bir birliğin oluşumuna doğru ittiğinde, onlara ne esrarengiz/dini engellerin varlığı ne de üst siyasi bir birliğin rasyonel yönetimi mani olabildi. Bu koşullardan sadece birinin gerçekleştiği durumlarda bile, Asya'da olduğu gibi, güçlü ortak ekonomik çıkarlara rağmen şehirde oturanlar, geçiş niteliğindeki birleşmeden daha fazlasını gerçekleştiremediler. Ortaçağ'da özerk ve kendi kendini yöneten şehir birliğinin (idari sponsoru ve başındaki "Konsül" veya "Burger-master"ı ile) doğuşu, gerek Asya'daki gerekse eski çağlardaki kentsel gelişmeden ayıran bir gelişmeydi. Daha sonra göreceğimiz üzere, şehrin ilk önce karakteristik özelliklerini geliştirdiği yerlerde kent anayasası, bir yandan şehir kralının diğer yandan da klanın ihtiyaçlarının iktidarının, askerlik hizmetine tam olarak ehil olan "ailelerden" gelen soyluların egemenliğine dönüşümünü temsil etmektedir. Antikite'de doğma eğilimi gösteren "ailevi" şehir, tipik Ortaçağ şehrinde oldukça farklı idi.

Avrupa'da Yeminli Konfederasyon

Erken döneme ait çeşitli kentsel olguları analiz ederken, formel-yasal ve sosyo-politik faktörler en iyi şekilde ayrı tutulur -her ne kadar çeşitli "şehir teorilerinin" mücadelesinde bu ihtiyat her zaman gösterilmese de. Formel-yasal anlamda yurttaşlarla otoritelerin ortaklığı, siyaset veya malikâne güçleri tarafından bahşedilen (gerçek veya hayali) ayrıcalıklar tarafından "meşrulaştırılıyordu". Gerçekte şehir ortaklığının meşrulaştırılması, sadece ara sıra bu tarzda gerçekleşmiştir. Formel-yasal bakış açısından gerçekleşen olgu, kentlilerin haklarını devrimci yoldan kazanmalarıydı.

Kuşkusuz kentsel hakların bu kökeni her yerde aynı değildir. Ortaçağ'da kentliler birliğinin asli ve türev doğuşu arasında bir ayırım yapmak mümkündür. Burada meşrulaştırma, ancak gayri meşru bir eylemi teyit ediyordu, çünkü çoğu zaman yurttaşların kazandığı hakların meşru otoritelerce onaylanması ancak daha sonraları gerçekleşmiştir. Bu yüzden, türev olma anlamında yurttaşlar birliği, genellikle ferman veren otoriteyle (şehrin kurucusu veya onun halefleriyle) ve değişen derecelerde özerklik ve özyönetim içeren sözleşmeler yoluyla ortaya çıkmıştır.

Bu model, yeni yerleşenlerle onların yasal haleflerinin kentsel haklarını garanti altına alma çabasının bir ürünü olarak özellikle yeni şehirlerin temellerinin atılmasında sık sık rastlanan bir modeldi. Topluluk gelişimi ve kent halkının yeminli kardeşliğinin (conjuratio) kurulması sürecindeki iktidarın ilk olarak zorla ele geçirilmesi, Cenova ve Köln gibi birtakım eski büyük şehirlerde temel olaydı. Bununla birlikte, kural olarak, Ortaçağ kentsel topluluğunun kuruluşu, başka türden bir olaylar kombinasyonunun ürünüydü. Şehir olgusuna dair tarihsel belgeler, doğal olarak meşru sürekliliklere fazlaca vurgu yapmakta, zora dayalı bu tür kardeşlik ilişkilerinin kurulmasından nadiren bahsetmektedir. Bundan dolayı, devrimci bir kardeşliğin gerçekleşmesinden bahsedilmesi genellikle tesadüfidir. Bu önyargılı anlatımın bir sonucu olarak, şehrin "türev" doğuşu (yani, şehrin resmi meşruiyetinin, bir prensin yahut lordun sponsorluğunda olması), var olan şehirlerin reel gerçeklerinin aksine aşırı temsil görmektedir. Örneğin, yalnızca bir tek veciz not, 1112 tarihli Köln conjuratio'suna göndermede bulunmaktadır.

Köln'de eski şehrin meclis üyeleri ve mahalle temsilcileri (özellikle *mercatores*'in -tüccarların- yeni yerleşimi olan *Martins* banliyösünden olanlar), "meşru" otoriteler tarafından tanınmışlardı. Ya da eylemlerinin belgelerle teyit edilmesini istemiş olabilirler. Yasal meşruiyet konusunda Köln'de muhalifleriyle yaşanan anlaşmazlıklarda şehrin sponsorları, haliha-zırda yemin etmemiş şehir meclisi üyelerinin bulunduğu bahanesini kullanmışlardır. Zorlamaya dayanan pek çok yenilik de aynı ifade ve isteksiz teyit biçimini almıştır. Küçük prenslerin kentsel özerkliğe karşı yöneltmiş fermanları, oldukça başka bir dilden konuşmaktadır. Bu fermanlar, yasallaştırmaya matuf tek tek eylemleri yasaklamakla kalmıyor, aynı zamanda *bizatihi conjuratio*'ları da yasaklıyordu.

Bu tür zor kullanıcı eylemlerin niteliğine ilişkin yeterli şeyler de bilinmektedir. Öyle ki Köln'de çok daha sonraları, tuzu kuru insanların loñcası ve özel bir kulübü niteliğinde olan *Richerzeche*, kulüp üyeliğine kabul etmek açısından kendileri için bir hak koparmada başarılı olmakla kalmadı, aynı zamanda, yasal olarak Kulüpten oldukça bağımsız olan yurttaşlığı da elde etti. Benzer şekilde, büyük Fransız şehirlerinin çoğunluğunda anayasalar prensip olarak yeminli yurttaş birlikleri tarafından benzer bir yolla elde edilmiştir.

Kentsel Birliğin Sosyolojik Önemi

İtalya, *conjuratio*'nun (yeminli birliğin) gerçek vatanyıdı. Örneklerin ezici bir çoğunluğunda İtalyan kent anayasası, *conjuratio* ile başlıyordu. Bu yüzden, kaynakların görece zayıf olmasına rağmen, kentsel birleşmenin önemi en kolay burada incelenebilir. Kentsel birleşmenin en genel ön kabulü,

Avrupa'da egemenlik yetkilerinin yarı feodal, yarı kilise güçlerince ele geçirilmesinde görülmektedir. Her ne kadar tek tek örnekler bazında değişen derecelerde de olsa, *conjuratio* öncesinde kentsel koşulların, yaklaşık olarak Mekke şehrindeki kadar anarşik nitelikte olduğu düşünülebilir. Gerçek şu ki, tam da bu nedenle Mekke'nin kentsel koşulları yukarıda biraz ayrıntıyla anlatıldı. Birbiriyle çatışan çok sayıda otoritellik iddiası aynı anda kesişmektedir. Yan yana şunları bulabilirsiniz: 1- Malikâneye dair veya siyasi içerikli kilise yetkileri; 2- Vikontların gücü veya kendine mal edilmiş diğer politik makamların gücünün kısmen bahşedilmiş ayrıcalıklara kısmen de zor kullanarak elde etmeye dayanması; 3- Kentte ikamet eden büyük fief sahiplerinin gücü veya kral ve papazın özgür temsilcilerinin gücü; 4- Kendi adlarına ya da başkaları adına yönetilen şatolara sahip sayısız lordun gücü (ki ayrıcalıklı bir sınıf olarak bunlar, hür veya köle çok kuvvetli bir bağlı insan grubuna sahipti); 5- Yerleşik kentsel iktisadi sınıfların mesleki birliklerinin gücü. Ve bu toplumsal gruplar, farklı ve rakip güç kaynakları olarak yansıtır biçimde mahkeme hukukuna, feodal hukuka, yerel hukuka ve kilise hukukuna dayanan hukuk güçleri, yan yana bulunabilirdi. Özü itibarıyla, Mekkeli ailelerin "bağlantılarına" benzer şekilde, geçici sözleşmeler, şehir surları içinde ve dışında askerlik hizmeti için yetkili çıkar grupları arasındaki kan davalarını kesintiye uğratmıştı. Şehrin meşru ve resmi lordu, ya emperyal bir vasa; ya da çoğu zaman bir papazdı. Bünyesinde topladığı bu seküler ve kutsal yetkilerle papaz, etkili bir egemen güç kurma şansına en fazla sahip olardı.

Topluluğun ortaklığı olarak, daha sonra gelen şehirlerin siyasi birliğinin temelini hazırlayan *conjuratio*, somut amaç-

lar için, sınırlı süre ile geçerli olacak şekilde hazırlanıyordu. Bu nedenle de sona erdirilebilir nitelikteydi. İlk dönemlerde, aynı surlar içerisinde zaman zaman birkaç tane *conjuratio* bulunabiliyordu. Ancak, yalnızca tüm topluluğun yeminli birliği daimi önem kazandı. Bu birlik, o zaman için surlar içerisinde askeri ve polisiye güç tekeli sürdürebilen tüm güçlerin birliği idi.

Genova'da başlangıçta siyasal birlik her dört yılda bir yenileniyordu. Ayrıca siyasal birlik, kime karşı olduğuna bağlı olarak da değişiklik gösteriyordu. Milan'da askeri açıdan kudretli kent sakinleri, 980 yılında papazlara karşı bir *conjuratio* hazırladılar. Genova'da papazla beraber, kendilerine derebeylik hakları verilmiş olein (ki bu haklar daha sonraki dönemlerde sadece vergi haklarına indirgenmiştir) vikont aileleri, *conjuratio*'nun taraflarıydılar. Daha sonra, her yerde olduğu gibi burada da, topluluğun ortaklığı, hem papazın hem de vikontun iktidar iddialarına karşı çıkmıştır.

Yeminli kardeşliğin başlangıçtaki gayesi, orada ikamet eden toprak sahiplerinin saldırı ve savunma amaçlı, iç anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü ve adaletin şehir sakinlerinin çıkarına olacak şekilde yönetilmesi için birliği idi. Unutulmaması gereken bir başka amacı da, şehrin ekonomik fırsatlarını tekelleştirmektir. Sadece birlik üyesi olanların kent- sel ticarete katılmalarına izin veriliyordu. Örneğin Genova'da, transatlantik ticarete komandit şirket türü sermaye yatırımlarına katılımda, birlik (konfederasyon) üyeliği bir önkoşuldu. Benzer biçimde, yeminli kardeşlik, beraberinde, şehrin lordu karşısındaki görevlerin sabitleşmesini de getiriyordu. Sonuçta bir tür toplu pazarlık, keyfi vergilendirmenin yerine

toptan ya da sabit vergiyi yerleştirdi. Siyasal birlik, ayrıca, topluluğun politik ve ekonomik güç alanını genişletmek amacıyla askeri örgütlenmeye gitti.

Conjuratio'lar, toplulukların birbirlerine karşı savaşlarının başlangıç dönemlerinde henüz oluşum sürecindeydi. On birinci yüzyılın başına gelindiğinde bu savaşlar, ülkeyi bir kaos durumuna sürüklemişti bile. Savaşlar, toplulukların iç yapılanmasını hızlandırmıştı, çünkü şehir içerisinde halkı yeminli topluluk kardeşliğine katılmaya zorlanmaktaydı. Şehirde oturan soylu ve aristokrat aileler, çoğu zaman, toprak mülkiyetine sahip tüm nüfusu şehir yeminine bağlayarak kardeşliğin kurumlaşmasında öncülük ettiler. Gönüllü olarak girmeyenler, girmeye zorlandılar. Başlangıçta bu, makamların var olan örgütlenmesinde herhangi bir değişime yol açmadı. Papaz veya şehrin seküler lordu, şehrin bölgelerinin resmi başı olarak konumunu genelde sürdürdü. Bu bölgeler de papazın veya lordun elçisi tarafından yönetilmeye devam etti. Büyük dönüşüm, ancak kent meclisinin varlığında hissedildi.

Şehrin değişen kompozisyonunun ışığında eski politik örgütlenme sonsuza dek süremezdi. Daha on birinci yüzyılın son on yıllarında, yıllık olarak seçilen ve sayılan her şehirde zaman zaman bir düzineye kadar çıkan "konsüller" kendini göstermişti. Bu konsüller, ya kent halkının tamamı tarafından doğrudan resmi olarak ya da bir seçim delege birliği (collegium) biçimindeki bir soylular heyeti tarafından seçiliyordu. Kent halkının seçtiği ve her zaman oybirliğiyle onaylanan bu soylular kurulu, gerçekte oy kullanma hakkını gasp etmiştir. Maaşlı olan ve önkoşullara tabi olan konsüller, yargı ve üst komuta görevlerinin önemli bir kısmını ele geçirerek devrim

niteliğindeki bu zorla el koymayı tamamladılar. Giderek topluluğun tüm işlerini yönetir oldular. Başlangıçta konsüller, soylu yargı mensuplarından veya derebeyi kabilesinden devşiriliyordu. Konsüllerin başlangıçtaki devşirilmelerindeki tek temel fark, şehrin egemeni tarafından atanmak yerine, yeminli yurttaşlar konfederasyonu tarafından seçilmeleriydi.

Bir bilgeler (sapientes) birliği (collegium) (ya da credenza), konsüllerin yanı sıra yer alıyor ve onları sıkı bir şekilde kontrol ediyordu. Bu birlik, ekonomik ve politik açıdan güçlü ailelerin başı olan ve görevleri kendi aralarında dağıtan kent meclisinin eski üyeleri ile soylulardan oluşuyordu.

İlk yeminli kentsel konfederasyonlar, sınıfların şu şekilde ayrılmalarını temin ediyordu: Asıl vasallar (capitani), düşük vasallar, papazlar, kale lordları (castellani) ve cives miliores (askerlik hizmeti için ekonomik açıdan ehil olan kişiler). Bu gruplara, resmi görevler ve mecliste orantısız temsil imkânı tanınmaktaydı. Ancak çok geçmeden toplumsal devrim hız kazanacak, feodalizmin iç kalıntılarına karşı direniş gelişecektir. Konsüllerin lordun vasalları olarak fief veya kilise tahsisatı kabul etmeleri ve bu şekilde de sadakatlerini yeminli konfederasyonun dışına bağlamaları yasaklandı. Zor kullanarak veya satın alma yoluyla elde edilen büyük bir siyasal kazanım da, şehir surları içerisinde emperyal kalelerle, papazlara ve derebeylerine ait şatoların yıkılması hakkı idi -Cermen imparatorundan kazanılan ayrıcalıklarda olduğu gibi. Daha ileri bir ilke daha güvence altına alınarak, şehrin etrafındaki belli bir alanda kaleler inşa edilmesi yasaklandı. Bundan başka, imparator veya şehrin diğer egemeni, şehir içerisinde yeni semtleri egemenlik altına alma hakkını kaybetti.

Şehir devrimleri sürecinde yasal yollarla kazanılan mevzilerden biri de özel bir kent hukukunun kurulmasıydı. Kent halkı, özellikle rasyonel olmayan ispatlama araçlarının (bilhassa da düellonun) kabul edilmemesini istiyordu –on birinci yüzyıldaki sayısız imtiyaz verme olayında görüldüğü üzere. Kentlilerin paralel çıkarları, İngiliz ve Fransız krallıklarında benzer tavizlere yol açtı. Kentlilerin yasal kazanımlarından bir diğeri de, şehir otlaklarının şehirli olmayanlarca kullanımının yasaklanmasıydı. Konsül mahkemeleri tarafından şehir halkı için uygulanmak üzere özel bir rasyonel hukukun düzenlenmesi için de bastırdılar.

Bu devrimci kentsel hareketlerin ürünleri arasında, üyelerinin kent sakinleri olarak özel yasal haklara sahip, hukuken de meslektaş olduğu bir daimi siyasal birliğin gelişmesi de yer alıyordu. Bu anlamda, durum bazında hazırlanan tamamen kişisel yeminli konfederasyon, daimi olarak kurumsallaşıyordu. Resmi açıdan yeni kentsel hukuk, hukukun şahsiliği şeklindeki eski ilkenin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Fiiliyatta da fief sistemi ile patrimoniyal sınıfların parçalanmasını içeriyordu, ama kurumsallaşmış bir bölgesel ortaklık lehinde bir parçalanma değildi bu

Kentsel hukuk, sonuç olarak, eski feodal hukuk ile bölgesel birimlerin hukuku arasında bir yerde yer almaktaydı. Bu bir sınıf hukuku, yani yeminli bir konfederasyonun üyelerinin hukukuydu. Kentli sınıfa dâhil olmakla ya da bunlara bağımlı arazi sahiplerinden olmakla bu hukuka tabi olurdunuz. Çoğu Hollanda şehrinde olduğu gibi soylu ailelerin egemenliğinin sürdüğü on altıncı yüzyıl şehirlerinde bile taşradaki veya genel sınıflardaki temsil, bizzat şehrin temsili değil, şehirde

oturan soyluların temsiliydi. Bu, soylu ailelerden temsilcilerin yanı sıra loncaların ve şehrin soylu olmayan temsilcilerinin de sık sık ortaya çıktığı gerçeğinde görülmektedir. Bu ilave temsilciler, çoğu kere ayrı olarak oy kullanırlardı ve şehrin soylu ailelerinin temsilcileriyle mutlaka birlik içerisinde olmaları gerekmiyordu.

Premsipte durum sıklıkla benzer idiyse de İtalya'da bu özel olgu tezahür etmedi. Normal olarak, kentte mukim soyluların fief sisteminden ayrılmış olmaları gerekiyordusa da, şehirdeki evlerine ek olarak kırsal kesimde de şatolara ve malikane arazilerine sahiptiler. Böylece, topluluk birliğine katılımlarının yanında, lordlar veya mesai arkadaşları olarak başka siyasal birliklere de katılıyorlardı. Sosyal gelişmenin resmen farklı bir şey sağlayıp sağlamaması bir yana, ilk dönem İtalyan komününde şehir alayı, gerçekte şövalye olarak yaşayan ailelerin tekelindeydi. Şövalye asilzadeligi askeri açıdan baskındı.

Kuzey Avrupa'da, özellikle de Almanya'da, kent meclisi üyesi eski aileler, Güney'de olduğundan çok daha önemli bir rol oynamıştır. İlk zamanlar resmi olarak idari kontrolü bile ellerinde tuttular, daha sonraları da kapalı bir hizip olarak etkili bir ağırlığı ellerinde topladılar. Bundan başka, gücün yerel dağılımına bağlı olarak kent egemenliğinin önceki taşıyıcıları olarak papazın rahipleri, yönetimde bir pay sahibi olmayı sürdürdüler. Kentsel egemenliğin kent halkı tarafından zorla ele alınmasının başarıyla tamamlanamadığı yerler için bu özellikle doğrudur. Papaz ve onun rahipleri, şehrin sınıflar meclisine katılıyordu. Köln ve Magdeburg gibi büyük şehirlerde papaz, yönetimini, kısmen, kentsel devrimden son-

ra papazın yeminli memurlarına olmaktan toplulukların yeminli memurlarına dönüştürülen özgür kent meclisi üyeleri kanalıyla yerine getirmişti.¹⁰¹

Ancak kent meclisi üyesi eski ailelerin bu üyeleri, papazın eski rahipleri ve lord ile iktidar elinde tutarken *conjuratio*'nun (yeminli birlik) temsilcileri hep onlara katılmış veya yönetimi onlarla paylaşmıştır. Örneğin Flanders, Brabant ve Hollanda'nın şehirlerinde mahkemenin atadığı kent meclisi üyelerinin yanında kent avukatları (jürileri veya "burger-masterlar") ortaya çıkmaya başladı. Kentli tabakanın bu idari temsilcileri, zaman zaman eski idari personelle birlikte toplansalar da, genellikle farklı kurullarda toplanırlardı. Onların bizatihi adları, yani "jüri üyeleri" (*juratio*), *conjuratio*'nun zor kullanmaya dayalı kökenini zaten göstermektedir.

Jüri üyeleri, daha sonraki dönemlerde kardeşlik şeklinde varlığını hâlâ sürdüren bir birliği oluşturan kent halkının temsilcileriydiler. Başlangıçtaki bu koşullar, değişmeye çok meyilli olup, tam da gücün fiili dağılımı açısından oldukça düzenleme dışıydı. Bireyler ellerinde çok sayıda fonksiyonu toplarken kişisel etki had safhadaydı. Mahkeme salonları ve şehir meclisi gibi resmi olarak ayrı bir kentsel yönetim yapısı bile yoktu. İtalya'da olduğu gibi, kentliler, sıradan bir şekilde katedralde toplanırken idari komiteler, Roma'da olduğu gibi özel ikametgâhlarda veya daha genel olarak kulüp salonlarında toplanırdı. Köln'deki devrim niteliğindeki zorlamalar

101 Personeldeki bu devamlılığın modern dönemdeki paralel uygulamaları (kurumsal güvenin tersine devrilmesiyle beraber) çeşitli durumlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Amerika'da siyasal parti mekanizmalarının kurduğu kent memuriyetleri, periyodik reform süreci içerisinde patronaja tabi parti işçileri olmaktan devlet içinde çalışan kişilere dönüştürülmüştür. Bu, onlara, yerinde bir şekilde memuriyet sınavlarının uygulanması ve sınavı geçmeleri halinde eski patronaj konumlarını memuriyet görevinde sürdürme izni verilmesi yoluyla olmuştur.

sırasında “zenginler evi” (domus divitium) ile “kentliler evi” (domus civium) bir yönetimi icra etmek amacıyla bir araya geldiler. Bu nedenle, Beyerle’nin açıklaması kesinkes doğrudur. “Milyonerler Kulübü”nün (Richerzeche) liderleri, kent meclisindeki koltuklarla şehirdeki diğer önemli görevleri işgal edenlerle yoğun bir kişisel kaynaşma içerisindeydiler.

Egemen siyasal tabakanın kompozisyonu yerden yere değişiyordu. Sözgelimi Köln’de İtalyanların önemi ile, mukim bir şövalye sınıfı yoktu. İngiltere ve Fransa’da tüccar kuruluşları öncü rolleri oynadılar. Paris’te Su Loncası’nın başkanları, resmîyette, kent halkının temsilcileri olarak kabul ediliyordu. Ancak, eski Fransız şehirlerinin çoğunda kentsel toplulukların kentli birliklerinin gerçekleştirdiği devrimci nitelikte kazanımlarından kaynaklandığı da genelde doğrudur. Siyasal hakları koparabilecek kararlı birliktelikler oluşturmak amacıyla, Güney’de olduğu gibi, tüccarlar ve şehirde ikamet eden rantiyeciler, şövalyelerle ya da Kuzey’de olduğu gibi, kardeşlik oluşumları ve zanaatkâr birlikleriyle birleştiler. Sonuç olarak Fransa, sırasıyla Kuzey ve Güney Avrupa’da kendini gösteren modellerin geçiş niteliğindeki bir karışımını temsil etmektedir.

Cermenik Kuzey’de Kardeşlik

Kuzeyde kentsel topluluğun kökeninde önemli rolü oynayan birlikler, güneydeki conjuratio’ya benzemiyordu. Almanya’nın kuzeyindeki yeminli konfederasyonlar, şövalyelikteki küçük bir gelişmeye bağlı arkaik özellikler sergiliyordu; Bu da Güneydoğu Avrupa ülkelerinde büyük ölçüde olmayan bir şeydi. Kuşkusuz, siyasal entegrasyon ve kentin

lordundan iktidarı zorla almak amacıyla bu bölgede de yeminli kardeşlikler oluşturulabilirdi. Ancak burada bu tür devrimci hareketler, Kuzey Avrupa'da ve İngiltere'de çok sayıda ortaya çıkmış olan koruyucu ortaklıklarla olan bağlantılarından özel bir tasdik de alabilirlerdi.

Kuzey'deki bu tür koruyucu birlikler, temel olarak, siyasal koşulları etkilemek amacıyla oluşturulmamışlardı. Bu birlikler, başlangıçta, üyelerine sağladığı koruma garantisiyle bir klanla bağlılığın yerini almışlardı. Önceleri bireye ailenin sunduğu hizmetler bu koruyucu cemiyetler tarafından üstlenildi. Bu hizmetler şunlardı: kişisel yaralanma veya tehdit durumlarında yardım; ekonomik sıkıntı anında yardım; kardeşlik içerisinde bulunanlar arasındaki anlaşmazlıkların ve kan davalarının barışçı uzlaşma yoluyla çözülmesi; üyelerin paralarının fiziki korunması (bankacılık) -özellikle İngiltere'de; pagan dönemlerinden kalma bir uygulama olarak, düzenli şöenler yaparak kardeşlik için sosyal vesileler hazırlamak. Sigorta birliği işlevleriyle koruyucu birlikler, bireyin cenazesıyla bile ilgileniyordu. Cenaze törenine kardeşlik üyelerinin katılımı, ölenin ruhunun iyi ameller yoluyla kurtuluşunu teminat altına alıyor, ortak harcamalar yoluyla da ona kudretli azizlerin hoşgörü ve hayırseverliğini kazandırıyor. Söylemeye gerek yok ki, bu koruyucu birlikler, aynı zamanda ortak ekonomik çıkarları da temsil ediyordu.

Fransa'nın kuzeyindeki şehir birlikleri, şirketlere has diğer özellikleri olmaksızın, esas itibarıyla barış amacıyla yeminli birlikler olarak kurulmuşken, Kuzey ülkeleriyle İngiltere'deki şehir birlikleri, düzenli biçimde bir şirket karakterine sahipti. İngiltere'de, şehir içerisindeki perakende ticareti teke-

line alan ticari şirket, tipik bir olguydu. Alman ticari şirketlerinin çoğunluğu, ticaretin belli branşlarında uzmanlaşıyordu. Örneğin, genellikle güçlü olan yün kumaş şirketleri ve perakende şirketleri olarak. Bu çerçevede olmakla ve burada bizi ilgilendirmemekle beraber, lonca da dış ticareti organize eden bir tarzda gelişmişti.

Halen geçerli inancın aksine şehirler, lonca şirketlerinden kaynaklanmamış; loncalar, proto-şehirde sağlanan ortamda doğmuştu. Bundan başka, lonca şirketleri, şehirde üstünlüğü ancak sınırlı bir ölçüde başarabilmişti -kuzey- de, özellikle de İngiltere’de *summa conviviva* (lorda sunulan yemek) olarak. Kural olarak, lonca şirketlerine hiçbir şekilde benzemeyen “aileler”, kendileri için bir üstünlük elde edebilmişlerdi. Şirketler de, yeminli şehir konfederasyonu olan *conjuratio*’dan farklıydı.

Loncaların hiç bir şekilde tek kentsel şirket türü olmadığı belirtilmelidir. Mesleki açıdan tarafsız dini birliklerin yanında, tamamıyla ekonomik karakterde ve profesyonel kadrolara sahip şirketlere de rastlıyoruz. Dini birleşmeye yönelik hareketler ve *confraternitates*’in (zanaatkâr birliklerinin) oluşturulması, loncaya paralel gelişmektedir. Siyasi hareketler ve tümüyle mesleki ekonomik hareketler, pek çok açıdan birbiriyle kesişmektedir. Bu hareketler, kol işçileri arasında değişken olsa da önemli bir rol oynadılar. Almanya’da örnek verilebilecek en eski kol işçileri birliği olan Köln’deki yatak-battaniye dokuma işçilerinin (1180), ilgili dokumacılar birliğinden daha eski olması gerçeği, mesleki amaçların birliklerin kökeni için önceliğini değil, onların temel karakterini göstermektedir. Bununla birlikte, dokumacılar loncasının gelişmesi, özgür kol

işçileri birliklerinin, hiç değilse İtalya dışında, kol işçilerinin üyeleri olduğu ve ustanın da tepede yer aldığı yetkin bir birlik biçimi oluşturduğu varsayımında bulunmamıza imkân tanımaktadır.

Diğer kardeşliklerde, daha sonraki dönemlere ait önemli bir ortaklığın başlangıcını fark edebiliriz. Rusya'daki son kuşakta olduğu gibi, ritüeller açısından da dini bütün olan ve işlerine Tevrat'tan biraz okuduktan sonra başlamayı adet haline getirmiş olan Yahudi işyerlerine hâlâ rastlayabilirdiniz. Aynı şekilde, loncaya bağlı sayısız işyerinde ancak dini bir ayinden sonra işe başlamak adettendi. Bu, hiçbir şekilde kuvvetli maddi çıkarlar için bir maske değildi. Usta birliklerinin en eski anlaşmazlıklarının çalışma koşulları konusunda değil, törenlerde önde geliş sırası gibi dini görgü kuralları konusunda ortaya çıktığı gerçeği de bunu göstermektedir. Bu, dini unsurların, klanlara mensup olmayan kentlilerin toplumsal fikirlerine ne çok nüfuz ettiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir sosyal durumun, toplumsal kardeşliği yasaklamış olabilecek ve tabuların kapattığı kaslara göre büyük farklılığını da göstermektedir.

Toplumsal-dini kardeşlikler, genellikle, resmi mesleki birliklerle, yani tüccar birlikleriyle zanaatkâr loncalarıyla yakın kişisel birlikle beraber yürüyordu. Çeşitli birliklerin özel durumda tezahür etme sırası önemli değildir. Genelde inanıldığı gibi aksine, mesleki birlikler kentsel topluluktan koparak doğmadı -her ne kadar bu zaman zaman olduysa da. Diğer yandan zanaatkâr loncalarının, yeminli kent birliklerinden (conjuratio) daha eski olduğu da doğrudur. Fakat zanaatkâr loncalarının, conjuratio'ların habercisi oldukları da düşünül-

memelidir, çünkü bunlar tüm dünyada, hatta kentsel topluluğun hiçbir şekilde görülmediği yerlerde bile ortaya çıkmıştır. Kural olarak, zanaatkâr loncaları, dolaylı etkilerde bulunmuşlardır. Özgür birlikler yoluyla ortak çıkarlarını korumaya bir kere alıştıktan sonra şehir halkının ittifakını kolaylaştırdıkları kesindir. Çeşitli otorite şekillerinin, bu birliklerde eğitilmiş ve bu sayede de toplumsal etkilerini kullanarak kent konfederasyonlarının liderliğini pekiştirebilen seçkin şahsiyetlerin ellerinde yaygınlık kazanması için modeller sunmuşlardır.

Seçkin şahsiyetlerin, özgür birliklerin liderliğinden kentsel topluluğun liderliğine adım atmaları, daha sonraki olayların da teyit ettiği doğal bir gelişmeydi. Kuzeyde bile, trafik politikasının bağımsızlığına ilgi gösteren zengin kentliler, soyluların yanında *conjuratio*'nun oluşumuna katıldılar. Bu oluşuma para sağladılar, üyelerinin geri kalanlarını yemin ve görevlerle ona bağladılar. Kuşkusuz, Richerzeche'nin (Milyonerler Kulübü) kentsel haklar verme yetkisi, bu oluşumların bir eseridir.

Bununla birlikte, soylulara ilave olarak, karlı işlerde çalışan şehirlilerin oluşturdukları birliklerin kentsel topluluğun özerkliğini kurma hareketine katıldıkları her yerde, genellikle yalnızca tüccar şirketlerinin müdahil olduklarını da belirtmek gerekir. II. Edward yönetimindeki İngiltere'de küçük inatçı şehirliler, kudretli zengin tüccarların kendilerinden ve loncalardan itaat istediğinden ve zora dayanan iktidarları sayesinde vergiler saldığından şikâyet etmekteydi. Aynı gelişme, kuşkusuz zorla iktidar kazanmadan kaynaklanan kentsel kardeşliklerde de meydana geldi. Çünkü, devrimci mücadeleler büyük şehirlerde tekrar tekrar başarı kazandıkça, yeni kentler

kuran veya var olanlara imtiyazlar tanıma konumunda olan siyasi malikane lordları, resmi birliklerin oluşumunu beklemeden kent sakinlerine haklar vermek için can attılar. Böyle sponsorluklarla ve gereğinden fazla taviz vererek, olaylar üzerinde özel bir kontrol sürdürmeyi umuyorlardı. Sonuçta, bu türden kendiliğinden haklar verilmesi büyük ölçüde değişiklik gösteriyordu.

Bu başarıların bir sonucu, kentsel birliklerin evrensel yayılımıydı. Bu gelişmeleri teyit edecek özel önemde bir gelişme de yaşandı. Şehre fiilen yerleşmiş olanlar veya buna niyetlenenler, mülkleri veya toplumsal payeleri sayesinde şehrin kurucularına karşı yeterli ağırlığı taşıdıkları her yerde, yerel hukukun bahsettiklerini teyit eden imtiyazlar (şartlar) elde etmeyi başardılar. Freiburg şehri sakinleri, Köln'deki gibi aynı hukuku teminat altına alan imtiyaz fermanları elde etmişlerdi. Çok sayıda güney Almanya şehri, Freiburg hukukunu elde etmişler; doğudaki birtakım şehirler de Magdeburg hukukunu almışlardı. İzleyen dönemlerde, anlaşmazlık hallerinde, kendi hukuku başkalarına verilen şehre yorum için başvuruluyordu. Şehrin kurucusunun istediği sakinler ne kadar müreffeh olursa şehir kurucusunun vermeye zorlandığı tavizler de o derece önemli oluyordu. Freiburg'daki yirmi dört conjuratio fori (piyasayı kontrol etmeyi amaçlayan ticari birlik -ki, Zeehringenli Berthold, yeni şehirlerin sakinlerinin özgürlüklerinin korunmasını buna bağlıyordu), Köln'deki Richerzeche'ninkine eşit bir rol oynamaktadır. Bu zengin kentlilere, önemli ölçüde kişisel ayrıcalıklar verilmekte ve başlangıçta bunlar, konsüller olarak yönetme erkini kullanmaktadır.

Almanya'daki kent meclisi (konseyi) gibi idari bir organın başını çektiği bir "şirket yapısı" olarak yurttaşlığın kurulması, prensler ve malikâne lordları tarafından şehirlerin kuruluşunda veya daha sonra verilen şeyler arasındaydı. Meclis kurma hakkı, üyelerini özerk biçimde atama imtiyazı talep eden kentlilerin özellikle önemli bir özgürlüğüydü. Bu hak, hiç direnme olmadan kazanılmadı. Daha 1392'de II. Frederick, tüm kent meclisleri ile kent halkının atadığı belediye başkanını, papazın rızası olmadan yasaklamıştı. Aynı dönemde Worms papazı, kendisi ve yardımcısı için, meclis başkanlığı ile üyelerini atama hakkını kendinde görüyordu. On ikinci yüzyılın sonlarına doğru, Strasbourg'da yurttaşları temsil eden üyelerden ve papazın beş rahibinden oluşan bir meclis, papazın yönetiminin yerini aldı. Basel'de papaz, kuruluşundan sonra meclisi yasaklamayı başardı -her ne kadar, Hegel'in varsaydığı gibi, meclisin kuruluşu İmparator'un kendisi tarafından onaylanmış idiyse de. Çok sayıdaki güney Almanya şehrinde, lordun atadığı veya onayladığı şehir yargıcısı, şehrin fiili başı olmayı sürdürdü. Kentliler, ancak bu görevi satın almak suretiyle kendilerini bu kontrolden kurtarabildiler.

Kent olgusuna dair neredeyse tüm belgelerde, yargıcının yanında, belediye başkanının giderek kendini gösterdiği ve sonunda genelde birinci payeyi aldığı görülüyor. Yargıcının tersine belediye başkanı, her zaman yurttaşların temsilcisiydi. Makamı, iktidarı zor kullanarak ele geçirmeye dayanıyordu, lorda hizmete değil. Pek çok Alman şehrindeki toplumsal tabakalaşma nedeniyle, on altıncı yüzyılda yükselişte olan belediye başkanı, genellikle klanların temsilcisi değildi. Belediye başkanının klanlardaki muadili, İtalya'da ilk dönemlerde avukat ve temsilci olan scabini non jurati (belediye başkanının

yardımcısı) idi. Mesleki birliklerinin kâhyası olarak belediye başkanı, daha sonraki dönemlere aittir.

Başlangıçta şehir birliğine aktif üyelik, miras bırakılabilir, satılabilir, mecburi hizmetlerden muaf veya kiradan muaf ya da sadece sabit bir miktara tabi olan kent toprağına sahip olmaya bağlıydı. Ancak kent toprağı, Almanya'da çok karakteristik olduğu üzere, kentsel amaçlarla vergilendirilebilirdi. Daha sonraları, diğer mülk türleri de vergiye konu oldu, özellikle de para veya parasal değere sahip metaller. Toprağı olmayan şehir halkı, başlangıçta, konumları ne olursa olsun yalnızca şehrin himayesinden faydalanıyorlardı.

Şehir memuriyetlerine ve meclise katılma hakkı, çok sayıda değişiklik gösterdi. Buna geçmeden önce, kentsel gelişmenin neden Asya'da değil de Akdeniz havzasında ve sonra da Avrupa'da başladığı genel sorusu sorulmalıdır. Kentsel topluluğun büyümesinin şehir kardeşliklerinin doğuşuna bağlı olduğu belirtildiği için buna bir cevap verilmiş bulunuyor. Çin'de klanların esrarengiz sonu, Hindistan'da kastların sonu, kentsel konfederasyonların oluşma imkânını ortadan kaldırdı. Çin'de atalar kültürünün taşıyıcıları olarak klanlar, yok edilemez nitelikteydi. Hindistan'da kastlar, kurtuluşun ve reenkarnasyonun kendisine uyulmasına bağlı olduğu özel bir yaşam tarzının taşıyıcılarıydı. Sonuçta, ritüeller açısından kastlar karşılıklı olarak dışlayıcıydılar. Hindistan'da kardeşliğin önündeki ritüelistik engeller, klana tabiiyetin sadece göreceli olduğu Çin'dekinden daha mutlaklı. Yakın Doğu'ya doğru gittikçe, engeller daha zayıflamaktadır.

Avrupa'daki Gelişmelerin Temel Bir Unsuru Olarak Yurttaşın Askeri Açıdan Yeterliliği

Avrupa'da kentsel topluluğun kökenini açıklamak için bir başka faktörler dizisi daha göz önünde bulundurulmalıdır. Bu faktörler, kentin askeri yapısının, özellikle de bu yapının sosyo-ekonomik temelinin karakteristikleridir. Kadim medeniyet merkezlerinden Yakın Doğu ve Mısır, nehir trafiğini düzenleme ve bir sulama politikası geliştirme gereği duyuyordu. Bu, daha az bir ölçüde Çin için de geçerliydi. Nehir trafiğinin düzenlenmesi işini yapmak ve sulama politikasını icra etmek amacıyla kraliyet bürokrasileri geliştirildi. Bu da tüm yönetimin bürokratikleştirilmesine doğru bir süreç başlattı. Bu süreç, krala, personeli ve onlara sağlanan gelirler yoluyla orduyu kendi bürokratik yönetimi içine alma imkânını verdi. "Subaylar", "askerler" ve mecburi askere alma emirleriyle devşirilen ve despot tarafından teçhiz edilip beslenen ordu, onun askeri gücünün temeli oldu. Bu trendlerin sonucu, askerlerin, savaş araçlarının mülkiyetinden ve tebaanın askeri açıdan çaresizliğinin birbirinden ayrılması oldu.

Yurttaşların kurduğu hiçbir siyasal topluluk böyle bir temelde doğamazdı, zira askeriye'nin kraliyet gücünden bağımsızlığı söz konusu değildi. Kentli insan, askeri bir kişi değildi.

Avrupa'da da durum hiç farklı değildi. Roma İmparatorluğu zamanına kadar, kendi kendini teçhiz etmiş ordu (bir köylü milisi, bir şövalyeler ordusu veya bir kentli milisi olsun) muhafaza edildi. Bireysel asker, böylece askeri bağımsızlıktan yararlanıyordu. Bu ilke, Chlodwig'in kendi ordusuyla ilişkili olarak geçerli olan ve kendinden teçhizatlı bir ordu-

nun lordunun, ordu üyelerinin iyi niyetlerine bağımlı olduğu şeklindeki konumunda zaten ima edilmektedir. Chlodwig'in iktidarı, tümüyle gönüllü itaate dayanmaktadır. O, herhangi bir bireysel üyeden yahut küçük gruptan daha güçlüyse de bir bütün olarak tüm birliklere karşı ve hatta birleşmeleri durumunda çoğunluğuna karşı bile güçsüzdür. Lord, kesinkes bağımlılığı yüzünden körü körüne itaat den zorunlu bürokratik mekanizmadan yoksundur. Üst düzey memurlarının kendisine karşı birleşmeleri durumunda lord bir çıkış yolu bulamaz, çünkü memurlar askeri ve ekonomik açıdan bağımsız olmakla kalmayıp, aynı zamanda kendi idari görevlilerini, ileri gelenlerini ve yerel görevlilerini bu üst düzey memurlar arasından seçmek zorundadır.

Kendinden teçhizatlı askerlerin kurduğu askeri birlikler, Avrupa'da lordun onlara yeni ekonomik taleplerle -özellikle de parasal ödemelerle- yaklaştığı her durumda şekillenmiştir. Yalnızca Avrupa'da "sınıflar" bu birliklerden çıkmıştır. Bu birlikler, ortaklığa dayalı, özerk kentsel toplulukların kökeninde yer alan temel unsurlardan biriydiler.

Kuşkusuz, Çin ve Hindistan'daki loncalar ile Babil'in "simsarları", kral üzerine baskı uygulamalarına imkân veren ve onu kendilerini hesaba katmaya zorlayan finansal güce sahiptiler. Bununla birlikte, ne kadar zengin olurlarsa olsunlar, bu durum, şehir sakinlerinin birleşmelerini ve şehir lordlarına askeri bir tarzda etkinlikle karşı koymalarını sağlamadı. Buna karşılık, Avrupa'da Antikite'nin ilk dönemlerinden başlayan conjuratio'lar ve birlikler, askerlik hizmetine ehil kentli tabakaların ittifaklarıydı. Önemli zamanlarda bu tabakalar, kendi silahlarına sarılarak kendi çıkarları için savaşabiliyorlardı.

3. BÖLÜM

ANTİK VE ORTAÇAĞLARDA ARİSTOKRATİK ŞEHİR

Aristokratik Şehrin Doğası

Çoğu kentsel oluşumda yurttaş meclisi (İtalya'da "parlamento" denmektedir), topluluğun en yüksek resmi ve ege-men organıydı, zira gerek ileri gelenler gerekse kentli toprak sahipleri conjuratio'ya (yeminli şehir birliği) katılmaktaydı. Bu durum, çoğu kere resmi olarak da kurala bağlanıyordu. İlk zamanlar, ileri gelenler aslında tamamen baskındı, ama çok geçmeden memuriyet ve meclis üyeliği, resmi olarak bile sınırlı sayıdaki aristokratik aile için ayrıldı. Başlangıçtan itibaren, aristokratik ailelerin meclis görevleri için ehliyetli oldukları açıkça kurala bağlanmamakla beraber, bu konuda genel bir anlayış oluştu. Bunun böyle olmadığı yerlerde aristokrat sınıfın ortaya çıkışı doğal bir gelişme idi. Çünkü kural olarak, ancak bu niteliğe haiz ve ekonomik faaliyetlerinden zaman ayırabilen kimseler meclise katılabiliyor ve ortak yönetim sorunlarını tartışabiliyordu. Bu durum, İngiltere'de açıkça görülmekteydi. Bu ülkede ilk zamanlar, kentin idari işlerine katılımın bir külfet olduğu düşünülüyor, ancak bir kamu görevi olarak kabul ediliyordu. Ortaçağlarda kent halkı, yılın standart toplantılarına (Ding) katılmak zorundaydı. Ancak, spesifik siyasi çıkarları olmayan yurttaşlar ise, planlı toplantılardan uzak duruyordu. Ortak işlerin yönetimi, doğal olarak,

servetleri ve askerlik için liyakat sahibi olmaları (ki bu özellikler de mülkiyet ve askeri güce dayanıyordu) nedeniyle saygı duyulan kimselere devrediliyordu.

İtalya'daki parlamento kurumunun gelişimine ilişkin belgeler, genel olarak bu kitle toplantılarının, sadece ileri gelenlerin önerilerini oybirliğiyle kabul eden veya karşı çıkan kesimleri temsil ettiğini göstermektedir. İlk dönemlerde bu parlamentolar, kentsel yönetim tedbirlerinin belirlenmesini hiçbir zaman kalıcı ve önemli bir tarzda etkilememişti. Bu meclislerin üyelerinin çoğunluğu, sık sık, aristokratlara bağımlı kimselerden oluşuyordu. Daha sonraları popolo (halk), önde gelenlerin etkisinden bağımsız bir organ olarak tezahür etti ve zapt edilemez nitelikteki kent meclislerinin yerini aldı. Buna paralel bir oluşum da, kentli insanların çok sınırlı sayıda ve koşulları yerine getiren temsilcilerinden oluşan daha küçük bir meclisin ortaya çıkmasıydı. Bu iki yapının rekabeti, eski parlamento'nun toplantı celplerinin (ki Savonarola, bunlara karşı Floransa halkını uyarıyordu), tiranlık yönetimlerinin dirilişine, popolo'nunsa devrilişine işaret etmesi gerçeğinde apaçık görülmektedir. Bunlar, karşı devrimlerdi.

Her ne kadar resmi hukukla her zaman uyumlu olmasa da, özgür kent halkı (burgess), özel bir önde gelenler kliğinin öncülüğünde bir statü grubu olarak ortaya çıkmıştır. Bunların özelliklerini daha sonra ele almamız gerekir. Bu ileri gelenlerin merkezi konumunun iki mümkün sonucu vardı: bunlar, ya kent yönetimimde katı ve yasal bir tekelleşme oluşturabilir ya da güçleri, bir devrimler silsilesiyle zayıflatılabilir veya yıkılabilirdi. Kent yönetimini tekeline almayı başarabilmiş ileri gelenlere "aristokratlar", onların etkili oldukları döneme de aristokratik yönetim denebilir.

Çeşitli yerlerin aristokratik yönetimleri, özellikleri açısından tek tip değildi. Tek ortak unsur, toprak mülkiyetine ve kendi ticaret kuruluşlarından kazanılmayan bir gelire dayanan sosyo-politik güç idi. Aristokratik yönetimi tanımlamada toprağın yeri, Ortaçağ yaşam tarzlarındaki rolünden kaynaklanmaktadır. O dönemde sınıfların oluşumu, şövalyelere has yaşam tarzını besliyordu. Şövalye yaşam tarzı, silahlarla yapılan yarışmalara katılma ve fiefle sahip olma hakkına da işaret ediyordu. Bu niteliklere sahip olmaları koşuluyla aristokratlar, statü açısından, şehirli olmayan şövalyelerle eşitler. En azından İtalya'da ve Kuzey Avrupa'daki örneklerin çoğunda, yalnızca taşra şövalyeleriyle eşit konumdaki tabakalar, aristokratik tabaka sayılıyordu. Özel durumlarla ilgili başka bilgilere sahip değilsek, aynı şey, şövalye yaşam tarzını sergileyen "ailelere" sahip her şehir için a priori olarak varsayılmalıdır. Kuşkusuz, diğer biçimlere doğru yumuşak geçişler kabul edilmelidir. Çeşitli uç örneklerde aristokratik yönetim, spesifik olarak, bir kentsel asalet etrafında gelişmiştir. Bu, eski gelenekler nedeniyle kentsel gelişmenin ticari sömürge politikası tarafından belirlendiği yerlerde özellikle doğrudur. Buna klasik örnek Venedik'tir.¹⁰²

Venedik'te Tekelci-Kapalı Aristokratik Egemenlik

Venedik'in gelişmesi, başlangıçta, son dönem Roma ve Bizans kamu ekonomisinin taşıdığı toplu dua özelliğinin ortaya

¹⁰² Heinrich Kretschmayr, Allgemeine Staatengeschichte, I Abtl. Geschichte der Europäischen Staaten, 35 Werke, Geschichte von Venedig. I. Bd. (1905); Ernest Mayer, Italien, Verfassungsgesch. 2 Bde, 1909; B. Schmeidler, der Dux und das commune Venetiarum, (v. 1141-1229). 1902; Walter Goetz, Die Entstehung d. Ital. Kommunen im früh. MA (S.B. Bayr. Ak. D. Wiss.. Phil.-hist. Abt. Jg. 1944 Heft 1).

çıkardığı artan yerelleşme tarafından belirlenmişti. Bu yerelleşme politikası, Hadrian'ın hükümranlılığı ile başlayarak, askere alımların da yerelleşmesine yol açtı. Yerel garnizonların askerleri, giderek orada oturan nüfustan devşiriliyordu. Pratikte bu askerler, mülk sahiplerince kendilerine bağımlı nüfustan (coloni) sağlanıyordu. Askeri birliklerin (numerus) komutanları olarak tribune'ler (avamın haklarını koruyan büyük memurlar), dux'a (lider) bağımlıydı. Tribuneler kurulu, resmi bir litujik görevdi, ama aynı zamanda içlerinden sağlandıkları mülk sahibi yerel aileler için miras yoluyla geçiyordu. Diğer yandan dux, sekizinci, yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu tarafından atanıyordu.

Tribune sağlayan ailelerin bir askeri soylular sınıfı oluşturduğu görülebilir. Bu askeri soyluluk, en eski kentsel aristokrasinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Akdeniz bölgesinde para ekonomisinin düşüşü ve Bizans İmparatorluğu'nun artan militarizasyonu ile birlikte tribunal soyluluğun gücü, Roma'nın curia (kraliyet mahkemesi) ve defensores'inin (muhafızlarının) gücünün yerini aldı. Tüm İtalya'da olana benzer bir tarzda, Venedik'i şehir oluşumuna götüren ilk devrim (726), mevcut ikonoklastik yönetimi ve onun memurlarını hedef almıştı. Bu ilk devrimci dalganın elde ettiği kalıcı zafer, duxun tribunal soylular ve din adamları tarafından seçilmesi oldu. Kısa bir süre sonra da doca'nın¹⁰³ (Venedik dükası), düşmanlarıyla, yani soylular ve başpiskopos ile mücadelesi başladı. Bu çatışma, üç yüzyıl sürecek, bu süre içerisinde doca, kalıtsal yolla geçen patrimonial bir şehir krallığı kurmaya

103 Topluluğun başının adının "dux" (lider)den "doca"ya değişmesi, Emperyal Roma'dan Ortaçağlara kaymaya işaret etmektedir.

çalışacaktı. Gerek soylular gerekse başpiskopos, docanın iktidarı ellerinde toplam çabalarına karşı çıkacaktı.

Ancak doca, Doğu ve Batı imparatorluklarınca destekleniyordu. Eski geleneklere uygun bir şekilde ve mevkiinin miras yoluyla ele geçirilişini gizlemek amacıyla docanın oğlunun ortak-naib olarak kabulü, Bizans İmparatorluğu'nun desteklediği bir şeydi. Alman imparatorunun yeğeni Waldrada'nın çeyizi, son Candiano'ya,¹⁰⁴ yabancı vasallarının ve aynı zamanda da 812 yılından beri docanın rejiminin dayandığı kişisel muhafızlarının sayısını artırma imkânı verdi. Docanın yönetiminin tümüyle kentsel ve de krallık-patrimonyal karakteri, o zaman için açıkça göze çarpmaktadır.

Doca, aynı zamanda büyük bir malikânenin lordu ve bir tüccardı da. Venedik'ten geçen Şark ile Avrupa arasındaki posta trafiğini tekeline almıştı. 960 yılından sonra, kilisenin uyguladığı yasak nedeniyle köle ticaretini de tekeline aldı. Doca, kilisenin protestolarına rağmen başpiskoposları, başrahipleri ve rahipleri görevden alıyor, göreve atıyordu. Yargının da başıydı, her ne kadar Ding'in¹⁰⁵ (yıllık şehir toplantısının) ortak ilkesi uyarınca sınırlamalara tabiyse de.

Yargı açısından üstün bir makam olarak doca, yine de yargıç atayabiliyor, mahkeme kararlarını tartışmalı bir şekilde geçersiz kılabilirdi. Yönetimini, mahkeme memurları ve vasallar kanalıyla ve kısmen de kilisenin yardımıyla yürütüyordu. Kilisenin yardımı, Venedik dış politikasının bir aracı olarak, doca tarafından özellikle arzulanıyordu. Doca, bir ortak naibin atanması yoluyla kendi beylik alanı üzerin-

104 Doge Pietro Candianom IV (959-976). Cf. Krelschmayr, op. cit.. s. 401, 436.

105 Aslında, "Diggenossenschaft" -tüm yasal ortaklar grubu olarak topluluk.

de düzenleme yapma eğilimi taşımakla kalmıyordu. Aynı zamanda, kamu mülkiyetinden ayrılmayan mahkeme mülkünü de kullanıma açma iradesini de ortaya koyuyordu. Fİlosunu kendi özel araçlarıyla donatır, askeri birlikler besler, zanaatkârların Palatium'a¹⁰⁶ borcu karşılığında toprak ırgatları (marabalar) kullanırdı. Hatta ırgatlık hizmetini zaman zaman keyfi biçimde artırırđı. Ancak açıktır ki buna, dış politika konusundaki artan baskılar nedeniyle son çare olarak başvuruurdu. Bunun çok ileri bir adım olduğu, 1032'de yol açtığı ve başarıyla sonuçlanan bir isyanla görölmektedir.

Zanaatkârların docaya karşı isyanı da, docanın gücünü kırmak için her zamankinden daha fazla fırsat kollayan soylulara hizmet etti. Kendi askeri donanımına sahip olunan her durumda olduğu gibi, doca da her bireysel aileden ve çoğu aile gruplarından üstündü, ama hepsinin ittifakından üstün değildi. O zaman, bugün olduğu gibi, ittifak son sözü söylerdi. Sonuçta, doca artan finansal taleplerle klanlara yaklaşıncı, bir ittifak doğurmaya yetecek derecede temel bir çıkara dokunmuş oldu.

Sonuç olarak, şehirde (Rialto'da gerçekleşen) soyluların egemenliğı, oldukça demokratik hukuki biçimlerde başladı. Bu egemenliğin ilk adımı, docanın oğlunun ortak-naib olarak atanmasının yasaklanmasıydı. Miras yoluyla geçişe (Roma'da olduğu) bu darbe, pekâlâ "Cumhuriyetin ilk prensibi" olarak tanımlanabilirdi. Hak ve ödevlerin doca ile topluluk arasında dağıtıldığı (başka yerlerde hükümdar ile feodal beyler arasında olduğu gibi) belirgin olmayan ve geçici bir dönemden sonra, seçim koşulları meseleyi halletti. Doca, resmi olarak, sınır-

106 Augustus'un evinin yer aldığı Roma'daki Palatin Tepesi.

layıcı formalitelerle katı bir şekilde kontrol edilen maaşlı bir memur rütbesine indirildi. Soyluların birliğinde docanın toplumsal konumu, bir "eşitler arası birinci"ye dönüştü. Lenel'in de¹⁰⁷ doğru biçimde gözlemlediği gibi, docanın önceden dış bağlantılarının desteklediği iktidar konumu, yeni dış politika tarafından sınırlandırılmaktaydı. Bilgeler Meclisi, 1141'deki olayların gösterdiği gibi, dış politikayı kendi ellerinde topladı.

Soyluların yönetime katılımını kaçınılmaz kılan şeyin, militan bir sömürge ve ticaret politikasının finansal gerekleri olduğu görüşü çok da altı çizilecek bir görüş değildir. Aynı şekilde, prensler arası savaşların bir para ekonomisinin koşulları atındaki finansal gerekleri, Avrupa kıtasında sınıfların artan gücünü yerleştirdi. İmparator Alexius, Yunanlıların ticari hükümlerinin sonuna ve Venediklilerin Doğu'daki ticari tekellerinin başlangıcına işaret etmekteydi.¹⁰⁸ Ticaret karşılığında Venedikliler de, Doğu İmparatorluğu'na, deniz koruması ve sıkça mali yardım sözü verdiler. Venediklilerin kamusal, klerikal ve özel servetlerinin giderek artan bir kısmı, Yunan imparatorluğunun çeşitli ekonomik girişimlerine (ticaret, her çeşit zanaat gelirleri, kamusal kiralalamalar, toprak mülkiyeti) yatırdılar. Venedik'in kendi koruması için geliştirdiği savaş gücü, Latinlerin fethi savaşına katılmasına imkân verdi ve bu sayede de Latin İmparatorluğu'nun meşhur sekizde birini ele geçirdi. Venedik docası Dandolo'nun (1343-54) emirleri uyarınca tüm sömürge fetihleri, docanın adına değil, topluluk ve onun memurları adına meşrulaştırıldı. Docanın gücünün ortadan kaldırılması süreci bu şekilde tamamlanmış oldu.

107 Walter Lenel, *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria* (Strassburg, 1897) ve *Venezianisch-Striche Studien* (Strassburg: Trübner, 1911).

108 Kretschmayr, A.g.e, s. 274.

Kamu borçları ve toplum tarafından sürekli yapılan finansal harcamalar, bu dış politikanın açık doğal sonuçlarındandı. Bu finansal yükümlülükler ise, ancak aristokratik yönetimin araçlarıyla karşılanabilirdi. Finansal açıdan ehliyeteye sahip tek grup, eski yönetici aristokrasinin bir kısmı idi. Kuşkusuz bu grubun gücü, şehirde ikamet etmeleri sebebiyle ticarete katılabilen ve komandit veya diğer işletme sermayesini borç vererek tipik biçimde karlı yatırımlar yapabilen yeni soylular tarafından daha da artırıldı. Sonuçta aristokratik yönetici sınıf, gerek parasal refahı gerekse siyasi gücü kendi ellerinde toplamayı başardı. Venedik aristokrasisinin egemenlik kurması ve iktidarı tekeline alması, docadan kurtulma sürecine paralel gelişmiştir. Buna karşılık kırsal kesimde artan bir hak kaybı söz konusuydu. On ikinci yüzyıla kadar, tüm dükalıktan olan asıl idareci seçkinler, docanın Placitasma şeklen katılıyordu. Gerçekte bu, 1143 yılına ait belgelerde görülen commune Venetiarum'un¹⁰⁹ oluşumuyla sona erdi. Bundan sonra meclis ve halkın seçtiği ve docanın sadakat yeminini kendilerine bağladığı bilgelerin, münhasıran, rialto da yaşayan ve çıkarları sermayenin denizaşırı kullanımında yatan büyük toprak sahipleri oldukları anlaşılıyor. "Büyük" (yasama) ve "küçük" (idari) bir seçkinler meclisi (dignita) ayrımı, 1187 sonrasında tüm aristokratik şehirlerde bulunabilir.

Siyasi desteği resmi olarak on dördüncü yüzyıla kadar elde edilmeye devam eden tüm toprak sahiplerinin kent meclisinin dışında tutulması; docanın, soylulardan oluşan küçük bir seçmen kurulunca aday gösterilmesi; memurların seçiminin, meclise katılmaya ehil ailelerle sınırlanması; yurttaş lis-

109 Weber, Wirtschaftsgechiechte, s. 274.

telerinin resmi olarak sona erdirilmesi (1297'den 1315'e kadar uygulanan Altın Kitap), Venedik tarihinin kesin bilinen büyük gelişmeleri idi, ama burada bizim açımızdan bu gelişmelerin ayrıntılarını vermeye gerek yoktur.

Venedik'te okyanus ötesi politik ve ekonomik fırsatlara katılan ailelerin açık üstünlüğü, iktidarın aristokratik ellerde tekelleşmesini kolaylaştırdı. Venedik'in anayasal ve idari teknikleri meşhurdur, çünkü soylu ailelerin katı kontrolü altında, aristokratik yönetim tarafından, büyük bir kara ve deniz alanını kapsayan bir patrimonyal devlet tiranlığı kuruldu. Aristokratların disiplini sarsılmazdı, çünkü İspartalıları gibi onlar da tüm iktidar araçlarını başka yerlerde olabileceğinden daha katı bir şekilde resmi gizlilik altında tutuyorlardı. Başlangıçta bu, aristokratların iç ve dış çıkarlarının dayanışması (ki birliğin muazzam tekelci kazanımlarına ilgi duyan her üyenin her zaman açıkça gördüğü bir şeydi bu) ile açıklanıyordu. Bu dayanışma, üyelerin kolektif tiranlığa itaatim zorunlu kıldı. Teknik olarak bu, bir dizi araçla hayata geçirildi: 1- güçlerin rekabete dayalı ayrımı; 2- rekabete dayalı işbölümü; 3- memuriyete kısa süreli atamalar ve 4- bir kontrol sistemi. Önemli dairelere birbiriyle yarışan resmi görevliler yerleştirildi ve uzmanlaşmış yönetimdeki hemen tüm farklı kurullara hem yargı hem de yönetim yetkileri tanındı. Sonuçta, büyük ölçüde, iktidar için yarışmaya zorlanıyorlardı. Bu durum, soylular sınıfından devşirilen memurlar arasındaki işbölümü ile de destekleniyordu. Farklı memurlar, yargısal, askeri ve finansal yönetimden sorumluydu. Ayrıca, memuriyete kısa süreli olarak atanmanın yarımında, on dördüncü yüzyıldan itibaren bir de siyasi engizisyon mahkemesi ("onlar meclisi") kuruldu. Bu mahkeme, başlangıçta, bireysel komplo vakalarına bak-

mak için kurulmasına rağmen, siyasi suçların soruşturulması için daimi bir makama ve sonunda da soyluların tüm siyasi ve kişisel davranışlarının gözetim organına dönüştü. Sık sık da, “büyük meclisin” kararlarını bile geçersiz kıldı. Bir tür tribunal güç kullanıyordu. Hızlı ve gizli prosedür içinde çalışma tarzı, topluluktaki üstün otorite konumunu kazandırdı. Soylular için bir tehdit olan “onlar meclisi”, tuhaf bir şekilde teba nazarında en popüler makamıydı. Siyasal iktidarın dışında tutulan tebaya, “onlar meclisi” sayesinde, soylu memurlara karşı etkili ve başarılı bir şikâyet kanalı sağlanmış oldu. Bu anlamda, meclis, Roma’daki jüri mahkemesinden çok daha etkiliydi.¹¹⁰

Venedik’te iktidarın tekelleşmesi, seçkinlere dayalı kent-sel gelişmenin özellikle pür ve uç bir örneğini temsil etmektedir. Etkisi tüm İtalyan ülkesine yayılmıştı. Giderek topluluk lehindeki paralı askerler tarafından idame ettirildiği için de sonuçta aristokratik yönetim lehinde bir durum söz konusuydu. Bununla birlikte, başından beri buna paralel bir olgu vardı. Askeri birlikler ile filo ve savaş malzemelerinin yenilenmesi için yapılan ödemelerden başka, toplulukların çok artan harcamaları, finansör aristokratlara bağımlı olmalarına yol açmıştı. Yönetimde de derinlere inen değişimlere yol açtı. Docaya karşı mücadelelerinde aristokratlar, güçlendirilmiş bir kilise bürokrasisinde kendilerine özel bir suç ortağı buldular.

Docanın iktidarının zayıflamasının, atama ihtilafı sürecinde kilise ile devletin ayrışmasının eşzamanlı olarak gerçekleşmesi, bir tesadüf değildi. İtalyan şehirleri bu ayrışmadan kazançlı çıktı, zira o zamana kadar patrimonyal ve feodal

110 Max Weber, *Rechtssozologie*, s. 465.

unsurların en büyük desteği, kendi kiliselerini kurmakla elde ettikleri güç idi. On ikinci yüzyılda bile kilise ve manastırlar, dış sömürgelerde yönetimi başkalarına devrederek seküler güç aygıtının yerini aldı, gereksizleştirdi. Atama ihtilafı tüm bunları değiştirdi, çünkü siyasal iktidarla bağlantılarını kesmelerinin bir sonucu olarak kiliseler ve manastırlar, yönetimden dışlanmışlardı.

Ancak kiliselerin siyasal açıdan nötralize edilmeleri, maaşlı laik memurların ihdas edilmesini gerektiriyordu. Başlangıçta bu dış sömürgeler içindi ama bu gelişme, Dandalo'nun zamanında geçici olarak durduruldu. Kısa dönemli atamalar sistemi, sadece siyasi gerekçelere dayanmıyordu. Aynı zamanda, bu atamalarda mümkün olduğunca fazla kişiye atanma sırasının gelmesine imkân tanıma isteğinden kaynaklanıyordu. Yönetime katılmanın bir soylular tabakasıyla sınırlandırılması, ülke yönetimine hâkim başkentlerin bürokratik olmayan ve katı bir seçkinler kurulunca yönetilmesi, tümüyle profesyonel bir memur sınıfının doğuşunun önüne engeller çıkardı.

Diğer İtalyan Topluluklarında Aristokratik Yönetim Gelişmeleri

Venedik'te soyluların yönetimi zamanında bile diğer İtalyan topluluklarındaki gelişme farklı bir seyir izledi. Venedik'te tekelleşme ve şehir soyluları loncasının yeni gelenlere kapalı tutulması, başarılı bir uygulamaydı. İlk başlarda, yeni ailelerin "büyük meclis" için liyakate sahip olanların halkasına kabul edilmeleri, elbette ki, yalnızca soyluların, yenilerin siyasal getirişini dikkate alarak verdikleri kararlar oluyordu. Daha

sonraları bu bile terk edildi. Yine bu bağlamda soylular, bir karşılıklı güvenlik vasıtası olarak, üyeleri arasındaki tüm kan davalarını dışladı.

Soyluların dışarıya kapalı tutulma ve içerde pasifizasyonu ihtiyacı, Venedik dışında aynı yoğunlukla hissedilmiyordu. Okyanus ötesi ticari fırsatlar, bir bütün olarak soylu tabakanın bizzat varlığı açısından ve tek tek soyluların ekonomik duruşu için başka hiçbir yerde bu kadar merkezi önemde değildi. Soylular arasında her yerde kesintisiz iktidarları döneminde bile şiddetle cereyan eden kan davalarının bir sonucu olarak soylular, seçkinler dışındaki tabakaları da hesaba katmaya mecbur kaldı. Ayrıca, aileler arasındaki kan davaları ve büyük klanların birbirine karşı derin güvensizlikleri, Venedik tarzı bir rasyonel idari yapının oluşumunu imkânsızlaştırdı.

Sonuçta, diğer topluluklarda özellikle toprak ve bağımlı insanlar bakımından zengin aileler yüzyıllarca, daha az zengin sayısız aileyle ittifaklar yaparak birbirlerine karşı durdular. Bu “partiler”, rakip aileler ve onların müttefiklerini resmi görevlerden ve şehir yönetiminin sunduğu ekonomik fırsatlardan dışlamaya çalıştılar. Mekke’dekine benzer bir tarzda, herhangi bir verili zamanda, en azından soyluların bir kısmının, memuriyet için ehil olmadığına karar veriliyor, hatta bizatihi şehirde bulunmaları yasaklanıyordu. Ancak, Arapların nezaketinin aksine İtalyan topluluklarının soyluları, çoğu kere, rakiplerini yasadışı ilan ediyor ve mallarına el koyuyordu -siyasi havadaki ani bir değişme, siyasi talihleri tersine çevirinceye kadar.

Yerel çıkar topluluklarının oluşumu, bu uygulamaların doğal bir sonucuydu. Bununla birlikte, Guelf ve Ghibelline

partilerinin oluşumu, kısmen emperyal siyasetten kaynaklanmıştı. Örneklerin büyük bir çoğunluğunda Ghibelline'ler, eski kralliyet vasallalarının akrabaları veya taraftarlarıydı. Daha kalıcı olan geri kalan kısımda ise rekabet eden şehirler (özellikle de yerel bazda örgütlenen soylular partisine sahip şehirler) arasındaki bir sınıf çıkarı tarafından oluşturuldular. Bu yerel partiler, özellikle de Guelfler, tüzükleri ve kayıt ücretleri olan önemli birliklerdi. Bireysel şehirlerin şövalyelerine salınan vergi örneğinde kaydetme, Romalılara karşı ilerlemek için Almanların yaptığı kayıtlara benzer kotalar biçimini alıyordu.

Her ne kadar eğitilmiş şövalyelik, askeri faaliyetler için çok önemli idiyse de, şehrin askeri olmayan sakinleri, aristokratik yönetim egemenliğinde bile savaşların finansmanı açısından vazgeçilmez hale gelmişti. Askeri olmayan bu kentliler, soyluların rekabetinden zaman zaman avantaj sağlayan üçüncü taraf konumundaydı. İtalya'da ve birtakım civar bölgelerde bir yanda onların adaletin rasyonel yönetilmesine ilgisi, diğer yandan da soyluların partilerinin karşılıklı kıskançlığı, bir anlama soylulardan oluşan bir profesyonel memuriyetin partilerin rekabetinin yarattığı boşlukta özel bir şekilde doğmasına imkân tanıdı. Podesta (sulh yargıcı) yönetimi, yerel aristokrasiden devşirilen ve resmi olarak seçilen ama gerçekte birkaç ailenin tekeline aldığı ilk zamanların tartışmalı "konsüller" yönetiminin yerini aldı.¹¹¹

Podesta'nın kökeni, tam da toplulukların Staufic İmparatorlar ile yoğun çatışmaları döneminde gerçekleşti. Bu çatışmalar, hem şehrin iç birliği hem de finansal hazırlığı ihtiyacını

¹¹¹ Daha sonraları herhangi bir yargıç anlamına gelmesine rağmen, "podesta", İtalyan topluluklarında başlangıçta özel bir anlama sahipti. Podesta, şehrin dışından getirilen bir yöneticiydi -şehrin parti savaşlarında tarafsızdı. Bir tür hakem (arbulucu) idi.

artırmıştı. Sistemin en mükemmel olduğu dönem, on üçüncü yüzyılın ilk yansıydı. Podesta, genellikle, çekişmelerin parçalandığı bir toplulukta kısa bir süre ile ve en yüksek yargı yetkileriyle atanmaktaydı. Bu kurum, olağanüstü kanun koyucu bir savcının ya da belki daha yerinde bir ifadeyle hakemin (arabulucunun) bazı özelliklerini taşıyordu. Podesta, seçilmiş bir memurdu ve konsüllerinkiyle karşılaştırıldığında yüksek bir sabit maaşı vardı. Müşavirler (meclis üyeleri, senatörler) tarafından veya tüm İtalya'da tipik olduğu üzere bu amaçla oluşturulan bir kurulca seçilen bir soylu kişiydi. Çoğu kere podesta'nın atanması, kendi memleketindeki topluluğu ile müzakere edilirdi. Kendi topluluğu bu atamayı onaylamak zorundaydı ve zaman zaman da bu makam için bir aday göstermesi istenirdi. Atananlar ise, kendisine iyi muamele garantisini olarak rehineler ister, modern profesörler gibi koşullar hakkında pazarlık eder ve cazip olmayan teklifleri reddederdi. Podesta, kendi şövalye takipçilerini ve özellikle de asistanları gibi hukukta deneyim sahibi yardımcı elemanlarını da beraberinde getirirdi. Çoğu zaman tüm personeli getirir ve onların masraflarını kendi bütçesinden karşılardı.

Atama amacına uygun olarak podesta'nın temel görevi, kamu güvenliği ve düzeninin, özellikle de şehrin huzurunun korunmasıydı. Askeri güçten yalnızca zaman zaman sorumlu olmasına rağmen yargının kontrolüne sahipti. Tüm görevlerini meclisin kontrolü altında yerine getirirdi. Yasama üzerine etkisi sınırlıydı. Prensipite eylemleri için kişisel olarak sorumlu tutulmakla kalmayıp, aynı zamanda getirildiği mahal de kasten sorumlu tutulurdu. Diğer yandan, podesta veren topluluklar, dış göreve mümkün olduğu kadar fazla kişi ver-

meye büyük önem atfederlerdi.¹¹² Hanauer, yerinde bir şekilde, bunun hem politik hem de ekonomik nedenleri olduğunu varsayıyor. Memleketinden uzakta elde edilen yüksek maaşlar, yerel soylular için değerli bir arpalık oluşturunuyordu. Fakat podesta kurumunun tek başına en önemli özelliği, onun temsil ettiği ve soyluluğa dayanan bir profesyonel memuriyetin doğuşudur.

Hanauer,¹¹³ on üçüncü yüzyılın yalnızca dördüncü on yılında altmış şehrin on altısında yetmiş kişi podesta'nın iki makamı; yirmi kişi de altı veya daha fazla farklı makamını işgal ettiğini kanıtlamıştır. Sık sık da podesta, yaşam boyu bir kariyer oluşturunurdu. Esas önemlerinin ilk yüzyılında; Hanauer'in tahminlerine göre, yaklaşık altmış toplulukta podesta olarak hazır 5400 görev vardı. Diğer yandan, emirlerinde sürekli olarak yeni adaylar olan soylu aileler vardı. Ancak podesta'nın idari önemi, resmi görevle bitmiyordu, çünkü buna ilaveten birçok yardımcıya da hukuk eğitimi verilmek zorundaydı. Soylulardan bir kısmının, tümüyle, kamuoyu tarafından katı bir kontrole tabi olan objektif yönetim için eğitiliyor olması gerçeği de önemliydi. Başka tesadüfi sonuçlar da ortaya çıkıyordu: adaletin yönetilmesinin yabancı bir podesta için mümkün olabilmesi amacıyla, hukuk kodifiye edilmeli, rasyonel bir şekilde ayrıntılandırılmalı ve yerel bir dengeye kavuşturulmalıydı. İlkeler için duyulan bir kaygıyla, hukukun yerel bölge içinde uygulanması imkânı doğdu. Bu durumda, hukukun rasyonel bir kodifikasyonuna, özellikle de Roma hukukunun yayılmasına yol açtı.

112 Bir şehrin soylularından birini başka bir yere podesta olarak yerleştirmek, politik ve ekonomik avantajlar getirebilirdi.

113 G. Hanauer, *Das Berufspodestat im Jahrhundert* (Institute for Eastern Historical Research), Vol. 23 (1900).

İngiltere’de Kentsel Oligarşiye Kraliyetin Koyduğu Sınırlamalar

Podesta, büyük ölçüde Akdeniz bölgesiyle sınırlı bir olguydu. Kuzey Avrupa’da, örneğin Regensburg’da bazı paralel gelişmeler gözlenebilir. Burada 1334 yılında şehrin yerli halkı kent yönetiminden dışlanmış, yabancı bir şövalye şehrin belediye başkanı (burgomaster) olarak atanmıştı. Bu yabancı şövalyenin makamı, daha sonra yüzyıl boyunca başka yabancı başkanlarca dolduruldu. Bu dönem, önceleri aile kavgalarının, savaşların ve sürgüne yollanmış soyluların parçaladığı bir şehirde, görece bir barış dönemi idi. Ancak, Kuzey Avrupa için tipik bir dönem değildi.

Venedik’te, kesinti olmaksızın, seçkinler yönetiminden bir şehirli soylu sınıf çıkarken ve geri kalan İtalyan topluluklarında aristokratik bir yönetim gelişmelere öncülük ederken, kapalı bir aristokratik yönetimin doğuşuna Kuzey Avrupa’da da rastlanıyordu, ama farklı bir temel üzerinde ve tersi motiflerle. İngiliz kent oligarşisinin gelişimi, uç bir örneği temsil etmektedir.

İngiltere’deki gelişmeler açısından kralın gücü önemliydi -her ne kadar bu güç, başlangıçta şehrin karşısına (Norman fethinden sonra bile) dikilmemişse de, Hastings savaşından sonra Fatih William, Londra’yı güç kullanarak almaya çalışmadı. Bu kente sahip olmanın İngiliz monarşisi için çok önemli olduğunun farkında olduğu için, şehir sakinlerine tavizler vererek ve sözleşmeler yaparak onların saygısını kazanmayı başardı. Papaz ve kralın atadığı “portreeve”nin¹¹⁴

114 Bir limanın en yüksek yargıcı.

meşru otoriteleri temsil ediyor olmalarına rağmen, Londra aristokratik yönetiminin sesi, Anglo-Sakson kralların neredeyse tüm seçimlerinde önemli bir ağırlık taşıyordu. Kent halkı, kendi gönüllü rızaları olmaksızın İngiliz kralının kent üzerinde egemenliğinin olmadığı yorumlarının bile benimsiyordu. Stephen'in¹¹⁵ zamanında bile kent halkı, kraliyeti tasdik için toplanmıştı. Ancak sadakat yemininin hemen arkasından fatih, Londra'da kendi kalesini inşa etti. Bundan böyle, her şehir gibi Londra da prensip olarak fatihin keyfine göre vergi yükümlülüğüne tabiydi.

İngiltere'de Norman döneminde ve İmparatorluğun birleşmesinin sonucunda şehirlerin askeri önemi azaldı. Bu dönemin özellikleri; dışarıdan yönelen tehditlerin azalması ve şehirlerin dışında kendi istihkâm kalelerini inşa eden büyük feodal baronların yükselişi idi. Bu uygulamayla baronlar, İtalya dışında Avrupa'da karakteristik bir model çerçevesinde, feodal askeri gücü şehir halkından ayırma sürecini başlattılar. İtalya'nın aksine İngiliz şehirleri, taşra üzerindeki neredeyse tüm hâkimiyetlerini kaybettiler -önceden bu hâkimiyeti şehrin şanı için sürdürüyorlardı. Şehirler ekonomik şirketlere dönüştürüldüler. Baronlar da kendi paylarına, ayrıcalıklar vermek suretiyle şehirler kurmaya başladılar. Bu ayrıcalıklar, duruma göre çok büyük değişiklikler gösteriyordu. Fakat İngiltere'de şehir halkının krala veya şehrin soylularına karşı savaştığına dair hiçbir bilgi yoktur. Ne de kralın veya başka bazı soyluların kalesinin, kralı zorlamak amacıyla (İtalya'da olduğu gibi şehrin dışına çıkarmak amacıyla) güç kullanarak ortadan kaldırmaya çalışıldığına dair bir bilgiye de rastlamıyoruz.

115 B. Stephen (1154), Halefi, Henry II. Plantagenet.

Bundan başka İngiltere’de, lordla savaşıyan veya kralın atadığı yargıçların yerini seçilmiş memurların aldığı özerk bir yargı sistemi hakkını vermeye zorlayan bir şehir milis kuvvetine dair bilgiler de yoktur. Yine şehirlerin kazandığı beratlar (şartlar) ve kodifiye edilmiş bir hukuk yapısının varlığı bilinmemektedir. Kuşkusuz, kraliyet kararları ile İngiltere’de özel kent mahkemeleri ortaya çıkmıştır. Bu kararlar, kent halkına, düello olmadan rasyonel bir mahkeme süreci tanıyordu. Zaman zaman bu mahkemeler, kraliyet yargılamalarının yeniliklerini, özellikle de jüriyi reddederdi. Bununla birlikte, hukukun oluşturulması işi, kralın veya kraliyet mahkemelerinin elinde kaldı. Kral, feodal soyluların gücüne karşı kenti kendi yanında tutabilmek amacıyla özel bir yargı statüsü vermişti. Bu açıdan İtalyan şehirleri de, feodal dönemin tipik çatışmalarından kazançlı çıkmıştır.

Bununla birlikte, kralın gönüllü olarak verdiği yargı ayrıcalıklarından daha da önemlisi, şehirlerin mali yönetimi alanında kazandıkları özerklikti. Bu, kralın üstün konumunu teyit eden bir gerçektir. Kraliyet mantığı açısından Tudorlar zamanına kadar şehir, bir vergi kaynağı olarak önemliydi. Şehir halkının ayrıcalıkları ve trafik tekelleri karşılığında kent halkına özgü vergi sorumluluğu söz konusuydu. Vergi toplama işi başka kimselere verildiği için (iltizam), en zengin kraliyet memurları, doğal olarak bu rantı alan en önemli girişimciler olan kentliler konumundaydı. Kentliler, şehir vergilerini (firma burgi)¹¹⁶ toplama hakkını toptan bir miktar karşılığında alarak, rakiplerini giderek saf dışı bırakmada başarılı oldular. Ayrıca, özel ödeme ve hediyelerle, daha fazla ayrıcalık kopar-

¹¹⁶ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 799; Jul. Hatscheck, *Englisches Staatsrecht*, I. 35.

mayı da başardılar. Bunlardan en önemlisi de şerifin seçilmesi idi.

Daha sonra göreceğimiz üzere, açık derebeylik çıkarları olan gruplara (ki kent halkı arasında genellikle vardılar) rağmen, İngiliz şehrinin oluşumunda tamamen ekonomik ve finansal çıkarlar belirleyiciydi. Gerçekten, kıta Avrupa'sı kentlilerinin *conjuratio*'suna İngiltere'de de rastlanıyordu, ama burada tekelci bir loncanın oluşum modelini izlemiştir. Ayrıca, İngiltere'de her yerde görülmemektedir. Sözelimi Londra'da yoktur. Diğer pek çok şehirde lonca, mali ödemeleri garanti altına alması sebebiyle şehrin birliği için belirleyici oldu. İngiliz loncası, Köln'deki *Richerzeche* (Zenginler Kulübü) gibi, çoğu kere üyeleri üzerinde kendi yargılama hakkına sahipti, ama kentliler olarak değil, lonca üyeleri olarak. Neredeyse her yerde lonca, hukuken olmasa bile fiilen, şehrin yönetici birliği idi.

Başka yerlerde olduğu gibi burada da kentli olanlar, krala vergi (koruma, yargı hizmetleri vs. vergileri) verenlerle sınırlıydı. Yurttaşlık statüsü bazı kent sakinlerine verilmediği gibi, şehirde ikamet etmeyen birtakım sınıflar kentsel haklara sahipti. Toprak sahiplerinin yanında, kural olarak, aristokrasinin alt tabakaları da kent birliğine dâhildi. On ikinci yüzyılda Londra'da neredeyse tüm soylular, papazlar ve taşrada görevli memurlar, topluluk üyesiydiler ve sırf şehirde evleri olması hasebiyle ikamet ediyor sayılıyorlardı. Gerçekten Londra, kraliyetin ve bürokrasinin merkeziydi. Bu, Roma Cumhuriyeti'ne paralel bir olguydu ama onun koşullarından birtakım sapmalar gösteriyordu. Yurttaşlık vergisi yükünü kaldırma durumunda olmayan fakat yalnızca zaman zaman

kraliyet vergilerini ödeyebilen her birey, aktif kentli tabakanın dışında kalıyordu. Mülkiyete sahip olmayanlar da özellikle dışarıda kalıyordu. Şehrin tüm ayrıcalıkları, kralın veya lordun keyfi tasdik yorumuna dayanıyordu.

Bir açıdan İngiltere'deki kentsel gelişme, İtalya'dakinden farklı bir seyir izledi. Şirket kavramı nihayet İngiliz hukukunda kabul edildiği zaman, şehirler, sınıflar sistemi içerisinde ayrıcalıklı şirketler haline geldiler. Bu şirketlerin yöneticileri, özel bir hukuki unvan kazanımından doğan bireysel haklara sahipti. Bu, bir ölçüde, bireysel hakların, bireyler ve şirketler tarafından ayrıcalıklar olarak kendilerine mal edilmesi gibi bir şeydi. Ayrıcalıklı "şirket"ten (company), lonca ya da anonim şirkete (corporation) akıcı bir geçiş söz konusuydu. Yasal bir sınıf olarak kentlilerin özel konumu, bünyesinde, yarı-feodal ve yarı-patrimonyal karakterdeki ulus ile sınıflar federasyonundan kopardıkları bir ayrıcalıklar yığını barındırıyordu. Yurttaşlık, siyasal bir ittifaka üyelikten doğmuyordu; birliğin dışında bir şeydi.

Başlangıçta şehirler, köydekilerden farklı olarak, kral karşı kutsal yükümlülüklerle dolu zorunlu birliklerdi. Kral ve malikâne lordları tarafından kurulan çok sayıdaki şehirde haklarda eşitlik ve özel ayrıcalıklara dayanan sınırlı özerklik, toprak mülkiyetine sahip mukim kentliler için geçerliydi. İlk özel loncalar, kraliyetin verdiği ayrıcalıklarla tanınmış, finansal sorumluluğun garantisi olarak kabul edilmişti. Sonunda, şehrin kendisinin bir şirket kurma hakkı kazanmasıyla, gelişme tamamlandı.

Londra, kıta Avrupa'sındaki anlamda bir kentsel topluluğa dönüştü. I. Henry, Londralıların kendi şeriflerini seç-

melerine izin verdi. On ikinci yüzyılın sonundan beri, kent halkının birliği olarak topluluk. Kral John tarafından tanındı. Kral, toplulukla ilişkisini; topluluğun başında bulunanlar ile şerif ve scabini (jüri üyeleri) gibi seçilen belediye başkanı yoluyla kuruyordu. On üçüncü yüzyılın başından itibaren scabini, aynı sayıdaki müşavirle birleşerek bir konsey oluşturdu. Topluluğun Middlesex'te şeriflik makamını oluşturması, civar yerleşim yerleri üzerinde bir egemenlik kurmasını sağladı. On dördüncü yüzyılla birlikte Londra belediye başkanlığı makamı, başında bir de "lord" unvanını barındırıyordu.

Siyasal topluluklar oluşturma yönündeki ara sıra görülen başlangıç gelişmelerine rağmen geri kalan şehirlerin çoğunluğu, özel ayrıcalıkları ve dikkatlice düzenlenmiş şirket haklarıyla zorunlu birlikler olarak kaldılar. Loncanın gelişmesi, daha sonra tartışılmalı; ama burada loncaların kentlerin konumunu değiştirmedeği belirtilmelidir. Loncaların tüzüklerinin mi yoksa seçkinlerinkinin mi üstün geleceğine ilişkin ihtilafın çözümünde kral arabuluculuk yapmıştı. Şehirler, parlamenter sınıfların keyfi vergilendirmeye karşı kolektif bir koruma oluşturmalarına kadar vergi hesaplamaları konusunda kralla yükümlülük taşımaya devam etti. Bu koruma, hiçbir şehrin veya bir şehirler topluluğunun tek başına elde edemeyecekleri bir korumaydı. Bu arada, aktif vatandaşlık hakları da birlik üyeleri için miras yoluyla geçiyordu. Bazı birliklerde üyeliği satın almak mümkündü. Her ne kadar fark türde değil esasen derecede idiyse de, İngiltere'deki kentsel gelişmenin birtakım özellikleri, bu ülkedeki kendine özgü şirketler hukukundan kaynaklanıyordu. Çünkü ülkesel şirket kavramı İngiltere'de ortaya çıkmamıştı.

İngiltere’de şirket kavramının özel gelişimi, kraliyet yönetiminin büyümesine bağlıydı. Kraliyet yönetiminin gelişimi, hiç kesintiye uğramadı, hatta Tudorlar’ın tahta geçmesinden sonra daha da genişledi. Ülkenin siyasi entegrasyonu ve hukukunun birliği, bu güce dayanmaktaydı. Hız artan bir kraliyet gücünün varlığının bir etkisi, ekonomik ve politik açıdan ilgili tarafların kendilerini, tek tek kapalı kentsel topluluk yerine bu güce göre ayarlamalarıydı. Ekonomik fırsatlar, sosyal avantajlar, garantili tekeller ve ayrıcalıklarının çiğnenmesi halinde çözüm arayışı, şehirden değil kraliyet gücünden beklenirdi.

Öte yandan finansal açıdan krallar, yönetimlerini yerine getirebilmek için, ayrıcalıklı tabakalara son derece bağımlıydılar. Bu tabakalardan korkarlardı. Bu yüzden de kralların siyasi stratejisi, merkezi parlamentonun kontrol altına alınmasını hedeflerdi. Aslında krallar, kentsel kompozisyonu ve tek tek şehir meclislerinin kompozisyonunu, ancak parlamenter siyasetin lehine ve seçkinler oligarşisini destekleyerek etkilemeye çalıştılar. Şehir seçkinleri de kendi paylarına, merkezi yönetimden, ayrıcalıksız tabakalara karşı kendi tekellerinin garanti edilmesini bekliyordu.

Merkezi bir bürokratik aygıtın yokluğunda ve kraliyet gücünün merkezileşmesinin sonucunda krallar, seçkinlerin işbirliğine bağımlıydı. Sonuçta açık çelişki ortaya çıktı. İngiltere’de kent halkının gücü, kendi askeri güçlerinden ziyade, esas olarak negatif bir sebeple gerçekleşmiştir. Negatif sebep, feodal yönetimin, ekonomikman güçlü seçkinlerin sürekli desteği olmadan ülkede daimi bir egemenliği devam

ettirememeleri idi. Bu seçkinler de, ancak, bir karşıt güç oluşturularak kontrol altında tutulabilirdi.

Ortaçağ'da İngiliz şehirlerinin büyük bir çoğunluğunun askeri gücü, görece önemsizdi. Şehir sakinlerinin finansal güçleri de başka bir hikâyeydi. Bu finansal güçleri, parlamentadaki "avam" sınıflar sisteminde ayrıcalıklı bir şehirli sınıfın etkisinde görülmektedir. Yerel tekellerin sömürülmesi dışında bulunan her ekonomik çıkar, burada odaklanıyordu. Burada ilk defa ulusal bir kentliler sınıfı doğdu. Bu tabakanın adalet mekanizması ve parlamento içerisindeki artan gücü (seçkin sınıflardan oluşan bir devletteki güçleri) bireysel topluluklarda kuvvetli siyasi bağımsızlık hareketlerinin gelişiminin önünü aldı. İngiliz kent oligarşisinin kentsel-ticari karakterini de belirlemiş oldu.

Sonuç olarak; siyasi birliğin temelini oluşturan şey, kent seçkinlerinin yerel çıkarları değil, yerel ötesi çıkarlarıydı. Yaklaşık on üçüncü yüzyıla kadar İngiliz şehirlerinin gelişimi, Alman şehirlerine paralel oldu. Bu dönemden sonra, giderek "gentry"nin (soylulardan hemen sonra gelen sınıf) egemenliği altına girdi. İngiltere'deki bu seçkinler yönetimi, kıtadaki şehirlerin görece demokrasinin aksine, hiçbir zaman kınlamadı. Şehir meclisi üyeliği gibi başlangıçta yıllık seçimlere dayanan makamlar, giderek ömür boyu işgal edilmeye başladı. Bu kentsel makamlar, çoğu kere, civardaki malikâneli lordların ataması veya patronajıyla dağıtılıyordu. Bununla birlikte, değiştiğimiz nedenlerle, kraliyet yönetimi, bağımlı şehirlerde toprak sahibi aristokratların oligarşisini desteklemiştir.

Kuzey Avrupa'da Siyasi Seçkinlerin ve Loncaların Egemenliği

Kuzey Avrupa'daki kentsel gelişme, İngiltere'dekinden de İtalya'dakinden de farklıydı. Bu bölgede aristokratik yönetimin gelişimi, kalkış noktasını, ekonomideki farklılıklardan ve kentli birliklerinin kuruluş zamanındaki sınıflardan almıştır. Bu, yeni kurulan şehirler için de geçerliydi.

Freiburg'daki yirmi dört conjuratores, ilk zamanlardan itibaren finansal ve politik açıdan ayrıcalıklıydı: vergi bağışıklıklarına sahiptiler ve konsül olarak atanıyorlardı. Ancak yeni kurulan şehirlerin çoğunluğunda ve Kuzey'deki pek çok deniz kıyısı şehrinde tüccarlar doğal olarak plütokrasi- ve (zenginler yönetimi) meyletmelerine rağmen, meclis üyeliğine konulan resmi sınırlamalar ancak tedricen hayata geçirildi. Plütokrasi, aşağı yukarı şöyle yerleştirildi. Deneyimli insanları mecliste tutmaya duyulan objektif gereksinim ve meclisin kendi halefine ilişkin önerilerine kulak asma geleneği, bir zamanlar serbest olan meclis üyeliğine adaylığın kısıtlanmasına yol açtı. Meclis, sabit bir aile çevresine teslim edildi. Böyle bir gelişmenin modern koşullar altında bile olabileceğini unutmamak gerekir. Kent halkının oy hakkına rağmen Hamburg'da senatonun da hayata geçirilmesi, .akın zamanlarda benzer bir seyir izleyecekti. Hamburg'daki trendin ayrıntılarını burada ele almak gerekmez, fakat her halükarda, benzer eğilimlerin her yerde kendini göstermiş olduğun belirtmeliyiz. Yalnızca, resmi ve yasal anlamda tasarlanma dereceleri bakımından benzersizdiler.

Meclis üyeliği ehliyetini tekeline alan aileler, dışlanan kent halkı arasında güçlü muhalif çıkarlar organize olmadı-

ğı sürece bu kontrolü sürdürebilirdi. Ancak dışlananlarla bir çıkar çatışması ortaya çıkar çıkmaz veya dışlananların özgüveni (refah, eğitim ve idari işler için hazır olmaları bu özgüveni besliyordu) iktidardan dışlanmalarını artık hoş görmeyecek derecede artar artmaz, yeni şehir devrimleri ihtimali kapıdaydı.

Kuzey şehirlerindeki durum yeni devrimci hareketler için uygun olur olmaz, yurttaşların yeminli birlikleri yine bu devrimlerin taşıyıcıları oldu. Loncalar, bu yeni devrimleri destekliyordu veya onlarla özdeşti. Bu bağlamda, "lonca" kavramım, münhasıran ve hatta esas itibariyle bile "zanaatkârlar loncası" ile özdeşleştirmemek önemlidir. Seçkin ailelere karşı hareket, hiç de zanaatkârların bir eylemi değildi. Lonca devrimlerinin değişken başarısı, uç örneklerde, meclisin tamamen lonca üyelerinden oluşmasına yol açabiliyordu. Bu durumda yurttaşlığın kendisi de lonca üyeliğine bağlıydı.

Lonca yönetiminin yükselişiyle birlikte ilk defa, kavramın iktisadi anlamıyla "kentli sınıfın" şehir yönetimine genel katılımı gerçekleşiyordu. Lonca yönetiminin gerçek başarıyı yakaladığı her yerde şehir, buna uygun olarak, dışsal gücünü en üst seviyede geliştirmeye, iç politik bağımsızlığını da azamiye çıkarmaya başladı.

Buradaki olaylarla Antik dönem şehrindeki "demokratik" gelişimin benzerliği açıktır. İ.Ö. yedinci yüzyılla birlikte soyluların egemenliğindeki kadim şehirlerin çoğu, demokrasi için çırpınan geniş bir tabakanın birdenbire politik ve ekonomik iktidara ulaşmasına tanık oldu. Kadim şehrin (polis) farklı temeller üzerinde yükselmesine rağmen, benzerlikler vardı. Ancak bunları incelemekten önce, kadim dönem seçkinler şehrini Ortaçağ'ınkiyle karşılaştırmak yararlı olur.

Antikite'nin Karizmatik Klanları

Hiç değilse Truva ve Miken'de, Yunan anavatanının Miken kültürü, daha küçük boyutlarda da olsa Şarki özellikler taşıyan patrimonyal bir krallığa büründü. Klasik döneme kadar eşine rastlanmayan ve buralarda sürdürülen inşaat programları, tebaya empoze edilen bedel karşılığı mülke tasarruf etme sisteminin boyunduruğu olmadan düşünülemezdi. Hesaplamalarda kendi yazısını kullanan, Mısır üslubuyla kayıttutan bir yönetim, Şark'tan Kıbrıs'a Helen kültür alanının sınırlarında büyük bir gelişme gösterdi. Patrimonyal ve bürokratik özellikler taşıyan bir ticaret ve depolama yönetimiydi bu. Buna karşılık, daha sonraları ama hâlâ klasik dönem Atina'sında, yazılı olmayan ve neredeyse tamamen şifahi bir yönetim sergileniyordu. Yazı sistemi, hatta bir bedel karşılığı mülkleri tasarruf sistemine dayalı tüm bir kültür, iz bırakmadan yok olup gitti.

İlyada'daki gemi yolcuları listeleri, çok geniş bölgeler üzerinde hüküm süren ve babadan oğula geçen kralların adalarını ihtiva etmektedir. Bu bölgeler arasında, daha sonraları şehir olarak bilinen ama büyük ihtimalle sadece kaleden ibaret olan sayısız mahal de vardı. Yöneticilerin bu "kentsel" mahallere dağılımı, bir mahalli Aşil'e fief olarak vermeye hazır olan Agamemnon tarafından gösterilmektedir. Mahallerin yapılan, kısmen Truva'da görülmektedir. Burada, yaşları nedeniyle askerlik hizmetinden muaf olan ve asil hanelere mensup yaşlı adamlar, kralın danışmanları olarak görev yapıyordu. Aynı yerde, yönetimin yapısı da görülmektedir. Çünkü Truva'da, Hektor savaş kralı iken Priam'm, anlaşmaların imzalanması için bile getirilmesi gerekiyordu. Yazılmış olması

ihtimali bulunan sadece bir belgeden bahsedilmektedir. Aksi takdirde her durum, yönetimin, bedel karşılığında mülke tasarruf etme sistemine ve patrimoniyal bir krallığa dayandığı ihtimalini dışarıda bırakmaktadır.

Krallık, klan karizmasına dayanıyordu.¹¹⁷ Bununla birlikte, şehrin yabancıları olan Aenas'a göre, Aşil'i öldürdüğü takdirde kendisine Priam'ın makamının verileceği sözü verildi. Krallık bir mülkiyet olmaktan çok, görev (ofis) gibi bir "onur" olarak algılanıyordu. Kral, ordunun önderiydi ve soylularla birlikte mahkeme üyelerini oluşturuyordu. Krallık sıfatına haiz olduğu için de tanrıların ve insanların temsilcisi olduğu düşünülürdü. Ancak, kralın önderlik etmeye ne derece hakkı olduğu, Odesa'da görülmektedir. Burada kralın gücü, tekrar tekrar, düzenli otoriteden ziyade kişisel nüfuza bağlanmaktadır.

Yine Yunan tarihinin bu döneminde denizaşırı askeri seferler, devşirme esasından çok birilerinin peşinden giden maceracılara dayanma özelliği gösteriyordu. Hatta yoldaşlara, Makedon krallarını ordularındaki gibi hetairoi (takipçi-maceracı) bile deniyordu. Odysseus'un gösterdiği gibi, aslında, kralın uzun yıllar ortada görünmemesi, hiçbir şekilde ciddi bir tedirginlik kaynağı değildi. Odysseus uzakta, Ithaca'da

117 "Karizma" kavramı, Weber tarafından, kavramın "Tanrı vergisi" anlamında kullanıldığı erken Hristiyanlık dönemi sözlüğünden alınmıştır. İlk defa Rudolf Sohm tarafından Kirchenrecht'te kullanılmıştır. Burada, liderliğin zeminine, yani otoritenin temeline işaret etmektedir. Otorite, bireysel bir kişinin spesifik ve istisnai kutsiyete adanmışlığına kahramanlık veya örnek karakterine, veya onun açığa çıkardığı veya takdir ettiği normatif kalıplara dayandığı zaman karizmatiktir. Devamlı toplumsal düzen için, toplumsal düzenin karizmatik liderin ölümünün (yahut karizmanın yitilmesinin) ötesinde sürdürülmesinde önemli bir problem yatmaktadır. Sürekli düzeni sağlamanın bir biçimi, karizmanın, bireyden içinde iş gördüğü yapıya yeniden tahsisi yoluyla gerçekleşmektedir. Eğer bu yapı bir klan ise ve karizma, klanın başı olması hasebiyle bireye verilirse, bu durumda "klan karizması"ndan veya Weber'in sık sık yaptığı gibi "kabile karizması"ndan bahsedebiliriz. Bkz. Max Weber, trans. By A. M. Henderson and Talcott Parsons, The Theory of Social and Economic Organization (New York: Oxford University Press, 1947). s. 328.

iken ortada kral yoktu. Odysseus, hanesini kraliyetle hiçbir bağlantısı olmayan bir danışmanına emanet etmişti. Şövalyeler ordusunun gerçek mücadelesi, sıradan askerlerin küçük bir rol oynadığı bireysel bir kahramanlar savaşı şeklinde cereyan etti.

Homer'in şiirlerinin bazı kısımlarında şehirdeki siyasi pazardan bahsedilmekle birlikte, şehrin Ismaros'u, "kale" anlamına da gelebiliyordu. Fakat bu, her halükarda bir bireyin değil, Kikones'in kalesiydi. Pazarda, servetleri nedeniyle askerliğe ehil olan soylu ailelerin ihtiyarları, Aşil'in koruması altındaydı ve etraflarına hayranlarını toplamışlardı. Orada bulunan ahali de, tarafların konuşmalarına alkışlarla tepki veriyordu. Pazarda, Telemachus'tan şikâyet, askeri açıdan ehil seçkinler arasında bir tartışma konusuydu. Tartışma, bir hanedan armacısı tarafından düzenleniyordu. Durum gösteriyor ki, kral ve soylularla birlikte kendi savaş arabalarıyla savaşa katılan toprak ve gemi sahipleri orada bulunuyordu. Kral Laertes'in kendi arazisine çekilmesi, emekliye ayrılmasıyla eşdeğerdi.

Almanlar arasında olduğu gibi, aristokratik ailelerin erkek çocukları, kahramanın takipçileri-maceracılar (hetairoi) olarak prensin Odesa'sına katılıyordu. Phaaken¹¹⁸ arasında soylular, halkı konukseverlik amaçlı hediyelere yapılan masraflara katılmaya zorlama hakkına sahip olduğu iddiasındaydı. Özgür köylülerden hiç bahsedilmiyor ama hiçbir yerde ülkenin ovalık kesimlerinin tüm sakinlerinin soyluların vassalları veya onların arazilerini koşullu olarak kullanan kişiler

118 Odyssey 6, 259, 293.

sayıldığı da öne sürülmüyor.¹¹⁹ Theresites örneği, bir savaş arabasıyla savaşa gitmeyen sıradan bir askerin bile zaman zaman lorda karşı sesini yükseltebilme cesaretine sahip olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz bu, sınıfa (rütbeye) saygısızlık olarak değerlendiriliyordu.

Kralın savaş önderi olarak işlevi yeterince açık, ama kral aynı zamanda gündelik iç işlerle de uğraşır. Kendi yatağını yapar, bahçesini kazar. Onun savaş yoldaşları, gemilerin dümenine kendileri kumanda etmektedir. Öte yandan, satın alınan köleler, bir "kleros" (bir parsel geçimlik toprak) elde etmeyi umabilir. Satın alınan köleler ile toprağı kiralayan müşteriler arasında henüz bir fark yoktu. Bu ayırım daha sonraları Roma'da bariz bir şekilde kendini gösterecektir. Patrimonyal bir hane halkı ekonomisi, tüm ihtiyaçları tatmin etmektedir. Yunanlılar, kendi gemilerini korsanlık için kullanırlardı. Zamanın ticaretine barış hâkimdi ama yine de Fenikelilerin elindeydi. Pazara ve soyluların şehirde ikametine ilaveten, iki önemli olgu daha görülebiliyordu. Daha sonraki dönemlerde yaşamın tüm alanlarına hâkim olan agone'ler (yarışma), şövalyelikteki onur kavramından ve eğitim alanında gençlere askeri eğitim verilmesinden doğdu. Dışsal örgütlenmesi de savaş kahramanlarının (Patrocles) cenaze kültüründe kendini göstermektedir. Agone'ler, daha Homer zamanında soyluların yaşam tarzına egemen olmuştu. O dönemim ikinci büyük olgusu ise, zamanın deist karakterdeki cin ve şeytan bilimine (demonoloji) rağmen tanrılarla tamamen sınırsız ilişkinin ortaya çıkışıdır. Homer epiklerinde tanrılar konusundaki şiir-

119 Bu, Homer'in şiirleri için oldukça doğrudur. Ancak, Hesiod'un (İ.Ö. 8. yüzyıl), böyle bir özgür köylülüğün kanıtını sunduğunu da belirtmek gerekir.

lerdeki aşırı serbestlik, daha sonra Eflatun için ızdırap verici olacaktı. Bu sekülerlik, ancak göçler neticesinde, özellikle de gerçekleştiği sıralarda eski tapınak ve mezarlarla birlikte yaşama şansının bulunmadığı okyanus aşın göçler neticesinde ortaya çıkabilirdi. Sonuçta, daha önceki bir dönemin etkileri, daha sonra ortaya çıkan etkilerle beraber sürüp gitmektedir. Bu, başka şeylerde de görülmektedir. Örneğin, Homer'in şiirlerinde tarihsel aristokratik şehrin soylu süvarileri yoksa da ağır zırhlı piyadelerin savaşı (ki daha sonraları, sıradan askerlerin er ve erbaşlar olarak disiplin içinde organize edilmeleleriyle ortaya çıkmıştır) dikkate değer biçimde anlatılmaktadır. Sonuçta, büyük ölçüde farklılıklar arz eden dönemler, etkilerini şiirlerde göstermiştir.

Isparta ve birkaç başka şehir örneği dışında klasik Yunan döneminde klan karizmasına dayanan krallık, yalnızca bölük pörçük ve benzerlikler çerçevesinde bulunmaktadır. Ortaya çıktığı zaman da hep bireysel olarak bir şehir üzerindeki krallık biçimindedir. Bir klan karizması biçimi olarak krallık, kutsal otoriteyle mücehhezdir. Bununla birlikte, Isparta ve Roma gelenekleri dışında, soylulara karşılık karizmatik klan krallığına yalnızca onursal ayrıcalıklar düşmekteydi. Gerçekte, soylular, bazen krallar olarak tarif edilmektedir.

Yunanistan'a ait örnekler, kralın bu gücünü, aracı ticaretten (kendisi ticaret yaparak, kontroller uygulayarak veya ücret karşılığında ticarete koruma sağlayarak) biriktirdiği servet yığınının borçlu olduğunu gösteriyor. O döneme egemen olan şövalye savaşları, kendi savaş arabalarına, gemilerine ve takipçilerine sahip soyluların askeri bağımsızlığına dayanıyordu. Şövalyeler savaşı, kralın savaş tekeline kırdı. Büyük

Şark imparatorluklarını izleyen dönemde Mısır'daki ve Kenan'daki büyük emperyal güç yoğunlaşmaları çözülme sürecindeydi. Diğer yandan Lidya gibi daha sonraki dönemlerin imparatorluklarıysa henüz ortalıkta yoktu. Sonuçta, Miken'in küçük ölçekte temsil ettiği politik biçim, yani ticaret tekellerine ve bedel karşılığı toprağı tasarruf etme sistemine dayalı Şark krallarının devleti çöktü. Kraliyet gücünün ekonomik temellerinin çöküşü, kadim dünyayı, "Dorik göçler" denen göçlere hazırladı -yağmaya "çağırın", müreffeh ama askeri açıdan zayıf toplumsal birliktelikler sağlayarak. Bu sıralarda askeri denizci-kralların Küçük Asya kıyılarına doğru göçleri başladı. Ancak Homer, bu yerleşmelerin mümkün olduğunu düşünmüyordu, çünkü onun zamanında Asya kıyılarında güçlü siyasi birlikler yoktu. Ancak Helenlerin aktif ticarete girişi başlamıştı bile.

Savaşçıların Kıyı Yerleşimi Olarak Eski Aristokratik Şehir

Erken dönem tarih yazılarında Antikite'nin tipik aristokratik şehrinin yapısı ayırt edilebilir. Temelde kıyı şehriydi bu. İskender'in zamanına ve Samnitler¹²⁰le savaşımlara kadar, denizden bir günlük mesafeden daha içerde bir şehir görülmüyordu. Şehir alanı dışında yaşam, kabilelerin sözlü siyasi birliklerine dayanan köylerde örgütlenmişti. Bir şehir, kendi inisiyatifiyle veya düşmanları tarafından dağıtılabildi. Bu durumda şehrin, köylere bölündüğü düşünülürdü. Diğer yandan, synoecism (topluluk birliği) süreci, şehrin gerçek

120 Samnium orta İtalya'da yer alan ve halkı Sabinelilerle ittifak içinde olan bir eski bölgeydi. Samnit Savaşları Romalılar ile Samnitler arasında İ.Ö. 343-290 tarihlerindeki savaşımlardı.

veya kurgusal temeliydi. Bu synoecism, soylu ailelerin, kralın buyruğu veya mutabakatının sonucu olarak, tahkim edilmiş bir kale veya civarındaki “ortak yerleşimleri”ni kapsıyordu.

Bu zorunlu veya gönüllü yerleşimler, Ortaçağ’larda da biliniyordu. Ayrıca, ailelerin yeni yerleşimlerde daimi bir temelde yerleşmeleri mutlaka gerekli değildi. Ortaçağ aileleri gibi, Antik dönem aileleri de şehirde ikametlerinden ayrı olarak kısmen taşradaki kalelerde de (örneğin, Eleusis’teki gibi) yaşamaya devam ettiler. Kural olarak, ileri gelen ailelerin en azından taşrada villaları vardı. Sözelimi, Dekeleia, bir soylu ailenin kalesiydi. Atina’ya ait köylerden pek çoğu ile Roma kabilelerinin bir kısmı, kalelerin adıyla anılıyordu. Tanrıların bölgeleri de kulelere bölünmüştü.

Bununla birlikte, taşraya olan bu bağlara rağmen, soyluluğun ağırlık merkezi şehirdeydi. Malikâne lordları, ticaret finansörleri ve köylülere kredi verenler, yani ülkenin siyasi ve ekonomik efendileri, astoi’yi¹²¹ (kentlerde yaşayan soylu aileler) oluşturunuyordu. Buna ilaveten, taşra soylularının şehirde fiilen yerleşimi, aşamalarla gerçekleşti. Klasik dönemde taşradaki kaleler yıkıldı. Seçkin ailelerin mezarlığı, hep şehirdeydi.

Bir yoruma göre, şehrin (polis) oluşumundaki en temel unsur, soylu ailelerin, bir kült topluluğunda kardeşlik ilişkisi kurmalarıydı.¹²² Kurumsal açıdan, şehrin yeni bir kült topluluğunda oluşması, tek tek ailelerin prytaneum’unun¹²³

121 Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial-und Wirtschaftsgeschichte* (1924). s. 116, 122, 127.

122 Bu görüş, Fustel de Coulanges’in çalışması *The Ancient City*’nin (Garden City: Doubleday Anchor Books, 1956) temel katkısıdır. Buna göre kadim şehrin oluşumundaki hayati unsurun, var olan toplumsal unsurların yeni bir şehir birliği konfederasyonu meydana getirmelerine imkân tanıyan ve bunu teyit eden daha kapsamlı bir yeni dini yapının ortaya çıkması olduğu düşünülüyor.

123 Eski Yunan devletleri ve şehirlerinde prytaneum, resmi topluluk ocağını içine alan bir kamu bina-

(meclis binasının) yerini, içinde tüm üyelerin yemeklerini birlikte yedikleri şehre ait ortak bir *prytaneum*'un (ortak bir şehir meclisi binasının) alması biçiminde gerçekleşti. Antik dönemde bu, Ortaçağ'da olduğunun aksine, şehir halkının *conjunctio*'sunun şehir için (bir topluma dönüştüğünde) bir aziz edindiğini göstermiyordu. Fakat daha önemlisi, yeni bir yerel sofra (masa veya yemek) topluluğunun kökenine işaret ediyordu. Ortaçağlarda herkesin intisap ettiği ortak bir kilise, antik dönemde yoktu. Kuşkusuz, yerel tanrıların yanında, yerelin ötesinde saygı duyulan tanrılar her zaman için vardı. Ancak bireysel olarak klanların kültü, kardeşliği, yerel ötesi bir tanrı adına engelleyen en sabit günlük kült biçimlerinden biri olarak klan üyesi olmayanları dışlamaktaydı. Bu Ortaçağlarda değişti.

Eski aristokratik şehrin kült sofra-topluluğu, üyelik açısından neredeyse Hindistan kültürleri kadar katı sınırlamalara tabiiydi. Yalnızca esrarengiz tabu engellerinin yokluğundadır ki kardeşlik ilişkisi kurmak mümkün oluyordu. Ancak, klan ruhlarının sadece klan üyelerinin kurban feda etmelerini kabul edeceği şeklindeki kadim ilke geçerliliğini korudu. Bu ilke, birlikler açısından da geçerliydi. İlk dönemden sonraki dönemlere dek klasik Yunan'da soylar ve aşiretler, birlikleri temsil ediyordu. Bunlara üyelik de bireye, şehrin üyeliğine ehliyet kazandırıyordu. Bunlar, şehrin kült birliğine dayanan kardeşlik esaslı dini birliklerdi.

Aşiretlerin, kadim şehrin uzak dönemlerine kadar uzandığında hiç kuşku yok. Daha sonraları, eski işlevlerinden

sıydı. Örneğin, Atina'nın *prytaneum*'u şehrin konukseverliğinin onurlu yurttaşlarla büyükelçilere sergilendiği bir yerdi.

yalnızca izler bırakarak kült birliklerine dönüştüler. Sözge-
limi Atina'da aşiretler, çocukların savaş hizmetine ehliyetine
ilişkin hükümler ve bununla bağlantılı olarak miras liyakati
konularında kontrolü ellerinde tuttular. Aşiretler, köken iti-
barıyla, "erkekler evi" veya "savaşçı kışlası" biçiminde aske-
ri birlikler olsalar gerek.¹²⁴ Aşiretin adı (Andreion), savaşçı
Dorik devletlerinde ve Roma'da (curia eşittir coviria), şehrin
oluşumuna katkıda bulunan askeri topluluğun alt bölümü
olarak muhafaza edildi. Topluluk yemekleri (syssitia) veya
Ispartalıların askeri topluluğu, nitelikli savaşçıların tüm bir
askerlik hizmetleri süresince ailelerinden ayrılması ve askeri
eğitimdeki erkek çocukların komünal savaşçı-çileciliği, ilk as-
keri birliklerdeki genç adam bölüklerinin aldıkları genel eği-
tim türünün boyutlarıydı. Birkaç Dorik birlik dışında, tarihi
dönemlerde, radikal yarı-komünistik militarizm sürdürülme-
miştir. Bizatihi Isparta'da bile komünistik militarizmin kaba
uygulanması, ancak soyluluğun tahribi ve Isparta halkının
askeri yayılmasıyla (ki bu da tüm savaşçıların disiplini ve
statü eşitliğinin sağlanmasını gerekli kılmıştır) mümkün ol-
muştur. Buna karşılık diğer şehirlerde soylu sınıfın (gene oi-
koi) normal aşiretleri, yönetme hakkına tek başlarına sahipti-
ler -Demotinioden belgeleri, bunu, kalesi Decelea'da bulunan
eski klan için kanıtlamaktadır. Atina'da Drakon kanunlarına¹²⁵

124 Etnoloji ve tarih öncesi konularındaki çağdaş araştırmacılar, Yunan dönemi gibi eski, Polinezya ve Melanezya gibi çağdaş yerlerde, kabilenin ehil savaşçılarından oluşan birliğin yahut gizli cemiyetin ortaya çıkışına dair bilgiler sunmuşlardır. Bu tür gizli savaşçı cemiyeti, hemen her zaman kendi kışlasına veya kulüp evine sahip olmuştur. Buralar, kadınlara yasaktı ve bazen kafa avcılığı ve yamyamlık da içeren savaşçı ritüelleri dikkatli bir şekilde korunurdu. Toplumsal örgütlenmede gücün (askeri güç dâhil) rolü anlayışı nedeniyle Max Weber, bu konuyu, sosyolojik incelemelerine tekrar tekrar almıştır.

125 Drakon, Atinalı bir meclis üyesiydi ve kendisine yasaları, politik-ekonomik krizin icaplarını karşıla-
yacak şekilde kodifiye etme görevi verilmişti (yaklaşık İ.Ö. 621). Bu yasalar daha sonra acımasız-
lıklarıyla tanındı.

göre, aşiretin “en iyi on adamının”, yani servetleri açısından en güçlü olanlarının, kan davasını üstlenmesi gerektiği hâlâ geçerli bir kuraldı.

Daha sonraki kent anayasalarında aşiretler, sıradan Helen şehirlerinin bölümleri olan soyların (Roma’daki üç eski kabilenin) alt bölümleri olarak ele alınmaktaydı. “Soy” (phyle) kavramı, teknik açıdan şehir ile özdeşken, “kabile”nin (tribe) karşılığı ise Ethnos’tur. Kabile, şehirde bir alt bölüm olarak kalıcı olamadı. Tarihi devirlerde soylar, şehrin yapay bölümlerine dönüştü. Bu bölümler, şu amaçlarla oluşturuluyordu: kamu hizmeti nöbetlerini¹²⁶ seçimleri ve kamu görevlerini düzenlemek, ordunun örgütlenmesi ve kamu mülkiyetinden veya Rodos’un fethinden gelen ganimetlerden elde edilen gelirin dağıtımı için bir temel oluşturması amacıyla.

Dorlulardaki üç tipik soy, bizzat üçüncüsünün adının gösterdiği (Pamphyles) gibi yapay olarak oluşturulmuştu -Roma’nın Luceres kabilesi geleneğine uygun şekilde. Başlangıçta soylar, şehirde oturan savaşçılarla şehre fetihlerle giren başkaları arasında uzlaşmaya dayalı bir toplumsal düzenleme olarak doğmuş olabilir. Bunun, Roma geleneğindeki temeldeki ikili krallık gibi, eşit olmayan payelere sahip İspartalı iki kraliyet ailesinin kaynağı olması mümkündür. Soylar, her halükarda başlangıçta mekânsal birlikler değil, kişisel birliklerdi. Şeflik, yani “soyların kralları”, miras yoluyla geçen ve klan karizmasına sahip liderlerdi. Daha sonraları seçimle gelir oldular.

126 Atina’da her bölüm, beş hafta süreyle görev başında kalırdı. İlk dönemde rasyonel olarak oluşturulan tüm toplumsal bölümler gibi soylar da kült birlikleriydi.

Şehrin ordusuna katılan herkes, aktif ya da pasif yurttaşlar olarak soyların ve aşiretlerin üyesiydi. Yalnızca, şehrin kamu görevlerine katılan soylular aktif yurttaşlardı. Sonuçta, zaman zaman, şehir halkının konumu, “kabile yoldaşı”nın kiyle benzeşmektedir. Kuşkusuz soyluluğa mensubiyet, aslında, bölge şefinin makamının klan karizmasına bağlıydı. Atlı arabalarla savaşın ve kale yapımının icadıyla “soyluluk”, şövalyelerin mülküne dönüştü. Krallık yönetimi altında yeni aristokrasilerin doğuşu, şövalyelik yaşam biçimini taşıyanların Ortaçağlarda olduğu gibi bir fief sahipleri tabakasına dönüşmesiyle çok kolaylaştırılmış olmalıdır.

Dönemin önemli bir özelliği, aristokratların sadece bir üyesinin papaz olmaya veya şehrin tanrılarıyla kurban keserek veya kahinlere danışarak iletişim kurma görevini almaya ehildi. Kentsel olmayan kökenine uygun olarak aristokrasi, şehrin tanrılarından farklı tanrılara sahipti. Aristokratların özel kültleri, atalarının bulundukları yerlerdeydi. Klan karizmasına ilaveten papazlık da ortaya çıktı. Asya’nın neredeyse tamamının aksine tanrılarla iletişimin papazların tekeline olması söz konusu değildi. Şehir görevlileri de buna yetkiliydi. Delfi gibi birkaç küçük yerel ötesi tapınağın dışında, papazlık şehirden bağımsız değildi, papazlar şehir tarafından atanmaktaydı.

Delfi papazlığının kontrolü hiçbir bağımsız hiyerarşinin elinde değildi. İlk zamanlar bu kontrol, komşu bir şehrin elindeydi. Kutsal savaşlar boyunca bu şehrin tahrip edilmesinden sonra çeşitli civar topluluklar bir Amphictyony (devletler birliği) oluşturmak için bir araya geldiler; bu da Delfi’nin kontrolünü ele aldı. Büyük tapınakların politik ve ekonomik gücü,

şehrin gerçekte tanrıların mülkü ve Helen anayurdunda papazların arpalıkları üzerinde daha fazla hüküm sürdüğü/sürmeye başladığı gerçeğini değiştirmedir -büyük tapınaklar, toprak ve ergasteria sahibiydi; özel kişiler ile devletlere parasal kredi verirdi; askeri hazineyi mevduat olarak tutan bankerler idi ve genel olarak mevduat bankacılığı yapmaktaydı. Kolonilerde şehrin gücü, dini konularda tamdı.

Yunanistan'da şehrin dine egemen olmasının nihai sonucu, papazlık görevlerini doldurmak için açık artırmaya çıkarılmasıydı. Askeri soyluların yönetimi, demokrasi yoluyla tamamlanan bu gelişme için çok önemliydi. Papazlık, kutsal savaşlar ve her türden büyü, soyluların elinde iktidarın araçlarıydı. Venedik'te olduğu gibi, şehrin soyluları mutlaka kapalı değildi. Birkaç tane kale muhafızı, yanaşmalarıyla beraber Roma'daki önemsiz insanlar gibi küçük gruplar halinde şehirlere göçmüştü -gerçi bu, ilk dönemlerde saha sık gerçekleşiyordu. Soyluluk, tümüyle yerel ve mekâna bağlı bir topluluk değildi. Klasik dönemde bile Miltiades gibi Atinalı soylular, büyük dış dominyonlara sahipti. Ortaçağ'da olduğu gibi bu tabakalar arasında ilişkiler söz konusuydu. Soyluların mülkü, doğası gereği, ağırlıklı olarak derebeyliğe dayanırdı. Kölelerin, esirlerin ve yanaşmaların hizmetleri (ki bu konu daha sonra tartışılacaktır), bunun ekonomik temelini sağlıyordu. Kölelik ve yanaşmalığın ortadan kalkmasıyla birlikte mülkler, sadece tarımsal amaçlı gayrimenkuller olarak kaldı.

Yunan aristokratik yapısı ile diğer yer ve zamanlarındakiler arasında paralellikler gözlenmektedir. Örneğin, dönemin belgelerinin gösterdiği üzere, Babil ticaret evlerinin malları uzun kuşaklar boyunca var olduktan sonra dağıtıldığında

Babil'de soylular, Yunanistan'da kölelik ve yanaşmalığın ortadan kalkmasına benzer bir durumla karşılaştılar. Burada da kentsel ve kırsal toprak mülkiyeti, köleler ve büyükbaş hayvanlar, varlık hanesindeki büyük kalemler olarak görülüyordu. Babil'de, Ortaçağ'da ve Hollanda'da tipik kentsel aristokrasinin ekonomik gücü, ticaret ve gemiciliğin doğrudan ve dolaylı ürünüydü. Bu bölgelerin çoğunda ve başka bölgelerde ticaret ve gemiciliğe hak kazanmak, soyluluk statüsünün icabı sayılıyordu. Bu, genelde Roma için de doğruduydu, yalnızca senatörler için bir yasak söz konusuydu. Ortaçağ'da Şark'ta ve Avrupa'da olduğu gibi Roma'da da şehirde ikamet, tam da sağladığı ekonomik fırsatlar nedeniyle arzu edilen bir şeydi.

Bundan başka, kentsel ekonomik faaliyetler sonucunda biriktirilen servetle, çoğu yer ve zamanda soylular, siyasal iktidara katılmayan kırsal mülk sahiplerine yönelik olarak tefecilikle uğraştılar. Borçtan kaynaklanan büyük bir kölelik ve en iyi kira getiren topraklar (Atina'daki pedia), refah üretmeyen çiftçilerin işgal ettiği dağlık bölgelerin (Diakrierin mekânı)¹²⁷ aksine kentsel aristokrasi olan astoi'nin elinde toplandı. Soyluların derebeylik gücü, büyük ölçüde bu tür kentsel ekonomik fırsatlardan kaynaklanıyordu. Derebeylik ve kölelik haklarının doğurduğu eski köleler haricinde borç içindeki köylüler, ya yarı-serfler olarak kullanılır ya da kendi malına derebeylerinin idaresinde tasarruf ederdi. Köle pazarının önemi artmıştı. Gerçekten hiçbir yerde, Roma'da bile, özgür köylüler, aristokratik devletten tümüyle ortadan kaybolmamıştır. Antikite'de sayıları, belki de Ortaçağ'da olduğundan daha fazlaydı. Roma'da sınıflar arası savaş geleneği, özgür

127 Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, s. 134. 152.

köylülerin statüsünün derebeylik hakkına değil, fakat oldukça farklı ve uyumsuz temele dayandığını göstermektedir.

Kentte mukim soylulara kan bağıyla veya askeri eğitim yoluyla bağlı olmayan mülk sahipleri (Agroikos, perioeci, hektemelebs), siyasal iktidardan dışlanmaları ve borçlar hukukunun katılığı nedeniyle, soyluların insafına kalmışlardı. Aynı zamanda, siyasal iktidardan dışlanmışlık, beraberinde, hukukun sıkı bir şekilde düzenlenen ve sınırlı yönetimine aktif bir katılımdan da dışlanmışlığı getiriyordu. Sonuçta mülk sahibi, ancak hediyeler vererek yahut bir soyluya yanaşmalık ilişkisiyle intisap ederek yasal haklar elde edebiliyordu. Aynı zamanda, aristokratik şehrin köylüsü, Hesiod'un ailesi örneğinin gösterdiği gibi, konut edinmek ile toprak elde etmede önemli bir özgürlüğe sahipti. Bu, daha sonraki dönemlerin zırhlı piyade askerlerine dayanan şehriyle ve hatta bundan daha fazla olarak demokrasiyle kesin bir karşıtlık arz ediyordu. Özgür ve şehirde oturan ve soylu sınıfa dâhil olmayan zanaatkârlar ve tüccarlar, Ortaçağların "yanaşma"larına benzer bir durumdaydı. Roma kralının, iktidarı elinde bulunduğunda, bu sınıflar için bir hami olduğu anlaşıyor -erken dönem Ortaçağ soyluları gibi. Zaman zaman zanaatkârların kutsal örgütlenmelerinin izleri görülüyordu. Bunu kökeni, belki de Roma askeri zanaatkâr-yüzyıllarında yatmaktadır. Bu saptanamaz Ne de zanaatkârların, Asya'da ve sürgün öncesinde İsrail'de düzenli bir şekilde görüldüğü gibi misafir-kabileler olarak örgütlenip örgütlenmedikleri de belirlenebilir. Fakat her halükarda, Hint kastları tarzında ritüelistik bir ayrışmanın hiçbir kanıtı yoktur.

Ortaçağ Şehriyle Karşıtlıklar

Tümüyle dışsal açıdan bile, Antikite'nin aristokratik şehir yapısı içerisindeki soylar, aşiretler ve soylu ailelerin stereotip çokluğu, Ortaçağların aristokratik şehriyle zıtlık arz etmektedir. Bu durum, kendini, bu grupların esas itibariyle askeri ve dini bölümleri oluşturdukları gerçeğinde göstermektedir. Bu bölümler, Antik şehrin esasen bir savaşçı topluluğu olduğu ve bu anlamda da Cermenleri Hundertschaftına (Yüzler) benzediği gerçeği ile açıklanmaktadır. Bu askeri kurumlar, Antik şehrin bizatihi temellerini oluşturuyordu. Bu da Ortaçağ aristokratik şehirden yapısal farkını ortaya koymaktadır.

Antik aristokratik yapının özelliklerinin içinden doğduğu çevredeki ortamda da farklılıklar söz konusuydu. Ortaçağ aristokratik şehri, Avrupa kıtasındaki patrimonyal nitelikli büyük imparatorluklar içerisinde ve onların siyasal gücüne muhalefet çerçevesinde doğdu. Antikite'nin aristokratik şehirleri, deniz kıyısında köylüler ve barbarların semtinde ortaya çıktı. Bir örnekte aristokratik şehir, şehir- krallığından; bir başkasında da feodal egemen ya da piskoposlarca yönetilen şehirden doğdu.

Bu farklılıklara rağmen, siyasal koşulların benzer olduğu her durumda aynı zamanda formel benzerlikler de kendini göstermekteydi. Hanedanlık ve patrimonyal nitelikli Venedik prensliğinin, ortak-naib atanmasının yasaklanıp docanın makamının seçkinler ortaklığının başına dönüştürülmesi yoluyla nasıl dönüştürüldüğünü görmüş bulunuyoruz. Görünüşte bu, Antikite'nin şehir krallıklarının yıllık bir meclise dönüştürülmesine denk düşmektedir. Bir ortak-naib atanmasının

başlangıçtaki öneminin (ki Mommsen¹²⁸ tarafından kuvvetle altı çizilmektedir bunun), çeşitli kanıtları vardır: 1- Roma'da interrex'in¹²⁹ oynadığı rol; 2- Seleflerin ve meslektaşların eski adaylıklarının kalıntıları (ki, diktatörün meclis tarafından, -yasal olarak atanmalarının bir ön koşulu olarak aday gösterilmesini, adayların kabul edilmesini ve eski memuriyetler tarafından yenilerin oluşturulmasını ima ediyordu); 3- Romalılar topluluğunun siyasal konulardaki rolünün başlangıçta onaylamayla sınırlanması; 4- Sadece yargıç tarafından önerilen veya (sonraları) kabul edilen adayların seçilmesi.

Helenik şehir krallığının, soyluların kontrolü altında yıllık bir yerel meclise dönüşmesi, Roma'daki olayların seyrinden daha fazla, Venedik'teki gelişmelerden kaynaklanmıştır. Yine Ortaçağ'da Venedik dışında şehir oluşumu, Venedik'ten önemli ayrılmalar göstermektedir. Sonuçta, temel olara aristokratik şehir, genel bir nüve etrafında değişiklikler gösteren bir olgular yelpazesinden oluşmaktadır.

Yunanistan'da soylular, askerlik hizmetine uygun olmayan yaşlılardan oluşan Homer meclisinin yerini aldı. Yeni meclis, çoğu zaman klanların başlarından oluşuyordu. Örneklere, erken Roma döneminde aristokratik senatoda ve Isparta'daki geröchoi¹³⁰ (ihtiyarlar) meclisinde rastlanabilir. Bu ihtiyarlar meclisi, alelade bir şekilde yaşlı adamlardan değil, şeref payesi olarak yanaşmalarından hediyeler almaya layık soylulardan oluşan bir meclisti. Aristokratik organların bir

128 Theodor Mommsen, *The History of Rome* (Glencoe: Free Press, 1957); *Corpus inscriptionum latinorum* (15 vols, Berlin: 1863-1932); *Römisches Staatsrecht* (3 vols. Leipzig: 1871-88).

129 İki kral dönemi arasındaki kralsız dönemde yüksek otoriteyi elinde bulunduran kişiler.

130 Gerontokrasi: Yaşlı adamlardan oluşan bir yönetici organ.

başka örneği de, Atina'da yöneticiler meclisi idi.¹³¹ Eşdeğer bir organ da klanla tarafından Naucratis'te seçilmişti. Benzer durumlar, klanların kutsal karakterinin doğurduğu tutarlı şematizmi olmaksızın, Ortaçağ'da da kendini göstermiştir.

Aristokratik şehrin idari organı da, Areopagus veya tarihteki Roma senatosu gibi bir eski memurlar meclisi olabilirdi. Aeropagus ve Roma senatosunun, Ortaçağlarda yalnızca mütevazı paralellere rastlıyoruz. Ortaçağlarda zaman zaman eski şehir (belediye) başkanları ve müşavirler, meclis toplantılarına bir tür fahri üye olarak kabul edilirdi. Yine, kadim yargıçlık makamının askeri ve kutsal karakteri, bu makama Ortaçağların idari makamlarında daha kalıcı bir etki bırakma imkânı tanımıştır. Karşılıklı rekabet içinde bulunan birkaç soylu aile hep vardı, ama Corinth'teki Bacchiadae¹³² gibi tek bir aile de zaman zaman iktidarı elinde bulundurmuş, memuriyetleri de üyeleri arasında dönüşümlü olarak dağıtmıştır. Ortaçağ'dakiler de dâhil tüm aristokratik yönetimlerdeki gibi, klana dayanan şehrin memurlarının sayısı da azdı. Roma'da olduğu gibi soyluluğun zamanla süreklilik kazandığı yerlerde bu gerekli olmaya devam etti.

Seçkinler yönetimi bir kere gelişince, Ortaçağlarınkilerle Antikite'ninkiler arasında başka benzerlikler de ortaya çıkmaktadır. Klanlar arası kan davaları, mağlup edilen klanların sürgüne gönderilmesi ve onların da kuvvetle karşı saldırıya geçmeleri, şehirde yaşayan şövalyelerin birbirlerine karşı savaşları (Antikite'deki Lacedaemonian savaşı örneğindeki

131 Atina'nın on kısmından biri tarafından o kısmın başkanlığı sırasında sağlanan meclis veya senato. Bu kısım, beş hafta süreyle başkanlık yapardı.

132 Bacchiadae İ.Ö. 926-657 yılları arasında Corinth'teki yönetici bir aileydi

gibi) kendini göstermektedir. Her iki dönemde de taşra, kanunların dışındaydı. Yapabildikleri her durumda, Ortaçağ ve Antikite şehirleri, başka şehirleri kendi uydularına dönüştürdüler. Perioeci'nin¹³³ şehirleri, Aratittes ve daha sonraları Harmodius yönetimi altındaki mahaller ile Atina ve Roma'ya tabi sayısız topluluğun benzerleri, Venedik'in anakarasında ve Floransa, Genoa ve diğerleri tarafından boyun eğdirilen şehirlerde görülmekteydi. Bu uydu şehirler, ana şehre tabiiydi ve onun memurları tarafından yönetiliyordu.

Aristokratik Şehrin Ekonomik Yapısı

İktisadi açıdan, Antikite ve Ortaçağ klanları, kendi kendilerine yeterli ve bağımsız araçlarla yaşayan birimlerdi. Her iki dönemde de şövalye yaşam tarzı ve soy, tek başlarına, klan üyeliğini belirlemiyordu. Ortaçağ klanları, eski devlet memurlarını ve (İtalya'da) özgür vasalları, şövalyeleri ve şövalye yaşam tarzını sürdürebilecek serveti biriktirebilmiş toprak sahiplerini kapsıyordu. Almanya ve İtalya'da klanların bir kısmı, şehrin dışında kalelere sahipti. Loncalarla çatışmalara patlak verince taşradaki kalelerine çekilirler, kendilerini söküp atan şehirlere karşı buralardan uzun süre saldırılar düzenlerlerdi. En iyi bilinen örnek Regensburg'taki Auer klanıdır.

İtalya'da feodal veya idari birlik içerisinde bir şövalye yaşam tarzı sürdüren tabakalar, "magnates" ve "nobili" olarak bilinirdi. Daha sonra loncalar kent yönetimini ele geçirdiğinde, kaleleri olmayan şövalye aileler, genellikle şehirde kalmaya, yeni yönetime tabi olmaya, hatta magnates'e (zengin ve

¹³³ "Civardaki yerleşimciler". İsparta'da taşra sakinleri.

güçlü insanlar) karşı askerlik hizmetine katılmaya zorlandılar. Bu andan itibaren mümkün olan iki tane gelişim çizgisi vardı. Ya şövalye olmayan aileler, şehrin dışındaki ikametgâhlarının satışı veya transferi yoluyla soyluluğa girebilirler ya da soylu aileler, rantiyecilik şeklindeki yaşam tarzlarını terk ederek kapitalistik bir temelde kendi ticari faaliyetlerini üstlenebilirlerdi. Her iki alternatif de kullanılmıştır. Ancak genelde birinci eğilim baskın çıkmıştır, zira bu eğilim, ailenin toplumsal yükselişine işaret etmekteydi.

Ortaçağlarda şehirler siyasi veya malikâne lordları tarafından yeni kurulduğunda, bu yerleşimlere hiçbir şövalye ailesi katılmamıştı. Sonuçta, loncaların soylulara karşı mücadelesi ortaya çıktığında doğrudan bir şekilde dışlandılar. Daha Doğu'ya ve Kuzey'e doğru gidildikçe, iktisadi yönden bakir topraklarda bu olguya daha sıkça rastlanırdı. İsveç'te, ülke dışında doğmuş olan Alman tüccarlar, şehirlerin kuruluşunda ve askeri kadroların dolduruluşunda yer aldılar. Bu, Novgorod'da da görüldü, Doğu'da da sıkça rastlanıyordu. Bu bölgedeki ilk dönem kentsel gelişmede, seçkinler ve tüccarlar sınıfı, gerçekten benzeşirler. Bunların önemini daha soma tartışacağız.

Genelde, soylular olarak kendi bağımsız araçlarıyla yaşayan ve seçkinler kulübüne önderlik eden bir insan tabakasını doğuran eski şehirlerde koşullar oldukça farklıydı. Bununla birlikte, Antikite'de bile gerçek ticaret seçkinleri görülebilirdi, özellikle de Epidamnus¹³⁴ gibi sömürge toprağı şehirlerde. Yani seçkinlerin iktisadi karakteri geçiş- kendi ve yalnızca ağırlık noktası yönünden tanımlanabilirdi. Ağırlık noktası da rantiyecilikti.

134 Korfuluların bir sömürgesi.

Soyluların şehirde ikamet etmelerinin ekonomik nedeninin kentlerin sunduğu ekonomik fırsatlarda yattığı görüşü her zaman için öne sürülemez. Bu fırsatlardan yararlanmak, her durumda, seçkinlerin iktidarını ortaya çıkarmıştır. Ne kadim Eupride soylusu ne de Ortaçağ soylusu tüccardı. Ne de, bir girişimci olarak çağdaş tüccar kavramı anlamında tüümüyle bir toptancı tüccardı. Kuşkusuz, çoğu kere bu tür girişimlerde ortaklığı vardı, ama gemi sahibi sıfatıyla veya feodal bir lordun bağışladığı fief, arazi veya ekonomik fırsatın sahibi olarak.¹³⁵ Zaman zaman seçkinler, bir girişime sessiz ortak veya denizde risk alıp ödünç para vererek katılır, deniz seferleri veya müzakerelerin yapılması gibi fiili işleri başkalarına bırakırlardı. Seçkinler, sadece riskler ve kazançlar açısından ortaklıkta yer alırdı -her ne kadar zaman zaman da girişimin entelektüel yönetimine katılan hafif bir tüccar idiyseler de.

Erken dönem Antikite'nin ve Ortaçağ'ın ilk dönemlerinin tüm önemli işletme biçimleri, özellikle de komandit ve deniz kredileri, söz konusu para kreditorlerinin varlığına göre şekilleniyordu. Bu kreditorler, servetlerini, somut bireysel girişimlere ve riski yaymak için genellikle çok sayıda girişimciye yatırırdı. Her girişim, ayrı bir hesapla yapılırdı. Soylulardan safi işadamına kadar akla gelebilecek her türlü geçiş evresine rastlanabilirdi. Sınırlı sorumluluk (commenda sermayesi) temelinde, ara sıra yapılan girişimler için kapitalistlerden para alan gezgin tüccar, kazançlarını, sınırlı sorumlulukla elde edilen parayla çalışan ve kendi dış temsilciliklerine sahip büyük bir ticarethanenin müdürü olmak amacıyla kullanabilirdi.

¹³⁵ Feodal bir lordun bağışladığı fief, arazi veya ekonomik fırsat, düzenli memurun atanmasına kadar elde tutulurdu.

Soylu ile tüccar arasındaki çizginin bulanıklaşması, sürecin özel önem taşıyan bir ürünüydü. Bu bulanıklaşma, tabloya, lonca yönetimi döneminde sıkça girmiştir. Lonca yönetimi sırasında soylular, kent yönetimine katılabilmek amacıyla loncalara katılmaya zorlanırken, artık aktif bir girişimci olmasına rağmen şehir sakini, lonca üyesi olmaya devam etti. İtalya'daki büyük tüccar loncalarının adı olan "eli boşlar", bu noktanın altını çizmektedir. Bu, büyük İngiliz şehirleri (bilhassa Londra) için özellikle tipik bir durumdu. Loncalarda örgütlenen üretici kentlilerin özyönetim -mücadelesi, kendini, topluluk temsilcileriyle memurların seçim işlemlerine muhalefesinde göstermektedir. Seçim işlemleri, yerel şehir semtleriyle onların temsilcilerinin elinde olduğu müddetçe, şehirde ikamet eden soyluların iktidar konumu değişmedi. Mücadele, giderek, seçim işlemlerinin loncaların eline geçmesine yol açtı. Loncaların artan gücü, tüm medeni hakların giderek mesleki birliklere üyeliğe bağlı olmasında görülmektedir. Nihayet II. Edward, lonca üyeliğini, Londra yurttaşlığını belirleyen temel ilke olarak koymuştur. Topluluk meclisinin seçimi, 1351'e kadar şehrin semtlerine göre yapılmış, bu sistem birkaç kere yeniden kullanılmış (1383), fakat sonunda loncalar tarafından seçim yönünde terk edilmiştir.

Ancak bu şehir sakini için lonca üyeliğinin mecburi olmasıyla birlikte (Kral II. Edward, tüccar terziler loncasının üyesi olmuştu), aktif tüccar ve esnafın önemi, rantiyeciler lehinde azalmaya devam etti. Kaçınılmaz biçimde ve karakteristik bir ironiyle, loncaların, kentsel iktidarın yegâne yolu olmasına paralel olarak, eskiden loncaların dışında olan güçler loncalara nüfuz ederek onları içeriden dönüştürdüler. Teorik açıdan, lonca üyeliği, yalnızca çıraklık ve üyeliğe kabul töreni yoluyla

elde edilirdi. Gerçekte ise üyelik, giderek miras ve satın alma yoluyla kazanılıyordu. Birkaç istisna dışında loncaların ismen var olan uğraşlarıyla ilişkisi, parçalanmıştı. Ekonomik ve sosyal gerilimler, loncaları tarumar ederken, loncalar, toplumun memuriyet görevlerine ulaşabilen centilmenlerin seçim birliğine indirgendi.

Tüm sosyolojik olgular için geçerli olduğu üzere, seçkin tipler her yerde büyük geçişkenlik sergilemektedir. Bu, tipik unsurların saptanmasına engel teşkil etmemelidir. Gerek Antikite’de gerekse Ortaçağ’da seçkinlerin ağırlık noktası, profesyonel bir girişimci olarak faaliyette değil, rantiyeci ve rastgele tüccar olmaktaydı. Yukarı Ren bölgesi kentlerinin yasalarında “saygıdeğer avare” deyiimi, loncaların karşısında yer alan centilmenler odası üyelerinin resmi sıfatıydı. Floransa’da arte di Calimata’nın büyük tüccarları ve bankerler, soyluların değil loncanın üyesiydi.

Antikite’de girişimcilerin soyluluğun dışında tutulması, bir istikamet meseliydi. Ancak bu. örneğin Roma senatosunun kapitalistlere hiç yer vermediği anlamına gelmiyordu. Antikite’nin ilk dönemlerinde eski Roma’nunkiler dahil aristokratlar, köylülere borç para veren kişiler olarak işlev görüyordu. Daha sonraları, senatörlük klanları, siyasi teba için borç verenler olarak işlev gördüler. Yine de Antik ve Ortaçağ kentlerinde soylu sayılan ailelere, girişimcilik rolü yasaklanmıştı.

Zaman zaman yasal olan sınırlandırılmış bir statü etiketi yüzünden, aristokratlar tarafından yatırım türleri büyük değişiklikler gösteriyordu, ama gerçek girişimciyle karşılıklı devam etti. İki iktisadi davranış biçimini (emlak yatırımla-

rı ile sermaye kazancını) ayıran çizgiyi çok belirgin şekilde aşan herkes. Antikite’de derhal düşman sayılırdı. Böyle bir kimse, Ortaçağ’da kendini, şövalyelik özellikleri taşımayan bir kişi olarak görürdü. Eski şövalye aileler mecliste lonca temsilcileriyle aynı sırada (sonuçta fiziksel olarak girişimci-lerle) oturmalarına rağmen, kendilerine Ortaçağlarda toprak sahibi düşük soylularla eşit paye verilmedi. Pratik anlamda, yasaklanan, psikolojik bir motif olarak “kazanma hırsı” değildi. Roma soyluları ve Ortaçağ aileleri de, diğer tarihse-klanlar kadar kazanma arzusu taşıyordu. Daha ziyade, ras-yonel işletme benzeri ekonomik faaliyet biçimi veya sistema-tik ekonomik faaliyet, sınıfları tanımlamaktaydı. Nobili’ye ait bir ailenin belirleyici özelliklerinin neler olduğu konusunda Floransa’daki hukuki düzenlemelere (ki soylular yönetiminin bu yolla kırılması gerekirdi); müracaat edilmesi durumunda alınacak cevap şuydu: şövalyelerin mensup olduğu tüm aile-ler, aristokratik bir yaşam biçimiyle tanımlanacaktır. Bu, aynı zamanda, Antikite’de, adayların imalatın işinin dışında tutul-masını sağlayan yaşam biçimiydi.

Machiavelli’ye göre, Floransa’daki yasal düzenlemelerin etkisi, şehirde kalmak isteyen soyluları, kentlilerin yaşam bi-çimlerine uydurmaya zorlamak oldu. Bir şövalye yaşam bi-çimi, sonuçta hâlâ seçkinlerin temel “statü” özelliği-ydi. Bir zamanlar memuriyet makamını işgal etmiş, şeref payeleri-ne sahip ailelere mensubiyet, karizmatik soyluluğun oluşu-mu için önemli bir siyasal özellikti. Bu mensubiyet iddiala-rı, memuriyete ehil olmanın delili olarak algılanıyordu. Bu Mekke’deki şerif aileleri, Roma soyluları ve Venedik’teki sull-yargıçlarının aileleri için doğrudu. Memuriyete erişime ko-nan sınırlamalar, esnek bir biçimde değişiyordu. Venedik’t

bu sınırlamalar, Roma'da olduğundan daha az katıydı. Burada homo novus (yeni insanlar), resmi olarak memuriyetten dışlanmamıştı. Bununla birlikte, bir kişinin meclis üyeliği için liyakatini tespit ederken, bu kişinin ailesinin bir üyesinin geçmişte mecliste veya onun bürolarından birinde bir görev yapıp yapmadığına dair resmi bir araştırma yapılırdı. Floransa'daki yasal düzenlemeler, bir memur adayının ailesi içinden bir şövalye çıkıp çıkmadığını belirlemeye çalışırdı. Artan nüfus ve devlet memurluklarında tekelleşmenin artan önemiyle birlikte sınıfların özel oluşu da arttı.

Önceki sayfalarda, eski karizmatik soylu klanların kanunen ayrıcalıklı konumlarını kaybettikleri ve iktidarlarını Yunanistan'da demos'a, Roma'da pleb'lere, İtalya'da popolo'ya, İngiltere'de loncalara (liveries) ve Almanya'da loncalara terk etmeye veya onlarla paylaşmaya zorlandıkları bir döneme göndermelerde bulunduk. Şimdi de bu gelişmeler dizisine göz atalım.

4. BÖLÜM

PLEPLER ŞEHİRİ

Bir Siyasi Birlik Olarak "Popolo"nın Devrimci Niteliği

Soylu ailelerin yönetiminin yıkılma biçimi, Ortaçağ ve Antikite'de büyük benzerlikler göstermektedir. Eğer büyük İtalyan kentleri Ortaçağ için karakteristik olarak alınırsa bu benzerliklerin özellikle yakın olduğu görülür. İtalyan kentlerinde aristokratik yönetimin yıkılması, bu kentlerin kendine özgü doğasından kaynaklanan bir gelişmeydi. Yani, şehir dışı güçlerin müdahalesi olmaksızın gerçekleşmişti. İtalyan kentlerinde Podes fanın (sulh yargıcı yönetimi) doğuşundan sonra kentsel gelişme alanında bir sonraki önemli aşama, popolo'nun (halk) ortaya çıkışıydı.

Alman loncaları gibi, popolo da ekonomik açıdan, zanaatkâr-lardan girişimcilere kadar uzanan değişik unsurlardan oluşmaktaydı. Başlangıçta soylu ailelere karşı mücadeleye girişimciler öncülük etmişti. Girişimciler soylulara karşı yeminli kardeşlikleri yaratıp finanse ederken, zanaatkâr loncaları da mücadelede gerekli insan gücünü sağlamıştır. Devrim bir kere başarıya ulaştınca, lonca, kazanımlarını pekiş-

tirmek amacıyla, çoğu kere topluluğun başına kendi temsilcisini koymuştur. İnatçı soyluların sürülmesinden sonra Zürich (1335'te), şövalye Rudolf Brun ve geri kalan şövalyelerle muhafızların, girişimci loncalarının, tuz ve kumaş tüccarlarının, kuyumcuların ve küçük esnafın eşit sayıdaki temsilcilerinden oluşan bir meclis tarafından yönetildi. Zürich halkı, öylesine sağlam bir birlik oluşturmuştu ki, Emperyal Ordu'nun kuşatmasına dayanabilmişlerdi.

Almanya'da lonca mensuplarının yeminli konfederasyonu, sıradan ve geçici bir olguydu. Kentin oluşumu, ya lonca temsilcilerinin meclise kabul edilmesiyle ya da soylular dâhil kent halkının loncaya alınmasıyla dönüştürüldü. Yeminli konfederasyon, yalnızca aşağı Almanya ve Baltık bölgesinin bazı şehirlerinde kalıcı bir lonca şeklini aldı. Ancak buralarda bile, ayrı birliklerin lonca patronlarından oluşan heyetinin yapısında da görüldüğü ezere, mesleki birlikle karşılaştırıldığında ikincil önemdeydi. On beşinci yüzyılda Münster'de, loncanın onayı olmadan kimse hapsedilemezdi. Lonca, böylece, meclisin yasal eylemlerine karşı bir koruyucu birlik olarak işlev görebiliyordu. Dahası, tüm meselelerde veya önemli olanlarında meclise lonca tarafından yardım edilirdi. Onlara danışılmadan hiçbir şey başarılamazdı. Koruyucu birlik, İtalya'da, Kuzey Avrupa'ya göre daha güçlüydü.

Ortaçağ İtalyan Şehrinde Toplumsal Sınıflar Arasında Güç Dağılımı

İtalyan popolo'su, hem siyasi hem ekonomik bir olguydu. Bir siyasi alt-topluluk olarak kendi resmi, mali ve askeri yapışma sahipti. Kelimenin gerçek anlamında, devlet içinde

devletti. Başlangıçta, bilinçli, gayri meşru ve devrimci bir siyasi birlikti. Şehirlerde yerleşerek bir kent soyluluğu oluşturan, ekonomik ve politik gücün aşın gelişimine; dayanan bir şövalye yaşam tarzı sergileyen ailelerin varlığına karşıt bir durum oluşturunuyordu. Onlara karşı çıkan popolo birliği, mesleki birliklerin (arti veya paratici) kardeşliğine dayanıyordu.

Popolo, birkaç yerde yaklaşık aynı zamanlarda şekillendi: Milano (1198); Lucca (1203); Lodi (1227); Pavia (1208); Siena (1210); Verona (1227); Bologna (1228). Özel bir birlik olarak kurulup, "societas", "credenza", "mercadenza"¹³⁶, "communanza" veya yalnızca "popolo" adını aldı. İtalya'daki böyle bir siyasi alt-topluluğun en yüksek görevlisine, genellikle capitano popoli (halkın kaptanı) denirdi. Bu, kısa bir süre için, genelde bir yıl süreyle seçilen maaşlı bir görevliydi. Podesta'daki gibi, sıklıkla, bir başka topluluktan çağırılır, kendi memur kadrolarını da beraberinde getirirdi. Popolo, bu görevliye (kaptana), şehrin semtlerinden veya loncalardan toplanan bir militia verirdi. Yine podesta'daki gibi, genellikle kulesi olan özel bir evde, popolo kalesinde yaşırdı. Mali yönetimde capitano'ya, şehrin semtlerinden kısa süreler için seçilen özel bir heyet olarak işlev gören lonca temsilcileri yardımcı olurdu.

Loncaların bu seçilmiş görevlileri, topluluğun kararlarına doğrudan katılıyordu. Halkı mahkemeler önünde koruma, kararlara itiraz etme, topluluk yetkililerine başvuruları düzenleme ve hatta doğrudan yasama sürecine katılma hakkını kendilerinde görüyorlardı. Popolo, tam gelişmesine ulaştığında kendi yasalarına ve mali kanunlarına sahipti. Hatta kimi zaman, topluluğun kararının ancak yine topluluk tarafından onaylanmasıyla yürürlüğe girebileceği ilkesini yerleştirdiler.

¹³⁶ Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, s. 205.

Popolo'nun yasal kurumları bir kere şekillenince, yürürlüğe girebilmeleri için yasaların hem popolo'nun hem de topluluğun yasalarında kabul görmesi gerekirdi. Mümkün olduğu yerde popolo, kendi yasalarının toplumun yasalarından sayılmasına çalıştı. Birkaç kere de kendi yasalarının toplumunkilere önceliğini elde etmeyi başardı. Podesta'nın yargı yetkisinin yanında, pazar ve ticari faaliyetleri ele alan ve tüccarlarla imalatçıların meselelerine baka özel bir mahkemeyi oluşturan *mercanzia*¹³⁷ veya *domus mercatorum*'un (pazar) yargı yetkisi ortaya çıktı. Bu mahkeme, çoğu durumda da halk için genel bir önem kazandı.

On dördüncü yüzyılda Pisa podesta'sı, kendisinin ve yargıçlarının halkın ihtilaflarına asla karışmayacağına dair yemin etmeye zorlandı. Kimi zaman kaptan, podesta'nunkine rakip bir yargı yetkisi elde etti. Hatta kimi örneklerde podesta'nın kararlarını geçersiz kılmayı başardı. Sık sık da, kendisine topluluk yetkililerinin toplantılarına başka etme hakkı tanınmış, bu yetkilileri toplantıya çağırma ve görevden alma hakkına sahip olmuştu. Kaptan, arası topluluk yurttaşların toplama ve (podesta'nın yapmaması durumunda) meclisin kararlarını uygulama yetkisine sahipti. Kaptanın diğer yetkileri arasında, ortak yönetici olarak, topluluk maliyesine yasaklar koymak-kaldırma kontrol etmek ve sürgündekilerin mallarını elden çıkarmak da vardı. Kaptanın resmi rütbesi, podesta'nunkinden düşük olmasına rağmen, çoğu kere o bir *capitanus populi et communi* (halk ve topluluğun başı) ya da Latincesiyle *collega minor* idi. Yani objektif olarak ikisi arasında daha güçlü olandı. Bunu, kaptanın, topluluğun askeri gücü üzerinde ta-

137 Max Weber, *Cesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, s. 368- 442.

sarrufa sahip olması gerçeğinde de görmekteyiz -özellikle de askeri gücün, besleme maliyetinin ancak zengin yurttaşların vergilerinden karşılandığı paralı askeri birliklerden oluştuğu durumlarda.

Popolo'nun tam başarısıyla birlikte, soylular resmi olarak yalnızca negatif ayrıcalıklara sahipti. Topluluğun resmi görevleri halka açıktı. Popolo'nun görevleri ise karşılıklı olarak soylulara açık değildi. Soyluların hakaretine maruz kalmaları durumunda halkın mahkemeler önünde ayrıcalığı vardı. Kimi zaman, sadece popolo'nun kararları tüm yurttaşları ilgilendiriyordu. Soylular, çoğu kere, topluluk idaresine katılımdan geçici veya sürekli olarak açıkça dışlanıyordu.

Bu düzenlemelerin en iyi bilineni, Giano della Bella'nın (1293)ordinamenti dellagiustizia(hukuki düzenlemeler)'sıdır. Lonca milislerinin başkomutanı olan kaptanın yanı sıra, gonfaloniere della giustizia (yargıç), kısa süreler için atanan tümüyle siyasi bir görevliydi. Gonfaloniere halkı koruyor, soylulara yönelik mahkemeleri soruşturup sonuçlandırıyor, hukuki düzenlemelere uyulmasını kontrol ediyor ve çekilişle belirlenen 1000 kişiden oluşan ve derhal celbe tabi özel bir halk milis kuvvetine komuta ediyordu. Resmi casusluk sistemi ve isimsiz suçlamaları tercih edişiyse popolo sisteminin siyasi adaleti, nüfuzlu kimselere yönelik soruşturma prosedürlerini hızlandırdı. Basit kanıt ("kötü şöhret" yoluyla),¹³⁸ Venedik'teki Onlar Meclisi duruşmalarının demokratik muadiliydi. Objektif yönden popolo sisteminin özellikleri şunlardı: Şövalye yaşam tarzına sahip ailelerin tüm üyelerinin

¹³⁸ Senatör McCarthy'nin popülerleştirdiği dildeki şekliyle: Söylentiye dayalı suç veya "birliğe davalı suç".

dışlanması; seçkinlerin iyi davranışlarda bulunma taahhüdüne zorlanması; seçkinlerin ailelerinin, tüm üyeler için kefalet altına sokulması; nüfuzlu kimselerin siyasi suçları (özellikle de halktan birinin şerefine hakaret etme) için özel bir ceza yasasının oluşturulması; bir soylunun, halktan birinin mülküne bitişik bir mülkü o kişinin mutabakatı olmadan elde etmesinin yasaklanması.

Guelf Partisi popolo'nun yönetimini üstlendi. Partilerin tüzükleri, şehrin kanunlarının bir parçası sayılıyordu. Ancak bir partiye kayıtlı bireyler memuriyete seçilebilirdi. Partinin güç yapısını önceki bölümde tartışmış bulunuyoruz. Parti temel şövalye askeri güçler tarafından desteklendiğinden, kanuni düzenlemelerin soyluların toplumsal ve ekonomik gücünü gerçekten kıramayacağı düşünülebilir. Şurası bir gerçek ki, Floransa sınıf kanunlarının çeşitli Toskana şehirleri tarafından kopya edilmesini müteakip on yıl içinde soylu aileler arası kan davaları yeniden patlak verdi. Küçük plütokratik gruplar sürekli olarak iktidarı ellerinde tuttular. Bizatihi Popolo'nun makamları bile neredeyse hep soylularca işgal ediliyordu, çünkü soylu aileler açıkça halkın bir parçası sayılabilirdi. Şövalye yaşam tarzının reddi, ancak kısmen etkiliydi. Yasaktan kurtulmak için tüm gerekli olan, siyasi itaati garanti etmek ve bir loncaya kaydolmaktı.

Popolo'nun yükselişinin temel toplumsal etkisi, şehirde yaşayan ailelerin popolo grasso (üniversite eğitime veya parasal servete sahip olmasıyla ayrılan tabaka) ile karışması oldu. "Popolo grasso", yedi yüksek loncaya verilen isimdi. Bu loncalar şu grupları kapsıyordu: yargıçlar, noterler, bankerler, yabancı kumaş satan tüccarlar, Floransa yünü satan tüc-

carlar, ipek tüccarları, doktorlar, baharat tüccarları ve kürk tüccarları. Başlangıçta kentin tüm memurları, demokratik kriz zamanlarında soyluların da dâhil olduğu bu gruplardan seçilmek zorundaydı. Nihayet, yeni birkaç devrimden sonra popolo minuto'nun on dört arti minorisi (küçük esnaf), iktidara bir miktar erişim elde etti. 1378'deki Ciompi isyanından sonra on dört loncaya mensup olmayan zanaatkâr tabakası, yönetimde geçici bir pay elde etti. Bunu, bağımsız bir lonca birliği olarak yaptılar. Ancak geçici olarak ve 1378'de Perugia'daki gibi birkaç yerededir ki küçük kent sakinleri, sadece soyluları değil, popolo grasso'yu da priori meclisinin dışında tutmayı başarabildiler. Karakteristik biçimde, endüstriyel çağın yoksul tabakaları. popolo'ya yönelik karşı saldırılarında soyluların desteğini arkalarında buldular -aynen, daha sonraki Uranlığın kitle desteğiyle kurulması gibi.

Daha on üçüncü yüzyılda soylular ve düşük tabakalar, kent sakinlerinin saldırılarına sık sık birlikte dayanmışlardı. Ekonomik faktörler, desteğin gücünü belirliyordu. Üyelikten çıkarma sisteminin tam geliştiği her yerde küçük zanaatkârların çıkarlarıyla girişimci loncalarınkiler kesin bir şekilde kesişiyordu. Kont Broglio d'Anjano'ya göre¹³⁹, Perugia'da çıkarma sistemi öylesine çabuk gelişmişti ki 1437'de bir tek bireysel girişimci 176 filatrici ve 28 fılatori idame ettiriyordu. Üyelikten çıkarma sistemi altında küçük zanaatkârların durumu istikrarsızdı. Yabancı işçiler iş için rekabet halindeydi. Günlük bazda işe alımlar uygulanıyordu. Ayrıca, girişimci loncalar, Perugia'daki cimatori gibi zanaatkâr loncalarının ücretlerin düşürülmesini önlemeye çalışmasındaki gibi tek yanlı bir şekilde, çıkarma sözleşmesinin koşullarını düzenlemeye çalıştı.

139 *Graf Broglio d'Anjano, The Venetian Silk Industry and its Organization (1893).*

Bununla birlikte, endüstriyel sınıflar hiçbir yerde kalıcı siyasi güç elde edemedi. Ayrıca, gezgin işçilerin oluşturduğu proletarya sınıfı, kent yönetiminin tümüyle dışındaydı. Fiili güçleri genelde önemsiz olsa bile, ancak bu alt seviyedeki loncaların şehir meclisine katılımıyladır ki görece demokratik bir unsur kendini gösterebilmiştir. Tüm İtalyan topluluklarında görülen ve seçim görevlilerinden oluşan komiteler kurma geleneği, demagojiyi ve seçim yöneticilerinin siyasi sorumsuzluklarını (ki modern Avrupa demokrasisinde anonim olarak kendini sıkça göstermektedir bu)¹⁴⁰ önlemeyi amaçlıyordu. Ancak bu seçim görevlileri komiteleri, şehir memurlarının planlandığı gibi seçilmesini ve halen görevli müşavir ve memurların düzenli biçimde katılmasını mümkün kılıyordu. Bu, memuriyeti, sosyal nüfuz sahibi ailelerin kapalı bir şirketine dönüştürme eğilimi gösterdi. Finansal açıdan önemli aileler ihmal ediliyor değildi kuşkusuz. “Kamuoyu”, memuriyetlerin bileşimi üzerinde, yalnızca görece eşit servet ve siyasi güç sahibi aileler arası rekabet zamanlarında ve dini ajitasyon dönemlerinde herhangi bir pozitif etkide bulunabiliyordu.

Herhangi bir resmi görev işgal etmeyen Medici, sosyal nüfuz ve seçimlerin sistematik manipülasyonu yoluyla kente hâkim oldu. Popolo, bunlara karşı, ancak şiddetli ve sürekli kanlı mücadelelerle başarı kazandı. Hiçbir şey işe yaramadığında da soylular, şehirden çekilerek, kalelerinden şehirlere saldırdı. Şehir ordusu kaleleri yağmaladı. Onların kentsel mevzuatı, taşranın geleneksel derebeylik düzenini, kimi zaman köylülerin planlanmış kurtuluşu ile kırdı.

Popolo, loncalarda soyluları ezmek için gerekli iktidar

140 Modern kentsel parti siyasetinin siyasi “patronu”.

araçlarını elde etti. Loncalar, topluluk tarafından başından beri idari amaçlarla kullanıldı. Esnaf, loncalar tarafından, kalede nöbet tutmak üzere ve giderek de saha hizmetinde sıradan asker olarak göreve çağrıldı. Askeri tekniklerdeki ilerlemelerle, girişimci loncaların finansal yardımı vazgeçilemez oldu. Hukukçular, özellikle de noterler ve yargıçlar ile fizikçiler ve eczacılar gibi müttelik meslek erbabı, entelektüel ve idari-teknik desteği sağlıyordu.

Loncanın organize ettiği entelektüel tabakalar, popolo arasında ileri konumdaydılar. Fransa'daki sınıflar siteminde avukatlar ve diğer hukukçuların oynadığı role benzer bir rol oynadılar.¹⁴¹ İlk kaptanlar, düzenli biçimde loncaları veya onların birliklerinin amirlerinden devşirilmişlerdi. Mercadanza, Popolo'nun politik örgütlenmesinde ilk normal adımdı; onların amirleri, yani podesta mercatorum, çoğu kere halktan ilk kaptanlardı. E. Salzer'in de haklı olarak vurguladığı gibi,¹⁴² burada mercatores, tüm kentli esnaf ve tüccarları temsil ediyordu. Popolo'nun başlangıçtaki gelişimi, halkın çıkarlarının, topluluk mahkemeleri, şirketleri ve resmi daireleri önünde örgütlü biçimde korunması yönündeydi.

Popolo'nun gelişiminin kalkış noktası, soylu olmayanların yasal haklarının sık sık çiğnenmesiydi. Bu, Almanya tecrübesiyle gösterilebilir. Burada soylular, satıcı ve zanaatkârların paralarını ödemek yerine onlara dayak atıyordu ve bu zayıf insanların da başvuracakları bir yer yoktu. Askeri açıdan

¹⁴¹ Fransız devriminde üçüncü sınıfın entelektüel öncülüğünü sağlamışlardı.

¹⁴² Ernest Salzer, *The Beginnings of the Signorie in Upper Italy*, a contribution to Italian Administrative History (*Historical Studies*, Vol. 14, 1900).

üstün soyluların halka şahsi hakaretleri ve çeteci tehditleri, onların haklarını inkâr etmede işe yarıyordu. Aslında bu tür olaylar, korunma amacıyla Popolo'nun özel bir birliğinin oluşturulmasından bir asır sonra bile meydana gelmeye devam etti. Şövalyeliğin statü gururu, kent halkının doğal içermesiyle çatışıyordu.

İlk biçiminde halk kaptanlığı, tribün benzeri bir kontrol hakkını ve halka bizatihi toplum otoritelerine karşı yardımı temsil ediyordu. Bu noktadan tedrici olarak bir tür inceleme otoritesine, nihayet de genel bir koordinasyon makamına dönüştü. Popolo'nun yükselişine, kent halkının ekonomik çıkarlarına zararla sonuçlanan ve popolo görevlilerinin kentsel meselelere müdahalesine ilk vesileyi sağlayan soylular arası kan davaları da katkıda bulunmuştur. Popolo'nun yükselişindeki bir diğer faktör de, Popolo'nun katkısıyla bir tiranlık kurmaya çalışan bazı soyluların kişisel hırsıydı. Soylular, her yerde bu ihtimale ilişkin sürekli bir endişe içerisindeydi. Ancak, soyluların safları arasındaki ayrılıklar yüzünden, popolo için hemen her yerde şövalyelerin bir kısmının askeri yardımını kendi hizmetine katmak mümkündü. Bundan başka, tümüyle askeri bir bakış açısından bu olaylar, piyadelerin, süvarilerin aleyhine bir şekilde artan önemi için ortam hazırladı. At binciliğine dayalı şövalyeliğin genel askeri durumu, önem yitirmekteydi. Rasyonel askeri mühendislik teknikleri de şövalyelik aleyhine bir gelişim gösteriyordu. İlk defa on dördüncü yüzyıl Floransa ordusunda ortaya çıkan "bombardin" (küçük top), modern toplu silahların öncüleriydi.

Roma Tribün'leri ile Isparta Ephorları Arasındaki Paralellikler

Antikite'deki demos'un gelişimi, görünüşte, plebler'inki-ne benzer. Roma'da, popolo'nun memurlarına ve özel topluluğuna oldukça benzer özel bir halk (pleb) topluluğu gelişmişti. Köken olarak Roma tribünleri, şehrin dört bölgesinin seçilmiş amirleriydi. Ed Meyer'e göre¹⁴³ soylular, ortak kült tapınağının yöneticileriydi. Tapmak hazine olduğundan, soylular aynı zamanda pleblerin de haznedarıydılar. Halkın kendisi ise, yeminli bir kardeşlik olarak yapılanmış, halkı ilgilendiren konuların yürütülmesinde tribünlere muhalefet eden herkesle mücadele etmeye yemin etmişlerdi. Bu, Roma topluluğunun meşru otoritelerinin aksine tribünlerin sacro sanctus (dokunulamaz, bozulamaz) olması anlamına geliyordu. Benzer şekilde İtalya'daki halk kaptanı normal olarak, meşru otoriteler olarak konsüllerin hâlâ adlarının başına ilave ettikleri dei gratia'ya (şükran) sahip değillerdi.

Tribün, meşru resmi otoriteden ve bununla bağlantılı topluluk tanrılarıyla iletişim kurma hakkından veya auspicia'yı (yönetimi) alma ve meşru otoritenin en önemli hakkı olan cezalandırma hakkından yoksundu. Ancak pleblerin başı olarak tribün, kendi resmi görevlerinin yerine getirilmesine muhalefet eden herkese karşı hakkında bir işlem ve karar olmaksızın bir tür linç kanunu uygulama gücüne sahipti. Bu kişiler, tutuklanabilir ve Tarpeian kayalıklarından aşağıya atılarak idam edilebilirdi. Kaptan ve anziani örneğinde olduğu gibi, Roma tribününün resmi otoritesi, yargıçların toplantılarında

143 Ed Meyer, *Kleine Schriften* (I. Aufl, 1910) I. s. 373.

halkın lehine olacak şekilde araya girme ve onların kararlarını veto etme hakkının tedricen gelişmesinden ibaretti. Aynı veya daha düşük makamdaki her yetkiliye karşı Roma memurlarının negatif gücünü temsil eden bu araya girme hakkı, Roma tribününün temel özelliği idi. Popolo'nun kaptanı örneğindeki gibi, otorite, bu noktadan genel bir denetleme yetkisine dönüştü. En üst kentsel yetki haline geldi.

Ancak tribünün askeri bir gücü yoktu, çünkü askeri mücadelelerde generalin yetkisi sınırsızdı. Eski resmi otoritenin aksine tribünün kentsel yetki alanındaki bu sınırlama, tribünün özel kent kökeninin bir kanıtıdır. Tribünlerin politik başarıları, belki de yalnızca veto yetkileri sayesinde mümkün olabildi. Veto yetkilerinin kapsamı içinde şu haklar da yer alıyordu: cezai kararlara meydan okuma, borç yönetimiyle ilgili mevzuatı yumuşatma, pazar kurulan günlerde adalet yönetimine köylülerin çıkarları lehinde müdahalede bulunma, papazlık ve meclis görevleri de dâhil tüm görevlere eşit katılımın sağlanması. Nihayet, Roma'daki son görev süresinde plebler yönetimi, taşrada plebisite kadar genişletildi. Bu, ara sıra İtalyan topluluklarında da meydana geldi. Bu yönetim, pleblerin kararlarının bağlayıcı niteliğini tüm topluluğa yerleştirdi.

Plebisit, aslında, soyluların Ortaçağ İtalyası'nda yaşadığı türden bir resmi rütbe tenziline eşdeğerdi. Sınıflar arası eski mücadelelerin bitmesinden sonra tribünlüğün siyasi önemi büyük ölçüde azaldı. Kaptan gibi tribün de topluluğun bir memuruna dönüştü, hatta gelişen bir bürokratik yapının bir parçası oldu. Yalnızca halk tarafından seçildi. Ancak pleblerin soylulardan ayrılması pratikte anlamsızlaştı, memuriyet ve servete dayalı bir soyluluğun gelişiminin zeminini hazırladı.

O sıralar patlak veren sınıf mücadelelerinde eski siyasi güçler, Gracchi'lerle¹⁴⁴ başlayarak kendilerini siyasi reformcuların hizmetindeki araçlar olarak ortaya koydu. Bu siyasi reformcular, politik açıdan önem kaybeden ve asaletlerini memuriyetleri ellerinde bulundurmalarından alan soylulara düşman olan kentlilerin ekonomik sınıf hareketlerine öncülük etti. Bu dirilişin etkisi, prensin hayat boyu sürececek resmi sıfatı olarak (askeri hükümranlılığın yanı sıra) tribünün gücünün yerleşmesi oldu.

Ortaçağ İtalyası ile Eski Roma gelişmeleri arasındaki bu çarpıcı paralellikler, daha sonra tartışacağımız temel toplumsal, ekonomik ve politik farklılıklara rağmen kendini göstermiştir. Bir şehirde sınıflar arasındaki ilişkileri düzenlemede kullanılan teknik yönetim biçimleri istenildiği gibi değiştirilemez. Siyasi yönetim biçimleri, kendi yasalarına göre işler ve yalnızca ekonomik temellere dayanan bir üstyapı olarak yorumlanamaz.¹⁴⁵ Roma'daki tribün ile Ortaçağ İtalya'sındaki kaptanın gelişimi arasındaki paralellik konusunda hiç kuşku yok. Bununla beraber, Roma'daki tribünün bizatihi Antikite ile hiç paralelliğinin olup olmadığı sorusu da pekâlâ sorulabilir. Çünkü bilinebildiği kadarıyla Roma pleb'leri veya İtalyan popolo'su gibi özel bir siyasi birliğin oluşumuna Antikite'nin başka yerinde rastlanmamaktadır.

Ancak Cicero'nun gözlemlerine göre, açık farklılıklara rağmen Antikite'de, iç ilişkilerinde esasen tribünlüğe benzer

144 Gracchi'ler, Sempronius kabilesinden bir pleb ailesiydi. En seçkin temsilcileri de meşhur tribünler Tiberius ve Gaius Sempronius Gracchus idi.

145 Max Weber'in buradaki referansları, açık ki, iktisadi üretimi bu temele dayanan bir üstyapı olarak görülen diğer tüm sosyal konfigürasyonlar için temel sayan Marksien sosyal analiz ile karşıtlık arz etmektedir. Weber'in argümanı, bu iktisadi monizmi hedef almaktadır. Bunun etkileri zaman zaman siyasetten iktisada kadar araştırılmalıdır.

olgular vardı. Isparta'daki "Ephor"luk¹⁴⁶ böyleydi. Bu benzerliği doğru olarak yorumlamak gerekir.

Meşru kralların aksine ephorlar (amirler), bir yıl için seçilen memurlardı. Tribünler gibi, Ispartalıların beş bölge kabilesi tarafından seçilirdi -üç klan tarafından değil. Ephorlar, kentliler meclisini toplantıya çağırırdı ve sivil ve cezai işlerde yetkiye sahipti -her ne kadar cezai işlerdeki yargılama yetkisi sınırsız olmayabiliyorduyse da. Ephorlar, kralları bile kendi ayaklarına getirtirlerdi. Faaliyetlerinin sorumluluğunu taşıyan memurları vardı ve onları memuriyetten atma yetkisine de haizdiler. Yönetim onların ellerinde toplanmıştı. Seçilmiş *gerusia*¹⁴⁷ meclisi ile beraber ephorlar, Isparta'nın semtlerinde temelde en yüksek siyasi gücü ellerinde tutuyordu.

Isparta'nın kentsel alanı içerisinde krallar, onursal imtiyazlarla sınırlanmıştı ve tümüyle şahsi etkileri vardı. Savaş zamanlarında disipline dayalı mutlak bir iktidar uygularlardı ki bu Isparta'da çok katıydı. Ancak daha sonraki dönemlerdedir ki ephorlar, savaşlarda krallara eşlik etmiştir. Ephorların başlangıçta (muhtemelen Birinci Messenia Savaşı'ndan¹⁴⁸ sonra bile) kral tarafından atanıyor olması gerçeği, ephor iktidarının tribün benzeri niteliğiyle bir çelişki oluşturmamaktadır. Roma'daki ilk tribünlerin de bu şekilde doğmuş olma-

146 Ephorlar, çeşitli eski Dor devletlerinde ortaya çıkan ve yargıçlardan oluşan organlardı. Isparta'da beş ephordan oluşan kurul, halk tarafından yıllık olarak seçilirdi.

147 Homer'de görülen, krala danışmanlık yapan ve aynı zamanda yargıçlık yapan *gerontes* veya ihtiyarlar. Isparta'da *gerusia* denen sabit sayılı bir organa dönüştü ve anayasanın belli bir kısmının oluşturdu. Bu meclis, aralarında iki krallın da bulunduğu otuz üyeden oluşurdu. Geri kalan yirmi sekiz kişi, altmış yaşın üzerinde olmak zorundaydı. Ömür boyu görev yaparlar ve yurttaşların genel meclisinde oybirliğiyle seçilirlerdi.

148 Messenia, Peloponnesus'un güney kısmında yer alan zengin bölgenin adıydı. Birinci Messenia Savaşı'nın kesin tarihini belirlemek imkânsızdır, ama savaş. İ.Ö. sekizinci yüzyıl içinde bir zamanda gerçekleşti. Fetih, Isparta'nın büyümesi açısından çok önemliydi.

ları muhtemeldir.¹⁴⁹ Daha da önemlisi, araya girme yetkisinin olmamasının, ephorların tribün benzeri niteliğiyle bir çelişki oluşturmaması gerçeğidir. Bu, konumları gereği ephorların yurttaşları krala karşı korumak zorunda olmaları geleneğinde görülebilir.

Ephorların halk ile krallar arasına girme yetkisinin olmaması, Isparta halkının (demos) muhaliflerine yönelik koşulsuz zaferi ile açıklanmaktadır. Krallar, araya girmeyi istemeye yetecek dâhili güce sahip değildi. Demos'un kendisi de dönüşüm geçirdi. Önce bir plebe, daha sonra da tüm ülkeye hükmeden oligarşik bir yönetici sınıfa. Tarihsel dönemlerde Isparta'da bir soylular sınıfı yoktu. Şehir, kölelere¹⁵⁰ karşı kendi derebeylik konumunu sürdürdü. Hukukun sınırları dışındaki statüsüne dini bir temel kazandırmak amacıyla kölelere karşı her yıl savaş ilan edilirdi. Askeri birliğin dışında tutulan periochiye yönelik siyasi tekel, tam yurttaş statüsündekiler arasında sürdürülen toplumsal eşitlik kadar mutlaklı. Her iki uygulama da, Venedik'tekine benzer bir casusluk sistemi (krypteia) ile sürdürülebiliyordu. Ispartalıların ilk yaptıkları şeylerden biri, soyluların kıyafetleriyle bile kendini gösteren ve geleneksel olarak aynı yaşam tarzlarının ortadan kaldırıl-

149 Burada, kamunun atadığı savunma avukatı (mahkeme tarafından, özel avukat tutmaya parası olmayan zanlının çıkarlarını savunmak üzere atanan görevli) ile bir benzerlik görülebilir.

150 Isparta halkı, askeri bir kast oluşturuyordu. Her yurttaş, devlete hizmete adanmıştı. Bunu hayata geçirmek için, her yurttaşın kendisine ve ailesine bakma ihtiyacından kurtarılması önemliydi. Gerçekten, soylular aile topraklarına sahipti. Ama Isparta tarafından elde edilen toplumun ortak arazisi, parçalara bölünmüştü. Her Ispartalıya verilen bu parçalar, babadan oğula geçebilir ama satılamaz veya bölünemezdi. Toprağın ilk sakinlerinin malına mülküne el konarak serflikte indirildi, lordlarının arazisini ekip biçmeye başladılar. Her yıl toprağın sahibi, mısır hasadından yetmiş ölçek kendisine, yirmi karsına almaya ve şaraptan da önceden belirlenen bir oranda almaya hakkı vardı. Toprağın bunun ötesindeki tüm ürününün kölelere gitmesine izin verilirdi. Kölelerin sürülemez olmasına ve kendi topraklarına sahip olmalarının mümkün olmasına rağmen, onların yükü ağırdı. Devlet için hem bir tehdit hem de bir gereklilik idiler. *Krypteia* ya da gizli polis, onları kontrol etmek amacıyla oluşturulmuştu. Genç Ispartalılar, şüpheli köleleri öldürme yetkisiyle donatılarak taşraya gönderilirdi.

ması oldu. Krallarla ephorlar arasında karşılıklı teati edilen ve periyodik olarak yenilenen bir tür anayasal sözleşme anlamına gelen yemin, kralın iktidarına konulan katı sınırlamaların mücadele ve uzlaşmaların sonucu gerçekleştiğinin inandırıcı bir kanıtı gibi görünüyor. Ephorlar birtakım dini işlevleri ellerinde tuttukları için bu konuda kesin bir sonuca varamıyoruz. Ancak ephorlar, Roma tribünlerinden çok daha fazla bir şekilde toplumun meşru memurları oldular. Isparta şehrinin önemli özellikleri de, eski bir kurum üzerine yüklenen rasyonel bir tasarımın izlerini taşımaktadır.

Öteki Helen topluluklarında Isparta kurumlarına tam benzerlik arz eden özelliklere rastlanmaz. Aksine, soylu olmayan yurttaşların soylulara karşı demokratik bir hareketine rastlanır. Bu hareket, birkaç örnekte, aristokratik egemenliğin geçici veya sürekli olarak ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Bu, Ortaçağ'da olduğu gibi, ne tüm yurttaşlar için eşitlik, oy kullanma ve memuriyet ve meclis üyeliğine liyakati, ne de tüm özgür ailelerin kentsel birliğe kabulü anlamına geliyordu. Roma'nın tersine özgür insanların bazıları, kentli birliklerine mensup değillerdi. Bunun yerine, dereceli bir haklar sistemi vardı. Yani, toprak kiralari, askeri hizmet kapasitesi ve servete bağlı olarak, oy kullanma hakkından memuriyete ehil olmaya kadar değişen bir haklar sistemi. Yurttaşlığın bu şekilde derecelendirilmesi, Atina'da hiçbir zaman tamamen lağvedilmedi. Benzer şekilde, Ortaçağ şehrinde yoksul sınıflar da hiçbir zaman daimi olarak orta sınıfla aynı hakları elde edemedi.

Demokrasinin ilk aşaması, demos'a mensup ve aşiretin askeri birliğine kayıtlı tüm toprak sahiplerine oy kullanma hakkının verilmesinden oluşuyordu. Ya da, oy hakkı, yine,

başka servet araçlarına sahip olanlara verildi. Demokrasinin yükselişi için başlangıçta hayati olan, kendi donanımına sahip ağır zırhlı piyade ordusuna ehil olmaktı ki bu ordunun yükselişiyle demokratik devrim bağlantılıydı. Görüleceği üzere, oy kullanma hakkının basit derecelenmesi, demokratik devrimi yaratan en önemli araç değildi. Ortaçağ'da olduğu gibi şehir meclisinin resmi kompozisyonu, istenildiği gibi ayarlanabilirdi. Resmi yetkisi de, mülk sahiplerinin toplumsal gücünü hiçbir şekilde tahrip etmeden çok dikkatli bir şekilde ayarlanabilirdi.

Demos'un evrimi, değişik yönlerde gerçekleşti. Bazı örneklerde, görünüşte İtalyan topluluklarınıninkine benzeyen bir demokrasi ortaya çıktı. En zengin, soylu-olmayan (ve nüfus sayımlarında para, köle, zanaat ürünleri, gemi; ticaret ve kredi sermayesi sahibi olarak kaydedilen) tabaka, meclis ve memuriyet görevlerine erişim hakkını, statüsü toprak mülkiyetine dayanan soyluların yanı sıra elde etti. Normal koşullarda küçük esnafın, perakendecilerin ve ortalama geçim araçlarına sahip insanların büyük çoğunluğu, yasal olarak memuriyetten dışlanmıştı. Kimi zaman, vazgeçilemez nitelikleri nedeniyle memuriyete resmen hakları vardı ama gerçekte bu hak verilmiyordu. Durum böyle olmasaydı, demokratikleşme süreci geliştikçe, güç, tam da bu tabakaların elinde toplanırdı. Bunu önlemek amacıyla, ekonomik açıdan vazgeçilemezliklerini ortadan kaldıracak araçlar bulunmalıydı. Bu da, ya günlük harçlıklar (tahsisat) ödeyerek ya da memuriyet sayısının azaltılması yoluyla yapıldı. Yine de bu, demos'un sınıfsal itibarsızlığının gerçekte önemsenmemesi ile birlikte, ancak dördüncü yüzyılda Atina demokrasisinin son aşamalarında gerçekleşti. Bu, ağır zırhlı piyadelerin askeri önemindeki düşüşe eşlik etti.

Antik çağda, soylu olmayanların tam veya kısmi zaferinin siyasi yönetimin yapısı açısından en önemli sonucu, artan kurumsallaşma idi.¹⁵¹ Bu, siyasi topluluğun, yerel mekân bazında örgütlenmesi biçimini alabiliyordu.¹⁵² Ortaçağ'da soyluların yönetimi altında bile kentsel topluluğun yerel bölgelere (semtlere) bölünmesi, şehir halkının ana gövdesi için daha o zamanlar önemliydi. Popolo, memurlarının bir kısmını şehrin bölgelerine göre seçiyordu. Kadim şehir, soylu olmayanlar için, yerel bölgelere bölünmüştü. Özellikle de yasal yükümlülüklerin ve verginin dağıtılması amacıyla.

Roma'da, ailelerden ve aşiretlerden oluşan üç eski özel kabilenin yanında, zamanla dört tane kentsel bölge daha ortaya çıktı ve bunlara da "kabile" deniyordu. Pleblerin zaferinden sonra bunlara, birtakım taşra kabileleri de eklendi. Isparta'da dört, sonraları beş bölge kabilesi, daha eski üç kabileye eklendi. Demokrasinin zaferi, tüm bölgenin yerel ve bölgesel olarak örgütlenmiş bir alt-bölümü ve şehirdeki tüm hak ve ödevlerin temeli olarak demos'un zaferiyle aynıydı. Bu değişimin pratik sonuçlarını değerlendirmek gereklidir. Bu değişim, şehrin, askeri ve soyluluğa dayalı birliklerin bir kardeşlik oluşumu yerine, bölgeye ait kurumsallaşmış bir şirkete dönüştürdü.

Bununla bağlantılı olarak, hukukun doğasına ilişkin anlayış da değişti. Hukuk, kent halkına ve bu niteliğiyle kentsel

151 "Kurumsal" kavramını Weber, zaman zaman, bilinçli veya rasyonel olarak kurulma anlamında kullanmaktadır. Bu kullanım, bir şeyin "kurulduğundan" bahsettiğimizde (örneğin, şehir siyasetinde bir reform hareketinin kurulduğundan bahsederken) bizim için de aşinadır. Weber'in kastettiği de tam olarak bu anlamdır. Çünkü geleneksel siyasi yapıların yaygın olarak ortadan kalkacağını, yerini de rasyonel bir şekilde kurulan bir yapının alacağını düşünüyordu.

152 Weber'in pek çok noktada yararlı bulduğu Henry Sumner Maine, sosyal gelişmeyi ikili bir değişimin karakterize ettiğine inanıyordu: Bireyin kişisel yasal durumunda statüden sözleşmeye doğru bir değişime ve topluluğun örgütleyici ilkesinde akrabalıktan toprağa (mekâna=territory) doğru bir değişime.

bölgenin sakinlerine uygulanan kurumsallaşmış bir biçime dönüştü. Daha eski yapıların izlerinden bahsetmiş bulunuyoruz. Eşzamanlı olarak, hukuk, irrasyonel bir karizmatik yargılama hakkından ziyade giderek rasyonel ve yazılı bir hukuka dönüştü.

Yasamanın (kanun yapmanın) başlaması, aristokratik yönetimin lağvedilmesine paralel gelişti. Yasama, önceleri *aesyrntmetes*'in¹⁵³ (güçlü valilerin) karizmatik yasaları biçimini almıştı. Fakat çok geçmeden yeniden daimi yasaların çıkarılması kabul edildi. Gerçekten, yasama meclisinin çıkardığı yeni mevzuat, öylesine olağanlaştı ki sürekli bir eğilim olarak ortaya çıktı. Kısa süre sonra tamamen seküler bir adalet yönetimi, yasalarda veya Roma'da olduğu gibi yargıçların talimatlarında uygulandı. Yasaların çıkarılması öylesine akıcı bir hal aldı ki sonunda Atina'da mevcut yasaların korunması mı yoksa değiştirilmesi mi gerektiği meselesi her yıl halka havale edildi. Sonuçta, hukukun suni olarak yaratıldığı ve kendisine uygulananların onayına dayanması gerektiği tezi kabul gördü.

Kuşkusuz bu anlayış, klasik Antikite'de mutlak bir ege-menliğe ulaşmadı. Sözgelimi dördüncü ve beşinci yüzyıl Atinası'nda genel kurallar içerse bile demos'un her kararı kanun değildi. Demos'un kararları yasalara aykırıysa, bu kararlara, şehir halkından herhangi biri tarafından jüri önünde itiraz edilebilirdi. Bu durumda da yasa, demosun kararından değil, bir şehir sakininin önergesi temelinde ortaya çıkardı. Eskiye mi yoksa yeni önerilen yasaya mı uyulacağı konusundaki tartışmalar, yeminli bir jüri önünde bir hukuk ihtilafı şeklini alırdı. Bu, eski hukuk anlayışının uzun süre korunan

153 En üst düzey gücü kısa bir süre için elinde bulunduran valiye *aesynniete* denirdi.

bir özelliğiydi. Atina'da Areopagus'un¹⁵⁴ dini ve soyluluğa dayalı veto gücünün Ephialtes¹⁵⁵ tarafından ilga edilmesi, rasyonel bir olgu biçimindeki hukuk anlayışı yönündeki ilk önemli adımıydı.

Demokratik gelişme, beraberinde idari bir devrimi de getirdi. Demos'un memurları veya kısa süreler için kurayla seçilen alt birimleri (ki bunlar zaman zaman görevden alınabilirlerdi), klan veya memuriyet karizması sayesinde yönetim gösteren seçkinlerin yerini aldı. Yeni memurlar, hizmetleri için yalnızca mütevazı ödenekler veya yine kurayla seçilen jüri üyelerinde olduğu gibi günlük harcırahlar alıyordu. Memuriyet makamlarının bu şekilde kısa dönemli işgal edilmesi ve yeniden seçilmeye sık sık konulan yasaklar, çağdaş devlet memuriyetindeki gibi bir profesyonel memuriyetin ortaya çıkışını engelledi. Bir profesyonelin resmi "kariyeri" ve statü onuru yoktu. İş, geçici bir görev olarak yerine getiriliyordu.

Memurların çoğunluğu için görevleri, tam gün çalışmayı gerektirmiyordu. Yoksullar açısından kamu hizmetinden elde edilen gelir, ancak tesadüfe dayalı ama arzu edilen bir gelirdi. Elbette ki en üst düzey siyasi görevler, özellikle de askeri olanlar, tam gün çalışma gerektiriyordu. Bu yüzden, sadece zenginlerce işgal edilebilirdi. Atina'da, maliye memurları çok

154 İhtiyarlar Meclisi, Yunanlıların Aryan mirasının bir parçasıydı. Atina'da Areopagus Meclisi olarak anılır oldu. İnsan öldürmek Yunanistan'da arınma gerektiren bir dini suç sayılırdı. Bu, devletin cezai yargıya girmesine yol açtı -birey arınmış olmazsa tanrıların gazabının toplum üzerine ineceği anlayışı nedeniyle-. Meclis, işleyişi *Semnai'*ye tapınmayla yakından bağlantılı bir mahkeme oluşturmıştı.

155 İ.Ö. beşinci yüzyılda Atina'da Aristides demokrasinin öncüsüyken Cimon'un demokratik onayasaya hiç sempatisi yoktu. Aristides'in ölümünden sonra Cimon, Atina'da en güçlü devlet adamı olarak kaldı, fakat demokrasiye sıcak bakmaması, iktidar uzun süre elinde tutmasını imkânsızlaştırdı. Genç devlet adamları ortaya çıkarak Cimon'a ve oligarklara karşı bir muhalefet partisi oluşturdular. Bu demokratik partin iki büyük politikacısı, mecliste önemli bir rol oynamaya başlayan Ephialtes ve Pericles idi.

yakından teftiş edilirdi. Ancak makamlar, fahri nitelikte olmaya devam etti.

Pericles'in zamanından sonra Atina'da asıl politik lider, yani tam gelişmiş demokrasinin demagogu, resmîyette, baş askeri görevliydi. Bununla birlikte bu görevlinin gerçek gücü, hukuka veya makamına değil, kişisel nüfuza ve demosun güvenine dayanıyordu. Sonuçta makam, gayri meşru olmakla kalmıyor, illegal de oluyordu -demokrasinin tüm oluşumu, bu görevlinin varlığıyla biçimlenmiş olmasına rağmen. Bu durum, İngiltere'deki, yine yasal yetkiyle yönetmeyen bir kabinenin varlığına dayanan çağdaş anayasasıyla karşılaştırılabilir. Değişik biçimlerde, demosu kötü yönetmesi nedeniyle demagogun suçlanması, İngiliz parlamentosundaki güvensizlik oylamasına (ki bu da mevzuatın dışında bir şeydir) benzemektedir. Son olarak, üyeleri kurayla belirlenen şehir meclisinin üyeleri, artık sadece demosun icra komitesi haline geldi. Yasamayı kaybetti, fakat plebisitlerin (Probuleuma yoluyla)¹⁵⁶ ve mali meselelerin hazırlık tartışmalarını üstlendi.

Antik Dönem ve Ortaçağ Demokrasisinin Karşılaştırmalı Yapısı

Popolo tarafından yönetimin kurulması, Ortaçağ şehirlerinde benzer sonuçlar doğurdu. Bu yönetim de şehir yasalarında büyük gelişmeler üretmiş, örfi hukuku ve muhakeme hukukunu kodifiye etmiş, her konuda bir yığın yasa çıkarmış ve memur sayısında da aşırı bir artışa yol açmıştır. Küçük Alman şehirlerinde dört ila beş düzine kategoriden memur-

156 Ed. Meyer, *History of Antiquity* IV. 540 (1944); Hermann Bengtson, *Greek History*, s. 184.

lara rastlanmaktadır. İcra dairesinin ve belediye başkanının kadrolu memurlarına ilaveten, ancak zaman zaman görev yapan bir yığın uzman memur vardı. Memuriyet kazançları, yani memur maaşları, her ne kadar ikinci derecede gelir olsa da arzu edilirdi. Bundan başka. Antik ve Ortaçağ şehirlerinde -en azından büyük şehirlerde- yaygın bir şekilde, pek çok mesele, üyeleri kura ile belirlenen kuruluşlarca halledilirdi. Bugün benzer konular, genellikle seçilmiş meclislerin temsilcilerince halledilmektedir. Helen Antikitesi'nde bu görevlilerin faaliyetleri arasında, yasama ve federal sözleşmelerin yapılışındaki yeminli ifadeler ve konfederasyon üyelerinden verginin dağıtımını gibi siyasi faaliyetler de vardı. Ortaçağ'da en önemli yargı organla seçimi ve kompozisyonu da çoğu kere benzer nitelikteydi.! Kura yoluyla seçim, o zamanlar var olmayan modern temsil sisteminin yerine kullanılıyordu. Ayrıca, geleneksel siyasi hakların egemen olduğu ve ayrıcalıklı sınıflarca organize edilen bir ortamda temsil, ancak birlikler için mümkündür. Kadim demokraside temsilciler kült veya devlet topluluklarından, hatta federasyonu oluşturan devletlerden seçilirdi. Ortaçağ'da ise, loncalardan veya diğer birliklerden seçilirdi. Bundan başka, yalnızca birliklerin özel hakları temsil edilirdi. Modern proletaryada görüldüğü gibi, bir bölge "seçmenin" hakları değil.

Gerek Antik gerekse Ortaçağ şehirlerinde tiranlıklar -ya da en azından tiranlık kurma girişimleri- ortaya çıkmıştır. Her iki durumda da yerel, sınırlı bir olguydu bu. İ.Ö. yedinci ve altıncı yüzyıllarda, Atina dâhil bir dizi büyük şehirde şehir tiranlıkları kuruldu. Bunlar ancak birkaç kuşak sürebildi. Şehirlerin temsil ettiği kentsel özgürlük, normal olarak, ancak üstün bir askeri güç tarafından yok edilmişti. Küçük Asya'nın

sömürge bölgelerindeki, özellikle de Sicilya'daki Uranlıkların daha kalıcı etkileri oldu. Yok, oluşuna kadar, şehir-devletin kısmen en önemli biçimini ortaya koydu.

Tiran, sınıfların mücadelesinin bir ürünüydü. Ara sıra, Syracuse örneğinin gösterdiği gibi, demos tarafından tehdit edilen soylular, tiranlık yönetiminin kuruluşuna katkıda bulundu. Tirana en büyük destek, orta sınıfların bazı bölümleriyle soyluların tefeciliği altında ezilen insanlardan gelmekteydi. İsrail ve Mezopotamya'dan Yunanistan ve İtalya'ya kadar eski dünyanın tipik sınıfsal karşıtlığı, şehirde yaşayan soylular (askerlik hizmetine ehil ve borca para veren) ile borçlular olarak köylüler arasında gerçekleşti. Babil soyluları, tüm kutsal toprakların mülkiyetini ele geçirerek köylüleri bir koloniye çevirdi.¹⁵⁷ İsrail'de borçtan kaynaklanan kölelik, "Konfederasyon Kitabı"nda düzenlemeye tabi tutulmuştu. Abimelech'den Judas Macabeus'a kadar¹⁵⁸ her devrimci lider, Deutorenomy'de (Eski Ahid'in beşinci bölümü) İsrail'in "herkese borç vereceği" (ki bunun anlamı şuydu: Kudüs halkı kreditör; soylular ve diğerleri ise onların borçlu köleleri olacaktı) vaadi temelinde, kaçak durumdaki tüm borçlu kölelerden destek topladı.

Yunanistan'ın ve Roma'nın sınıfsal karşıtlıkları birbirine benziyordu. Bir kere iktidara geçince, etrafı soylulardan oluşan bir zümre ile çevrili olan tiran, köylüler ile kentli orta sınıflar tarafından destekleniyordu. Yurttaşların askeri örgütlenmeleri (Pisistratids'in yaptığı gibi)¹⁵⁹ normal olarak, tiran-

157 Tam serflik durumuna bir geçiş statüsü olarak koloni, eski dünyada önemliydi. Bu örnekte, eskiden özgür olan köylüler, yarı kölelik içerisinde kendi topraklarında birer misafire dönüştürüldüler.

158 Maccabiler, kahramanlardan oluşan bir aileydi. İ.Ö. 175-164 arasındaki Suriye zulümleri sırasında Filistin'in güney kısımlarının (Judea) kurtarıcıydılar. İ.Ö. 40 yılına kadar süren bir papaz krallar hanedanı kurdular.

159 Pisistratus, Atina'da "Tepe" adında yeni bir parti kurdu. Parti, esas olarak Atina'nın tepelerinde

lığın kurulmasındaki ilk adımdı. Gerçekte tiran, çoğu kere, sınıfları birbirine karşı dengeleme politikası izle. Bu, büyük yetkilerle kısa süre için valilik yapan aesymentes'lerin¹⁶⁰ (Charondas¹⁶¹ Solon¹⁶² yaptığına benziyordu. Öyle anlaşıyor ki, o zaman için aesymentes'in karşısında temel siyasi alternatifler, sınıfların yeniden düzenlenmesi ya da tiranların yükselişiydi. Gerek aesymentes'in gerekse tiranların sosyo-ekonomik politikası, en azından anavatan açısından, köylü topraklarının şehirde yaşayan soylulara satılmasının önlenmesiydi. Her ikisi de, aynı zamanda, köylülerin kente göç etmelerini sınırlamaya da çalıştılar. Bazı yerlerde, köle ve lüks mal alımına sınırlama koymaya, aracı ticareti ve tahıl ihracatını kontrol etmeye çalışıldı. Tüm bu önlemler, esasen, Ortaçağ şehirlerinin iktisadi politikasına oldukça uygun bir şekilde, inceliği olmayan bir ekonomik politika anlamına geliyordu.

Tiranlar, kendilerini, gayri meşru efendiler olarak görüyordu. Başkaları da onları öyle algılıyordu. Bu durum, tiranlıkların tüm görünümünü, dinen ve siyaseten eski şehir-krallıklarından ayırıyordu. Tiranlar, düzenli biçimde, soyluların ritüelistik kültüne karşılık yeni duygusal kültürleri (Dionysus'un gibi¹⁶³) desteklediler. Tiranlar, kural olarak, yasallık

yaşayan dağlılardan ve eskiden zengin olmakla beraber Solon'un borç silme tedbirleri sonucu yoksullaşan çok sayıda hoşnutsuz insandan oluşuyordu. Pisistratus, bir gün yaralanmış olarak agorada görüldü. Siyasi düşmanları tarafından saldırıya uğradığını söylüyordu. Meclis, dağlılarla tika basa doluydu. Yapılan oylamayla, Pisistratus'a eli kişiden oluşan bir muhafız verildi. Bu muhafızları aldıktan sonraki ilk adım Acropolis'in kuşatılması oldu. Pisistratus, buradan da İ.O. 561-0'de kendisini devletin efendisi yaptı.

160 Kısa bir süre için büyük yetkilerle göreve gelen valiler.

161 Catane meclisi üyesi olan Charondas, yedinci yüzyıldaki büyük kanun yapıcısı ve kanunları bir araya getiren kişilerindendi.

162 Atinalı Akıllı Salon bunların en ünlüsüydü.

163 Areopagus'un güney yakasındaki botaklıklarda Baküs (şarap) tanrısının kadim bir sığınağı vardı. Pisistratus, ona Aeropolis'in eteklerinde yeni bir ev yaptı. Bu ev, mazlum tabakanın dininin açıkça kabul görmesi anlamına geliyordu.

iddialarını desteklemek amacıyla, topluluk anayasasının zahirî biçimlerini manipüle etmeye çalışırdı. İktidardan düşmeleri sonucunda tiranlıklar, genellikle zayıflamış bir soylu sınıf bırakarak, onları, sıradan halkla işbirliği yapmaya ve demosa geniş kapsamlı tavizler vermeye zorladı. Şurası bir gerçek ki, halkın gösterdiği işbirliği olmaksızın tiranlar kolay kolay kovulamazdı. Bu nedenle, Cleisthenes'in orta-sınıf demokrasisi, Pisistratid'lerin kovulmasını izledi. Diğer yerlerde, tüccarlar- dan oluşan bir plütokrasi, tiranların yerine geçti. İktisadi sınıf gerilimlerinin katkıda bulunduğu tiranlıklar, en azından anavatanda, sınıflar arasında timokratik ya da demokratik bir denge kurulmasında etkili oldu. Sonuçta tiranlık, çoğu kere demokrasinin öncüsüydü. Buna karşılık, Helenik dönemin sonlarında demosun fethedilmesi politikasından kaynaklanan ve başarılı veya başarısız olmuş tiranlık kurma girişimleri vardı. Bunlar, daha sonra ele alacağımız askeri çıkarlarla bağlantılıydı. Alcibiades¹⁶⁴ Lysander¹⁶⁵ gibi muzaffer askeri liderler, bu tür dönüşümlere teşebbüs ettiler. Helenistik döneme kadar bu girişimler Helen anavatanında başarısız oldu. Bunun yanında, demosun askeri imparatorluk oluşumu da, daha sonra ele alacağımız nedenlerle çözülmeye uğradı. Bununla birlikte, Sicilya'da tiranlar, Tiran denizinde eski yayılmacı denizcilik politikasını (ve daha sonraları Kartaca'ya karşı ulusal savunma politikasını) sürdürdüler. Devşirme kentliler yerine paralı askerlerden oluşan ordulara dayanan ve askerlerin mecburen uyrukluğa geçirilmesi ve teba halkla-

164 Cleinias'ın oğlu olan Alcibiades, akrabası Perieles tarafından demokratik geleneklere göre eğitilmişti, fakat onun bu geleneklere içten bir inancı söz konusu değildi. Demokratik parti davasına, ancak kendi özel çıkarlarına uygun düştüğü sürece hizmet etti.

165 Lysander, olağan dışı yeteneklere ve sınırsız ihtirasa sahip bir İspartalı amiraldi. İsparta İmparatorluğu'nu kurdu.

rın yeniden iskânı gibi acımasız Şark yöntemlerini kullanan tiranlar, bölgesel askeri monarşiler yarattılar. Eski cumhuriyetçi dönem Roma'sında tiranlık başarısız olurken, yönetim, bu yapı içerisinde çıkan bir askeri monarkın eline geçti. Bu, daha sonra ele alacağımız bir toplumsal ve ekonomik gruplaşma sonucunda gerçekleşti.

Antik ve Ortaçağlarda Şehir Tiranlıkları

Ortaçağların şehir tiranlıkları esas olarak İtalya ile sınırlıydı. İtalya'daki signoria, Ernst Mayer³¹ tarafından kadim tiranlığa benzetilmiştir. Tiranlık gibi, signoria da büyük ölçüde sınıfın diğer üyelerinin karşısında yer alan bir zengin ailenin ellerinde yükselmiştir. Signoria, geleneksel topluluk oluşumun belli biçimlerini korumakla birlikte rasyonel yönetimi (giderek de atanmış memurlarla) hayata geçiren Batı Avrupa'daki ilk siyasi güç idi.

Ancak tiranlık ile signoria arasında önemli farklılıklar da vardı. Signoria'nın gelişiminin doğrudan doğruya statü mücadelesiyle ilerlemiş olması açısından bu özellikle doğrudur. Aynı zamanda, signoria ilk önce, gelişmenin sonunda popolo'nun zaferiyle ve önemli ölçüde de bundan son ortaya çıkmıştır. Bundan başka, signoria genellikle *popolo*'nun yasal resmi görevlerinden (makamlardan) doğmuşken, Helenik Antikite'de şehir tiranlıkları normal olarak, yalnızca, aristokratik yönetim ile timokrasi veya demokrasi sırasında bir geçiş olgusunu temsil ediyordu. Signoria'nın resmi gelişimi, E. Salzer'in de gösterdiği üzere, oldukça farklı biçimde başarılmıştır. Bir dizi signoria, hal yeni hizmet makamları içinden ve onların ayaklanmalarının bir ürünü olarak doğmuştur.

Halkın kaptanı veya mercadenza'nın podesta'sı ve toplu-
 uğun podesta'sı, popolo tarafından giderek daha uzun süre-
 ler için, hatta ömür boyu süreyle seçiliyordu. Uzun süreler için
 seçilen bu yüksek memurlara, on üçüncü yüzyılın ortalarında
 Piacenza, Parma, Lodi ve Milan'da rastlanabilirdi. On üçüncü
 yüzyılın sonuyla birlikte Milan'da Visconti, Venedik'te Scali-
 ger ve Mantua'da Este yönetimi, aslında kalıtsal hale gelmişti
 bile. Bu yüksek memurların otoritesinin artması, makamların
 kaydı hayat şartı ile işgal edilmesi (başlangıçta fiili bir du-
 rumken daha sonra yasal hale gelmişti bu) yönündeki bir pa-
 ralel gelişmeyle birlikte oluyordu. Tümüyle keyfi nitelikteki
 bir siyasi cezalandırma gücüyle başlayarak, signoria, dilediği
 emirleri çıkaran, meclis ve toplumla rekabet içerisinde olan
 genel bir iktidara dönüştü. Sonunda da, şehri dilediği gibi yö-
 netme, memuriyetleri elde tutma ve yasal yaptırımlar taşıyan
 emirler çıkarma yetkisi içeren bir egemenlik kurdu.

Gelişme, farklı ama zaman zaman birbirine tesadüf eden
 iki siyasi kaynaktan ilerledi. Biri, parti yönetimiydi. Özel
 önem taşıyan ise, toprak sahibi sınıfın siyasi ve (dolaylı ola-
 rak da) iktisadi varlığına alt sınıftan yönelen sürekli tehdit idi.
 Soylular, özellikle savaş tehditlerine ve komplo korkusuna
 iki parti başkanlarının sınırsız yetkiyle donatılmasını gerek-
 tirmişti bu) alışıktı. Dış savaşlar ve komşu topluluklar veya
 başka diktatörlerce yenilgiye uğratılma tehdidi, ilave faktör-
 erdi. Bu koşullar özel bir askeri egemenliğin doğmasına yol
 açtığı zaman, yabancı bir prens veya paralı askerlerin komu-
 tanı olan savaş komutanı, signoria'nın kaynağı idi -parti lideri
 olarak halk kaptanının konumu değil.

Dış tehditler nedeniyle şehrin bir prensin koruyucu ege-

menliğine teslim olması, çoğu kere, Tanrı'nın yetkisinin dar bir şekilde tanımlanmasıyla başladı. Bununla birlikte, diktatör, şehir içerisinde yönetime aktif bir şekilde katılımdan çoğunlukla dışlanmış geniş alt tabakayı kolaylıkla kazanabilirdi. Çünkü ittifakta bir değişiklik, herhangi bir kayıp anlamına gelmezken bir lordlar mahkemesinin varlığı iktisadi avantajlar umudunu beraberinde taşıyordu. Bundan başka, kitleler, genellikle kişisel liderliğe duygusal olarak tepki verme eğilimindedirler. Kural olarak, signoria'ya istekli olanlar, parlamentoyu iktidarın dönüşümü için bir araç olarak kullanırdı.

Kimi zaman, siyasi ve ekonomik rakipleri tarafından tehdit edildiklerinde, soylular ya da tüccarlar, başlangıçta monarşinin daimi bir kuruluşu olarak görülmeyen signoria'yı ele geçirdiler. Cenova gibi şehirler, egemenliğini kabul ettikleri güçlü monarklar üzerinde defalarca katı sınırlamalar koydular. Bunun içinde, sınırlı ordular ve sabit parasal ödemeler vardı. Şehirler kimi zaman, signore'ü makamından da uzaklaştırdılar. Bu, ara sıra yabancı monarklar için de mümkündü. Fransa Kralı'nın Cenova tarafından tahttan indirilmesinde olduğu gibi. Ancak, bir signore karşısındaki bu bağımsızlık, onun şehirde ikamet ettiği durumlarda zorlaşıyordu.

Kent halkının gerek muhalefet yeteneği gerekse eğilimi, zamanla azalma gösterdi. Signoria, paralı askerlere ve aynı zamanda giderek de meşru otoritelerle ittifaklara dayanıyordu. Venedik ve Cenova dışında, İspanyol askeri birliklerinin yardımıyla Floransa'nın zorla boyun eğdirilmesinden sonra, İtalya'da miras yoluyla geçen signoria, kraliyetten de kabul görerek meşrulaşan nihai şehir biçimini oluşturdu.

Kent halkının signoria'ya giderek azalan muhalefeti, bir dizi bireysel durumla açıklanabilir. Bir kere, signoria'nın sarayı (maiyeti), soylular ve kentliler için bir çıkar topluluğu meydan getirmekteydi ve buradaki kişilerin sayısı zamanla artış gösterdi. Bunlar, maiyetin devamını sosyal ve ekonomik nedenlerle istiyorlardı. Bu arada, şehrin siyasi kaderine olan ilgideki hızlı düşüşte bir dizi faktör söz konusuydu: 1. İhtiyaçların artan bir şekilde bastırılması; 2. İktisadi genişlemenin yavaşlamasının yanında, ekonomik olarak ilgili kentli üst tabakanın barışçı ticaretin kesintiye uğramasına yönelik artan duyarlılığı; 3. Artan ekonomik rekabet ile iktisadi ve sosyal istikrar artışı nedeniyle esnaf kesiminin siyasi arzularındaki genel azalma -ki bunlar da, dikkatlerini giderek getirişi yüksek ekonomik faaliyetlere veya rantların barışçı bir biçimde kullanımına yönlitmelerini açıklamaktadır; 4. Son olarak, her iki gelişmeyi de kendi avantajı için destekleyen prensin genel politikası. Fransa'nınki gibi büyük monarşiler ile münferit şehirlerin signoria'ları, hem şehrin kontrol altında tutulmasında hem de kentin zayıf sakinlerini de hesaba katan bir ekonomik politikada alt katmanların ilgisine güvenebilirdi.

Fransız şehirleri, kuvvetsiz kentlilerin desteğiyle krallar tarafından yenilgiye uğratıldı. Kuvvetiz kentliler, İtalya'da signoria'ları da desteklediler. Ancak, başka her şeyden önemlisi, kent halkının huzura kavuşturulması yönündeki politik olguydu. Bu, onların iş ihtiyaçları, askerlik yükümlülüğünden kurtulmaları ve prensin planladığı şekilde silahsızlandırılmaları açısından önem taşıyordu. Başlangıçta bu prensliğin bir politikası değildi. Gerçekten bazı prensler, ilk rasyonel aske-re alma planlarını kentlerde geliştirdiler. Ancak, patrimonyal ordunun gerekleri uyarınca bu planlar çok geçmeden yoksul-

ların askere alınmasına uygulandı ve cumhuriyetçi kentlilerin ordusunun karakterine yabancı bir ordunun ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Paralı askerlerden oluşan ordunun gelişimi ve kent halkının iktisadi açıdan vazgeçilmezliği profesyonel askeri eğitimin gerekliliği nedeniyle askeri ihtiyaçların girişimciler tarafından kapitalistçe sağlanması gibi faktörlerin tümü, yolları prens için açıyordu. Özgür komünler zamanında bile bu faktörler geçerli oluyor ve şehir sakinlerinin yatıştırılması ve silahsızlandırmasının zeminini hazırlıyordu. Prensın büyük hanedanlarla kişisel siyasi ittifakları da ilave bir faktördü, zira bu türden güç kombinasyonlarma karşı kent sakinlerinin başarısız olması kaçınılmazdı. Sonunda, kentlilerin ekonomik olarak vazgeçilemezliği, onların eğitilmiş kesimlerinin askeri açıdan ehliyetini kaybetmesi ve profesyonel bir orduyu gerektirir bir şekilde askeri tekniklerin giderek rasyonelleşmesi (prensın maiyetinde ekonomik ve sosyal çıkarlara sahip bir soylular, rantiyeciler ve papazlar tabakasının gelişimiyle birlikte), signoria'ya, miras yoluyla geçen bir patrimoniyal krallığa dönüşme şansını sağladı. Signoria, bu şekilde, meşru iktidar biçimleri arasına katılmış oldu.

Kendi başına önem taşıyan özel bir açıdan, signoria siyaseti, kadim tiranlığınkiyle benzerlik sergilemektedir. O da, kentin taşra karşısındaki politik ve ekonomik güç pozisyonunu kırma eğilimidir. Antikite'dekine benzer bir tarzda, diktatörler kent yönetimini çoğu kere kırsal nüfusun yardımlarıyla teslimet zorladı (1328'de Pavia'da). Soylulara karşı zaferlerinden sonra hür yurttaşlar, sık sık malikâneneden koptu ve kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarına göre köylüleri özgürleştirdi, toprağın en zengin alıcılara özgürce transferini destekledi. Toprak mülkiyetinin kentliler tarafından soyluların

elinden tamamen alınması ve çiftlikler üzerinde belli bir bedel karşılığı tasarrufta bulunma sisteminin yerini Toskana'da mezzadria'nın alması, popolo grosso yönetimi altında gerçekleştirildi. Mezzadria, lordun sürekli olarak şehirde ikamet etmesi ve taşrayla bağlantısının yalnızca part-time ikamet ile sınırlı olması anlayışına dayanıyordu. Ayrıca, lordun part-time kiracıları da mülk sahibiydiler. Bununla birlikte, özgür kırsal toprak sahibi olmalarına rağmen köylüler, siyasi iktidara katılımının dışında tutuluyordu. Mezzadria'nın özel teşebbüsün çıkarlarına göre biçimlendirilmesi gibi, taşraya yönelik kentsel politika da kentli üreticilerin gereksinimlerine uyarlanmıştı. Prens politikası tüm bunları biraz değiştirebildiyse, bu değişiklik ne hemen ne de her yerde gerçekleşti. On sekizinci yüzyılda Toskana Büyük Dükü Leopold'un ünlü fizyokratik politikası, doğal hukuka dair belli kavramlardan etkilenmişti ve her şeyden önce tarımsal çıkarları yansıtan bir politika değildi. Tüm örneklerde prensin politikası, çıkarların denge-lenmesini keskin çatışmaların önlenmesini amaçlıyordu ve bu politika artık tümüyle, taşrayı bir amaç için araç kullanan kentlilerin bir politikası değildi.

Prens yönetimi, çoğu kere birkaç şehri içine alıyor, ancak modern anlamda, o zamana dek bağımsız kentsel bölgelerden meydana getirilen bir örnek bir devlet birliği oluşturmuyordu. Daha ziyade, bir lordun yönetimi altında birleşen farklı şehirler, birbirleriyle yarı özerk bir tarzda büyükelçiler kanalıyla iletişim kurma hakkına ve ortama sahipti. Şehirlerin anayasaları, hiç de düzenli olarak bir örnek yapılmadı. Devletten aldığı yetkiler sayesinde devletin işlevlerinin bir kısmını yerine getiren devlete tabi topluluklar derecesine de indirgenmediler.

Bu gelişme, modern patrimonyal devletlerin birörnek dönüşümüne paralel olarak ancak tedricen gerçekleşti. Sınıfların temsili (ki Ortaçağ sırasında Sicilya imparatorluğu ve daha başka patrimonyal monarşilerce zaten biliniyordu) şehir bölgelerinden çıkan idari oluşumlarda hiç olmayan bir şeydi. Esas örgütsel yenilikler şunlardı: 1. Kısa süreler için seçilen cezai memurlardan başka sınırsız süreler için istihdam edilen prenslik memurlarının göreve başlaması ve 2. Mali ve askeri amaçlarla merkezi ve birbirine bağlı yargıçlık makamlarının gelişimi. Teknik olarak, şehirde prens yönetiminin rasyonel bir tarzda kurulmasına, topluluklarda, olağandışı bir şekilde kendi mali ve askeri işlerine dair istatistik kayıtlarının var olması yardım etmiştir. Bundan başka, denk hesap ve kayıt tutma sanatları da kentin bankacılık kuruluşlarında gelişmiştir. Gerek Venedik gerekse Sicilya İmparatorluğu, yönetimin rasyonelleşmesi üzerinde kesin bir etkiye sahip olmuştur -her ne kadar bu etki, bir benimseme etkisi olmaktan çok harekete geçirici bir etki idiyse de.

Ortaçağ İtalyan Şehrinin Özel Konumu

İtalyan şehirlerinin, patrimonyal yahut feodal bir birliğin bağımlı bir parçası olmaktan, bağımsız yönetim veya devrimci hareketleri müteakip kendi seçkinlerince yönetilmeye, ardından loncalar rejimi ve signoria ve nihayet görece rasyonel bir patrimonyal birlikte bağımlı bir konuma doğru döngüsel bir gelişimi olmuştur. Bu döngünün, Avrupa'nın başka hiçbir yerinde tam bir muadili yoktur. Başka yerlerdeki kentsel gelişmede, özellikle signoria'ya rastlanmaz. Rastlansa bile bu sadece izleri şeklindedir. Halk kaptanına paralel bir gelişme,

Alplerin kuzeyindeki bölgede, yalnızca daha güçlü birtakım belediye başkanlarında görülür.

Bununla birlikte, kentsel gelişme döngüsü, bir açıdan da evrenseldi. Şarlıman hanedanı zamanında şehirler, sınıf yapısının özellikleri nedeniyle idari bölgeler olarak çok az bir önem taşıyordu. Modern patrimonyal devlette yine yaklaşık aynı konumdadırlar ve yalnızca şirketlere özgü imtiyazlarla ayırt edilmektedirler. Geçiş dönemlerinde şehirler her yerde, siyasi haklara ve özerk bir ekonomik politikaya sahip “topluluklar” idi. Antikite’deki gelişme de buna benzerdi. Yine de ne modern kapitalizm ne de modern devlet, kadim şehirler temelinde büyümemiştir -her ne kadar tek başına belirleyici olmamakla beraber Ortaçağ kentsel gelişmesi, her iki olgunun da taşıyıcısı ve kökenlerindeki önemli bir faktör idiye de.

Tüm dışsal benzerliklere rağmen çok büyük farklar göze çarpmaktadır. Bunlar da en kolay bir şekilde, karakteristik biçimleriyle şehir tiplerinin karşılaştırılması yoluyla tanımlanabilir. Ancak, önce Ortaçağ şehirleri arasında kendini gösteren yapısal farklılıkları daha sistematik bir tarzda açıklığa kavuşturmak gerekir. Aynı şekilde, en fazla bağımsızlığa sahip oldukları dönemde Ortaçağ şehirlerinin genel durumunu açıklamak da yararlı olacaktır. Bu, spesifik özellikleri keşfetmemize imkân tanıyabilir. Azami kentsel özerklik döneminde şehirler, son derece çeşitli biçim ve trendler sergilemiştir.

Ortaçağ Kentsel Topluluğunda Çeşitlilik Siyasi Özerklik

Ortaçağ kentsel toplulukları, değişen derecelerde siyasi özerkliğe sahipti. Hatta kimi zaman emperyalist dış politika-

lar izlediler. Şehrin kendi askerlerinden oluşan daimi kentsel garnizonların ortaya çıkışı da bununla bağlantılıydı. Askeri olarak desteklenen bu kent yönetimleri, anlaşmalara imza atmış, büyük savaşlar yapmış, büyük toprak parçalarını fetihmiş, diğer şehirleri tam bir teslimiyette tutmuş ve hatta denizaşırı sömürgeler kazanmıştır. Yalnızca iki İtalyan deniz şehri dış sömürge elde etmeyi başarmıştır. Kuzey ve orta İtalya'daki, İsviçre'deki ve daha az ölçüde de Flandra ve Kuzey Almanya'daki (Hansa kentleri) birtakım büyük topluluklar, geniş topraklar üzerinde geçici egemenlik kurmakla kalmayıp, aynı zamanda uluslararası siyasi önem de kazanmışlardır. Bununla birlikte, şehirlerin büyük bir çoğunluğu, civardaki kırsal hinterland ve birkaç küçük uydu şehir dışında hiçbir genel siyasi önem kazanamamıştır. Bu durum, Güney İtalya ve Fransa'daki şehirler ile kısa bir dönem İspanyol şehirleri ve daha uzun bir süreyle Fransız şehirleri için geçerli olmuştur. Sözüünü ettiğimiz birkaç kuzey Alman, Flaman, İsviçre ve güney Almanya şehri dışında şehir emperyalizmi, İngiliz ve Alman şehirlerinde başından beri bilinmeyen bir şeydi. Bu durum, kısa süren şehir federasyonları dönemi hariç, Almanya'nın batısında yer alan şehirlerin büyük bir çoğunluğu için de geçerliydi.

Bu şehirlerin pek çoğu daimi şehir garnizonlarına (Fransa'da yakın zamanlara kadar olduğu üzere) ya da, kural olarak, devşirme bir kentsel milis kuvvetine sahipti. Garnizon veya milis kuvvet, şehrin surlarını savunurdu ve diğer şehirlerle ortaklaşa olarak ülkenin huzurunu sağlama, haydut kalelerini yok etme ve imparatorlukta grupların kan davalarına müdahale etme yetkisine sahipti. Ama hiçbir zaman İtalyan veya Hansa şehirleri gibi sürekli uluslararası po-

litika yürütmeyi istemediler. Şehirlerin çoğu, imparatorluk malikânelerine veya bölgesel organlarına temsilciler yollardı. Resmi olarak bağımlı konumlarına rağmen, mali güçleri sayesinde sık sık da oralarda büyük söz sahibi oldular. Başlıca örnek, İngiliz avam tabakasıydı -ki şehir topluluklarının değil, ortak sınıfların temsilcisi niteliğindeydi.

Sayıları ne kadar çok olursa olsun yurttaşlar bu hakları kazanamadılar. Hukuk tarihini ilgilendiren bu ayrıntılara burada girmeyeceğiz. Kıta Avrupa'sındaki modern patrimonyal bürokratik devletler, şehirlerin çoğunu, siyasi özerklikten ve askeri güçten (polis kuvveti dışında) yoksun bıraktı. Yalnızca, gelişmenin tuhaf bir seyir izlediği yerlerde, Almanya'daki gibi, kent yönetimlerinden bazılarına, patrimonyal devletin yanı sıra bağımsız biçimler olarak kalma imkânı tanındı.

İngiliz kentsel gelişmesi de, patrimonyal bürokrasinin ortaya çıkamaması yüzünden özel bir biçim almıştır. Merkezi yönetimin katı çerçevesi içerisinde bireysel İngiliz şehirleri, tam da parlamentoda temsil ediliyor olmaları nedeniyle, hiçbir zaman özerk siyasi arzular geliştirmediler. Ticaret tekellerine girdiler, ama kıtada olduğu gibi siyasi konfederasyonlara değil. Şehirler, ayrıcalıklı bir soylular tabakasının ortaklığı (tüzel kişiliği) idi. Soyluların iyi niyeti de, mali açıdan krallar için vazgeçilemez nitelikteydi. Tudorlar, şehirlerin ayrıcalıklılarını kırmaya çalıştı. Ancak Stuartların parçalanması, bu süreçte son verdi. O zamandan başlayarak, şehirler, parlamentoda oy kullanma hakkına sahip birer tüzel kişilik olarak kalmış, gerçekten de "Nüfuz Krallığı"nı oluşturmuş; bu da soylular tarafından parlamentoda çoğunluğu elde etmek amacıyla bir oylama bloğu olarak kullanılmıştır.

Şehrin Özerk Hukuku ve Loncalar

Siyasi açıdan bağımsız İtalyan (zaman zaman da İspanyol ve İngiliz; önemli ölçüde de Fransız ve Alman) şehirleri, açık bir kesinliği olmayan bir hukuku uygulamıştır. Toprak sahiplerini, pazar trafiğini ve ticareti ilgilendiren sorunlarda kent mahkemeleri, mutlak bir şekilde, yurttaşların jüri üyeliği yaptığı özerk bir hukuk uygulamıştır. Kullanım, imtiyaz, taklit veya başka bir şehrin bağışlaması yoluyla hayat bulan bu tür hukuk kurumları, tüm yurttaşlar için ortak olan bir hukuk ile birlikte kullanılmaktaydı. Bu kent mahkemeleri, giderek irrasyonel ve sihre dayalı kanıt araçlarına (düellolar, işkence ile yargılama ve aile yemini) karşı çıktı. Bunun yerine, rasyonel kanıtlamanın kullanılmasını tercih etiler. Bununla birlikte, rasyonel bir hukuk yönündeki bu kentsel baskılar, doğrusal bir çizgi olarak anlaşılmamalıdır. Zaman zaman, şehir hukukunda özel bir yargılama prosedürünün korunması, tam da, kraliyet yönetiminin yaptığı rasyonel yenilikler ışığında eski hukuki biçimlere bel bağlama şeklinde oluyordu. Sözelimi, İngiliz şehirleri, daha rasyonel olan kralın jürisini benimsemediler. Yine, kimi zaman şehirler, Roma hukukunun egemenliğine karşı Ortaçağ hukukunu muhafaza ettiler. Ancak genellikle, kıtada kapitalizme uyum sağlayabilen hukuk kurumları şehir hukukunda kendini gösterdi. Bunların kökeni de Roma (veya Alman) örfi hukukunda değil, ilgili grupların özerkliğinde yatmaktaydı.

Şehir yönetimi, kendi adına, loncaların ve şirketlerin, kendi onayı olmaksızın imtiyaz elde etmelerini önlemeye çalıştı. Bunun mümkün olmaması durumunda şehirler, en azından loncaların ve şirketlerin imtiyazlarını, hiç değilse, faaliyetleri-

ni sürekli olarak belirlenen bir alanda tutacak şekilde sınırlandırmaya çalıştı. Özerkliklerini kurarken tüm şehirlerin siyasi bir lordu veya malikâne lordunu hesaba katmak zorunda olması gibi, İtalya dışında, yasal yetkilerin meclis ile loncalar arasında bölünmesi de değişkendi ve bir güç meselesiydi.

Patrimonyal bürokratik devletin her yerde yükselişi, şehir özerkliğine büyük bir ivme kazandırdı. İngiltere’de Tudorlar, loncalar gibi şehirlerin de kesin amaçlar için ortaklık şeklinde örgütlenen ve kendileri için yalnızca yurttaşlar olarak bağlayıcı olan ayrıcalıkları aşamayan haklara sahip devlet kuruluşları olduğu ilkesini ilk uygulayanlardı. Bu sınırlamaların çiğnenmesi, yasalara karşı bir durum olarak değerlendirilirdi (II. James yönetimi altındaki Londra’da olduğu gibi). Bu anlayışa göre şehir, prensip olarak “bölgesel bir şirket” değil, yönetimine Devlet Danışma Kurulu’nun tedricen müdahale ettiği bir imtiyazlı sınıflar kuruluşuydu. Fransa’da on altıncı yüzyıl ilerlerken, polis meseleleri dışındaki şehir hukuku ortadan kaldırılarak, mali açıdan önemli tüm icraatlar için devlet yargısının onayı gerekli hale getirildi. Orta Avrupa’da devlet teşkilatı içerisine girmemiş şehirlerin özerkliği, tümüyle ortadan kaldırıldı.

Özerk Yönetim: Özerk Bir Hukuki ve İdari Yargı

İtalya dışında şehirlerin çok azı tam özerk yönetimi başarabildi. İtalya dışındaki pek çok şehirde özerk yönetim, ancak kısmen başarılıydı. Bu da ancak alt seviye yargı içindi ve normal olarak kraliyet mahkemesine veya yüksek mahkemeye temyize gitme çekincesini de beraberinde taşıyordu. Adli yargının kent halkından seçilen jürinin ellerinde olduğu du-

rumlarda adli lordun kişisel çıkarı, başlangıçta yalnızca mali nitelikteydi. Şehir, resmi yetkiyi tahsis etme veya satın alma gereği duymuyordu. Şehirler için en önemli şey, kendilerine ait bir yargısal alana ve kendi aralarından çıkardıkları jüri üyeleri kanalıyla yerine getirdikleri bir prosedüre sahip olmalarıydı. Bu, en azından alt seviye yargı için ve yüksek yargı için de kısmen ve görece erken zamanlarda uygulanmıştır. Jüri üyelerinin kişisel tercihleri veya lordun müdahalesi olmadan yapılan işbirliği, kent halkı tarafından önemli ölçüde başarılabiliyordu. Bir başka önemli nokta da, yurttaşın yalnızca şehrin mahkemesi karşısında sorumlu olması ayrıcalığının elde edilmesi idi.

Şehrin kendi idari bünyesinin (belediye meclisinin) gelişimini burada derinlemesine inceleyemeyiz. Geniş idari yetkilerle donanmış ve Ortaçağların zirvesinde ortaya çıkan böyle bir yapı, Batı ve Kuzey Avrupa'da kent topluluğunun belirleyici simgesiydi. Bu yapının kompozisyonu, şu çeşitli gruplar arasındaki güç dağılımına bağlı olarak son derece değişiklik gösteriyordu: 1. Toprak sahipleri, para sahipleri, kreditorler ve part-time tüccarların da bulunduğu seçkinler; 2. Şehirde ve loncada örgütlenmiş tüccarlar; 3. Çeşitli duruma göre, çok sayıda esnaf veya (kolektif olarak) sanayi mallarının büyük perakendecileri ve nakliyecileri. Diğer yandan, meclisin yapısı, siyasi veya feodal lordun meclise atamalarda müdahale etme derecesine bağlı olarak değişiyordu.

Şehir, yurttaşlar ile şehir lordu arasında ekonomik gücün dağılımı açısından da kısmen farklı özerk yönetim derecelerine sahipti. Ara sıra, lordun parasal ihtiyaçları nedeniyle, ondan adalet satın almak mümkündü. Yine, şehirlerin finan-

sal gücü nedeniyle bunun tersi de mümkündü. Ancak, şehir hazinesinin finansal ihtiyaçları ve şehrin para piyasası, hazinenin siyasi iktidar araçlarına sahip olamaması durumunda, tek başına belirleyici değildi. Philip Augustus döneminde Fransa'da kraliyet, kendini şehirlerle, kısmen de şehir lordu olmayan lordlarla ittifaka soktu. Daha on üçüncü yüzyılda krallığın artan parasal gereksinimleri, idari makamların dağılımında "parite" hisselerini, yani yargı yönetimi üzerindeki, özellikle de kralı ilgilendiren mali yönetimde kontrol haklarını ve seçilmiş konsüllerin kabul edilme haklarını doğurdu. Kralın şehirler üzerindeki iktidarı, kralın görevlendirdiği bir amirin şehir meclisine başkanlık ettiği on beşinci yüzyıla kadar artmaya devam etti.

Ludovika dönemine kadar şehirlerin resmi daireleri tümüyle kralın idari memurunun elindeydi ve devletin finansal gereksinimleri, şehir ve devlet memuriyetlerinin satılmasına yol açtı. Patrimonyal bürokratik devlet, şehrin idari yapısını, statü ayrıcalıkları olan, sadece şirket çıkarları yönüyle bağımsız ama devletin idari amacı açısından anlamsız bir temsili şirkete dönüştürdü.

Parlamento için seçmen deposu olması nedeniyle şehirlerin kendi kendim yönetme özerkliğine imkân tanımak zorunda kalan İngiliz devleti, çağdaş topluluk birliklerimizin yerel ortaklıklar kanalıyla yerine getirdiği görevleri yapmak istediğinde de şehirleri acımasızca bir kenara itti. Devletin yeni görevleri, ya sadece ayrıcalıklı şirket üyelerinin değil, aynı zamanda tüm ehil sakinlerin ait olduğu semt kuruluşları ya da yeni oluşturulan birlikler kanalıyla yerine getiriliyordu. Bununla birlikte, patrimonyal bürokrasi, esas itibariyle yargıyı, diğerlerinin yanında egemen bir otoriteye dönüştürdü.

Şehrin Vergilendirme Yetkisi ve Dışarıya Karşı Haraç ve Vergi Yükümlülüğünden Kurtulma

Şehirlerin vergilendirme yetkisi, şehir lordlarının kontrolünün etkinliğine bağlı olarak değişiyordu. İngiltere’de şehirler, hiçbir zaman tam vergi yetkisi elde edememişken tüm yeni vergiler için kralın onayının alınması gerekiyordu. Dışarıya karşı haraç ve vergi yükümlülüğünden özgür olma da ancak kısmen başarılabilirdi. Dışsal haraç ve vergiden azatlık, siyasi açıdan farklı kurallara tabi şehirler tarafından ve ancak vergi borçları iltizam usulüyle toplandığında ve şehir lorduna ödemeler bir defada ve defaten veya düzenli olarak toptan yapıldığında elde edilebilirdi. Bu gerçekleştiğinde şehir, kendi yönetimi içinde kraliyet vergilerini dâhil edebildi. Dış yüklerden azat olmada en bütüncül başarı, kişisel hukuki ilişkilerden veya kölelik ilişkilerinden kaynaklanan görevler konusunda elde edildi.

Normal patrimonial bürokrasi, elde ettiği zaferden sonra, şehri ve taşrayı tümüyle teknik bir bakış açısından vergilendirdi. Özel bir şehir vergisi olan tüketim vergisi yoluyla üretim ve tüketimi aynı anda vergilendirmeye çalıştı. Tüm pratik nedenlerle şehirler, kendi özerk vergi yetkilerinden yoksun bırakıldılar. İngiltere’de şehrin kolektif olarak vergilendirilmesi çok az bir önem taşıyordu, zira yeni idari vergiler diğer topluluklara ayırım gözetilmeksizin uygulanmaktaydı. Mazarin’den sonra Fransa’da kral, tüm kentsel mali hareketler ve vergilendirme devletin kontrolü altına alınınca, kentsel tüketim vergilerinin yansına el koydu. Orta Avrupa’da şehrin organları, neredeyse tümüyle vergi salma araçları konumuna indirgendiler.

Piyasa Düzenlemesi: Ticaret ve Zanaat Politikası ve Tekelci Dışlama Yetkileri

Her Ortaçağ şehrinin, düzenlenmesi işi her yerde büyük ölçüde şehir meclisi tarafından şehir lordunun elinden alınmış olan bir pazarı vardı. Yerel güç bileşimine bağlı olarak, ticaret ve üretim üzerindeki polis denetimi, ya şehir yetkililerinin ya da şehir lordundan bağımsız geniş yetkilere sahip profesyonel bir şirketin eline geçti. Zanaat polisi, üretimde kalite kontrolü yapma yetkisine haizdi. Bu kontrol, kısmen mesleğin şöhretini artırma nedeniyle, kısmen de ihracat ve şehirdeki tüketicinin çıkarı için yapıldı. Özellikle fiyat kontrolü, şehirdeki tüketicinin çıkarı için yapıldı. Zanaat polisi, aynı zamanda, küçük zanaatkârların geçim imkânlarını da savunurdu. Polis, çırak ve benzerlerinin, bazı durumlarda da ustaların sayısını sınırlardı. Özellikle geçim imkânlarının azalmasıyla birlikte, ustalık konumlarını kendi evinden birilerinin (özellikle de ustanın oğullarının) tekeline alma hareketi yaygınlık kazandı. Diğer yandan, loncalar polis yetkilerini ellerine geçirebildiği ölçüde hariçten kimselerin veya büyük ölçekli teşebbüslerin kapitalist girişimler kurmalarını yasaklamaya çalıştı. Bu amaçla, üyelikten atma sisteminin yasaklanmasına, sermaye kredilerinin kontrolüne, hammadde ithalatının düzenlenmesine ve örgütlenmesine çalıştı. Loncalar, kimi zaman, pazarın oluşumunu bile kontrol etmeye çalıştı.

Bununla birlikte, her şeyden önce şehir, kendi egemenliği altına giren taşradan yönelen rekabeti ortadan kaldırmaya çalıştı. Taşranın ticaretle uğraşmasını engellemeye uğraştı; köylüleri ihtiyaçlarını şehirden gidermeye zorladı. Köylüleri mallarını sadece şehirde satmaya zorlamak da şehrin çıkarı-

neydi. Ayrıca, tüketim ve zaman zaman da hammaddelerin sanayide kullanımı yararına olmak üzere şehir, satılık malların pazarın dışında stoklanmasını (kapatılmasını) engellemeye çalıştı. Son olarak, şehir tüccarlarının yararına, nakliye ve aracılık tekelleri elde etmeye ve aynı zamanda da serbest dış ticaret ayrıcalıkları kazanmaya çalıştı.

Kentsel ekonomik politika denen şeyin bu çekirdeği, çatışan çıkarların sayısız uzlaşma imkânına göre değişiklik gösteriyordu. Ancak temel özelliklerine her yerde rastlanabilirdi. Kimi zaman politikanın yönü, ilgili tarafların güç dağılımından başka kazanç fırsatları tarafından belirleniyordu. Politikanın yaygınlaşması, pazarın genişlemesi sonucunu doğurdu. Ortaçağların sonuna doğru sınırlanması ise tekelleşme eğilimine paralel olarak gerçekleşti. Genel olarak her şehir, özgül rekabete ve çıkar çatışmasının belirlediği kendi politikasına sahipti. Özellikle Güney Avrupa'nın dış ticarete dayalı şehirleri arasında kent siyaseti, bir ölüm kalım mücadelesi biçimini aldı.

Şehirlere egemen olunmasının ardından patrimonial bürokratik devlet, kentsel ekonomik politikayı prensip olarak reddetmedi. Tam tersine, şehirlerin ve onların sanayilerinin ekonomik olarak serpilmesi ve geçim kaynaklarının savunulması yoluyla nüfuslarının korunması, devletin mali çıkarlarının tam kalbinde yer almaktadır.¹⁶⁶ Diğer yandan, merkantilist bir ticaret politikası temelinde dış ticaretin teşviki, kısmen kentsel ekonomik politikadan kopya edilen tedbirleri yansıtmaktadır. Barışçıl kapitalist politikalar yoluyla devlet,

¹⁶⁶ Koyunların yünlerinin kırılması gerekir, ama kırmanın değeri, yünün miktarına ve kalitesine bağlıdır.

şehirlerin geçim açısından kentsel birlikleri tahrip edebilecek nitelikteki çatışan çıkarlarını uyumlulaştırmayı amaçlıyordu. Fransız Devrimi'nin en sonuna kadar, patrimonyal devlet, geleneksel bir ekonomik politika izledi -yerel tekellerin ve kent halkının imtiyazlarının, giderek kapitalistik ve tekelci siyasetin yolunda belirlediği yerler hariç. Bireysel örneklerde bu, kent sakinlerinin ekonomik ayrıcalıklarında şiddetli bir kesintiye yol açabiliyordu. Ancak bunlar, geleneksel gelişmede yalnızca istisnai yerel kesintileri temsil ediyordu.

Bununla birlikte, iktisadi düzenlemede şehrin özerkliği kayboldu. Bu da, önemli bir dolaylı sonuç doğurabilirdi. Burada önemli olan, şehrin askeri-siyasi gücü, patrimonyal bürokratik prens tarzında ve ölçeğinde kendi çıkarlarının hizmetine sokmadaki beceriksizliği idi. Birlikler olarak şehirler, prens gibi, ancak istisnai bir şekilde patrimonyal siyasetin yeni açtığı ekonomik fırsatları kullanabildi. Olayın doğası gereği, bu, ancak kişiler için, özellikle de toplumsal açıdan imtiyazlı olanlar için mümkündü. Bu proto-kapitalistler arasında, özellikle çok sayıdaki toprak sahibi veya yüksek memuriyet mensubu yer alıyordu. Fakat İngiltere ve Fransa'da, biziatihi kralın yanı sıra, görece az sayıda kentli unsur patrimonyalizmin tekelci biçimde ayrıcalıklı iç ve dış girişimlerine katılıyordu. Zaman zaman da, gerçekten, Frankfurt gibi şehirler, riskli spekülasyon dış teşebbüslere kapsamlı bir şekilde katılıyordu. Ancak, bunu yapan şehirlerin çoğu ciddi risk taşıyordu, çünkü tek bir başarısızlık, önemli siyasi oluşumlar olarak onları tahrip edebilirdi.

Çok sayıda şehrin on altıncı yüzyıldan beri İngiltere'de bile görülen iktisadi gerilemesi, ancak kısmen ticaret yolla-

rındaki değişimlerden kaynaklanıyordu.¹⁶⁷ Bu gerileme, yine ancak kısmen, malikânelere ait olmayan işgücüne dayanan büyük hanehalkı endüstrilerinin kurulmasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte, çok daha önemli derecede, şehir ekonomisinde örgütlenmiş geleneksel teşebbüs biçimlerinin artık en büyük ekonomik kazançların yapılacağı faaliyetleri yansıtmadığı gerçeğinden kaynaklanıyordu. Bir zamanlar feodal askeri teknik tarafından gerçekleştirilen devrim gibi, şimdi de devrimci değişimler politik yönelimli ticaret ve sanayideki sermaye yatırımlarında toplanıyordu. Bu değişimler, resmi olarak şehirlerde konumlandığı yerlerde bile, artık bir kentsel ekonomik politika ile desteklenmiyor veya bireysel ve yerel kentli birlikleri tarafından da taşınmıyordu.

Yeni kapitalistik girişimciler, yeni mekânlarda yerleşti. Bu girişimciler, yerel kentsel topluluğun sağladığından daha başka türden işçilere ihtiyaç duyuyordu.¹⁶⁸ İngiltere’de, kapitalizmin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamış olan muhalifler¹⁶⁹ bile, Hoşgörü Yasası’nın sonucu olarak, başat kent birliğine ait değillerdi. İngiltere’nin büyük modern ticaret ve sanayi şehirleri, eski ayrıcalıklı birliğin sınırları ve güç alanları dışında doğdu. Bu nedenle de, hukuki yapısında, eski arazi mahkemelerinin korunması gibi sık sık arkaik unsurlar

167 Rönesans’ta Akdeniz ticaretinin canlanmasını Avrupa’nın iç bölgelerinin tamamında ve bu bölgeye hizmet sunan bölgelerde görülen bir kentsel gelişme dalgası izledi. Yeni dünyanın keşfi ve diğer gelişmelerle Avrupa ticaretini bunlara bağlı olarak Yakın Doğu şehirlerinden uzaklaştırmak, ciddi kayıplara yol açtı. Tek neden bu olmamakla beraber, bu, zamanın kentsel gerilemesine kesin bir katkı yapmıştır.

168 Bu, kapitalizmin Almanya’da on dokuzuncu yüzyıldaki muazzam büyümesi ile dramatik bir biçimde görüldü. O zaman Almanya, kapitalistik teknolojiyi, esas olarak İngiltere’de görülen karmaşık hazırlık aşamalarından geçmeksizin benimseyebiliyordu. Alman sanayisinin kapitalistleşmesindeki beklenmedik artılardan biri, nüfusunun endüstriyel anlamdaki “geriliği” idi. Tam da endüstriyel açıdan geri olduğu içindir ki Alman işgücü, ileri bir kapitalistik teknoloji durumuna, karmaşık bir bildiğinden arınma ve yeniden öğrenme süreci olmadan doğrudan adapte olabilmıştır.

169 İngiltere’de müesses kiliseden ayrı bir dilli organın üyeleri.

sergiledi. Mahkeme çiftliği ve mahkeme bölgesi, Liverpool ve Manchester'da modern zamanlara kadar varlığını sürdürdü -her ne kadar toprak sahipleri, yasal lordlar olarak yeniden tayin edilmişlerse de.

Ortaçağ Kentinin, Kentli Olmayan Katmanlarla İlişkisi

Ortaçağ şehrinin spesifik politik ve ekonomik özelliklerinden, kentli olmayan katmanlarla ilişkisi de çıkıyordu. Bu özellikler, her bir şehirde çok farklı tabloların ortaya çıkmasına yol açtı. Hepsinde ortak olan nokta, şehir dışı politik, statüyle ve toprak sahipliğiyle ilgili biçimlere karşı ekonomik yönden örgütlenmiş muhalefet (oikos'a karşı pazar) idi.¹⁷⁰ Bu muhalefet, siyasi lordlar veya toprak sahipleri ile şehirler arasındaki basit bir ekonomik mücadele olarak yorumlanmamalıdır. Kuşkusuz, gücünü yaymak amacıyla şehrin siyaseten bağımlı veya malikâneye bağımlı kişileri (ki bunlar üzerinde efendinin kontrolü devam ediyordu) ne zaman bünyesine alırsa böyle bir mücadele doğal olarak ortaya çıkmıştır. Bu kişiler ya şehir surları içine kabul edildiler ya da kentli birliğinin hariçten üyeleri olarak tanındılar. En azından Kuzey Avrupa şehirlerinde bu son çözüm çok geçmeden prenslik kuruluşları ve kralın yasaklamasıyla imkânsızlaştırıldı.

Ancak kentin ekonomik gelişimi, ilke olarak yalnızca siyasi boyutlarıyla sorgulanıyordu. Çoğu kere olduğu gibi, her yerde efendinin ekonomik çıkarları, kentlerin ticaret politikaları ve tekelci eğilimleriyle çatışma içine girdi. Ve kaçınılmaz

¹⁷⁰ Bir başka deyişle, en temel muhalefet, Weber tarafından, pazar ile hanehalkı ekonomileri arasında görülmektedir.

olarak, kralın öncülüğündeki feodal savaş örgütlenmesi, kendi bölgesel alanlarındaki özerk kalelerin gelişimini büyük bir güvensizlikle görecekti. Alman krallarının, kısa aralar hariç, kentlerden kuşkulanmadıkları zaman olmamıştır. Buna karşılık Fransız ve İngiliz kralları, baronlara karşı muhalefetlerinde bir müttefik buldukları ve mali açıdan önemli de olan kentlere karşı oldukça dostane yaklaşıyordu.

Pazar ekonomisinin malikâne yapısını, dolaylı olarak da feodal yapıyı ortadan kaldırma eğilimi, illaki şehirlerin başka çıkarlara karşı “mücadelesi” biçimini almadı. Daha ziya- de, çıkar toplulukları hayatın geniş alanlarına sıkça egemen oldu. Siyasi lordlar ve malikâne lordları, kiracıları üzerine saldıkları parasal vergilere son derece düşküdü. Şehir, kiracı- lara ürünleri için bir yerel pazar ve bu sayede de geleneksel vergilerini hizmet veya doğal ürünler yerine para ile ödeme imkânım sunuyordu. Benzer şekilde lordlara da, kendileri kullanmak yerine gelirlerini aynıyla satma fırsatı sunuyordu. Bu aynı gelir, yerel pazarda satılabilir veya giderek sermaye- yle donatılan dış ticarete aktarılabilirdi. Siyasi ve malikâne lordları, kiracılarından parasal ödemelerde ısrar etmekle, bu fırsattan enerjik bir şekilde kullandılar. Ayrıca, genişletilmiş ekonomik birimler oluşturarak, pazarda uyanan kiracıların kendi çıkarlarını da yürürlüğe koydular. Bu birimler, büyük miktarlarda doğal ürün verebiliyordu. Ürün fazlası da bizzat lord tarafından pazarda satılabilirdi.

Yerel ve bölgeler arası ticaret geliştikçe, siyasi ve malikâne lordlarının bu ticaretin mümkün kıldığı farklı vergi biçimle- rinden parasal gelirlerini artırmaları imkânı da artıyordu. Bu, Ortaçağlarda Almanya’nın batısında görece seçik biçimde gö-

rülmektedir. Kurucuları açısından şehirlerin kurulması, parasal gelir imkânlarını artırmak için yapılmış bir iş yatırımındı. Doğu Avrupa'da, özellikle Polonya'da, Yahudilere yapılan zulümler zamanında bile geçerli olan ekonomik öz çıkar nedeniyle, soylular tarafından yeni şehirler kurulmaktaydı. Nüfusları genellikle yüzlerle ifade edilen bu "şehirler", on dokuzyılda bile çoğunlukla % 90 oranında Yahudilerden oluşuyordu.

Ortaçağ'da Kuzey Avrupa'daki bu spesifik şehir oluşumu, Antik şehrin temsil ettiği askeri kale oluşumuyla kesin bir zıtlık içerisinde, gerçekten açgözlü bir "işletme" idi. Neredeyse tüm kişisel ve maddi hakların lordlar veya yasal efendiler tarafından rant taleplerine dönüştürülmesi, köylülerin hukuki ve fiili ekonomik özgürlüğüne yol açtı. Bu, şehrin zayıf olduğu her yerde gerçekleşti. Sonuç olarak, yoğun kentsel gelişmenin olduğu bölgelerde siyasi lordun ve toprak sahibinin geliri, giderek köylülerin pazardaki satışlarından (ya da köylülerin vergilerinden veya bir mübadele ekonomisinde var olan diğer kaynaklardan) oluşabiliyordu -hizmet görevlerinin yerine getirilmesinden yahut kadim hanehalkı (oikos) ekonomisindeki gibi doğrudan hanehalkı görevlerinin dayatılması yoluyla değil. Böylece lord ve bir dereceye kadar da ona bağımlı olanlar, artan bir şekilde para ekonomisinin icaplarına katıldılar. Genel olarak, hanehalkı ekonomisinden para ekonomisine geçiş, malikâne topraklarının kent sakinlerine satılması (onlar da bu toprakları rasyonel bir ekonomik mülkiyet biçimine dönüştürdüler) yoluyla iyi bir duruma getirildi.

Siyasi veya feodal lordlarla şehirler arasında tümüyle para ekonomisine dayalı hiçbir çatışma yaşanmadı. Tümüy-

le ekonomik nitelikli bir çatışma, sadece, gelirlerini artırmak amacıyla lordların kendilerinin iktisadi üretime girmeye çalıştıkları yerlerde oldu. Elbette bu, ancak, uygun işgücünün böyle bir amaç için kullanıma hazır olduğu yerde mümkündü. Bunun gerçekleştiği durumlarda, kentler ile lordların bu endüstriyel üretim faaliyetleri arasındaki mücadele de alevlendi. Modern zamanlarda bu çatışmaların çok büyük yoğunlukla gelişmesi tam da patrimonyal bürokratik devlet içinde oldu. Buna karşılık, Ortaçağlarda bir sorun değildi bu. Eski malikâne örgütlenmesinin lağvedilmesi ve köylülerin buyruk altına alınması, para ekonomisinin derinleşmesinin bir sonucu olarak, herhangi bir mücadele olmaksızın gerçekleşti. İngiltere’de durum bu yöndeydi. Kuşkusuz, başka yerlerde şehirler, gelişmeyi bilinçli olarak ve doğrudan desteklediler. Daha önce belirttiğimiz gibi bu, Floransa’nın güç alanı için de geçerliydi.

Patrimonyal bürokratik devlet, soylularla şehirlerin çıkar karşılıklarını dengelemeye çalıştı. Ancak, patrimonyal bürokrasi soyluları subaylar ve memurlar olarak hizmetinde kullanmak istediğinden, soylulara ait arazilerin soylu olmayanlarca satın alınması yasağın da kayda geçirdi.¹⁷¹

Şehir ve Kilise

Ortaçağlarda kilise ve özellikle manastır mensubu toprak sahipleri ile şehirler arasındaki çatışmalar, çoğu kere, şehirler ile seküler feodal lordlar arasındakilerden daha şiddetliydi. Yahudilerin dışında, papazlık, Devlet ile Kilise’nin yetki mü-

171 Elbette bu, esas olarak, Prusya’nın egemenliğindeki Almanya için geçerliydi.

cadelesi sonucunda ayrılmasından sonra şehirdeki tek yabancı organdı. Ruhani sınıflar olarak papazların mülkleri geniş bir vergi muafiyetine sahipti. Bu nedenle de, resmi eylemlerin ve kentsel yargının dışında kalıyordu. Yine bir sınıf olarak papazlar, kent halkının tabi olduğu askeri ve başka görevlerden de azat edilmişlerdi. Aynı zamanda, dindar kentlilerin yaptığı sürekli vakfiyelerle de vergiden muaf malları iyice kabardı. Aynı şekilde, kentsel yükümlülüklerden muaf kişilerin sayısı da arttı.

Bunun yanında, manastırlar, rahip olmayan kardeşlerinde, aile geçindirmek zorunda olmayan ve gerektiğinde (sıklıkla olduğu gibi, manastırın kendi endüstrisini kurması durumunda) dışarıdan gelecek rekabeti kırmada kullanılabilecek işgücüne de sahipti. Ayrıca, manastırlar ve vakıflar -Ortaçağ'ın İslami vakıfları gibi-¹⁷² tam da daimi parasal gelir kaynaklarının (pazar binaları, her türlü ticaret kuruluşları, mezbahaneler, değirmenler) mülkiyetini almıştı. Bunlar, vergiden muaf olmakla kalmayıp, şehrin ekonomik politikasından da bağımsızdı. Manastırlar çoğu kere bu rant kaynaklarının tekeli kontrolüne de sahipti. Askeri açılardan bile, surlarla çevrili manastırlar önemli sayılabilirdi. Dahası, tefeciliği yasaklamasıyla kilise hukuku, şehir ekonomisine genel bir tehditti. Toprak mülkiyetinin vakıflarda toplanmasını önlemek amacıyla¹⁷³ şehir, kendisini yasaklamalar yoluyla temi-

172 Vakıf, dini kuruluşlar tarafından kendilerine devredilen toprağın elde tutulmasına dayanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önemliydi -Araplar arasında da rastlanıyordu. Osmanlılarda, son dönemde yapılan reformlar öncesinde vakıf toprakları, tüm gayrimenkullerin üçte ikisini oluşturmaktaydı. Fetihleri müteakip sultanlar, toprakların beşte birini vakfa dönüştürmekteydi. Çok yaygın olmasında özel gerekçeler önemliydi. Ortaçağlarda başka yerlerde olduğu gibi topraklar dini kurumlara, sahibinin varisine devrini teminat altına almak amacıyla verilir. Nadiren mutlak olarak verilir. Vakfın genel yönetimi (gayrimüslim vakıfları hariç), özel bir bakanlık olan *Evkaf*'ın elindeydi.

173 Hukukta *mortmain* toprağın ve binaların devretme hakkı olmaksızın (kilise birliklerinde olduğu gibi)

nat altına almaya çalıştı. Prensler ve soylular bile amortisman kuralları yoluyla bunu yapma çabasındaydı.

Diğer yandan dini vakıflar ve özellikle de kutsal yerler, kentsel ticarete ekonomik kazanç için büyük fırsatlar sunuyordu. Ayrıca, vakıflar, kent halkı tarafından erişilebildikleri ölçüde, yaşlılar için huzurevi ve hayır evleri işlevi de görüyordu.

Bir yanda papazlık ve manastırlar, diğer yanda da yurttaşlar arasındaki ilişki, Ortaçağların sonlarına doğru bu nedenle hiçbir şekilde tümüyle hasmane değildi. Ki yalnızca bu faktörler, her an Reformasyon gibi bir “ekonomik kararlılığa” yol açabilirdi. Kilise kurumları ve manastırlar, kent topluluğu için hiç de dokunulmaz nitelikte değildi. Almanya’da kilise ile devletin yetki mücadelesini izleyen dönemde kralın gücünün azalmasından sonra vakıf ve manastırların laiklere karşı en ilgili koruyucusunu kaybettiği gözlemi doğru bir gözlemdir. Pek çok örnekte şehir meclisi, icra memuru liderliğindeki eski yönetimin hukuki vesayeti altına girdi. Çok değişik bahanelerle, yönetimin icrası için vasiler kabul etmeye zorlandı. Vasi de, kent halkının çıkarları doğrultusunda yönetimi gerçekleştirdi.

Ruhban sınıfının kent örgütlenmesi içindeki statüsü çok değişkendi. Hukuken kısmen şehir birliğinin dışındaydı. Ancak, böyle olmadığı durumlardaysa, müşkül ve asimile edilemez (yok edilemez statü ayrıcalıklarıyla) bir yabancı bünye oluşturunuyordu. Reformasyon, kendi alanında buna bir son verdi. Ancak, çok geçmeden patrimonial yönetimin kontrolü altına giren şehirler bundan hiç yarar göremedi.

Bu son açıdan Antikite'deki gelişmeler oldukça farklıydı. Dikkatimizi daha gerilere çevirdikçe, Antikite'de tapınağın ekonomik konumu kiliseninkine, özellikle de erken ortaçağlardaki manastırınkine daha çok benzer. Bu, Venedik kolonileriyle ilgili olarak özellikle doğrudur. Ama Antikite'deki gelişmeler, Ortaçağlara benzer bir seyir (devlet ve kilisenin giderek ayrışması ve dini egemenlik alanının artan özerkliği yönünde) izlemedi. Tam tersine, şehirdeki soylu aileler, papazlığı bir gelir ve güç kaynağı olarak elde ediyordu. Kadim demokrasi, papazları tümüyle politize ederek, papazlık görevlerini açık artırmayla elde edilen makamlara dönüştürdü. Papazlığın siyasi nüfuzunu yok edip, ekonomik yönetimi topluluğun ellerine verdi. Delphi'deki büyük Apollo tapınağı ya da Atina'daki Athena tapınağı, Helen devletinin hazine dairesi, köleler için de mevduat bankasıydı. Bu tapınaklar, büyük toprak sahibi olarak da kaldılar. Ancak, kent sanayisi ile ekonomik rekabet, kadim şehirde resme dâhil olmamıştı. Kutsal mülklerin sekülerleşmesi, gerçekleşmedi/gerçekleşemezdi. Bununla birlikte, gerçekte (biçimde olmasa bile), tapınak-yönelimli ticaretin "sekülerleşmesi", Ortaçağ'dakiyle karşılaştırılamayacak derecede radikal bir tarzda gerçekleştirildi. Manastırların ve bölgesel bir örgütlenme olarak kilisenin özerk kuruluşlarının yokluğu, bunun temel nedeniydi.

Yurttaşların malikânelerin yetkileriyle çatışması, Ortaçağ'da ve modern zamanların başlangıcında olduğu gibi, Antikite'de de bilinen bir şeydi. Kadim şehir, feodalizmi ortadan kaldıran köylü siyasetine ve bir tarım politikasına sahipti. Ancak bu politikaların boyutları, Ortaçağlarla karşılaştırıldığında, çok daha büyük; kentsel gelişme için önemleri de oldukça heterojendi, ki iki alan arasındaki fark açıkça görülmektedir. Bu genel düzeni incelemek gerekir.

5. BÖLÜM

ESKİ VE ORTAÇAĞLARDA DEMOKRASİ

Avrupa'da Üç Ana Şehir Tipi

Ortaçağ şehrine özelliklerini kazandıran, yurttaşların yurttaş olmayanlara ve onların yaşam biçimlerine iktisadi karşılığı değildi. Ona özelliklerini kazandıran, şehrin, genel Ortaçağ siyasi ve toplumsal örgütlenmesindeki yeri idi. Tipik Ortaçağ şehri işte bu açılardan çok kesin bir biçimde kadim şehirlerden ayrılıyordu. Ortaçağ şehri de, aralarında sürekli geçişler olan ama en saf halleriyle değişen derecelerde Antik şehre yaklaşan iki alt biçime ayrılabilir. Güney Avrupa şehri, tüm farklılıklarına rağmen özellikle de İtalya ve Güney Fransa'ninkiler, kadim şehre, Kuzey Avrupa şehrinden, yani Kuzey Fransa, Almanya ve İngiltere şehrinden daha fazla benzerdi. Bu yüzden, eski Ortaçağ şehir tiplerini ve duruma göre de diğerlerini bir kere daha karşılaştırmak gerekir.

Güney Avrupa şehirlerinin aristokrat şövalyeleri, Antikite'de Miltiades'inkine oldukça benzer bir tarzda, şehrin dışında kale ve toprağa sahipti. Sözgelimi, Grimaldilerin

mülkleri ve kalesi, Provence kıyıları boyunca uzanmaktaydı. Kuzeyde ise bu daha nadir bir durumdu ve daha sonraki dönemlerin tipik Orta ve Kuzey Avrupa şehrinde de yoktu. Öte yandan, tümüyle siyasi güce göre şekillenmiş kentsel gelirlerle ve rant dağılımına dayanan Atina demos'u gibi oluşumlar, Ortaçağ şehrinde neredeyse hiç yoktu. Elbette ki, Laureion madenlerinden¹⁷⁴ elde edilen geliri Atina'nın dağıtmasına paralel bir tarza, Ortaçağ topluluğu ve hatta modern topluluk da kentsel mülklerden kazanılan gelirden pay almaktadır. Fakat bunlar, ana biçime tabi özelliklerdir.

Antikite'de ve Ortaçağ'da Sınıf Karşıtlıkları

Alt sınıfların diğerlerine karşıtlığı çok keskindi ve kadim şehir, buna neden olan ekonomik farklılaşmayı çok önemli bir tehlike olarak görüyordu. Bu nedenle, farklı araçlarla da olsa tüm taraflar, ekonomik açıdan yıkıntıya uğramış, borç içinde ve kendilerini askerlik için donatamayacak duruma düşmüş tam yurttaşların ailelerinden sökün eden bir bireyler sınıfının ortaya çıkmasına engel olmaya çalıştı. Böyle bir sınıf, toprağı yeniden dağıtmayı, borçlardan kurtarmayı veya kamu araçlarından destek vermeyi vaat edecek bir tiranlık için dayanak oluşturabilirdi. Bu sınıfın mensupları, tahıl dağıtımı, bedava ziyafetler, sirk oyunlarını seyretme ve kamu fonlarından doğrudan katkı talep edeceklerdi. Buna eşdeğer sınıflar, Ortaçağlarda da bilinmiyor değildi. Bunlara, modern zamanlarda, "yoksul beyaz ayak takımı"nın köleci plütokraziyle karşı karşıya olduğu Birleşik Amerika'nın güneyinde de rastlanmakta-

¹⁷⁴ Laureion'un gümüş madenleri konusunda, Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, s. 18; Ettore Ciccotti, *Greek History* (First Edition, 1920). s. 98; Hermann Bengtson, *Greek History*, s. 153.

dır. Ortaçağlarda, Venedik'te olduğu gibi borçları yüzünden sınıfsal statü kaybına uğrayan soylular tabakası, Catiline zamanındaki gibi Roma'da da bir endişe konusuydu.¹⁷⁵

Ancak, birtakım paralelliklere rağmen bu sınıflar, Ortaçağ şehrinde, özellikle de demokratik devletlerde, çok daha az bir rol oynadı. Antik Çağ'da görülen türden sınıf mücadeleleri için bir başlangıç noktası oluşturmadılar. Erken dönem Antikite'de, kreditorler olarak kentte oturan soylular ile borçlular olarak köylüler (her şeyini kaybetmiş borç köleleriyle birlikte) arasında sınıf mücadeleleri patlak verdi. Tam yurttaş statüsünden doğmuş olan civis proletarius, tipik biçimde sınıfsal statü kaybına uğramıştı. Daha sonraki dönemlerde, radikal devrimci bir partinin lideri olarak varlıklı sınıflara karşı çıkan kişi, borç içindeki Junker (Catiline gibi) idi. Kadim şehrin olumsuz ayrıcalıklara sahip sınıflarının çıkarları, esas itibariyle borçluların ve tüketicilerin çıkarlarıydı. Gerçekten, kadim şehrin topraklarında çıkarların bu bileşimi, Ortaçağlarda tipik biçimde demokratik kent siyasetinin esas noktasını oluşturan ve üretici çıkarların yaygınlaşması için tasarlanmış kentsel ekonomik politika tarzının gerilemesiyle ilgiliydi.

Bir kentsel ekonomi özelliği taşıyan ve erken dönemde geçerli olan lonca-benzeri "geçimlik siyaseti" de kadim demokrasinin yükselişiyle birlikte geriledi. Hiç değilse, üretimle ilgili boyutları öyle oldu. Kent halkları açısından, tam gelişmiş Helen demokrasisi ve soyluların Roma'daki tam gelişmiş egemenlikleri, ticaretin yanında sadece tüketicilerin çıkarını tanı-mıştı. Kadim şehirde, Ortaçağ şehrinde ve merkantilist devlet siyasetinde görülen tahıl ihracatı yasağı, Antikite'de yeterli

175 Lucius Sergius Catilina (İ.Ö. 108-62), Romalı bir politikacı ve komplocuydu.

gelmedi. Gerçekten, tahıl ithalatı için açık ve doğrudan düzenleme yapılması ekonomik politikaya hâkim oldu. Atina'da tahıl tedarik eden dost prensler, ehil olmayanları dışlamak amacıyla, yurttaşların kayıtlarının gözden geçirilmesinde ana vesileyi oluşturuyordu. Pontus'un tahıl üretim alanlarındaki mahsulün kötü çıkmasından sonra Atina, konfedere devletlerin vergilerini affetmeye zorlandı. Bu, siyasi etkinliğin, ekmeğin fiyatına ne derece bağlı olduğunun göstergesidir. Şehrin doğrudan doğruya tahıl satın alması da Helen ülkesinde meydana gelen bir şeydi. Yurttaşlar için tedarikte bulunmak amacıyla vilayetlere tahıl vergisi salmanın en uç örneği, Roma Cumhuriyeti'nin son günlerinde görülmektedir.

Ortaçağ'ın tipik muhtaç insanı, yoksul zanaatkâr; yani işi olmayan zanaatkâr. Antikite'nin tipik muhtaçları olan proleterler, artık mülk sahibi olmadığı için siyaseten sınıf tenziline uğramış kişilerdi. Proletaryanın ihtiyaçlarını karşılayacak spesifik araçlar, Pericles'in gerçekleştirdiği türden büyük kamusal yatırımlarda yatmaktaydı. Ancak, ekonomide önemli ölçüde köle işgücü kullanılması, istenen avantajların doğmasını engelledi.¹⁷⁶

Kuşkusuz, Ortaçağ şehirlerinde de birtakım daimi köleler vardı. Bunun yanında, Akdeniz'deki deniz şehirlerinde köle ticareti Ortaçağların sonuna dek sürdü. Ayrıca, Moskova gibi bir kara şehri, serileri özgürleştirmesi öncesinde Dioclatian

176 Kamu yatırımlarının avantajları, zengin yurttaşlar tarafından köleler kullanmak suretiyle önceden kapıldığı ölçüde bu avantajlar, ihtiyaç içindeki sınıf kaybetmiş yurttaşlara geçti. Benzer şekilde, iç savaş öncesinde ABD'nin güneyinde köle sahipleri, köle sahibi olmayan beyaz çiftçilerin egemen olduğu bir ekonomiye engel oldu. Çiftliklerin % 18'i plantasyonlarda yer alıyordu. Buna rağmen tüm ekonomiye egemen olabildiler ve köle sahibi olmayanları "yoksul beyaz ayaktakımı" konumuna zorladılar. Yakın zamanlarda, benzer bir avantajların önceden kapılması olayı, Amerika'da çiftlik sübvansiyonlarının, büyük çiftçilerin ve aracılardan avantajına olacak şekilde sonuçlanmasında görülmektedir.

zamanının büyük bir Şark şehrinin özelliklerini taşımaktaydı. Moskova, toprak, köle ve memuriyet rantlarının harcandığı bir yeri temsil ediyordu.

Ancak Ortaçağ Avrupası'nın tipik şehrinde kölecilik ekonomisi, tüm önemini yitirinceye kadar gerileme gösterdi. Güçlü loncalar, hür zanaatkârlarla rekabet içerisinde bir efendiye şahsi vergi veren kölelerin yaptığı işlere hoşgörülü bakmıyordu. Antikite'de bunun tam tersi söz konusuydu ve servetteki bir artış, değişmez bir şekilde köle sahipliğindeki bir artışa işaret etmekteydi. Her savaş, köle pazarını dolduran tutsak sayısını artırıyordu. Bu köleler, kısmen, sahibin kişisel hizmetine girmeye zorlandı.¹⁷⁷ Antikite'de köle sahipliği, tam yurttaşın yaşam biçiminin asli gereklerinden biriydi. Kronik savaş zamanlarında, ağır silahlı piyade, Ortaçağların şövalyesinin köylünün çalışmasından feragat edememesi gibi, kölenin çalışmasından vazgeçemezdi. Kölesi olmadan yaşamaya zorlanan herkes, tüm koşullar altında bir proleter -kadim devirlerdeki anlamıyla- idi.

Roma soyluluğuna mensup seçkin hanehalkları, kişisel hizmetler için çok sayıda köle işçi kullanmıştır. Bu hanehalklarının yaygın işbölümünün bir gereği idi. Köleler, önemli ölçüde, oikos (hanehalkı) ekonomisinin üretim ihtiyaçlarında da gerekliydi. Yine de, kölelerin yiyecek ve giyecekleri, büyük ölçüde satın alınmaktaydı. Atina'da parasal bir temele dayalı hanehalkı ekonomisi, geçerli norm idi; Helenistik Doğu'da da ilk defa egemen hale geldi. Zanaatkârların ihtiyaçlarına cevap olarak Pericles'in, ihtiyaçlarını, kendi hanehalkı eko-

¹⁷⁷ Yani, onların hizmetinin, sahibi tarafından üretken amaçlarla değil de sahibin yaşam biçiminin bir parçası olarak tüketilmesi anlamında.

nomisinden elde etmek yerine mümkünse pazardan satın alarak karşılaması özellikle dikkat çekicidir. Aynı zamanda, şehrin endüstriyel üretiminin önemli bir bölümü, bağımsız olarak yerleşmiş kölelerin elindeydi. Daha önce de değindiğimiz gibi, zanaatkârlığa dayalı değerli mallar üretiminde hür olmayan işçilerin yanı sıra hür zanaatkârlar ve esnaf da görülmektedir. Kölelerin ve hür zanaatkârların bir arada bulunması, Erechtheion'daki karma parça başı işte görülebilir.¹⁷⁸ Sonuç olarak, kölelerin rekabeti, kendini çalışma kalıplarında gerek toplumsal gerekse ekonomik olarak hissettirdi. Helen ülkesinde kölelerin tam kullanımı, demokrasinin baharında geriledi.

Antikite'de Küçük Köylü Demokrasisi; Ortaçağ'da Profesyonel Esnaf Demokrasisi

Köleliğin ve hür işgücünün bir arada olmasının, Antikite'de loncaların tüm gelişme imkânını ortadan kaldırdığı anlaşıyor. Muhtemelen, bu konuda kesin bir yargıya varılamamakla birlikte kentin (polis) ilk günlerinde endüstriyel örgütlenmenin başlangıç gelişmeleri vardı. Fakat tüm göstergeleri itibariyle bunlar askeri açıdan önemli eski savaş zanaatkârları (Roma'da *centurie fabrum* veya Atina'nın *statü*

178 Pelasgic akropolisini kazanan ilk Yunanlılar, muhtemelen Cecropesler idi. Atina'daki diğer Yunan yerleşimciler üstün geldiler, akropolisi fethettiler ve kendileriyle birlikte Athena'ya ibadeti getirdiler. Cecropes'in taptığı tanrı olan Poseidon Erechtheus, tanrıçaya yol vermeye zorlandı. Tahtından edilen tanrı ortadan kaybolmadı. Bir sinek suretindeki Erechtheus'un Athena tepesinde yaşamasına izin verildi. Tanrıça için inşa edilen en eski tapınak, tanrıya da ev sahipliği yaptı. Bunlar, Weber tarafından ele alınan politik ve ekonomik faaliyetlerin ideolojik özellikleridir. Kısmen hür zanaatkârlara iş sağlama amacı taşıyan kamu yatırımları, aynı zamanda, önceden baskı altında olan tanrılar için açık bir tanınma da sağladı. Bu arada, kölelerin bu projelerde yer alması, bu projelerden kaynaklanan ekonomik avantajların büyük bir kısmının, zenginler tarafından önceden koparıldığı anlamına geliyordu.

mücadelesinde Demurgi)¹⁷⁹ idi. Ancak, zanaatkârların siyasi örgütlenmesinin başlangıçları, demokrasi yönetimi altında kayboldu. Ekonominin sosyal yapısının koşulları altında başka türlü de pek olamazdı. Elbette ki, eski zanaatkârlar, kölelerle birlikte (Yunanistan'da olduğu gibi) bir gizemli toplulukta veya (daha sonra Roma'da olduğu gibi) bir collegium'da bir araya gelebilirdi. Ancak, Ortaçağ'ın loncaları gibi siyasi haklar öne süren bir örgüte mensup olamazlardı.

Ortaçağların popolosu, aristokratik yönetimlerin aksine, lonca temelinde örgütlenmişti. Klasik Antikite'de, tam da demosun egemenliği altında, loncaların tüm belirtileri yoktu. Eski demokrasi, loncalarca değil, demeler¹⁸⁰ tarafından veya bölgeye bağlı olarak algılanan kabilelere¹⁸¹ göre örgütlenmişti. Doğal olarak, şehrin alt bölgelere ayrılması, yalnızca Antikite ve Ortaçağ şehirlerinde değil, Şarkın ve Doğu Asya'nın şehirlerinde de yaygındı. Bu alt bölümler, yerel topluluklara ve her şeyden önce, şehrin egemenliği altındaki çevre kırsal bölgeler dahil tüm siyasi alana genişletilmesine dayalı bir siyasi örgütlenme için bir temel işlevi gördü. Bu alan, Ortaçağ'da ve başka bölgelerin şehirlerinde bilinmeyen bir tarzda şehrin alt bölümlerine indirgenmişti. Deme bölgeleri, tarihsel olarak oluşmuş veya ad hoc temelde oluşturulmuş köy sınırları ile yakından ilişkiliydi.

Demeler, Almende'nin ve yerel otoritelerin gözetimi altındaydı. Bunun, kadim demokratik şehrin oluşumunun

179 Atina'da kralların ve aristokrasilerin yönetiminde özgür nüfus, üç sınıfa ayrılıyordu: *Eupatridae* veya soylular; kendi çiftliklerini ekip biçen *Georgi* veya köylüler ve ticaret ve alım satımla geçinen *Demurgi* (kamu işçileri).

180 Bir kabilenin bölgesine "deme" denirdi.

181 Weber burada, Roma'da daha sonra bölgesel bir temelde örgütlenen ve bu niteliğiyle de *demeye* eşit olan *tribus* aklıta bulunmaktadır.

yegane temeli olduğunu söylemek, abartmak olur. Diğer yandan, şehrin kurucu öğeleri olarak endüstriyel örgütler, sadece Antikite'de ve daha sonra da statü birliklerinde görülmektedir. Bunlar, Roma'da olduğu gibi, eski askeri sınıflarda centuriae equitum'un yanı sıra centuriae fabrum olarak seçim amaçları için önemliydi. Eşdeğer bir rol, muhtemelen Atina'da Solon öncesi statü uzlaşması zamanında Demurgi tarafından oynanmıştır. Bu yapıların kökeni gönüllü kararlarda olmuş olabilir -Romalıların ticaret mabudu Mercury'nin çok eski Collegium mercatoris'inin siyasi kompozisyonunda durum kesinlikle böyleydi. Ya da askeri amaçlarla oluşturulmuş litürjik birliklerden doğmuş olabilir. Kuşkusuz, başlangıçta kadim şehir, ihtiyaçlarını, sakinlerinin toprağa belli bir bedel karşılığında tasarruf etmesi sistemi yoluyla karşılıyordu.

Kadim dünyada, lonca benzeri bazı tek tük olgulara rastlanabilirdi. Örneğin Milet'teki Apollo danslarının kült örgütlenmesi, içeriği bilinmese de, o yılın kurucusunun adıyla adlandırılmasına yol açması açısından yeterince önemliydi. Bu örgütlenme, en yakın benzerlerini, Ortaçağ'ın Kuzey Avrupa loncalarında veya Amerikan Kızılderili kabilelerinin büyümlü dansçıların loncalarında, Hindistan'daki büyücülerde (Brahmanlarda) ve İsrail'in Levi kabilesinde görebiliriz. Bununla birlikte, bu örgütlenmeyi, profesyonel vecdin misafir bir kabilesi olarak düşünmemeliyiz. Daha ziyade, tarihsel dönemlerde Apollo törenlerine katılmaya ehil seçkinlerin bir kulübü (sonuçta Köln'deki Zenginler Kulübü'ne (Richerzeche) çok benzeyen) idi. Mukayesenin kırılma noktası, Ortaçağ'ın aksine, Antik dönemde özel kült topluluğunun başat siyasi birlikle tipik biçimde özdeşleştirilmesi idi.

Antikite'nin son dönemlerinde Lidya'da babadan oğula geçen ustalarıyla zanaatkâr toplulukları (bunların kabilelerin yerini aldığı anlaşıyor) ortaya çıktığında, bunlar, kesin olarak büyük zanaatkârların kabilelerinden meydana getirilmiştir. Avrupa'dakilerden çok Hindistan'daki gelişmelere benzerler. Avrupa'da zanaatkârların mesleklere göre bölünmesi ilk önce Roma döneminin sonunda ve erken Ortaçağ'da malikâne el sanatının officii ve artificisiinde yeniden kendini gösterdi.

Ortaçağ'ın daha sonraki dönemlerinde, şehirde pazar için üretim yapan ama kişisel olarak bir lorda mecbur ve bağımlı el sanatları işçileri ortaya çıktı. Bu zanaatkârlar birliklerde kendilerini gösterdiğinde bu, onları vergilerin toplanmasında kolaylık olsun diye litürjik örgütlenmelerde bir araya getiren lord sayesinde oldu. Zamanla ortadan kaybolan bu birliklerin yanı sıra, tekelci iktisadi amaçlarla örgütlenmiş kol işçilerinin birlikleri de vardı. Bunlar, yurttaşların soylulara karşı ayaklanmalarında önemli bir rol oynadılar.

Antik dönem demokrasisinde bunların hiçbirine rastlanamazdı. Kentsel gelişmenin daha önceki evrelerinde belki var olan litürjik loncaların, Roma'nın askeri ve pleb birlikleri dışında izlerine rastlanamaz. Bunlar, yalnızca litürjik devletlerde -geç Antikite'nin monarşilerinde ortaya (yeniden) çıkmaktadır. Kuşkusuz, özgür birlikler, klasik demokrasi zamanında ortaya çıkmıştır; ayrıca lonca benzeri nitelikler dışında mümkün olan tüm yaşam alanlarını kapsıyorlardı. Burada daha fazlasına değinmek gerekmez. Loncaların ekonomik karakterini başarmış olmakla, özgür olmayan kol işçileri yığınları var olamazdı. Bu, Ortaçağ şehrinde görülen ve özgür

ve özgür olmayan üyeler arasında ayrıma imkân tanımayan olaylardan da anlaşılabilir. Ortaçağ şehrinde özgür ve özgür olmayan kişiler arasındaki ayrımın sürmesi, siyasi etkinliği yok edecek ve kısa sürede görüleceği üzere önemli ekonomik dezavantajlara sahip olacaktı.¹⁸² Kadim demokrasi, özgür yurttaşların şehir birliğine dayanmaktaydı. Bu özellik, onun tüm siyasi yönelimini belirlemiştir. Özgür loncalar veya benzer birlikler, tam da kadim şehrin oynadığı rol sona ererken ortaya çıkmıştır.

Özgür olmayan endüstri işçilerinin ve özgür yarı-yurttaşların (azat edilenler, yabancılar), baskı altına alınma, sürülme veya kısıtlanma ihtimali, demokraside olmayan bir şeydi. Bu tür eğilimler, statü mücadelesinde, özellikle de yasa yapıcıların ve tiranların zamanında bariz bir şekilde görülmektedir. Demokrasinin zaferiyle de ortadan kalkmışlardır. Özel lordların kölelerinin, tam da demosun egemenlik döneminde kamusal imar işlerinde ve devletin mal üretiminde özgür yurttaşlar ve yabancıların yanı sıra kullanılma derecesi, lordların kölelerin temsil ettiği getirilerden feragat etmeye niyetli olmadıklarını, onların dışarıda tutulmasını engelleme gücüne de sahip olduklarını açıkça göstermektedir. Aksi takdirde, kesinlikle kullanılamazlardı -en azından devlet faaliyetlerinde.¹⁸³

Dahası, özgür tam yurttaşların zanaat ürünleri, devletin büyük gereksinimleri için yeterli değildi. Burada, tam geliş-

182 Açıklamak gerekirse; yurttaşların siyasi etkisi, bir ölçüde kendilerini yasal ortakların loncası biçiminde örgütlemeleri gerçeğine dayanmaktaydı. Aralarında, özgür ve özgür olmayan kentliler ayrımının sürmesi, bunu ortadan kaldıracaktı. Ayrıca, özgür olmadıkları için başkalarıyla tam bir mukavele ilişkisine girememesi durumunda özgür yurttaşı, imkânsız bir konuma da iterdi. Ya da, yine, şehirdeki kazançlarını emmek amacıyla birdenbire lord tarafından taşraya çağrılan bir özgür olmayan bireyin şehirde ikameti, şehir ekonomisi açısından tahrip edici olabilirdi.

183 Burada, 1880'lerde kıtasal demiryollarının vasıfsız ucuz işçi ithaline Amerikan işgücünün gösterdiği tepkiyi hatırlamalıyız.

miş Antik şehir ile Ortaçağ şehri (biri demosun, diğeri popolonun yönetimi altındaki) arasındaki temel yapısal farklılık kendini göstermektedir. Piyade ordusunun egemen olduğu Antik demokratik şehirde, iktisadi açıdan yetkin zanaatkârlar, fiilen hiçbir politik rol oynamadılar. Ortaçağlarda ise, yerleşik yurttaş girişimciler ile küçük kapitalist zanaatkârlar, politik olarak merkezi rolü oynadılar. Bu sınıflar, kadim yurttaşlar arasında hiçbir önemli rol oynamadılar. Kadim kapitalizm, siyasi olarak, devletin mal üretimine, inşaat işine, gemilerin teçhiz edilmesine ve devlet kredilerine (ki Roma'da daha Kartaca Savaşları döneminde önemliydi), devletin genişlemesine, köle ve toprak ganimetlerine, vergi salınmasına, malikâneler ve toprağın satın alınması ve ticaret konularında ayrıcalıklar sağlanmasına yöneldi. Piyade ordusunun çekirdeği olarak kaldıkları müddetçe köylülerin, yerleşim amacıyla askeri arazi elde etmekle ilgilendiği de kadim demokrasi için doğru bir husustu. Şehirde ikamet eden kuvvetsiz sakinler ise, bağımlı topluluklardan, devlet binalarından, tiyatro gelirlerinden, Heliastların¹⁸⁴ ücretlerinden ve devlet tarafından tebasından alınan tahılın dağıtımından elde edilen vergilere doğrudan veya dolaylı biçimde bağımlıydı. Ortaçağ anlamında bir lonca siyaseti, (Cleisthenes zamanındaki zaferi dönemimdeki piyade ordusunu oluşturan topraklı sınıfın konumunu ve Roma'da decemvirinin¹⁸⁵ statü uzlaşması dönemi) düşünülünce, imkânsızdı. Ucuz mallara olan hâkim tüketim ilgisi yüzünden böyle bir politika ortaya çıkmadı. Şehirde yaşayan

184 Solon'un Atina demokrasisinin köşe taşı haline gelen radikal bir tedbiri, tümüyle yurttaşlardan oluşan bir mahkemeyi teşkil etmesiydi. En yoksul şehirlinin de sırasının gelebilmesi amacıyla, yargıç kurulları kura ile belirlenirdi. Yeminli yargıçlar olarak görev yapan insanlara da *Heliæa* denirdi.

185 Decemviri, Eski Roma'da bir kanunlar sistemini hazırlamak üzere atanan ve mutlak yönetim yetkileri kullanan ve on erkekten oluşan bir komisyon veya konseyin üyeleriydi.

ilgili tarafların etkilenen, daha sonra da yönetimi elinde tutan Helenik demos, böyle bir politikaya veya bunun ihtimaline artık hiç ilgi göstermedi.

Antikite'de demokrasinin siyasi hedefleri ve araçları, çok çeşitli yapısal farklılıkların da ortaya koyduğu gibi, Ortaçağ yurttaşlığınıninkilerden esaslı biçimde farklıydı. Eğer Ortaçağlarda aristokratlar tümüyle yok olmayıp loncalara girmeye zorlandılarsa bu, onları, yenilecek ve etkilerinin bir kısmını resmen yitirecek bir konuma düşürdü. Elbette çoğu kere, bunun tersi gerçekleşti ve loncalar (büyük ölçüde Londra loncaları gibi), centilmen kuruluşlarına dönüşme yoluna girdiler. Bu gelişmeler, her zaman, modern anlamda ticaret ve imalata doğrudan ilgi duyan şehirlerin iç bölgelerinde yaşayan sakinlerin artan önemine işaret ediyordu.

Antikite'de eski kişisel aristokratik örgütlenmelerin (kabile ve aşiretler) yerine veya onların yanı sıra şehrin bölgelelerinin demelere veya kabilelere bölünmesi gerçekleştiğinde ve bu bünyeler ile onların temsilcileri özel siyasi gücü elinde tuttuğunda, bu durum iki açıdan önem taşıyordu. İlk olarak, bu durum, aristokratların etkisini kırdı. Aristokratların kredilere ve borçlardan kaynaklanan cebri icraya dayanan gücü, büyük ölçüde kırıldı. Zira, artık tam gücüne erişemiyor, yalnızca küçük bireysel kabilelerde iş görebiliyordu. Mülk, bireysel kabilede tescil edilip vergilendirildiğinden bu, büyük mülklerin siyasi gücünün bugün için¹⁸⁶ Doğu Alman malikâne bölgelerinin köy topluluklarına katılımından çok daha fazla zarar görmesi anlamını taşıyordu. Ayrıca, tüm bir şehir bölgesinin demelere indirgenmesi, temsilcileriyle beraber tüm meclis ve

186 1918 öncesi.

idari görevlerinin yenilenmesini içeriyordu -Yunanistan'da gerçekleştiği gibi veya Roma'da comitia'nın kabilelere göre (31 taşra, 4 kent) örgütlenmesinde görüldüğü gibi. En azından başlangıçtaki amaç, kent sakinlerinin değil, köylülerin egemenliğini kurmaktır. Amaç, popolo gibi kentsel endüstri yurttaşlarının siyasi rızasını geliştirmek değil, köylülerinkini yaymaktır. Ortaçağlarda başından itibaren ticaret sınıfı, demokrasinin taşıyıcılarıydı. Antikite'de Cleisthenes döneminde köylüler, demokrasinin temeliydi.

Yunanistan ve Roma'daki Gelişmeler Arasındaki Farklılıklar

Gelişmelerin doğası itibariyle, köylü sınıfı, yalnızca Roma'da hep önemliydi. Atina'da insanların ait bulunduğu demeye (kabile bölgesine) üyelik, ikamet, toprak sahipliğinden ve meslekten bağımsız kalıtsal bir nitelikti. İnsanın aşiretiyle ve içinde doğduğu geniş aileyle ilişkisi gibi bir şeydi. Demosthenes'in içinden çıktığı Paeania¹⁸⁷ gibi bir deme ailesi yüzyıllar boyu kanunen kendi demesine bağlı, onun görevleriyle yükümlü olmaya ve ikamet ve mülkünün deme içinde olup olmamasına bakılmaksızın memuriyet makamları kurayla belirlenir olmaya devam etti. Gerçek şu ki, demeler, kabilelerin durumundaki gibi, kentlilerin oluşturduğu yerel kişisel birliklerin niteliğini aldı. Atina'da kent halkı, topluluk bölgesinde fiilen yer alan kent sakinleri, varlıklarıyla himaye elde etmekle kalmıyor, aynı zamanda önceden kırsal nitelikli demelerin çoğunluğunu oluşturuyorlardı.

187 Demosthenes'in babası, Paeania deme'sine mensup bir Atina yurttaşydı.

Benzer bir ilkenin dört eski şehir kabilesi için geçerli görünüyorsa olmasına rağmen Roma'da durum farklıydı. Yine de daha sonraki kırsal kabileler, yalnızca yerleşik hayata geçen ve bu şekilde mülkiyet edinenlerden oluşmaktaydı. Mülkiyetin kaybı veya başka yerde mülk satın alınmasıyla kişiler, kabilesini de değiştirdi. Örneğin Claudia kabilesi, kendi adım alan kabileye üyeliğini zamanla kaybetmiştir. Bu sonuç, Atina'da olduğundan çok daha fazla genişlemiş bir alanda kendini göstermektedir. Sadece şehirde oturan kabile üyeleri, gerçekte comitia'da bulunanlara ayrıcalık tanınırdı. Atina ile özel bir karşıtlık içerisinde, yalnızca arazilerinin yönetimi çalıştırılan işçilerin eline bırakılabilecek büyüklükteki kırsal toprak sahipleri siyasi amaçlar için önem taşıyordu. Kent yönetimi bu yüzden toprak sahiplerinin elindeydi. Pleblerin zaferinden sonra büyük ve küçük toprak sahipleri Roma comitiasına egemen oldu. Atina ile Roma arasındaki temel bir fark, Roma'da şehirde oturan toprak sahibi soyluların; Atina'da ise demagogların egemen olmasıydı.

Roma plebleri, bir popolo, bir zanaat ve ticaret loncası değildi. Ağırlık noktası, piyade niteliğine haiz kırsal toprak sahiplerinin malikâne arazilerindeydi. Kural olarak, bu malikânenin sadece şehirde oturan üyeleri siyasete egemen oluyordu. Plebler, ne modern anlamda ne de Ortaçağ bağlamında köylü idiler. Askerlik hizmetine ehil toprak sahipleriydiler. Ovalık bölgelere mensup olmalarına rağmen "soylulardan bir alttaki sınıftan değil, yükselişte oldukları dönemde orta sınıf bir çiftçi şehirlinin mülk ve yaşam tarzını sürdüren küçük çiftçilerdi. Zamanla, şehirde oturan kira toplayıcıların etkisi çok artarken, şehirli zanaatkârların toplam nüfusu bir etkiye maruz kalmadı.

Roma'daki memuriyet soyluluğu, bu durumu hep katı bir şekilde muhafaza etti. Öylesine ki Gracchiler¹⁸⁸ bunu değiştirmekten veya Helenik türden bir "demokrasi" getirmek istemekten çok uzaktaydılar. Köylülerden oluşan Roma ordusunun niteliği, şehirde oturan büyük senatör ailelerinin egemenliğini mümkün kılıyordu. Buna karşılık Helen demokrasisi, yürütme kurulunu kurayla atıyor, Areopagus'un (Roma Senatosu'yla karşılaştırılabilir bu organ, eski memurlardan oluşmaktaydı) veto yetkisini ortadan kaldırıyor. Diğer yandan Roma Senatosu, kentin esas organı olarak kaldı ve bunu değiştirmek için de hiçbir girişimde bulunulmadı. Büyük genişleme döneminde birliklerin komutası, hep, şehir soylularına mensup subayların elinde kaldı.

Tüm spesifik kadim sosyal reformcular gibi, daha sonraki cumhuriyetçi dönemlerin Gracchi partisi de, siyasi örgütlerin askeri gücünü yeniden tesis etmeye, taşralı toprak sahiplerinin sınıf düşerek proleterleşmesini, büyük toprak sahipleri tarafından satın alınmalarını önlemeye, sayılarını artırmaya ve kendinden teçhizatlı yurttaş ordusunu yeniden kurmaya çalıştı. Bu nedenle de temelde bir taşra partisiydi. Aslında gerçekçi bir umutla Gracchi, memur soylulara karşı şövalyelerin desteğini elde etmeye çalıştı. Bu şövalyeler, kamu kredilerine ve mallarına ilgi duyan, iktisadi faaliyetleri nedeniyle memuriyete katılımdan dışlanan bir kapitalist sınıf oluştuyordu.

¹⁸⁸ Tiberius ve Gaius Gracchus, tarım reformcularıydı. Soyluların egemenliğini, büyük arazileri aristokratlar tarafından topraksız bırakılmış özgür yurttaşlar arasında bölüştürmek suretiyle sınırlandırma imkânlarını araştırdılar. Tiberius Gracchus, İ.Ö. 134'te tribün seçildi ve derhal eski Uenia toprak yasalarını yürürlüğe koydu. Buna göre, hiç kimse beş yüz jügeradan fazlasına (ve iki oğlundan her biri için ilave bir iki yüz elli jügera daha) sahip olamazdı. Bu yasaları yürürlüğe sokmak için bir üçlü bir idare atandı, ama bu organın çalışmaları, Tiberius'un soylularca öldürülmesiyle sona erdi. İ.Ö. 123'te Gaius Gracchus (İ.Ö. 153-121) kardeşinin teşebbüsünü yeniledi. Tarım yasalarına tahıl ürünlerini başkentin yurttaşlarına düşük fiyatlarla sunan bir de mısır kanunu eklendi.

Pericles'in imar politikasının, doğru şekilde, zanaatkârların istihdamına hizmet ettiği düşünülüyordu. İmar çalışmaları konfederasyon üyelerinin vergileriyle finanse edildiğinden, bu üyeler, ekonomik fırsatların nihai kaynaklarıydılar. Bununla birlikte, kitabelerin de kanıtladığı üzere, yabancılar ve kölelerin ortak emeği, bu fırsatların hiçbir şekilde, yalnızca tam yurttaşlar olan zanaatkârlara açık olmadığını göstermektedir. Pericles döneminde alt tabakalara uygun "işsizlik ödemeleri", gemicilerin ödemeleri ve ganimetleri, özellikle de korsanlıktan elde edilen ganimetlerdi. Bu aynı nedenden dolayı demos, savaş için kolaylıkla kazanılabiliyordu. İktisadi açıdan sınıf düşen kentliler, feda edilebilirdi ve kaybedecek hiçbir şeyleri de yoktu. Öte yandan üretime yönelik bir iktisadi politika, kadim demokratik gelişimin tümü için önemli bir unsur olarak, pek de bilinmemektedir.

Antik Şehirde Çıkarların Askeri Yönü

Ortaçağ şehri örneğinde olduğu gibi, Antik şehir siyasetinin temel yönelimi, şehrin tüketim ihtiyaçları etrafında dönmekteydi. Bununla birlikte, politikanın katılığı, Antikite'de çok daha fazlaydı, çünkü Atina ve Roma gibi şehirlerin tahıl ihtiyaçlarını yalnızca özel tüccarlar yoluyla sağlamaları imkânsızdı. Kuşkusuz, önemli birtakım ihracat biçimlerinde fırsat düşkünlüğüne izin verildiği zamanlarda olduğu gibi, kadim şehirde üretim politikasının zaman zaman izlerine de rastlanmaktaydı. Ancak bu olgular, merkezi değil, önemsiz olgulardı. Kadim ekonomik politika, esas itibarıyla endüstriyel üretimle ilgili değildi. Ne de şehir, üreticilerin ilgilerinin egemenliği altındaydı.

Özellikle eski deniz şehirlerinde politika, toprak sahipleriyle şövalyelerin deniz ticareti ve korsanlıktaki çıkarları tarafından belirleniyordu. Daha sonraları politika, Akdeniz Antikitesi'nin ilk demokrasisinde gelişmiş olan piyade sahipleri sınıfının çıkarınca belirlendi. Son olarak, kadim şehir politikası, bir yanda para ve köle sahiplerinin, diğer yanda da küçük kentli, tabakaların çıkarlarınca belirlendi. Her iki tabaka da, başka biçimlerde de olsa devlet ihtiyaçlarına ve ganimetlere ilgi duymaktaydı. Bu son tabakalar, büyük ve küçük kapitalistlere, rantiyecilere, savaşçılara ve denizcilere dönüştü.

Antik şehir demokrasisi, daha şehrin kuruluşunda var olan faktörler nedeniyle, Ortaçağ şehrinden bu açılardan farklıydı. Bu faktörler, sadece coğrafi değil, askeri ve kültürel nitelikteydi de. Kuruluş zamanında Akdeniz şehri, teknik açıdan ileri şehir-dışı askeri ve siyasi güçlerin etkisinde kalmadı. Antik şehrin bizatihi kendisi en üst düzeyde gelişmiş askeri tekniklerin taşıyıcısıydı. Bu, başlangıçta, şövalye falanjlarıyla (mızraklı ve kalkanlı askeri birlikler) eski aristokratik şehir için doğruydı. Daha sonraları da, disiplinli piyade ordusuna dayanan demokratik şehir için de doğruydı. Ortaçağ şehirlerinin askeri paralellikler gösterdiği durumlarda (Ortaçağ'da erken dönem Güney Avrupa deniz şehirlerinde olduğu gibi) aynı zamanda Antikite'nin kentsel oluşumlarına yoğun benzerliklerin de olması önemsiz değildir. Antikite'de olduğu gibi, Güney Avrupa şehirlerinde şehir örgütlenmesinin ilk aristokratik kompozisyonu, askeri tekniğin aristokratik karakterince belirlenmişti. Gerçekte bu deniz şehirleriyle onların yanındaki görece yoksul ve yerleşik aristokratik toprak sahiplerinin hâkim olduğu ve teba alanları olan iç şehirler (Bern gibi), demokrasi yönünde en az gelişmeyi göstermiştir.

Şehrin, hinterlandına bu görece engellenmemiş hâkimiyete karşılık, endüstriyel iç şehirler -özellikle de kıta Avrupa'sının kuzeyindekiler- ordunun ve şövalyelerin örgütlenmesinin ve onların iç bölgelerdeki düzlüklere yayılmış, kalelerde yaşayan şövalyelerinin hâkim olduğu bir toplumsal bağlamda yer almaktaydı. Orta ve Kuzey Avrupa'da şehirler, bu malikâne ve feodal askeri ve resmi güçlerin verdiği tavizlerle kurulmuştur. Şehrin kuruluşu, giderek, politik veya askeri kaygının bir ürünü değildi. Daha ziyade, pazar yeri işgaliye paralarından, ticaret harçlarından ve vergilerden gelir elde etmeyi amaçlayan kurucuların ekonomik motiflerinin bir ürünüydü. Şehrin kuruluşu, askeri olmaktan çok ekonomik bir meseleydi. Askeri çıkarlar vardıysa da genellikle önem kaybetmekteydi. Avrupa Ortaçağ şehrinin yararlandığı özerklik, Antik şehrinkilerden çok daha farklı faktörlerin bir ürünüydü. Bu özerklik, şehrin idari ihtiyaçlarını şehrin ekonomik gelişiminin gerektirdiği derecede karşılayabilecek bir eğitilmiş memur kadrosuna henüz sahip olmayan bir şehir-dışı gücün yokluğu sayesinde başarılmıştır. Şehrin serbest ekonomik gelişimine imkân sağlamak, şehir-dışı güçlerin lehineydi.

Erken Ortaçağ prenslik yönetimi ve adalet, taşıyıcılarının konum ve statüsüne yönelmişti. Güç sahipleri, şehir ticaret ve zanaatından tam olarak yararlanılabilmesi için gerekli olan tahmin edilebilirliğe sahip teknik bilgi biçimlerine ve rasyonel gerçekliğe sahip değillerdi. Güç sahiplerinin başlangıçtaki ilgisi, tamamen parasal gelirdeydi. Yurttaşlar kendi işlerini göreceк özgürlüğü istediklerinde şehir-dışı güçlerin bunu bahşetmesi muhtemeldi. Gerçekte bu güçler, kendi şehir kuruluşlarının (başka güç sahipleriyle rekabet içinde kurdukları) sakinlerinin ekonomik fırsatlarına herhangi bir müdahaleyi,

kendilerinin gelir kaynaklarına bir tehdit olarak algılıyorlardı. Şehir-dışı güçlerin rekabeti, özellikle de kraliyet gücü, büyük vasallar ve kilisenin yönetim gücü arasındaki rekabet, şehirlerin lehine sonuçlandı. Aynı zamanda bu rekabet içinde şehir sakinlerinin parasal gücüne erişim, söz konusu güce önemli bir avantaj kazandırabilirdi. Şehirlere çoğu zaman çeşitli güçler tarafından kur yapılırdı. Gerçekten, siyasi yapının örgütlenişi ne kadar birlik içindeyse, ortaya çıkma eğiliminde olan siyasi özerklik o derece azdı. Çünkü kral başta olmak üzere tüm feodal güçler, şehrin gelişimini son derece kuşku ile karşılıyordu. Yalnızca, bir bürokratik memuriyet aygıtının ve bunun gereklerinin yokluğu, Philip Augustus'tan sonraki Fransız krallarını ve Edward'dan sonraki İngiliz krallarını şehirlere dayanmaya zorladı. Benzer biçimde. Alman kralları da, papazlardan ve kilise mülklerinden destek toplamaya çalıştı. Alman krallarının bu desteği kaybetmesiyle sonuçlanan mücadeleden sonra Cermen kralları da şehirlerin tarafına yönelmiştir. Ancak, finansal güç araçları yeterli olur olmaz veya bölgesel patrimonyal yönetimler kendi bürokratik aygıtlarını geliştirir geliştirmez krallar bir kez daha şehirlerin özerkliğini tahrip etmeye çalıştı.

Ortaçağ da şehir özerkliği, Antikite'dekilerden farklı koşullara dayanmaktaydı. Antik şehir ne kadar tipik idiyse, onun yönetici sınıfı, kapitalistleri ve hatta sakinleri, o derece politik ve askeri yönelime sahipti. Kendi donanımına sahip ve disiplinli piyade askerleri, soylulara karşı mücadelenin en ağır yükünü taşıdı ve onları askeri ve siyasi açıdan yerinden etti. Bu yerinden etmenin sonuçları çok genişti. Kimi zaman, Isparta'da olduğu gibi soyluluğun tamamen yok olmasına yol açtı. Kimi zaman da soyluların resmen yerinden olma-

sına ve statü sınırlamasına tabi olmasına, rasyonel ve daha ulaşılabilir bir adalet, kişisel hukuki koruma ve katı olan borçlar kanununun hafifletilmesi taleplerini açığa çıkardı. Bu arada, Roma'da olduğu gibi soyluların başka alanlardaki fiili konumları değişmedi. Bu yerinden etme, kimi zaman da, Cleisthenes'in Atinası'nda soyluların demos içinde toplumsal olarak kaynamasına yol açtı. Kırsal piyadeler şehirde önemli olduğu müddetçe, aristokratik devletin yetkin kurumlarının muhafaza etme yönünde güçlü bir eğilim vardı.

Kurumsal militarizasyonun derecesi değişiklik gösteriyordu. Isparta'daki piyade egemenliği, savaşçılara ait toprakları ve bu topraklar üzerinde yerleşik özgür olmayan insanları, topluluk mülkiyetine dönüştürdü, askeri açıdan ehil her savaşçıya toprak kirası hakkı verdi. Başka hiçbir şehir bu derece ileri gidemedi. Toprağın akrabalara miras kalmasına karşılık, mülklerin serbestçe başkasına devredilebilmesi oldukça yaygındı. Kuşkusuz, savaşçıların mülklerinin devredilmesine ve şehir loncasının üyelerinin miras bırakılmasına dair daha sonraları da hâlâ korunan sınırlamalar vardı. Fakat bu her yerde olan bir şey değildi ve daha sonraları bunlardan vazgeçildi. Isparta'da toprak birikimi, erkeklerin değil, kadınların elindeydi. Bu, Homoioi'nin iktisadi yapısını öylesine temelden dönüştürdü ki, savaşmaya ehil 8 bin tam yurttaştan, sonunda sadece birkaç yüz tanesi kaldı. Tam yurttaşlığın dayandığı Sysites'e katkılar¹⁸⁹, zorlaştı.¹⁹⁰ Atina'da, tersi

189 Topluca yenilen yemek.

190 Sonunda Ispartalıları yetersiz bir şekilde destekleyen küçük arazi parçaları, büyük arazilerde toplandı ve yurttaşlara ait arazi parçaları ortadan kayboldu. Belki de bir toplumu topyekûn militarize etme konusunda bu kadar bütün bir girişimde bulunulmasının başka bir örneği yoktur. Doğumundan kısa bir süre sonra bir çocuk, yaşlıların huzuruna getirilir: Onlar da çocuğun büyütülmesine veya terk edilmesine karar verirdi. Yedinci yıldan sonra erkek çocukların eğitimi devlet tarafından üstlenilirdi. Bu eğitim, biraz müzik ve edebiyatın yavaşça çoğunlukla beden eğitiminden oluşurdu.

bir süreç yaşandı. Bahçe kültürünün artan gereklerine uygun demokratik parselleme anlayışıyla bağlantılı olarak, toprağı satma hürriyeti devam etti. Roma'da yine başka bir alternatif kendini göstermektedir. Burada, On iki Kitabe zamanından itibaren toprağın özgürce devredilebilmesinin, oldukça değişik sonuçları oldu. Ve köy kompozisyonunun tahrip olmasına neden olundu. Yunanistan'da piyade demokrasisi, askeri gücün ağırlık noktasının deniz gücüne kaydığı her yerde (Cronion'un düşüşünden itibaren Atina'da) ortadan kalktı. O zamandan itibaren de katı askeri eğitim gerilemeye başladı. Bunun yanında, yetkin kurumlar ve şehir, demos'un egemenliği altına girdi.

Ortaçağ Şehrinde Barışçıl İktisadi Çıkarların Hâkimiyeti

Ortaçağ şehri, tümüyle askeri açıdan şekillenmiş bir felsefe nedir bilmezdi. Popolo'nun zaferi esas itibariyle ekonomik temellere dayanıyordu. Ortaçağ'ın iç şehirleri iktisadi bir nitelik taşıyordu. Feodal ortaçağların güçleri, esas itibariyle şehir kralları veya soylular değildi. Antik dönemin soylularının aksine onlar, yalnızca şehrin sunduğu özel askeri teknik avantajlara ilgi duymuyordu. Donanmalarına sahip deniz şehirleri dışında ortaçağların şehirleri, özel bir askeri teknolo-

Yirminci yaşından itibaren İspartalıların askerlik hizmeti yükümlülüğü başladı. O, yemeklerini hep, topluca yenilen yemek olan Sysites'te yedi. Otuzunda, tam yurttaşların hak ve ödevlerini kazanırdı. İspartalıların ticaretle uğraşmaları hukuken yasaktı. Refah, toprak mülkiyetinden elde edilirdi. Bu refah İspartalılara tahsis edilen toprak parçasını ekip biçen kölelerin verdiği yıllık getirilerden oluşmaktaydı. Ancak mülkiyeti eşitlemeyi amaçlayan çeşitli girişimlere rağmen, Weber'in de gösterdiği gibi refah açısından farklılıklar ortaya çıktı. Kadınların toprağı tasarruf etmesinin mümkün hale gelmesi, bu savaşçı komünizmine zarar verdi. Epitadeus kanunu, toprağın hibe edilmesi veya miras bırakılması konusundaki yasağı ortadan kaldırdı. Beşinci yüzyılın başında 8000 olan tam yurttaşların sayısı Aristo zamanında 1.000'in altına düşmüştü. İ.Ö. 244'te de 700'e düştü.

jinin taşıyıcıları değillerdi. Antikite'nin piyade ordusu, onun eğitimi ve askeri ilgileri şehir örgütlenmesinin merkezinde yer alırken, Ortaçağlardaki kentsel ayrıcalıkların çoğu, askerlik hizmetinin garnizon görevine indirgenmesiyle başladı. Ekonomik açıdan kent halkı (her şeyden önce şehrin aşağı katmanları), giderek ticaret ve sanayiden elde edilen barışçıl gelirle ilgileniyordu.

Ortaçağ yurttaşının politik durumu, bir iktisadi insan (homo economicus) olma yolunda ilerlediğini gösterirken Antikite'de, savaşçıların askeri tekniğini muhafaza eden şehrin gelişim zamanında yurttaşın politik durumu tam tersiydi. Kadim insan bir siyasal insandı (homo politicus). Daha önce gördüğümüz gibi, Kuzey Avrupa şehirlerinde ruhaniler ve şövalyeler sıklıkla şehrin dışında tutulmuşlardı. Şövalye olmayan toprak sahipleri sade şehir yurttaşları veya hamiler olarak (bazen loncalar tarafından örgütleniyorlardı) rol oynadılar. Fakat bahçıvanlar ve bağcılar olarak şehir siyasetinde önemli bir politik rolleri yoktu. Genel bir kural olarak, taşraya hâkim olmak, Ortaçağ şehir siyasetinin bir hedefi değildi. Tipik Ortaçağ şehri, kolonyal bir genişleme politikası başlatmanın rüyasını bile görebilecek durumda değildi.

Antikite'de Rasyonel İktisadi Teknolojinin Taşıyıcıları Olarak Negatif Ayrıcalıklı Statü Grupları

Burada, Antik ve Ortaçağ şehirlerinin statü kompozisyonlarını karşılaştırmada çok önemli bir noktaya ulaşıyoruz. Kadim şehir, ele almış olduğumuz kölelerden başka, yalnızca erken Ortaçağlarda bilinen veya hiç bilinmeyen ya da sadece şehir dışında görülen bir dizi toplumsal tabakayı bünyesinde

barındırıyordu. Bunlar arasında şunlar yer alıyordu: 1- Köleler, 2- Borçlu köleler, 3- Yanaşmalar, 4- Azat edilen bireyler. Kural olarak ilk üç sınıf, yalnızca piyade demokrasisi öncesi döneme aittir ve daha sonraları önem kaybetmişlerdir. Azat edilenler ise, geç Antikite'de giderek önemli bir rol oynamışlardır.

Köleler

Toplumsal bir oluşum olarak patrimonyal köleler, esas itibariyle kadim şehrin tarihsel dönemlerde fethettiği topraklarda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, kentsel gelişmenin erken feodal döneminde de çok yaygın ve dağılmış bir şekilde bulunmaları gerekir. Ayrıntılarda çok farklılıklar gösterebilir de, köle sınıfı tüm dünyada temel noktalarda benzerlikler göstermiştir. Eski Yunan köleleri, ilke olarak Ortaçağlarınkilerden farklı değildi. Ortaya çıktıkları her yerde köleler esas olarak ekonomik amaçla kullanılmışlardır. Tam gelişim zamanında, kentsel örgütlenmenin ileri götürülemediği Helen bölgelerinde bir köle sınıfı muhafaza edildi. İtalya'da ve olağanüstü katı bir askeri örgütlenmeye sahip olan şehirlerde köleler, bireysel efendilerin malı olmaktan çok, devletin¹⁹¹ bir parçasını temsil ediyorlardı. Piyade egemenliği zamanında bu bölgelerin dışında köle sınıfı neredeyse ortadan kalktı. Helenik dönemlerde, Şark'ın şehir örgütlenmesine tabi tutulan Avrupalılaştırmış bölgelerinde yeniden ortaya çıktı. Kabile yapısını koruyan büyük toprak alanları, sakinleri yarı özerk krallar için Helenik (veya Helenleştirilmiş) bir garnizon kurmuş olan şehirlere bağlandı. Ancak, Helen olmayan kabile halklarının (*ethne*) başlangıçtaki

191 İsparta'nın köleleri öyleydi.

bu tümüyle siyasi köleliği, Aydınlanma çağıının patrimonial nitelikteki bağımlı kimselerinden oldukça farklı bir karaktere sahipti ve artık özerk şehirlerin temsilinin bir parçası değildi.

Borçlu Köleler

İşgücü kaynağı olarak borçlu köleler, kadim zamanlarda çok önemli bir rol oynadılar. Bu kimseler, sınıf tenziline uğramış kentlilerdi. Onların durumu, şehirde yaşayan soylular ile taşrada yaşayan piyadeler arasındaki eski statü mücadelesi şeklindeki özel toplumsal sorunu oluşturmaktaydı. Helenlerin mevzuatında, On iki Kitabe'de, borçlar kanununda, tiranların siyasetinde, sınıf tenziline uğramış taşrada yaşayan köylü tabakasının sorunlarına dair pek çok uzlaşılı çözümleri ileri sürülmekteydi. Çözümler değişmekteydi. Borçlu köleler, toprağına bağılı köle değildi, ancak aileleri ve topraklarıyla beraber kalıcı bir kölelikle cezalandırılan eski özgür toprak sahipleriydi. Yahut da, açıktan harağı mezat satılmamak için bu statüyü gönüllü olarak seçmiş de olabilirler. Özel bir sıklıkla, kreditorlerinin topraklarında çiftçiler olarak da kullanılıyorlardı. Onların temsil ettiğı tehlike, On iki Kitabe'deki borçluların toprağı dışında satılacağını öngören emirlerde gösterilmektedir.

Yanaşmalar

Yanaşmalar (clients), gerek borçlu kölelerden gerekse toprağına bağılı kölelerden ayırt edilmelidir. Onlar, köleler gibi küçümsenen tebaalar değildi. Bir lordun sadık takipçilerini oluşturunyorlardı. Öylesine ki bir lord ile bir yanaşma arasındaki bir hukuk davası, dini bir saygısızlık sayılırdı. Borçlu

kölelerden farklılığı, yanaşma ilişkisinin bir efendi tarafından ekonomik anlamda sömürülmesinin ahlaka aykırı olması gerçeğinde kendini göstermektedir. Yanaşmalar, efendi için, kişisel ve siyasal bir araçtı; ekonomik araç değil. Lordla ilişkisi bir sadakat ilişkisiydi ve bunun içeriği konusunda da kanunlar değil, örfi kurallar geçerliydi. Bu kuralların buyruklarının çiğnenmesinin kutsal sonuçlarının olduğu düşünülürdü; inancın çiğnenmesi de utanç verici bir davranıştı.

Bu yanaşmalık, şövalyelik mücadeleleri ve soyluların egemenliği dönemlerinden kaynaklanmaktaydı ve başlangıçta, mücadeleye giren lordun kişisel takipçisini temsil ediyordu. Bu statüye hibe olarak, ihtiyaç halinde destek olmaları için ve belki zaman zaman da emek hizmeti için zorlanabiliyorlardı. Buna karşılık lord da, onlara toprak veriyor, onları mahkemeler ve resmi makamlar önünde temsil ediyordu. Ancak, Ortaçağların dilinin de ortaya koyduğu gibi yanaşmalar köle değillerdi. Diğer hizmetkâr kimseler gibi şövalyelik tarz ve rütbesine de sahip değillerdi. Onlar, küçük köylü mülklerine sahip küçük insanlar (savaş fiefleri olan bir plebler tabakası) idiler. Yanaşmalar, yerel topluluğun toprak mülkiyetinde pay sahibi değildi; bu yüzden de askeri örgütlenme içinde yer almıyordu. Soylu bir ailenin reisiyle (pater) bir koruma ilişkisi içerisindeydiler ya da bir kral tarafından teçhizat ve toprakla donatılmışlardı. Genellikle bu ilişki atalardan miras yoluyla geçerdi. Bu, yanaşmalığın ilk anlamıydı. Aynen Ortaçağ soyluluğunun Muntmannen'i (yanaşmalar) gibi, Antikite'de eşit koşullar altında çok sayıda küçük köylüler, yasal temsil kazanabilmek amacıyla yanaşmalığa girdiler. Roma'da bu, yanaşmalığın daha sonraki özgür biçimlerinin kaynağıydı. Buna karşılık yanaşmalığın daha eski biçimleri,

efendiye yaşama üzerinde neredeyse sınırsız yetkiler veriyordu. İ.Ö. 134'te başkomutan olarak Scipio, yaşmalarını göreve çağırabiliyordu. İç savaşlarda büyük toprak sahipleri kolonisi yerlerini alıyordu.

Roma'da yaşmaların askeri mecliste oy kullanma hakları vardı ve geleneğe göre de soylular için önemli bir destek kaynağıydılar. Ne var ki, yaşmalar üzerindeki yasal kısıtlamaların kaldırılması hiçbir yerde mümkün değildi. Piyade teknolojisinin zaferi, yaşmaların askeri önemini de dönüştürdü ve daha sonraki dönemlerde yaşmalık, yalnızca efendilerin toplumsal konumunu belirleyen bir kurum olarak muhafaza edildi. Öte yandan Helen demokrasisinde, bu kurum tümüyle ortadan kaldırıldı. Ortaçağ şehri, bu kurumu, yalnızca *Muntwaltschaft* (tam yurttaşların kendilerine koruma sağladığı yarı-yurttaşlara egemenliği) biçiminde tanıdı. Yasal yaşmalık sistemi, soyluların egemenliğiyle birlikte ortadan kayboldu.

Azat Edilenler

Kadim dönemlerin şehrinde, azat edilen kimselerden oluşan bir tabaka da vardı. Onların sayısı ve rolü önemliydi. İktisadi açıdan da önemliydiler. İtalyan araştırmacıların dikkatli bir şekilde inceledikleri kitabelerden açıkça görülüyor ki azat edilenlerin yaklaşık yansı kadınlardan oluşuyordu. Özgürlüğe kavuşturma, bu durumda, evlenilecek kadının kefareti yoluyla hayata geçirilen evlilik düzenlemelerini geçerli kılma amacına hizmet etmiş olsa gerek. Genellikle, arşiv bulguları gösteriyor ki, azat edilenlerin özellikle büyük bir kısmı, ev hizmetçileriydi ve özgürlüklerini kişisel lütfu borçluydular.

Bu kimselerin görünen toplam sayılan muhtemelen yanıltıcı olabilir. Bunun nedeni, bizzatihi bu azat edilen kimseler kategorilerinin kitabelerdeki kayıtlara geçirilme şansına en fazla sahip olmalarıydı. Bu bağlamda, Caldomini'nin azat edilen ev hizmetçilerinin sayısının siyasi-ekonomik sıkıntı dönemlerinde arttığı, göreceli ekonomik refah dönemlerinde ise azaldığı varsayımı oldukça mantıklıdır. Ekonomik kazanç şansında bir azalma, lordları, hanehalkını sınırlamaya ve aynı zamanda kötü günlerin riskini kölelere kaydırmaya yöneltti. Aynı koşulların köleleri efendilerine karşı görevlerine isyan etmeye teşvik etmiş olması gerekir. Tarımsal konular üzerine yazan yazarlar, azat etmeden, mükemmel ekonomik hizmet elde etmenin bir aracı olarak söz ederler. Efendi, ev hizmetkârını, köle olarak kullanmak yerine özgürlüğüne kavuştururdu çünkü Strack'ın belirttiği gibi, bu durumda ona karşı efendinin sınırlı bir sorumluluğu kalırdı.

Bununla birlikte, azat edilen kimselerin bir kaynağı olarak başka olgular da en azından aynı derecede önemli olmuş olsa gerek. Ücret karşılığında efendinin bağımsız işler kurduğu köle, özgürlüğünü satın alacak parayı biriktirecek ekonomik fırsatları kullanabilecek durumdaydı. Bu, Rus köleleri için de geçerliydi. Bunun yanında, mecburen azat edilmiş bir kişinin efendiye ödemesi mümkün hizmet ve ücretlerin de bu tabakanın büyümesinde önemli bir rol oynamış olması gerekir.

Önceleri, azat edilenler, kuşaklar boyu lordun ailesiyle patrimonial bir ilişki içinde kaldılar. Azat edilen kişi, lorda sadece çoğu zaman aşırı olan hizmet ve bedel değil, aynı zamanda, Ortaçağların kölelerinin durumunda olduğu gibi, lordun büyük zorbalıklarına kaynaklık edebilecek o aynı kalıtsal

konumunu da borçluydu. Yanı sıra, kişisel mecburiyet yoluyla kişisel itaatin çok çeşitli biçimlerine bağlıydı. Bu biçimler, efendinin toplumsal konumunu geçerli kılıyor, onun siyasi gücünü artırıyordu. Bunun sonucu, sözgelimi Atina'da, azat edilenlerin yurttaşlık haklarından tamamen yoksun olması ve yabancılar arasında sayılmalarıydı. Roma'da memur soyluların gücü hiçbir zaman kırılmadı -pleblerinkiyle eşitlenmesine rağmen plebler, dört şehir kabilesiyle sınırlıydı. Soylular, bu tavizi, onların tiranlığın temelini oluşturabileceği korkusundan vermişti.

Bir tiranlık kurma çabasında nüfus ve ahlaki düzenden sorumlu amir Appius Claudius¹⁹², özgürlüğü kabileler arasında eşit biçimde dağıtmaya ve bu sayede onlara seçimler üzerinde fiili kontrol sağlamaya koyuldu. Bu karakteristik kompozisyon, Eduard Meyer'in¹⁹³ belirttiği gibi, "Periclesci" bir demagoji yaratma girişimi olarak görülemez. Pericles hâkimiyeti, Atina'da demokrasinin yurttaşlık haklarının dışında tutulan azat edilmiş bireylere dayanmıyordu. Pericles demokrasisi, daha ziyade, şehrin siyasi yayılmasında tam yurttaşların oluşturduğu birliğin çıkarlarına dayanıyordu. Kadim dönemin azat edilmiş insanları, diğer yandan, genellikle iş adamlarıydılar. Ve kadim demokrasinin tam yurttaşlarının aksine, Ortaçağların ve modern zamanların iktisadi yurttaşla-

192 Appius Claudius, İ.Ö. 312'de nüfus ve ahlaki düzenden sorumlu amir seçildi. Bu görevini, mecburiyeti 18 ayla sınırlayan *lex Aemilia*'ya rağmen beş yıl sürdürdü. Senatodaki boşlukları, aşağı tabakadan olanlarla ve hatta azat edilenlerin oğullarıyla doldurdu. Doğuştan asalete dayalı eski sistemi, mülkiyet dayalı oy hakkını lağvetti ve gerek bölüklerdeki gerekse kabilelerdeki azat edilmişleri ve topraksız yurttaşları kayda geçirerek seçimlerin pratik kontrolünü vermek amacıyla onları kabilelere dağıttı. 304'te topraksızlar ve azat edilmiş yoksullar, dört kentsel kabileyle sınırlıydı ve Claudius'un düzenlemesinin etkileri ortadan kaldırıldı. Mommsen'in Roma Tarihi adlı çalışmasının ekine (I. cilt): ve W. Siebert (1863) ve K. D. Gerlach'ın (1872) incelemelerine bkz.

193 Eduard Meyer, *Wirtschaftliche Entwicklung des Altertums (1895): Geschichte des Altertums (3rd ed. 1909)*

rına daha yakındılar. Bu nedenle, bir halk önderinin, onların yardımıyla bir Pericles demokrasisi kurabileceğini reddetmek gerekir. Bu, Appus Claudius'un başarısızlığında görülmektedir. Roma'da köylü ordusuna, normal olarak şehirli memur soyluları egemendi ve bu belirleyici faktör olarak kaldı.

Azat edilmişlerin yerini biraz daha açıklığa kavuşturmak gerekir, zira Antikite'de modern burjuvaziye en yakın duran sınıfı oluşturuyorlardı. Onlar, hiçbir yerde şehir memuriyeti görevlerine ve papazlığa tam erişim elde edemedi; ne de hiçbir zaman bu evlilikle ilgili tam haklara sahip olamadılar. Kuşkusuz, gerekli durumlarda zaman zaman silah altına alındılar. Ancak, askeri eğitime ve adalet yönetimine katılmalarına izin verilmiyordu. Roma'da, şövalye olamıyorlardı ve hemen her yerde hukuki durumları, özgür olanlarınkinden bir şekilde daha az avantajlıydı. Özel hukuki durumlarının ekonomik önemi, yönetimden ve kentlilerin siyasi olarak şekillenmiş kazançlarının, özellikle toprak elde etmenin ve gayrimenkul ipotek gelirlerinin dışında tutulmalarıydı. Toprak rantı, tam yurttaşların tam da demokrasi yönetiminde karakteristik tekeli olmaya devam etti. İkinci sınıf yurttaş oldukları Roma'da, şövalye unvanlarına sahip olmamaları, (en azından girişimciler olarak) şövalye sınıfının tekelinde olan vergi toplama ve devlet ödeneklerinin dışında tutulmalarına işaret ediyordu. Şövalyelerle, bir tür halk burjuvazisi olarak karşı karşıyaydılar. Bunlar, bir sınıf olarak, spesifik tipteki kadim politik kapitalizmin dışındaydılar. Görece modern tarzda bir şehir işi geliştirme istikametine yönlendirildiler.

Bu nedenle, azat edilenler, modern küçük kapitalizme uygun bir karakteri en fazla sergileyen ekonomik biçimlerin

en önemli taşıyıcısıydı. Bununla birlikte, o koşullarda, refahın bir orta sınıfın elinde toplanmasına işaret ediyordu. Buna karşılık Helenik şehirde tam yurttaşların tipik demos'u siyasi olarak şekillenmiş rantları (devlet rantı, günlük harcırahlar, ipotekler ve toprak kiralara) tekeline almıştı. Özgürlüğü elde etme ihtimaliyle çalışan endüstriyel kölelik ekolleri, modern Rusya'da olduğu gibi¹⁹⁴, Antikite'deki köleler açısından rasyonel ekonomik işleyiş için kuvvetli bir teşvikti. Diğer yandan kadim demos, askeri ve politik olarak meşguldü. Barış getirici Augustus'un kült topluluğu içinde tümüyle ekonomik çıkarlar taşıyan kişiler tabakası olarak azat edilmişler, pasifist yönelimliydiler.¹⁹⁵ Bu kültte yerleşen "Augustus"un şerefi, biraz bizim başlığımız olan "Majesteleri Kral'ın Tedarikçisi"ne denk düşmektedir.¹⁹⁶

194 Weber 19. yüzyıl Rusyası'na göndermede bulunuyor.

195 Sezar Pompey'i İç Savaş'ta yenilgiye uğrattığında Pompey, bir an bile iktidarını teslim etmeye hazır değildi. İmparatorluk, Londra'dan Şam'a uzanıyor, binlerce kilometre boyunca sınır garnizonları yer alıyordu. İç savaşlar sona erdirilecekse, sorgulanmayan bir efendiye ihtiyaç vardı. Ne yurttaş meclisi ne de senato, bu geniş bölgeyi yönetecek yetenekte değildi. Senato, bir grup kıskanç ve muhteris soyludan oluşuyordu. Onlar, uzun zamandır halka karşı doğrudan sorumluluk taşımaya konulardan uzak tutulmuşlardı. Sezar, hükümeti kendisine geçici diktatörlük vermeye zorladı ve derhal bunu daimileştirmeye koyuldu. Bir mutlak monarşi aracı olarak kendi mistik kutsal kültünü geliştirmeye çalıştı ama çok acele etti ve niyetleri senato tarafından anlaşılınca öldürüldü. On üç yıllık iç savaştan sonra Augustus, imparatorluğun tam kontrolünü tekrar ele almayı başardı, fakat soyluları kızdırmanın tehlikesini kurnazca gördü. Olağanüstü payeler ve unvanları iptal ederek geleneksel yargıçlar yoluyla çalıştı. Prokonsüllükleri, sınır vilayetlerine karşı ve ordunun kontrolü için; tribünlüğün gücünü de yasamayı kontrol için kullandı. Senatoya bu durumda, hiç orduları olmayan pasifiz edilmiş vilayetlerin kontrolünde idari bir organ olarak güvenle devam etme izni verildi. Gerçekte Augustus, senatonun içeriğini muhafaza edecek ancak yeterli makam ve yetki dağıtan bir monarşi kurdu. Yaklaşık İ.O. 12'de Sezarist eğilimleri şekillenmeye başladı. Vilayetlerde meclisler, "Roma" ve "Augustus" tanrılarına ibadet olarak festivaller düzenliyordu bile ve bunlar adına tapınaklar kurulmuştu. İtalya'da hiç tapınak olmayacaktı, ama gerçekte birkaç tane yapıldı. Ancak Augustus "dehası", halkın himaye mabutlarında bir yer edinecekti ve yeni bir kült, her şehirde seçilmiş bir azat edilmiş bireyler grubunun elinde olacaktı. Emperyal kült, Şark eyaletlerinde ve İtalya'da - ki azat edilmişler arasında hükümetin yolunu açmaya katkıda bulundu. Aynı zamanda ordunun heterojen unsurlarının sadık kalmalarına da yardımcı oldu.

196 İki yüzyıl boyunca kült, yüceltilmiş ölü imparatorlarla sınırlıydı -her ne kadar Caligula ve Domitian, Deus unvanını yaşarken telaffuz etmişlerse de, Diocletian, kültü, imparatorluğun doğu birlikleri arasında kuvvetli olan Mithraic dinine bağladı. Kendisini, "Fethedilemez Güneş"i'nin yeryüzündeki temsilcisi olarak adlandırdı. Haleli Constantine, Hristiyan tebaasının dinini yasa olarak kabul etti. Tüm bu oluşumlarda monarşi siyasi ve askeri olarak hevesli olmuş olan daha eski sosyal tabakayı baypas ediyor, kendisini azat edilmişlerin temsil etliği türden daha saf ekonomik yönelimli ve barışçıl eğilimli unsurların temelinde yerleştiriyordu.

Özel bir tabaka olarak, azat edilenler, yalnızca Ortaçağların şehir öncesi döneminde bilinmekteydi. Şehirlerde, lordun mirasının bir parçasını oluşturan seriler, “şehir havası insanı özgürleştirir” ilkesi uyarınca kısmen veya tamamen ortadan kalktı. Bunda önemli bir faktör, imparator tarafından bahşedilen ve lordların şehir halkı üzerinde kalıtsal iddialarını sürdürmelerini yasaklayan ayrıcalıklardı. Kentsel büyümenin en erken zamanlarından beri aşikâr olan süreç, loncaların egemenliğinde tam gelişimine ulaştı. Antikite’de, tam yurttaşlar, azat edilenler ve özgür olmayan zanaatkârlardan oluşan bir lonca teşkilatı, ilke olarak, askeri bir kuruluş olan şehrin siyasi temeli olarak imkânsızdı. Buna karşılık Ortaçağ lonca oluşumu, tam da kentsel olmayan statü farklılıklarını ihmal ederek gerçekleştirildi.

Bir Savaşçılar Birliği Olarak Antik Şehrin, Ortaçağların Ticari İç Şehirleriyle Karşılaştırılması

Özetlemek gerekirse; piyade disiplininin oluşturulduğu dönemden itibaren kadim şehir, bir savaşçılar birliğiydi. Şehrin aktif bir teritoryal siyaset yürüttüğü her durumda, kaçınılmaz biçimde Isparta’nınkine benzer bir yöne (yurttaşlardan oluşan eğitilmiş bir piyade ordusunun yaratılması) az veya çok zorlandı. Genişleme zamanlarında Argos ve Thebes, savaşçı virtüözlerden oluşan yedek kuvvetlere sahipti. Thebes’te bunlar, kişisel dostluk bağlarıyla bağlı gruplardan oluşturuluyordu. Bu tür birliklere sahip olmayan ama şehir piyade ordularına sahip Atina gibi şehirler, sık sık topraklarını savunmaya zorlanıyordu. Aristokratların düşüşünü müteakip her yerde şehir-piyadeleri, tam yurttaşların belirleyici

sınıfını oluşturdu. Ne Ortaçağ Avrupası'nda ne de başka yerlerde benzer bir sınıfa rastlanmıyordu.

Daimi bir askeri kamp özelliği açısından Isparta, tek Helen şehri değildi. Hesiod dönemindeki görelî göç özgürlüğünün aksine, piyade şehri başlangıçtan itibaren dışarıya karşı bir kapanma süreci yaşadı. Bundan başka, askeri arazilerin temlikinde çok büyük sınırlamalar vardı.¹⁹⁷ Bununla birlikte bu düzenlemeler çoğu şehirde çok erken bir çürüme yaşadı ve profesyonel askerlerden oluşan ordulara veya deniz şehirlerinde ön plana çıkan donanma hizmetine doğru yumuşak bir geçiş görüldü. Ancak bu durumlarda da askeri hizmet, siyasi egemenlik için önemliydi ve şehirler de askeri birlik karakterlerini sürdürdü.

Yurttaşların sayısı üzerindeki kısıtlamalar göz önünde tutulunca, Mısır ve Sicilya'yı kuşatmayı hedefleyen fantastik bir genişleme politikası izleyen, Atina'nın radikal demokrasisinden başkası değildi. Yurttaşlar, bireye dilediği gibi davranırdı. Ekonomiye egemen oldular. Özellikle, savaşçıların miras alman hisselerinin çarçur edilmesi, boşanma, baba oğul arasındaki kötü ilişkiler, yaşlılara iyi davranmamak, Asebia ve Hybris, yurttaşların endişeli oldukları konulardı. Kısacası, askeri veya yurttaşlık disiplini tehlikeye atabilecek veya tanrıların gazabını şehrin üzerine çekebilecek her ilişki, Pericles'in Thucydides'in cenaze törenindeki nutkunda Atina'nın her bireyin dilediği gibi yaşamasına izin verdiği şeklindeki meşhur onayına rağmen, acımasız bir biçimde cezalandırılırdı.¹⁹⁸

197 Desteği karşılığında savaşçılara devredilemez temelde tahsis edilen toprak parçalarını yukarıda tartışmış bulunuyoruz.

198 "Bizim yönetim biçimimiz, başkalarının kurumlarıyla rekabeti- girmez. Komşularımızı taklit etmiyoruz, aksine onlar için örneğiz. Yönetim az sayıda değil çok sayıda insanın elinde bulunduğu için

Roma'da benzer gelişmeler, sansür görevlilerinin oluşturulmasına yol açtı. Prensip olarak, kişisel özgürlükten bahsedilemezdi. Bunun gerçekleştiği durumlarda da aslında kentli küçük çiftçi sınıfının direniş gücü sayesinde oldu. Ekonomik olarak da Helen şehri, bireysel servet üzerinde koşulsuz bir güç veya tasarrufa sahipti. Helenik dönemlerde de bireyler ve mülkler, borç yüzünden kreditorlere rehin bırakılırdı.

Şehir sakini, esas itibariyle bir asker olarak kaldı. Su kuyularının yanında, pazar, resmi binalar ve Pausanias'a göre, bir spor alanı şehre ait mekânlardı. Spor alam olmayan yer yoktu. Yurttaşın zamanının çoğu, pazarda ya da spor alanında geçirdi. Yasama meclisi tarafından jüri hizmetinde, meclis görevinde, dönüşümlü idari hizmetlerde ve her şeyden önce on yıllar süren askeri kampanyalarda hizmet etmesinin istenmesi, klasik dönemlerde Atina'da var olan bir olguydu ve tarihsel olarak o dönem öncesinde ve sonrasında paralel bir olguya pek rastlanmaz.

Demokrasi şehri, kentlilerin elinde önemli miktarlarda servet toplanmasına el atmıştır. Tierarşi¹⁹⁹ ayinleri, hiyerarşi donanımı ve savaş gemilerinin komutanlarına erzak sağlanması, büyük festivaller ve törenlerdeki görevler, gerekli durumlarda zorla borç verme ve Atina'daki Antidosis kurumu,

demokrasi olarak adlandırıldığımız doğrudur. Fakot hukuk herkese özel ihtilaflarında eşit adalet sağlarken, mükemmeliyet iddiası da kabul görmektedir. Bir yurttaşın bir şekilde seçkin olması durumunda, kamu hizmeti için tercih edilir. Bir ayrıcalık meselesi olarak değil, liyakatin ödüllendirilmesi olarak. Yoksulluk da bir engel değildir, aksine kendi durumunun belirsizliği nasıl olursa olsun ülkesi için yararlı olabilir. Kamu hayatımızda seçkinlik (kapalı olma) yoktur: Özel ilişkilerimizde de birbirimizden kuşku duymayız: ne de istediği şeyi yaptığında komşumuza kızanaz. Özel ilişkilerimizde bu şekilde sınırlandırmışken, kamusal davranışlarımızı bir hürmet ruhu kaplamıştır. Otorite ve hukuka saygımız nedeniyle yanlış yapmamız engellenir. Yaralıların korunmasıyla görevli olanlara ve suçluların kamuoyu vicdanı tarafından lanetlenmesini sağlayan yazılı olmayan kurallara özel bir saygımız vardır." Pericles Funeral Oration Thucydides, *Peloponnesian War*, Book II. s. 37.

199 Atina'da tierark'lar küçük kadirgamları kamu hizmeti için donatmakla görevliyidiler.

şehir sakinlerinin tüm servet birikimlerini bir sorumluluğa dönüştürmüştü. Halk mahkemesinin (hukuk eğitimi almamış yüzlerce jüri üyesinin önündeki sivil süreçler) mutlak olarak keyfi Kadı-yargıcı, hukukun resmi ve yasal kesinliğini öyle çok tehlikeye attı ki bizatihi kendi gücünün devam eden varlığı, her siyasi başarısızlığa eşlik eden çok güçlü dramatik eylem gibi bir tuhaflığı oluşturmaktadır. Bu, bu bir başka önemli durum (kölelerin, bu müessesenin kurumasına yol açan kitleler halinde kaçıp gitmeleri) kadar tahrip ediciydi. Öte yandan demokrasi, ikmal malzemesi, inşaat ve vergi toplama işlerini giderek kapitalistlere iltizam usulü veriyordu.

Roma'nın şövalye tabakasında gelişen türden saf ulusal bir kapitalist sınıf, Yunanistan'da ortaya çıkmadı. Yunan şehirlerinin çoğu, bunun tam tersini hedeflediler ve şehir toprakları yeterli kazanç fırsatları için çok küçük olduğundan yabancı tüccarların rekabetini taviz ve teşvikler yoluyla artırmak istediler. Topraktaki mülkiyet, özellikle de lorda vergi ödeyen veya işgücü olarak kullanılan kölelere sahip olmak, gemiler ve sermaye hisseleri yanında kent sakinlerinin servetinin tipik yatırım biçimleriydi. Yönetici şehirlerde²⁰⁰ bunların yanında, yabancı ipoteklere ve gayrimenkullere yatırım imkânları da vardı. Bu yabancı yatırımlar, ancak yönetici şehir birliğinin yerel toprak tekeli kırıldığında mümkün olmuştu. Atina'da, bu şehirden olan cleruchy'ye²⁰¹ iltizam olarak verilen veya tahsis edilen kamu topraklarından elde edilen gelirler ve Atinalıların bağlı şehirlerdeki mülklere erişimi, deniz egemenliğinin temel hedeflerindendi. Demokrasi döneminde, daha

200 Sözelimi, konfederasyona hâkim olduğu dönemlerdeki Atina gibi.

201 Eski Atina'da fethedilmiş bir yabancı toprakta bir toprak parçası alan ama Atina yurttaşlığını da koruyan bir yurttaş, *cleruch* olarak bilinirdi.

önce olduğu gibi, toprak ve insan sahipliği, kent halkının ekonomik durumunda belirleyici rolü oynadı. Tüm bu mülkiyet ilişkilerini sürdüren savaş, kronik nitelikteydi. Aristokratik yönetim dönemlerinin şövalye savaşlarının tersine, olağanüstü bir pervasızlık seviyesine çıktı. Zaferle biten hemen her savaş, mahkûmların toplu katliamını beraberinde getiriyordu. Bir şehrin her fethi, tüm nüfusunun ölümü ya ad köleleşmesiyle sonuçlanıyordu. Her zafer, köle trafiğinin yoğunlaşmasına yol açıyordu. Bu olayların baskın olduğu bir demos'un, rasyonel yöntemlere dayanan hür ekonomik faaliyet yönünde hareket etmesi mümkün değildi.

Ortaçağ yurttaşlığı, gelişiminin ilk dönemlerinden itibaren başka bir seyir izledi. Antikite'yle en yakın benzerlikler, deniz şehirlerinde (refahın denizaşırı sömürge gücüne dayandığı Venedik ve Cenova) görülüyordu. Ağırlık merkezi büyük arazilerdeydi. Yani bir yanda bir plantasyon veya malikâne türü bir mülkte, diğer yanda da ticari ayrıcalıklar ve ticari yerleşimlerdeydi. Ancak, askeri ödemelere veya Antikite'de olduğu gibi yurttaşlar kitlesinin vergilerden gelen bağışlara bağımlı bir cleruchy'de değil.

Ortaçağların endüstriyel iç şehirleri, kadim şehir tiplerinin çok uzağındaydı. Kuşkusuz, popolo'nun zaferiyle birlikte büyük loncaların girişimcileri, çoğu kere olağanüstü derecede militaristik idi. Ancak, rekabetin ortadan kaldırılması, sokağın egemenliği veya sokaktan geçiş ücretinin olmaması, ticaret tekelleri ve temel mamul hakları, faaliyetlerindeki önemli rolü oynadı.

Ortaçağ şehrinde toprağa bağlı mülkiyetin anlamı, çevreleyen dünyaya karşı zaferi ve şehir içerisinde par-

ti hâkimiyetinin dönüşmesinden sonra dönüşüm geçirdi. Özellikle İtalya'da eski veya düşman partinin toprağa dayalı mülkleri, egemen partiye, toprağın siyasi yönetimin memurlarına iltizam edilmesi veya satışından doğrudan gelir elde etme fırsatını verdi. Dahası, yabancı bir topluluğa karşı her zafer, muzaffer yurttaşların emrindeki fetih topraklarını artırdı. Böylece de bu topraklardan elde edilecek geliri de artırdı. Bununla birlikte, malların dönüşümündeki radikalizm, kadim şehrin son dönemlerindeki her bir devrime veya zaferle dolu dış savaşlara eşlik eden büyük mülkiyet devrimleriyle karşılaştırılmamalıdır. Ve İtalya'daki bu tür olgulara rağmen, toprak mülkiyeti artık ekonomik yayılma ilgisinin ön planında yer almıyordu.

Lonca hâkimiyetindeki Ortaçağ şehri, tüm bir bağımsız kent dönemi boyunca Antikite'nin yabancıları olduğu bir tarzda, rasyonel bir temele dayalı endüstri yönünde zorlandı. Antikite'de tüm bunlar, ancak Roma döneminin sonunda ve askeri yayılma yoluyla ekonomik kazanç imkânlarının yok edilmesi sonucu şehir özerkliğinin ortadan kalkmasıyla değişti. Elbette ki, Ortaçağlarda, ordularında top silahlarının ilk yerleştiği ve zamanın askeri ilerlemesinin bayraktarlığını yapan bireysel kentler (Floransa gibi) vardı. Bundan başka, I. Frederick'e karşı Lombardların yurttaş toplantıları, önemli bir teknik askeri yeniliğin altını çiziyordu. Yine de şövalye ordusu, tüm temel açılardan şehir ordusuna eşit kaldı ve taşranın fethinde üstündü. Yurttaşlar, iç şehrin bütünlüğünü koruyacak, fakat ekonomik kazanç için bir temel işlevi göremeyecek, yeterli askeri güce sahipti. En üst düzey militarizmin merkezi, rasyonel araçlar geliştirme sürecinde olan şehirlerde yer almıyordu.

Antik dönem şehri tarafından dört büyük güç oluşumu gerçekleştirildi: Atina konfederasyonu, Sicilya'nın Dionysus ülkesi. Kartaca'nın güç alanı ve Roma-İtalyan İmparatorluğu. Peloponezya veya Boetia konfederasyonları, güç konumları kısa ömürlü olduğu için ihmal edilebilirler. Bu oluşumların her biri, farklı bir temele dayanıyordu. Dionysus'un gücü, saf bir askeri monarşiyi sürdüren bir yurttaşlar ordusunun askerlerine dayanıyordu. Bu, tipik olmayan bir durumdur ve bize spesifik bir ilgi de sunmamaktadır.

Atina konfederasyonu, kendisi de şehir birliği olan demokrasinin yaratığıydı. Kaçınılmaz olarak, konfedere şehri, egemen şehrin örgütlenmesine tabi kılan bir kentsel haklar politikası geliştirme sürecine zorlandı. Teba şehirlerin vergilerinin büyüklüğü, anlaşmayla belirlenmiyordu, ama zaman zaman Atina'da demosun kendisi tarafından olmasa bile demos tarafından seçilen ve çelişkili bir şekilde kullanılan bir komisyon tarafından önceden belirleniyordu. Konfedere şehirlerin tüm hukuki işleri Atina'ya devredildi; bölgede daha geniş imparatorluğun efendilerini sınırlayacak hiç küçük şehir birliği bırakılmadı. Bundan sonra birkaç istisnayla, gemilerin ve yedek kuvvetlerin donanımı, para ödemeleri yoluyla teba üzerine empoze edildi. Buna karşılık baskın (Atinalı) yurttaşlara, gemicilik görevi yüklendi. Demosun filosofunun önemli bir tek imhası, demosun egemenliğinin sonunu getirebilirdi.²⁰²

Kartaca şehrindeki güç konumları, büyük toprak mülkiyetleriyle eski dönemlerin tipik tarzıyla ticaret ve koranlıktan gelir kazanan büyük plütokratik soylularca işgal

202 Nieas yönetiminde Sicilya'nın feci girişiminde olduğu gibi.

ediliyordu. Bu büyük topraklar, köle emeği ile kapitalistçe plantasyonlar olarak işletiliyor, paralı askerlerden oluşan bir ordu tarafından savunuluyordu. (Genişleme politikasıyla bağlantılı olarak şehir, ilk defa para basma sistemine geçti). Ordusu kendisine kişisel olarak bağlı ve kaderi ganimetlerle ilintili olan ordu liderinin şehrin aristokratik aileleriyle ilişkisi, gerilimlerden uzak olamazdı. Wallerstein'a kadar, özel olarak devşirilen her savaş takipçisinin kendi vekillerine karşı dönebileceği doğrudur. Paralı ordu ile aristokratlara arasındaki hiç durulmayan güvensizlik, askeri operasyonları zayıflattı. Öylesine ki profesyonel ordunun İtalyan şehir milisine üstünlüğü, kalıcı olarak sürdürülemedi. Ordu daimi bir sahra komutanının arkasında birleşir birleşmez, paralı ordunun er ve erbaşları, soylular için bir rakip haline geldi. Kartaca plütokrasisinin ve Isparta ephorlarının sahra komutanının zaferlerinden kuşkusu ve Atina demosunda sürgüne gönderme kurumunun gelişmesine benzetilmektedir.²⁰³

Klasik dünya güç oluşumlarının doğasında var olan öz kısıtlamaları birkaç faktör meydana çıkarmaktadır. Zamanın askeri monarşilerinde, yönetici tabakanın iktidarı teba halkla paylaşmada isteksizliği, genişleme imkânlarını zayıflattı. Dahası, tüm kadim piyade sistemleri, şehirlerin temsil ettiği ekonomikman kârlı siyasi tekellerin gücü tarafından sınırlandırılıyordu. Şehirlerdeki belirleyici gruplar, yurttaşlar üzerinde-

203 Atina'da Cleisthenes'in zamanında, anayasayı kollama ve devleti tiranlığa karşı koruma şeklindeki siyasi işlevlerinden kopararak Areopagus'un konumunu zayıflatan yeni bir kurum ortaya çıktı. *Ostrakimos*, her yılın altı toplantısında, sürgün etmenin sürdürülmesini mi yoksa kaldırılmasını istedikleri sorusunun Meclis önüne getirilmesi gerektiği kuralıydı. Eğer oylama sonucu olumluysa, pazar yerinde olağanüstü bir meclis toplantısı düzenlenirdi. Yurttaşlar kabilelere göre gruplara ayrılır, her biri, sürgüne gönderilmesini istediği kişinin isminin yazılı olduğu bir kırık çömlek parçasını (*ost rakom*) bir büyük kavanoza koyardı. En fazla *ostrakayı* kim almışsa, Atina'yı on gün içinde terk etme ve on yıl içinde bir daha ayak basmamaya mahkûm olurdu. Ancak, mülklerini koruyabilir ve yurttaş olarak kalırdı.

ki sınırlamaları hafifletmede, böylece de siyasi birliğin ayrıcalıklarına kapıyı açmaya isteksizdi. Bu, bir dizi bireysel kent topluluğunun ortak bir medeni hukuk altında tek bir haklar sistemi geliştirmesini pratik olarak imkânsızlaştırdı. Şehir hukuku temelinde bölge içi topluluk oluşturma yönündeki tüm eğilimler, bu çorak topraklarda ancak kuruyup gidebilirdi. Bireysel kent topluluğu, şehir halkının doğru olarak algıladığı ve kendi prestiji için temel nitelikte gördüğü her şeyi temsil ediyordu. Aynı zamanda, ideal şehirli gururu ve militaristik kent birliğindeki ve katı bir dışlayıcı sistem olan kült topluluğundaki üyeliğine bağımlı olan ekonomik nimetlerden faydalanması açısından da temel nitelikte gördüğü her şeyi temsil ediyordu. Bu, birleşik devlet oluşumu üzerinde güçlü bir sınırlamaydı.

Bu bölge içi biçimlerin tamamen imkânsız olmadığı, Boetia Konfederasyonu tarafından gösterilmişti. Konfederasyon, ortak bir Boetia sivil hak, ortak memurlar, bireysel şehir delegasyonları tarafından temsil, ortak bir para ve bireysel şehirlerin özerkliğine paralel olarak ortak bir ordu geliştirmişti. Ancak bu, kadim dünyada izole bir durumdu. Pelopenezya Konfederasyonu, benzer hiçbir şeye işaret etmiyordu; diğer tüm konfederasyonlar da başka boyutlarda oluşturulmuşlardı. Yalnızca Roma topluluğunun özel toplumsal koşulları, oldukça farklı bir uluslararası politika türünün gelişimine imkân tanıdı.

Yunan Demokrasisinden Farklı Olarak Roma Demokrasisinin Özel Karakteri

Roma'da egemenlik, başka herhangi bir kadim şehirde

olduğundan daha fazla, güçlü bir feodal karakter taşıyan soyluların elindeydi. Geçici kesintilere rağmen onların topluluk üzerindeki egemenlikleri, tekrar tekrar yenilendi. Kurumlar üzerindeki etkileri bugün bile aşikârdır. Pleblerin zaferi, iktidarın Helenik anlamda yeniden dağıtılmasını doğurmadı, çünkü kabile köylülerinin egemenliğini temsil etmesine rağmen şehir, aslında şehrin siyasi hayatını kontrol eden mukim toprak sahiplerinin egemenliğindeydi. Yalnızca bu soylular “vazgeçilebilirliğe”²⁰⁴ ve senato için ehliyeteye sahipti. Aynı tabaka, şehrin önemli idari memuriyetleri için de aşağı yukarı tekeli bir ehliyeteye sahipti ve bu sayede bir memur soyluluğu oluşturuyordu. Bu koşullar altında feodal veya yarı-feodal bağımlılık ilişkileri, olağandışı bir güç ve önem kazandı. Eski askeri özelliği azalma gösterse de Roma’da yanaşmalık kurumu en son zamanlara kadar bir rol oynadı. Dahası, gördüğümüz üzere, azat edilenler de (olayın doğasında var olduğu gibi), neredeyse köle benzeri bir yasal esaret ilişkisi içinde görülüyordu. Sezar, kendi azat edilmişlerinden birini idam ettirmiş; buna itiraz etmek mümkün olmamıştı. Roma memur soyluları, zamanla artan bir şekilde, toprak mülkiyetleri bakımından erken Helenizm’de zayıf bir benzeri (yalnızca, Miltiades’teki türden bir bölge içi soyluluğun tiranları olarak kötülen) bulunan bir tabakayı temsil eder oldu. Cato zamanında, büyük arazi sahibi olduğu telakki edilen yaşlı kimseler, Alcibiades ya da Xenophon tarafından büyük arazi sahibi oldukları var-

204 Komada soyluların ekonomik konumu öyleydi ki üyeleri tüm zamanlarını siyasete ayırmakta hürdüler. Başka bağlamlarda Weber, siyasetten “geçinen” ve siyaset “için” yaşayan insanlar arasında bir ayırım yapar. Birinci kategori, siyasi hizmetlerinden geçimini sağlayan kişilerdir. Roma memur soylularının görece saf bir biçimini temsil ettiği ikinciler ise ekonomik olarak bağımsızdır ve doğrudan kazanç elde etmeksizin kendilerini siyasete adayabilirler. Söylemeye gerek yoktur ki, siyaset “için” yaşayan böyle bir insan tabakası, siyasi işleri, kendi özel ekonomik durumları lehinde olacak şekilde yönetecektir. Burada, modern Amerika’da ikinci Dünya Savaşında şirketlerine sadakatle hizmet eden “yıldı bir dolarlık insanları hatırlıyoruz.

sayılan Yunanistan'daki kişilerden önemli ölçüde daha çok toprak mülkiyetine sahipti.

Soylu aileler bireysel olarak elbette zaten bu mülklerden epeyce bir sayıda toplamışlardı. Statüleri gereği bunları doğrudan kontrol ediyorlardı. Diğer yandan da köleleri veya azat ettikleri kanalıyla tüm dünyadaki işlerde dolaylı ortaklıklar -her ne kadar bu işler onların statüsüyle uyuşmasa da. Yunanistan'daki hiçbir soylu tabaka, geç cumhuriyet döneminin Roma soylularının ekonomik ve sosyal seviyesiyle karşılaştırılmaz. Roma soylularının artan toprak sahipliğiyle birlikte alt-çiftliklerin (koloni) sayısı da arttı. Bunlar, lordlar tarafından teçhiz edildi. Bu çiftliklerin ekonomik işleri kontrol altındaydı ve her krizde çok daha derin borç batağına saplandılar. Gerçekten, çiftliklerin lorda tam bağımlılık konumları kalıtsaldı. Parti liderlerinin iç savaşlarında (hatta Numa'nın yaşamlar savaşındaki sahra komutanı tarafından bile) savaş hizmetine çağırılıyorlardı.

Bir yaşama ilişkisi içinde görülenler, yalnızca bireysel kişiler değildi. Muzaffer sahra komutanı, teba şehirleri ve bölgeleri kendi şahsi koruması altına alırdı ve bu patronaj, onun ailesinde kalırdı. Claudia ailesi, Isparta ve Bergama'yı yaşama olarak almıştı. Başka aileler, başka şehirleri yaşama olarak almışlardı ve elçilerini kabul ediyor, dileklerini şenatoda temsil ediyorlardı. Dünyada hiçbir yerde böyle bir siyasi patronaj tek ve resmi açıdan oldukça özel ailelerin ellerinde toplanmamıştır. Monarklardan çok önce, ayrıcalıklı ve azametli yetkiler (daha sonra monarklar tarafından sıradan bir şekilde kullanılan) onlar tarafından kullanıldı.

Demokrasi, yaşamağa dayalı bu memur soyluluğunun

gücünü kıramadı. Akrabalıkların deme'lerde toplumsallaştırması ve aristokratik örgütlenmenin gücünü Atina'daki gibi kırmak amacıyla deme'lerin örgütlenmesinin siyasi bir örgütlenmenin parçaları konumuna indirgenmesi Roma'da mümkün değildi. Yine Atina demokrasisinde Areopagus'un idari bir meclis olarak demos'un özgür kararıyla ve tüm yurttaşları yeminli bir hukuki ortaklar organında buluşturmak amacıyla yıkılmasından sonra da çok az şey mümkündü. Roma'da memur soylularını temsil eden ve Areopagus'a en çok benzeyen kurum Senato'ydu. Daimi bir organ olarak, idari açıdan muzaffer askeri monarklar tarafından kontrol edilen atanmış memurların büyüyen yapısına karşı geldiğinde bu soylular, ilk başta bir kenara itilmedi, ama yalnızca silahsızlandırıldı ve barış yapılmış vilayetlerin yönetimiyle sınırlandılar.²⁰⁵

Yönetici tabakanın patrimonyal anayasası, kendini, resmi işlerin yürütülme biçiminde de gösteriyordu. Büroların personeli başlangıçta memurların kendilerinden oluşuyordu. Barışçıl yönetimlerde ast personelin atanması yoğun bir şekilde yapıldı. Mareşaller, yanaşmalarını ve azat edilmiş takipçilerini kullanarak kendilerini desteklediler. Askeri monarşinin ilk aşamasında yönetimini sınırlama olmadan yürütmüş olan prens de özgürlüğünü kazanmış kimselere son derece bağımlı hale geldi. Öylesine ki bu tabaka, gücünün zirvesine ulaştı ve Senato'nun üzerine Claudia ailesinden bir imparator koyma tehdidinde bulundu. Yine, o koşullarda, resmi olarak bile yönetimin icrası prensin kişisel tebasının elindeydi. Geç

205 Sezar, Senato'ya doğrudan karşı geline hatasına düştü: Soylular onu idam etli. Augustus, daha maharetli bir oyun oynadı. Görünürde Senato lehindeydi ama aslında barış yapılmış ve orduları olmayan Vilayetlerin yönetiminden sorumlu bir pozisyona doğru itiyordu. Yukarıdaki dipnota bakınız.

cumhuriyetçi soylular gibi prens de ekonomik gücün ağırlık noktasını buldu; örneğin Nero yönetiminde, Mısır gibi bölgelerde güçlü bir toprak sahipliğinin yaygınlaştırılmasında. İddia edildiği üzere, o bölgeler yasal olarak öyle kullanılmıyor idiyse de, yine de gerçekte kişisel bir patrimonyal egemenlik biçiminde yönetiliyorlardı.

Roma cumhuriyetinin son günlerinde ve fahri yönetimlerinde çok açık görülen bu patrimonyal-feodal trend, eskinin kesintisiz bir geleneği olarak Roma'ya özgüdür. Elbette ki başlangıçta küçük çevrelerle sınırlıydı. Helenik dünyadaki gelişmeler açısından önemli tezatlıkların temel kaynağıydı. Bu, zahiri yaşam biçiminin karakteristiklerinde bile görülmektedir.

Yunanistan'da atlı savaş arabalarıyla yapılan savaşlar zamanında soylular, ringde güreşmeye başladılar. Bireysel şövalye savaşının ve şövalye savaşı kahramanlığının cazibesinin bir ürünü olan agone (yarışma)²⁰⁶, Yunan gelişmesinin belirleyici istikametinin kaynağıydı. Arabalar ve atların ön planın çoğunu işgal ettikleri Ortaçağ turnuvalarının aksine, önemli bir fark başlangıçtan itibaren kendini göstermektedir. Her türden resmi festivaller, yalnızca agone biçiminde düzenlenirdi. Piyade teknolojisinin ortaya çıkışı ve egemenliğiyle birlikte agone'in alanı genişletildi. Spor alanının tüm etkinlikleri bu biçimi aldı ve bu şekilde de "sosyal olarak kabul edilebilir" (mızraklı mücadeleler, güreş, yumruklu mücadele ve her şeyden önce ödüller) kılındı. Tanrılara söylenen ritüelistik onur şarkıları, müzikal agonelar tarafından sunuluyordu. Kuşkusuz, önde gelen insanlar, kendi adlarına yarışmalarına

206 Zafer mücadelesi, jimnastik hareketi, güreş.

izin verdikleri arabalar ve atlarla mallarının kalitesini sergilerdi. Bununla birlikte, işin doğası gereği, pleblerin agone'ları de eşit kabul edilmeliydi. Agone'lar, ödüllü, hakemli, yarışma kurallarıyla düzenlenir, yaşamın tüm alanlarına nüfuz ederdi. Epiklerle birlikte, barbarlara karşı, Helenik dünyanın tek başına en önemli bağı oldu.

Yunan heykelciliğinin en eski biçimlerinde bile, onlara özel nitelikler göze çarpar: Silahlardan başka hiçbir şey göstermeyen çıplaklık. En üst askeri eğitimin yeri olan Isparta'dan Helen dünyasına bir etki yayıldı, peştamal bile çıkarıldı. Yeryüzündeki hiçbir topluluk, bunun gibi bir kurumu tüm ilgilerin merkezine asla koymamıştır. Öylesine ki bu ilgi, tüm sanatsal pratiğe ve sohbetlere (Eflatun diyaloglarına bile) egemen olmuştur. Bizans egemenliğinin son dönemlerine kadar sirk partileri, kitle gruplarının üzerlerini örttükleri ve İstanbul ve İskenderiye'deki devrim taşıyıcılarının ortaya çıktıkları biçimdi.

İtalya'da bu kurum, en azından klasik Yunan'da geliştiği biçimiyle, yabancı kaldı. Etrurya'da şehir soyluları, hor görülen plebler üzerindeki egemenliğini, Lucumoların²⁰⁷ yarışında gösteriyordu, ama seçilmiş bir atlet tarafından temsil ediliyordu. Roma'da da soylular, avamla veya onların önünde işbirliği yapmayı reddediyordu.

Prestij duyguları, Yunanlıların bu çıplak turnuvalarında olduğu gibi bir mesafe ve değer kaybına uğramamıştır. Dionysus'un sefahatinin kült şarkısında olduğu gibi bunlardan geriye çok az şey kaldı. Roma siyasi hayatında hitabe-

207 Lucumo bir papaz veya eski Atruşkalılar arasında papazlık işlevlerine sahip bir yönetici soylu idi.

tin önemi ve Agora ve Ecclesia'nın karşılıklı atışmaları, oyun alanlarının ayak yarışları gibi tümüyle geçip gitti. Hitabet daha sonra canlandı, ancak Atinalı demagogların retorik sanatından tamamen farklı bir karaktere büründüğü senatoda. Eski memurların gelenek ve tecrübesi, siyasetin tonunu belirledi. Sözlü atışma düzeninin standardım gençler değil de yaşlılar belirledi. Retoriğin ateşlediği demos'un ganimet düşkünlüğü değil, rasyonel değerlendirmeler ve genç insanların duygusal heyecanı siyasete rengini verdi. Roma, tecrübenin, değerlendirmenin ve bir soylular tabakasının feodal gücünün rehberliği altında kaldı.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

(Aşağıdaki kaynakçanın eksiksiz olması düşünülmemiştir. Max Weber'in kendi kaynakları ve özellikle dikkat çektiği problemler açısından oldukça seçici bir kaynakçadır.)

Nels Anderson and Eduard C. Lindeman, Urban Sociology (New York, 1928)

W. A. Ashley, "The Beginnings of Town Life in the Middle Ages" *Quarterly Journal of Economics*, Vol.X.(1896)

A. Ballard, *Domesday Boroughs* (Oxford, 1904)

A. Ballard and James Tait, *Boroughs Charters* (Cambridge, 1923)

George von Below, *Territorium und Stadt* (Munich, 1923)

"Die Entstehung des modern Kapitalismus und die Hauptstaedte Schmöller's Jahrbuch XLIII (1919)

"Das alte Deutsche Staedtwesen und Bürgertum" *Monographien zur Weltgeschichte* (Leipzig, 1898)

Donald J. Bogue, *Population Growth in Standart Metropolitan Areas: 1950-1990* (Washington, 1953)

E. W. Burgess, *The Urban Community* (Chicago, 1926)

Fustel de Coulanges, *La Cite Antique*, Trans, by Willard Small (28th Ed. Paris, 1924)

Maurice R. Davie, *Problems of City Life* (New York, 1932)

Robert E. Dickenson, *The West European City* (London, 1951)

W. W. Folwer, *The City-State of the Greeks and Romans* (London, 1895)

Patrick Geddes, *Cities in Evolution* (London, 1915)

W. Gerlach, *Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland* (Leipzig, 1913)

Gustav Glotz, *La cite greguge* (Paris, 1928) Eng. Trans. N. Mallison (London, 1929)

Amos Hawley, *Human Ecology* (New York, 1950)

Karl Hegel, *Geschichte der Städteverfassung von Italien seit der Zeit der römischen Herrschaft bis zum Ausgang des zwölften dabrbunderts* 2 vols. (Leipzig, 1847)

-*Städte and Gilden in den germanischen Völkern im Mittelalter*; 2 vols. (Leipzig, 1891)

Richard M. Hurd, *Principles of City Land Values* (New York: 1924)

F. Keutgen, *Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadtverfassung* (Leipzig, 1985)

-*Urkunden zur Städtischen Verfassungsgeschichte* (Leipzig, 1901)

Grace Kneedler, "Functional Types of Cities", *Public Management* (1945)

ŞEHİR

MODERN KENTİN OLUŞUMU

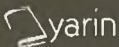

Max Weber

Şehir teorisi, her gazetecinin, şairin ve romancının bildiği bir şeyi, yani şehrin yaşayan bir şey olduğunu her nasılsa açıklayamıyor. Bir yaşam sistemi olarak şehir, bizatihi biyolojik evrimin yapısına nüfuz etmekte, yeni şehir haşeratı ve şehir hayvanları biçimleri yaratmaktadır. Gümüşcün böceği, güve, tahta kurusu ve haman böceği gibi kentsel haşerat vardır. Bunlar, proletarya kadar kente özgü, bürokratlar kadar kentlidirler. Sıçan ve sokak kedisi, kentlerin, soyutlanma ve sofistike sinizim kadar kentsel bir görüntüye sahip hayvan sakinleridir. Şehirde serçe, sığırcık ve güvercin gibi kuşlar aleminin temsilcileri vardır. Onlar da şehrin diğer sakinleri gibi, aynı soğukkanlılıkla trafikten kaçınıyor, meydanlarda münakaşa ediyor, bina saçaklarında toplantılar yapıyor, ticaretin yan ürünlerinden rızıklarını kazanıyorlar. Yeryüzünden azad olmuş insan ruhunun özü gibi, her şehrin şafağında dairelerin, dikdörtgenlerin, çokgenlerin ve üçgenlerin, yani şehrin geometrisinin bir sis bulutu içinde yüzer gibi olduğu anlar vardır. Yıldızların aydınlatığı gecelerde şehrin kulelerinin ve onların külahlarının, karanlığı, müthiş heyecan verici yıldızlardan koparıncasına göğü zorladığı ve şehrin, bizzat zamana karşı insanoğlunun keskin bir iddiası gibi görüldüğü anlar vardır.

Max Weber, içinde yaşadığımız şehrin nasıl bir seyir izlediğini, tarihi ve sosyolojik bakış açısı ile yetkin bir biçimde dile getirdiği bu eserde, akademik camia kadar, her şehirli insan içinde önemli bilgiler sunuyor.

15 00 TL

Fatma Sultan Mh. Kahaibağı Sk. No: 49 Topkapı-İSTANBUL
Tel: (0212) 521 91 13-23 • Fax: (0212) 521 90 86
www.yarinyayinlari.com

ISBN 605-4195-47-3

9 786054 195473

online sipariş
www.kidap.com.tr